

AVRASYA İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of Eurasian Inquiries

AVİD

Dr. İrfan ÇİFTÇİ Anısına
(1965-2020)

Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 2
2020

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / *Istanbul University Research Institute of Turkology*

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of the Owner

Prof. Dr. Mustafa BALCI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Seyyid Hasan Paşa Medresesi, Balabanağa Mahallesi,

Kimyager Derviş Paşa Sokak, No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

E-mail: avid@istanbul.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/iauavid>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt, Fatih,

İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed at

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Tarandığı İndeksler / Indexed by

Social Science Research Network (SSRN)

Research Bible (Academic Research Index)

SOBİAD

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Statements and opinions expressed in papers published in this journal are the responsibility of the authors alone.

Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusça'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English and Russian.

Mart ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in March and September.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Sürel / International Periodical.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BALCI – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mustafabalci@istanbul.edu.tr

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ayna.arslan@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Emre KURBAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – emre.kurban@istanbul.edu.tr

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA – İsmail Gaspralı adına Avrasya İnkişaf Enstitüsü, Simferopol, Kırım – ranetta@bk.ru

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editor

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Stavros ANESTİDİS – Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, Yunanistan – anestidis.stavros@gmail.com

Prof. Dr. Berdal ARAL – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – berdal.aral@medeniyet.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa AYDIN – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye – muaydin@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Saadet Gülden AYMAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – gulden.ayman@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye – mdundar@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bogdan J. GÓRALCZYK – Varşova Üniversitesi, Varşova, Polonya – b.goralczyk@uw.edu.pl

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU – Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mehmethacisalihoglu@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet Şükrü HANIOĞLU – Princeton University, ABD – hanioglu@princeton.edu

Prof. Dr. Kazuaki SAWAI – Kansai Üniversitesi, Japonya – k-sawai@kansai-u.ac.jp

Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan – zazatsurtsumia@yahoo.com

Prof. Dr. Salih YILMAZ – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye – salihyilmaz76@gmail.com

Doç. Dr. İsa BLUMI – Stockholm Üniversitesi, Stockholm, İsveç – isa.blumi@su.se

Doç. Dr. Vügar İMANBEYLİ – İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – vugarimanbeyli@sehir.edu.tr

Doç. Dr. Vjeran KURSAR – Zagreb Üniversitesi, Zagreb, Hırvatistan – vkursar@ffzg.hr

Doç. Dr. Çağdaş ÜNGÖR SUNAR – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – cagdas.ungor@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Zuhal MERT UZUNER – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – zmert@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Üyesi Bülent YILDIRIM – Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye – bulentyildirim@trakya.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa SARI – Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye – msari@sakarya.edu.tr

Doç. Dr. Makbule SARIKAYA – Ardahan Üniversitesi, Ardahan, Türkiye – makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

Dr. Bilgehan ALAĞÖZ – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr

Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU – Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – serdar.caycioglu@marmara.edu.tr

Dr. Mehmet YILMAZ – Türkiye Cumhuriyeti Mogadişu Büyükşehirliği, Somali

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Mahmut AK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – mak@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Haluk ALKAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – haluk.alkan@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN – İstanbul Üniversitesi, Ankara, Türkiye – mehmet.beyhan@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. İdris BOSTAN – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ibos@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Faruk BOZGÖZ – Türkiye Cumhuriyeti Sana Büyükelçisi, Yemen
- Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ali.coruk@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – develi@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Feridun M. EMECEN – İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – feridunemecen@yahoo.com
- Prof. Dr. Emine INANIR – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – eminar@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Mahmut Ertan GÖKMEN – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye – egokmen@ankara.edu.tr
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Türk Dil Kurumu, Ankara, Türkiye
- Prof. Dr. İbrahim KALIN – Bilkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
- Prof. Dr. Ahmet KAVAS – İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ahmet.kavas@medeniyet.edu.tr
- Prof. Dr. Şamil ÖÇAL – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye – samil.ocal@asbu.edu.tr
- Prof. Dr. Derya ÖRS – Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği, İran
- Prof. Dr. Enis ŞAHİN – Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye – esahin@sakarya.edu.tr
- Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – topsakali@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ – Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye – hayricapraz@sdu.edu.tr
- Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Neriman Ersoy HACISALİHOĞLU – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – nerersoy@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – kursat.yildirim@istanbul.edu.tr
- Dr. Öğr. Üyesi İrfan ÇİFTÇİ – İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye – iciftci@istanbul.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Müstəqillik Dövründə Gürcüstanda Milli Dövlət Quruculuğu, İslam Siyasəti Və Regional Əməkdaşlıq
National State Building, Islamic Policy and Regional Cooperation in Georgia during the Period of Independence
Post-Sovyet Gürcüstan'da Ulus Devlet İnşası, İslam Politikası ve Bölgesel İşbirliği
Ali Asker, Tuğba Ünal 125
- Boris Yeltsin'in Başkanlığı Döneminde Bilim, Yükseköğretim ve Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Birimi, 1992-2000
Science, Higher Education and Turkey Unit of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences during the Presidency of Boris Yeltsin, 1992-2000
Ali Başaran 141
- Əhməd Bəy Ağaoğlu: Hüquqçu Kimliyinin Portret Cizgiləri
Ahmed bey Agaoglu: Portrait Traits of Identity as a Lawyer
Hukukçu Kimliğinin Portre Çizgileri
Mehman Damirli 171
- Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-Amerikan Yakınlaşması ve bir JAMMAT Görevlisinin Anılarında Ankara
Turkish-American Convergence at the Beginning of the Cold War Period and Ankara in the Memoirs of a JAMMAT Officer
Selma Göktürk Çetinkaya 185
- İngiliz Sömürge Dönemi'nde Hindistan'da Yaşanan Kıtlıklar
Famines in India During the British Colonial Period
Hüseyin Günarslan 203
- Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı
Foreign Policy of Azerbaijan Democratic Republic (ADR) and Ali Merdan Topchibashi
Vügar İmanbeyli 227
- Siyasal İndikatörlerin Ermenistan-İran İlişkileri Örneğinde Uygulanması
The Using of Political Indicators in the Example of Armenia-Iran Relations
Elnur Kelbizadeh 247
- Kazakistan Korelilerinin Sosyo-Kültürel Yapısı
Socio-Cultural Structure of the Korean in Kazakhstan
Dongjin Lee 259
- 1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri
Political Activities of Ömer Faik Numanzade in Line with the Events in the South Caucasus After the 1917 October Revolution
Cafer Mustafalı 283

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yayın Tanıtımları / Book Reviews

- Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi, Editör: Abdullah Erboğa, İstanbul, Seta Yayınları, 2019, 352 s. ISBN: 978-605-7544-95-7
Adem Çılgın 301
- Uluslararası Göç ve Güvenlik, Editörler: Doç. Dr. Gökhan Telatar – Doç. Dr. Umut Kedikli, Ankara, Nobel Yayınları, 2019, 274 s. ISBN: 978-605-033-137-0
Turgut Erkam Nalbant 309
- Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış, Prof. Dr. Refet Yınanç'a Armağan, Ed. Fırat Purtaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2019, 568 Sayfa, ISBN: 978-605-7846-36-5
Sümeyya İmik Şimşek 315

Müstəqillik Dövründə Gürcüstanda Milli Dövlət Quruculuğu, İslam Siyasəti Və Regional Əməkdaşlıq

National State Building, Islamic Policy and Regional Cooperation in Georgia during the Period of Independence

Post-Sovyet Gürcüstan'da Ulus Devlet İnşası, İslam Politikası və Bölgesel İşbirliyi

Ali Asker¹ , Tuğba Ünal²

*Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ali Asker (Dr. Öğretim Üyesi), (Doç. Dr.),
Karabük Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karabük,
Türkiye.
E-posta: aliasker2068@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1801-3371

*Tuğba Ünal (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye.
E-posta: tugbaun1357@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7128-8951

Başvuru/Submitted: 27.03.2020
Kabul/Accepted: 13.09.2020

Atıf/Citation: Asker, Ali ve Ünal, Tuğba.
"Post-Sovyet Gürcüstan'da Ulus Devlet İnşası,
İslam Politikası ve Bölgesel İşbirliği", *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
9, 2 (2020): 125-139.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.010>

ÖZƏT

Müasir dövrdə müstəqilliyini yeni qazanmış ölkələrdə ən önəmli məsələlərdən biri milli dövlət quruculuğu prosesinin uğurla həyata keçirilməsidir. Bu prosesin həyata keçirilməsi bilavasitə bir neçə ünsürdən asılıdır. Bunlardan biri vətəndaşların milli kimliklərinin önəmli bir parçasını təşkil edən dini kimlik ünsürüdür. Dövlətlərin həyata keçirdikləri dini və milli (etnik) azlıqlar siyasəti milli dövlət quruculuğunun uğurla davam etdirilməsi baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif milli, dini və etnik qrupların yaşadığı Gürcüstanda bu siyasətin özünəməxsus problemləri mövcuddur. Azlıqlarla bağlı milli siyasətin insan hüquqları, demokratiya və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri çərçivəsində həyata keçirilməsi bu problemlərin aradan qaldırılması baxımından vacibdir. Gürcüstanda yaşayan Borçalı türkləri, acarlar, Axısqa türkləri və kistlərdən ibarət müsəlman azlıqlarla bağlı problemlərin uğurlu həlli ölkədəki islam siyasətinin xarakterindən asılıdır.

2011-ci ildən etibarən bir neçə dəfə aparılmış sosioloji sorğu və əldə edilən nəticələr bu məqalənin hazırlanması baxımından çox faydalı olmuşdur. Habelə 2015-2016-cı illərdə çox sayda araşdırmanın yer aldığı kollektiv sorğu, müşahidə və dərin müsahibələr, habelə, Türkiyədəki elmi araşdırmalar bu məqaləni uğurla tamamlamağa imkan vermişdir.

Məqalədə, yuxarıda bəhs edilən sosioloji sorğu və araşdırmalar zamanı əldə edilən nəticələrdən, habelə regionla bağlı rəsmi mənbələrdə yer alan materiallardan istifadə edilərək mövcud problemlərin həlli məsələsində üçtərəfli əməkdaşlığın roluna diqqət çəkilmişdir.

Açar kəlmələr: Gürcüstan, müsəlman azlıqlar, milli dövlət quruculuğu, üçtərəfli əməkdaşlıq

ABSTRACT

One of the most important issues in the countries that have gained independence in the modern period is the successful implementation of the process of national state building. The implementation of this process directly depends on several

elements. One of them is the element of religious identity, which is an important part of the national identity of citizens. The policy of religion and national (ethnic) minorities implemented by the states is of great importance in terms of the successful continuation of national state building. In Georgia, where various national, religious and ethnic groups live, this policy has its own problems. The implementation of the national policy on minorities within the framework of the general principles of human rights, democracy and international law is important in terms of eliminating these problems. The successful solution to the problems of Muslim minorities living in Georgia, consisting of Borchali Turks, Ajars, Akhisga Turks and Cysts, depends on the nature of Islamic policy in the country.

The sociological survey conducted several times since 2011 and the results obtained have been very useful in terms of the preparation of this article. As well as a large number of researchers in 2015-2016, surveys, observations and in-depth interviews, as well as scientific research in Turkey have allowed to successfully complete this article. The article draws attention to the role of trilateral cooperation in solving existing problems using the results obtained during the sociological surveys and research mentioned above, as well as the materials in official sources related to the region.

Keywords: Georgia, Muslim minorities, national state building, trilateral cooperation

Öz

Günümüzde bağımsızlığını yeni elde etmiş post-Sovyet ölkələrdə ən önəmli konulardan biri ulus devlet inşası sürecinin başarılı bir şəkildə gerçəkləşdirilməsidir. Bu sürecin həyata keçirilməsi bir neçə unsurla doğrudan ilgilidir. Əsas unsurlardan biri vətəndaşların milli kimliklərinin önəmli parçasını təşkil edən dini kimlik unsurudur. Buna yəzden devletlərin uyguladığı dini ve milli (etnik) azınlıklar politikası ulus devlet inşasının başarılı bir şəkildə devam ettirilməsi açısından son derece önəmlidir. Değişik milli, dini ve etnik grupların yaşadığı Gürcistan'da bu politikanın kendine özgü sorunları vardır. Bunun dışında günümüzde, Gürcistan'da milli ve etnik azınlıklarla ilgili siyasetin insan hakları, demokrasi ve uluslararası hukukun evrensel ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi ulus devlet inşası sürecinde karşılaşılan sorunların aşılması bakımından ciddi rol oynayacaktır. Gürcistan'ın Borçalı Türkleri, Acaralar, Ahıska Türkleri ve Kistlerden oluşan Müslüman azınlık sorununun başarılı çözümü bu devletin uyguladığı İslam politikasının karakteriyle bağlantılıdır.

Bu məkalede Gürcistan'da 2011 yılından itibaren devam ettirilen şaha gezisi birçok acıdan faydalı olmuştur. 2015-2016 yıllarında çok sayıda araştırmacının yer aldığı kolektif şaha gezisi, gözlem ve derin mülakatların Türkiye'deki ilmi araştırmalara, ayrıca strateji düşünce alanındaki literatüre önəmli katkı sağladığı söylenebilir. Bu məkalede, yukarıda bahsi geçen saha gezileri ve araştırmalar sırasında elde edilen sonuçların, ayrıca bölgeyle ilgili resmi kaynaklarda yer alan verilerin kullanılması yoluyla cari sorunların çözümünde üç taraflı iş birliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gürcistan, Müslüman azınlıklar, ulus devlet inşası, üç taraflı iş birliği

EXTENDED ABSTRACT

Georgia, which was occupied by Russia in the 19th century, existed as an independent republic in 1918-1921, and where the Soviet power was dominant starting from 1921, regained independence in 1991. After regaining independence, one of the most important issues in Georgia has been the issue of national/ethnic and religious minorities. Moreover, the privileges granted to the Georgian Church as well as the violation of the rights of Muslim minorities during this period are seriously criticized.

The most crowded population among the Muslims of Georgia is the Borchaly Turks. According to the argument of the Georgian historians, the Borchaly Turks were supposedly made to migrate to the region by Shah Abbas in the 17th century. This argument is wrong, and the researches confirm that Turks have lived in this region since very ancient times. The region

known as Borchaly was included in the Kvemo Kartli region in line with the administrative region division made in Georgia after independence. In sectarian terms, an important part of the Borchaly Turks is Shia and the rest are Sunni. At present, there is not even one Turkish-Muslim living in Armenia. The fact that Muslim minorities living in Georgia turn to different religious communities and sects reinforces the segregation in society. For example, there is Sunni-Shia segregation among the Borchaly Turks, albeit in small segments. While Salafism spreads strongly in the Kist community, the Salafi/Wahhabi movement may find supporters among the other Muslim groups of Georgia.

Another Muslim group living in Georgia are the Kists. The Kists mostly live in villages in the Pankisi Valley, in the northeast of Georgia, and have a strong traditional community structure. Today, the traditionalist-innovative discussions continue in the Kist community. The traditionalists are members of the Qadiriyya or Naqshbandi sect, which has existed in the Caucasus for a long time. The innovators are those who follow the Salafi/Wahhabi movement. This segregation has shown its effect on the Kist community, caused a serious transformation in the belief-based social structure, and also occasionally brought up the Pankisi Valley to the world agenda in the context of security issues.

The Muslim minority that has the most serious identity problem in Georgia is the Adzhars. The tendency towards Christianization among the Adzhars is on the increase due to pressure or incentive. As a result of the religious policies of the Tbilisi administration following the collapse of the Soviet Union, there has been a substantial decrease in the number of Muslims in Adzharia. At this point, the Muslim Adzhars are a religious minority not only in Georgia but also in Adzharia.

One of the Muslim groups that constitute a minority in number in Georgia is the Meskhetian Turks. The Meskheti region was abandoned to the Russian Empire after the Ottoman-Russian wars, and remained within the Georgian borders during the period of the Soviet Union. In 1944, the Meskhetian Turks were exiled from their ancestral homeland to Central Asia. In 1956-1991, the Meskhetian Turks continued their struggle to return home and their organisation activities. One of the conditions of membership of Georgia to the Council of Europe in 1999 was to ensure the return of the Meskhetian Turks. However, this process failed, and very few Meskhetian Turks migrated to various regions of Georgia.

The issue of Muslim minority is one of the issues that are occasionally added to agenda and discussed in Turkey-Georgia and Azerbaijan-Georgia relations. Unfortunately, though the relations between Turkey and Georgia as well as the ones between Azerbaijan and Georgia have a strategic nature, there are still artificial phobias produced in Georgian society such as "threat of Turkey", "fear of Turk" and "economic expansionism of Azerbaijanis". The false propaganda of certain circles in Georgia and the wrong policies implemented by the Georgian administration on minorities in general play an important role in the emergence of this situation. It is observed that there are some efforts to dissolve these issues through bilateral negotiations (i.e., Turkey-Georgia and Azerbaijan-Georgia). On the other hand, thanks

to the development of trilateral cooperation format which brings together all three states on the same platform today, it will be possible to dissolve the issues in a more optimal and faster way. Further development of the trilateral cooperation format is of great importance for the security, economic and social development of the region. Likewise, the meetings in the form of trilateral cooperation are held, and important documents such as the Trabzon Declaration of 8 June 2012, Batumi Communique of 28 March 2013 and Ganja Declaration of 19 February 2014 were adopted. The last of these meetings was held in Tbilisi on 23 December 2019. In face of the cooperation developed between Russia, Iran and Armenia, and including certain claims and threats against the countries in the region, it is extremely important to strengthen the cooperation line between Turkey, Azerbaijan and Georgia in terms of regional security and development. In line with the common interests of all three states, dissolution of the issues related to minorities, resolution of religious and ethnic disputes and settlement of problems in this area will be able to raise the Turkey-Azerbaijan-Georgia relations to the level of strategic cooperation in the true sense of the word.

Gürcü dövlətçiliyinin ümumi tarixi inkişaf səciyyəsi kontekstində azlıqlar siyasəti

Tarix boyu Gürcüstan torpaqları Qafqazın digər bölgələri kimi böyük dövlətlərin, imperiyaların və yerli güclərin mübarizə meydanı olmuşdur. Xüsusilə İran və Osmanlı imperiyaları arasında əl dəyişdirən Gürcüstan torpaqları XIX əsrdən etibarən regionda hegemoniya qurmağa çalışan Rusiya imperiyasının həyata keçirdiyi işğal siyasətiylə qarşı qarşıya qalmışdır. Bu dövrdə Osmanlı və İran imperiyalarının zəifləməsi, bunun əksinə Rusiya imperiyasının güclənməsi və müxtəlif istiqamətlərdə sürətlə irəliləməsi Gürcüstanın və Cənubi Qafqazın digər bölgələrinin işğalını gücləndirmişdir. Beləliklə XIX əsrin əvvəllərindən başlayan işğal prosesi Cənubi Qafqaz regionunun tamamilə Rusiyanın əlinə keçməsilə nəticələnmişdir. Rusiyada çar mülkiyyətinin süqutu və Oktyabr çevrilişi XX əsrin əvvəllərinə qədər Rusiyanın işğalı altında qalan Gürcüstanın taleyində mühüm rol oynamışdır. Bu tarixi proseslər gürcülərin milli dövlət quruculuğunun yolunu açmış və 26 may 1918-ci ildə Gürcüstanın müstəqilliyinin elan edilməsi ilə nəticələnmişdir. Gürcüstan Demokratik Cümhuriyyəti qısa da olsa öz müstəqilliyini qoruya bilməmiş və 1921-ci ildə bolşevik Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində süqut etmişdir. Bundan sonrakı dövrdə respublika statusu formal şəkildə davam etmiş və Gürcüstan Respublikası əvvəl Zaqafqaziya Sovet Federativ Respublikasının (1922-1936), 1936-cı ildən isə müttəfiq respublika kimi SSRİ-nin tərkibində öz mövcudluğunu davam etdirmişdir. Bu dövrdə SSRİ-ni təşkil edən və tamamilə Rusiyanın hegemoniyası altında olan müttəfiq respublikaların həqiqi mənada müstəqil dövlət statusundan məhrum olduqlarını xüsuslə qeyd etmək lazımdır. 1980-ci illərin ortalarından etibarən M.S. Qorbaçovun rəhbərliyi altında həyata keçirilən yenidənqurma və şəffaflyq siyasəti bir müddət sonra Sovet İttifaqının bir çox bölgəsində kaos və anarxiya mühitinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, bu siyasət Sovet İttifaqının mövcudluğunu qoruyan əsas prinsiplərlə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün hadisələrin bu şəkildə cərəyan etməsi təbii idi. Digər tərəfdən bolşevik hakimiyyətindən miras qalan “parçala və hökm sür” siyasətinin doğurduğu və uzun müddət totalitar sovet sistemi tərəfindən üstü örtülü tutulan milli-etnik və ərazi mübahisələri yenidən zühur etdi. Bütün bu hadisələr SSRİ-nin dağılma prosesini sürətləndirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Gürcüstan Respublikası o dövrdə Sovet İttifaqından ayrılma siyasətini müdafiə edən və bu hərəkətin ön sırasında yer alan müttəfiq respublikalardan idi. 1991-ci ildə müstəqilliyinə qovuşan Gürcüstan digər respublikalarda olduğu kimi ciddi problemlərlə üzləşdi. Xüsusilə yeni dövlət quruculuğu prosesində qarşılaşdığı iqtisadi-sosial çətinliklər, anarxiya, kaos, digər tərəfdən isə milli, dini, etnik məsələlərlə bağlı problemlər Gürcüstanın milli dövlət quruculuğuna mane olan bir çox problemi də bərabərində gətirmişdir. Belə ki, müstəqilliyinə qovuşan Gürcüstan eyni zamanda Abxaziya və Cənubi Osetiya bölgələrini itirmiş oldu. Digər tərəfdən o dövrdə ölkədaxili ziddiyyətləri dərinləşdirən səbəblərdən biri də Gürcüstan rəhbərliyinin insan hüquqlarını heçə sayan, “qonaq” və “müvəqqəti sakinlər” adlandırdığı milli və etnik azlıqlara qarşı təzyiqlər və hətta “təmizləmə” siyasətinin həyata keçirilməsi olmuşdur. Bütün bu hadisələr müstəqillik əldə

etdikdən sonra Gürcüstanda qanlı hadisələrin, anarxiya və xaosun yaşanması ilə nəticələnmişdir.

Milli, etnik və dini azlıqlar məsələsi SSRİ-nin dağılmasından sonra Gürcüstanın üzvləşdiyi ən kövrək problemlərdən biri kimi aktualdır. Çünki bəhs edilən problemlər bu gün də davam edir. Dini azlıqlar kimi Gürcüstan müsəlmanlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində aparılan mövcud siyasət bu məsələdə hökumətin səmimi davranmadığına dair şübhələri daha da dərinləşdirməkdədir. Dini azlıqlarla bağlı digər bir problem Gürcü Pravoslav Kilsəsinin rolu ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, müstəqillik ərafəsində Gürcüstanda kilsənin rolu xeyli artmış, pravoslavlıq məzhəbi özünü gürcü kimliyinin ayrılmaz bir parçası kimi təsdiq etdirmişdir. Kilsəyə verilmiş imtiyazlar dünyəvi dövlət prinsipinin açıq şəkildə pozulmasına, bir dinin digər din və ya məzhəblərə qarşı dövlət tərəfindən üstünlüyünün təmin edilməsinə səbəb olmuşdur.

Bir çox keçmiş sovet ölkəsində olduğu kimi Gürcüstanda da milli dövlət quruculuğu titulyar qrup əsasında aparılmaqda olub, millət inşası prosesində ölkədə yaşayan azlıqların mənafeləri nəzərə alınmamaqdadır.

Gürcüstan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra azlıqların hüquqlarına dair bir çox beynəlxalq sənədə imza atmış və beynəlxalq öhdəliklər qəbul etmişdir. 2011-ci ildə Ümumi Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsini, 2014-cü ildə Din İşləri üzrə Dövlət Agentliyini quran Gürcüstan hakimiyyəti dini qruplara nəzarət etməyə və onları xarici təsirlərdən uzaq tutmağa çalışır.

Müsəlman azlıqların demografik və sosial xarakteristikası

Gürcüstanın müsəlman azlıqları arasında say baxımından üstünlük təşkil edən qrup “Borçalı türkləri” və ya Azərbaycanda adlandırıldığı kimi “Gürcüstan azərbaycanlıları”dır. Bu qrupun məzhəb baxımından əksəriyyəti şiə, qalan hissəsi isə sünnidir.

Borçalı bölgəsində tarix boyu müxtəlif türk tayfaları yaşamış və bu tayfalar bir-biri ilə qaynayıb qarışmışlar. Gürcü tarixşünaslığında Borçalı türklərinin bölgəyə intensiv olaraq XVII əsrdə Şah Abbas tərəfindən köçürüldüyü fikri hakimdir. Halbuki tarixi mənbələr türklərin bu bölgədə qədim dövrlərdən başlayaraq yaşadığını, bu torpaqların bir türk yurdu olduğunu göstərməkdədir. SSRİ dağılıqdan sonra Gürcüstan hakimiyyəti böyük idarəetmə vahidləri təsis edərkən azlıqların kompakt yaşadıkları əraziləri bu vahidlərin tərkibinə daxil etmiş, beləliklə, heç bir bölgədə azlıqların “çoxluq” təşkil etməsinə yol verməmişdir. Tarix boyu Borçalı adı ilə tanınan və türklərin yaşadıkları rayonlar Kvemo-Kartli bölgəsinə daxil edilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, Borçalı ərazisinin bir hissəsi bugünkü Ermənistan ərazisində qalmış və bu bölgədə yaşayan türk-müsəlman əhaliyə qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirilmişdir. Hal hazırda Ermənistanda bir nəfər də olsun türk-müsəlman yaşamır.

Borçalı türklərinin sayı ilə bağlı rəsmi və qeyri-rəsmi göstəricilər arasında böyük fərq vardır.¹ 2014-cü ildə aparılmış siyahıyaalma nəticələrinə görə Kvemo Kartli əhalisinin ümumi sayı

1 Ali Asker, Özge Nur Ögütü, Borçalı Türkləri: İslam, Mezhep ve Din Temelli Sorunlar, *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016, ss. 219-244,

423 min 986 nəfər olmuşdur. Bunun tərkibində gürcülər 249 min 479, Borçalı türkləri 177 min 032, ermənilər 21 min 500, ruslar isə 2 min 631 nəfər təşkil edir. Həmçinin regionda osetinlər (810), yezidi kürdləri (305), ukraynalılar (510), kistlər (25) və digər xalqların nümayəndələri yaşayır. Borçalı türklərinin ən çox yaşadığı yer Marneuli rayonudur. 2014-cü idə aparılmış siyahıyaalma nəticələrinə görə,² Gürcüstandakı Borçalı türklərinin sayı 233.024 nəfərdir və bu rəqəm ölkə əhalisinin 6.27%-ini təşkil edir. Regionlar üzrə baxdıqımızda Borçalı türklərinin ən sıx yaşadığı inzibati ərazilər Kvemo-Kartli (177.032 (41.75%)) və Kaxetiyadır (32 min 354 (10.16%)). Bundan əlavə Mtskheta-Mtianetidə 2 min 316, (2.45%), Şida Kartlidə 5 min 501 (2.09%) Tbilisidə 15 min 187 (1.37%) Borçalı türkü yaşayır. Digər bölgələrdə yaşayan Borçalı türklərinin sayı mindən azdır³.

Gürcüstandakı türk-müsəlmanların dini idarəsi ilə əlaqədar normativ tənzimləmələr XIX əsrin əvvəllərindən etibarən həyata keçirilməyə başlanmışdır. 1823-cü ildə Tiflisdə şiələri təmsil edən şeyxlik, daha sonra 1832-ci ildə sünni müsəlmanları təmsil edən müftilik qurumu təsis edilmişdir. 1872-ci ildə şeyxlik və müftilik qurumları birləşdirilərək rəsmi idarəyə çevrilmişdir.⁴ 1918-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra dini idarə yenidən formalaşdırılmışdır. Azərbaycan müstəqilliyini elan etdiyində müsəlman ruhani idarələri Tiflisdə yerləşirdi. Hər iki idarə Gəncə şəhərinə daşındıqdan sonra öz iradələri ilə 1 sentyabr 1918-ci ildə Məşixati-İslamiyyə adlı vahid qurum şəklində birləşmişdir.⁵ Sovet dövründə 1944-cü ildə Bakıda həm şiələri, həm də sünniləri təmsil edəcək Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi təsis edilmişdir. 2011-ci ildə Ümumi Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsi qurulana qədər Gürcüstan müsəlmanları Bakıya bağlı idilər.⁶ 2014-cü ilin yanvar ayından etibarən ölkədə sünniləri təmsil edən müftilər Şərq və Qərb müftiləri adlandırılmağa başlanmışdır. Gürcüstanda sünnilərin iki müfti ilə təmsil edilməsini camaatın bölünməsi kimi qiymətləndirərək bu dəyişikliyi tənqid edənlər, bununla yanaşı bu dəyişikliyin zəruri olduğunu müdafiə edənlər də vardır.⁷

Gürcüstandakı müsəlman icmaları arasında özünəməxsus problemləri olan dini azlıq Acarıstan müsəlmanlarıdır. Qeyd edək ki, Osmanlı dövründə Acarıstan əhalisinin müsəlmanlaşması bir neçə əsr davam etmişdir. Rusiya və sovet mənbələrində iddia edilənin əksinə, bu proses

2 Bu nəticələr 2016-cı il tarixində rəsmən elan edilmişdir.

3 Asker, Öğütçü, s. 222.

4 Rusiya imperiyasında və habelə Qafqazda müsəlmanların idarə olunması məqsədi ilə formalaşdırılmış dini idarələr, habelə bu idarələrə təyinatlar müxtəlif dövrlərdə müxtəlif şəkildə həyata keçirilmişdir.

5 Ceyhun Məmmədov, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət-din münasibətləri, *Dövlət və Din*, № 04 (51) iyul - avqust 2017, (ss. 6-15), s. 11; A. İsgəndərov, A. Mövlayi, *Şeyxülislamın tarixi*, "Elm və təhsil", Bakı 2016, s. 187.

6 Ali Asker, Gürcüstan'da Din-Devlet İlişkilerinde Yeni Yasal Düzenleme. 21.Yüzyıl. Eylül, 2011, No. 33, (ss. 66-72); Conor Prasad. Georgia's Muslim Community: A Self-Fulfilling Prophecy? *ECMI Working Paper*. No. 58, 2012; Rashad Huseynov, History and Evolution of Islamic Institutions in Azerbaijan (XIX-XXI. Centuries). *The Caucasus - Globalization Journal of Social, Political and Economic Studies*. Vol. 8, Issue 1-2, 2014 (pp. 1-11).

7 Alter Kahraman, Yury Katliarou, Özge Anaç, Müslüman Acarıllar: İslam, Din Değişirme ve Dini Haklar, *Gürcüstan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss.159-1992), s. 174.

zorakılıqla deyil, müxtəlif təşviq, vergi, torpaq ərazilərinin istifadəyə verilməsi kimi yollarla və tədricən həyata keçirilmişdir. Osmanlı dövlətinə sadıq olan yerli ağalara və bəylərə xalqın idarə edilməsi sahəsində geniş səlahiyyətlər verilmişdi.⁸ Uzun müddət bu bölgəni ələ keçirmək uğrunda Rusiya və Osmanlı dövlətləri arasında şiddətli rəqabət olmuş, nəticədə sovet hakimiyyəti dövrünün əvvəllərində Acarıstan muxtar bölgə kimi Gürcüstanın tərkibinə daxil edilmişdir. 2014-cü ildə aparılmış siyahıyaalmanın nəticələrinə görə Acarıstan əhalisi 333 min 953 nəfər olub Gürcüstanın ümumi əhalisinin 9%-ini təşkil etmişdir.⁹

Gürcüstanda yaşayan başqa bir müsəlman azlıq qrupunu kistlər təşkil edir¹⁰. Kistlər çeçen və inquşlar kimi Qafqazın vaynax xalqları qrupuna daxildirlər. 2014-cü ildə aparılan siyahıyaalmanın nəticələrinə görə, Gürcüstanda yaşayan kistlərin ümumi sayı 5 min 697 nəfərdir. Bunun 5 min 581 nəfəri Kaxetiya bölgəsində yaşayır.¹¹ Müsəlman kistlərin dini kimliklərinin şəkillənməsində iki önəmli şəxsiyyətin rolundan bəhs edilir. Bunlardan biri sufiliyin nəqşibəndi qolundan İsa Əfəndi, digəri isə qadirilik qolundan Kunta Hacı olmuşdur. Nəqşibəndilik Pankisiyə 1909-cu ildə İsa Əfəndinin Dusi kəndinə gəlişindən sonra yayılmışdır. Qadirilik isə 1927-ci ildə Kunta Hacınnın müridlərindən olan Şeyx Oda vasitəsilə bu bölgədə yayılmışdır.¹²

Kistlər güclü ənənəvi icma strukturuna malik xalqdır. Qafqazda yaşayan məzhəb və təriqətlər baxımından ayrılan ənənəçi-yenilikçi (təriqətçilər-sələfilər/vəhhabilər) ziddiyyətinin kistlər üzərində təsiri böyükdür. Bu təsir özünü sadəcə dini inanc baxımından göstərməmiş, eyni zamanda onların yaşadıkları Pankisi vadisinin adını təhlükəsizlik problemləri ilə bağlı dünya gündəminə çıxarmışdır. Pankisi vadisi sakinlərinin dini həyatında nəqşibəndilik və qadirilik təriqətləri tarix boyu güclü olmuşdur. Lakin SSRİ-nin dağılmasından sonra Qafqaz regionunda radikal cərəyanları təmsil edən sələfilik/vəhhabiliyin təsiri hər keçən gün artmışdır. Xüsusilə çeçenlər arasında şiddətlənən təriqətçi-sələfi münafiqəsi, habelə Rusiya-Çeçenistan müharibəsi nəticəsində radikal cərəyanların toplana biləcəyi ən əlverişli bölgə Pankisi vadisi olmuşdur. Bu hadisələr kist icmasının tədricən sələfilik ideologiyasının təsiri altına düşməsinə yol açmışdır.

Gürcüstanın say etibarını ilə azlıq təşkil edən xalqlarından biri də Axısqa türkləridir. Bir zamanlar Osmanlı imperiyasına aid olan bu bölgə Rusiya-Osmanlı müharibələri nəticəsində Rusiyanın hakimiyyəti altına keçmişdir. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Axısqa bölgəsi Gürcüstan sərhədləri daxilində qalmışdır. Axısqa türklərinin yaşadığı ən böyük faciə onların 1944-cü ildə doğma yurdlarından sürgün edilməsi olmuşdur. Həmin tarixdə doxsan min

8 Asker Ali, Alter Kahraman, Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar. İçinde: *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Editörler: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), AVİM Yay., Terazi Yayıncılık, Ankara 2016 (ss. 23-47), s. 32-33.

9 National Statistics Office of Georgia "2014 General Population Census-Population by Regions and Religion". <http://www.census.ge/en/results/census> (Baxıldığı tarix: 20.05.2016).

10 Kistlər barədə ətraflı məlumat üçün baxın: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Anıl Üner. Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset, *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss. 347-370).

11 Bax: National Statistics Office of Georgia "2014 General Population Census- Population by Regions and Ethnicity". <http://www.census.ge/en/results/census> (Erişim Tarihi: 20.05.2016).

12 Aydıngün, Asker, Üner, s. 353.

axışqalı (türk, kürd və həmşin) Orta Asiyaya sürgün edilmişdir. Sürgünə məruz qalmış digər xalqlar Stalinin ölümündən sonra bəraət alaraq öz torpaqlarına geri dönsələr də, axışqalılara, eyni zamanda Krım tatarlarına belə bir hüquq tanınmamışdır. Buna görə də sovet dövründə axışqalılardan öz vətənlərinə geri dönmələri üçün göstərdikləri cəhdlər müsbət nəticə verməmiş, bu proses hər vasitə ilə əngəllənmişdir. 1999-cu ildə Gürcüstanın Avropa Şurasına üzvlüyünə qəbul edilməsi axışqalılardan geri dönüşlə bağlı ümidlərini artırsa da, bundan sonrakı dövrdə də axışqalılardan vətənə geri dönmələrinə mane olan əngəllər aradan qaldırılmamışdır. Nəticədə çox məhdud sayda Axışqa türkü sadəcə kiçik qruplarla Gürcüstanda yerləşə bilmişdir.

Radikalizm, ənənəvi islam və dövlət təhlükəsizliyi

Gürcüstanda yaşayan müsəlman azlıqların dini camaatlar və məzhəblərlə bağlı mövqeyi, müxtəlif cərəyanlara yönəlmələri, dövlət və dini azlıqlar arasındakı münasibətlər yeknəsəq olmayıb, qrupdan qrupa dəyişməkdədir. Məzhəb və camaatlar baxımından bu qrupların öz içlərində də müxtəliflik olduğunu, hətta onlar arasında müəyyən mənada ziddiyyətlərin yarandığını deyə bilərik. Bu gün Borçalı türkləri arasında kiçik kəsimlərdə də olsa bəzi məzhəb ziddiyyətləri mövcuddur. Bu ziddiyyətlər tarixi hadisələrin inkişafı ilə bağlı fərqli məzhəb qrupları arasındakı yaşanmış hadisələrdən irəli gəlir.

Məlum olduğu kimi, sovet dövründə din-dövlət münasibətlərinin xarakteri dinin, eyni zamanda məzhəblərin ictimai statusunun önə çıxmasına mane olurdu. Müstəqillik dövründə yaşanan dini dirçəliş prosesində tarix boyunca bir-birinə rəqib olmuş iki əsas güc olan Türkiyə və İran mənşəli dini təbliğat (və ya dəvət) fəaliyyətlərini artırmışlar. Bundan başqa, Səudiyyə Ərəbistanından gələn sələfi cərəyanlar da hərəkətə keçmiş və Gürcüstandakı sünni müsəlmanları təsir altına almaq üçün intensiv fəaliyyətə başlamışlar. Ölkədəki ağır sosial və iqtisadi şəraitdə müxtəlif mənşəli xeyriyyə fondları və cəmiyyətlərin Qafqaz regionundakı açıq və ya gizli fəaliyyətləri nəticəsində bu proseslər daha da sürətlənmişdir.

Hal hazırda bölgədə yaşayan sünni müsəlmanlara Türkiyə mənşəli camaatlar tərəfindən, şiə müsəlmanlara isə İran tərəfindən dəstək verilməkdədir. Bu vəziyyət Borçalı bölgəsində yaşayan yerli müsəlman əhali arasında narahatlıq yaradır. Başlanğıcda saf hisslərlə dini camaatlara daxil olan yerli müsəlmanlar zaman keçdikcə mənsub olduqları qrupların fərqi daha yaxından hiss etməyə, qarşı qruplardan ayrı olduqlarını qəbul etməyə, bu vəziyyətə təfriq deyil, təbii fərqlilik kimi baxmağa başlamışlar. Bu şəxslərin nəzərində başqa inanclar batil və hətta bəzən küfrdür. Beləliklə, dini inanclara bağlı olaraq meydana gələn bu ixtilaf cəmiyyətdəki milli birlik və bərabərlik ruhunu aşındırmaqda və neqativ nəticələr doğurmaqdadır. Sayı az olsa da, sələfi/vəhhabi cərəyanına mənsub kəsimin sərt mövqeyə sahib olduğunu və öz təsirini daha açıq şəkildə göstərdiyini demək mümkündür.¹³

Sələfilik/vəhhabilik cərəyanının təsiri kistlər arasında güclü şəkildə müşahidə edilməkdədir. Belə bir anlayışın kist icmasında yerləşməsində Çeçenistan müharibələrinin böyük təsiri olmuşdur.

13 Asker, Öğütçü. s. 227.

Cihad adı ilə bölgəyə gəlmiş ərəb mənşəli qruplar (xarici döyüşçülər) gəldikləri ilk gündən öz təsirini kibr icması üzərində göstərməyə başlamışdır. Sonrakı dövrdə Çeçenistanda vəhhabi cərəyanının gücü qırılsa da Pankisi vadisində sələfi cərəyanı sürətlə yayılaraq təriqətçilərin ictimai əsaslarını sarsıtmışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Pankisi vadisindəki əhalinin əksəriyyəti sələfiliyi radikal hərəkət kimi deyil, bir inanc sistemi kimi qəbul etməkdədir. Ənənəvi ictimai struktura sahib olan kist icması sələfiliyi özlərinin yerli adət-ənənələrinə uyğunlaşdırmağa çalışaraq ona ərəb sələfiliyindən fərqli xarakter qazandırmağa çalışmışdır. Bölgədə aparılan sahə araşdırmalarında kistlərin təxminən yetmiş faizinin sələfiliyi mənimsədiyi, bunlardan sadəcə on faizinin ərəb sələfiliyinin yolundan getdiyi müşahidə edilmişdir¹⁴. Radikal sələfi/vəhhabi qrupların Yaxın Şərqdə, xüsusilə Suriyada yaşanan hadisələrə “biganə qalmaması” bölgə xalqına yönəlik şübhələri kövrüklənmiş, kistlərlə bağlı mənfi imic yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət hətta Rusiyanın Gürcüstana qarşı irəli sürdüyü ittihamları, Pankisi vadisində Rusiyaya qarşı terrorçu qruplaşmaların olduğuna və Gürcüstan dövlətinin bu qruplara şərait yaratdığına dair iddiaların artmasına səbəb olmuşdur. Halbuki, kistlər arasında aparılan sorğuda Suriyadakı vətəndaş müharibəsində iştirak etmənin dini baxımdan vacib olmadığı, İŞİD sıralarında yer almanın səhv olduğu vurğulanmış, hətta İŞİD-in “qlobal fitnə” olduğu ifadə edilmişdir.

Təhlükəsizlik baxımından diqqət çəkən başqa bir problem də Axısqa türklərinin doğma yurdlarına geri dönmə məsələsidir. Məlum olduğu kimi, axısqalıların sürgündən əvvəl yaşadıkları ata-baba yurdlarında bu gün ermənilər yaşayır. Bu məsələ ilə bağlı gürcü elitləri tərəfindən irəli sürülən “erməni amili” (yanlış və ya doğru olsa belə) axısqalıların geri dönmələrinə mane olur.¹⁵ Həm Gürcüstanın, həm də Ermənistanın hakim dairələri, habelə o bölgədə yaşayan gürcü və ermənilər axısqalıların geri dönüşünü mümkün hesab etmirlər.¹⁶ Axısqa türklərinin vətənə geri dönüşü Gürcüstanın öz iradəsi ilə, yəni könüllü olaraq deyil, beynəlxalq təşkilatların təzyiqi ilə başladılməsə və bu günə qədər həyata keçirilməmişdir. Bu prosesin önündəki ən böyük əngəl isə Gürcüstan hakimiyyətinin apardığı siyasətdir. Bundan başqa, Gürcüstanın sosial və iqtisadi problemləri, dünyanın dörd bir tərəfinə səpələnmiş Axısqa türklərinin kifayət qədər təşkilatlanmamaları, geri dönüşlə bağlı hüquqi prosedurlarda real şərtlərin nəzərə alınmaması və geri dönmək istəyənləri bezdirmək üçün süni maneələr yaradılması, axısqalıların haqlı olaraq özlərinə ən yaxın gördükləri Türkiyəyə köçməyə üstünlük vermək istəmələri və digər amillər vətənə geri dönüş prosesinə mənfi təsir göstərmişdir.

Gürcüstanın ən çox kimlik problemi yaşayan müsəlman azlığı acarlardır. Sovet dövründə bu bölgədəki əhalinin əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət idi. Mitropolit Dimitriyə görə,

14 Aydınğün, Asker, Üner, s. 358.

15 Yuliya Bilestka, Turgut Kerem Tuncel, Ahıska Türklərinin Gürcüstan'a Geri Dönüşü və 'Ermeni Faktörü', *Gürcüstan'da Müslüman Toplulukları: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydınğün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss. 319-346), s. 320.

16 Bilestka, Tuncel, s. 341.

1986-cı ildə Acarıstan əhalisinin 75%-i müsəlman idi¹⁷. Sovet sistemi dağıldıqdan sonra Tbilisi hakimiyyətinin din siyasəti nəticəsində Acarıstandakı müsəlmanların nisbətində ciddi azalma yaşanmışdır. Təkcə 13 may 1991-ci il tarixində Batumidə 5 min müsəlman vəftiz (xaç suyuna salınmaq) edilmişdir. Bu cür mərasimlər indi də davam etməkdədir. 2014-cü ilin göstəricilərinə görə Acarıstandakı müsəlmanların sayı 132 min 852 nəfər (% 39.78) olmuşdur. Sahədə aparılan araşdırmalar zamanı müsəlmanlara aid dini qurumun mənsuqlarından biri hal-hazırda Acarıstanda əhalinin sadəcə 20 faizinin müsəlman olduğunu ifadə etmişdir. Bu gün acarlar yaşadıkları muxtar respublikada azlıq vəziyyətinə düşmüşlər. Müsəlman acarların əksəriyyəti muxtar respublikanın şərqində yer alan və Yuxarı Acarıstan kimi tanınan dağlıq bölgədə yaşayır. Yuxarı Acarıstandakı Xulo qəsəbəsi və ətrafındakı kəndlər yerli müsəlmanların mərkəzi kimi tanınır.¹⁸

Acarıstan müsəlmanlarının problemləri Gürcüstan-Türkiyə münasibətləri baxımından da aktualdır. Bölgədəki müsəlmanların hüquq və azadlıqları ilə bağlı problemlər vaxtaşırı olaraq iki ölkə arasındakı münasibətlərdə özünü göstərir. Təəssüf ki, Türkiyə və Gürcüstan arasındakı münasibətlər, strateji müttəfiqlik səviyyəsində olmasına baxmayaraq, hələ də gürcü cəmiyyətində “Türkiyə təhdidi” və ya “türk qorxusu” davam etməkdədir. Bu “qorxu”dan ən çox zərər görənlər isə müsəlman acarlardır.

Üçtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin önəmi

Müsəlman azlıqlar problemi Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan arasındakı üçtərəfli münasibətlərə mənfi təsir göstərməkdə və müəyyən problemlər doğurmaqdadır. Bu problemlər dövlətlər arasındakı səmimi münasibətlərə kölgə düşürməklə qalmayıb, regional əməkdaşlıq və strateji müttəfiqlik əlaqələrinin inkişafına mane olur. Halbuki üçtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasındakı münasibətlərin daha yüksək səviyyəyə çatdırılması istiqamətində önəmli işlər görülür. Beynəlxalq aləmdə meydana gələn sürətli və intensiv dəyişmələr, xüsusilə Türkiyənin xarici siyasətini məşğul edən problemlər üçtərəfli əməkdaşlıq formatının inkişaf etdirilməsinə kifayət qədər zaman və diqqət ayırmağa mane olur. Son iyirmi ildə regionda yaşanan proseslər Rusiya-İran-Ermənistan əməkdaşlıq xəttinə qarşı Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan xəttinin gücləndirilməsinin nə qədər vacib olduğunu bariz şəkildə ortaya qoymağdadır.

SSRİ-nin dağıldıqdan sonra Türkiyənin Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanla bağlı mövqeyi hər üç dövlətlə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr qurmaq və əməkdaşlığı gücləndirmək, regional sülh və mehriban qonşuluq mühiti yaratmaq idi. Lakin müstəqilliyə addım atdığı ilk gündən Türkiyəyə qarşı ərazi və soyqırım iddiaları irəli sürən Ermənistan özünü regional əməkdaşlıq layihələrindən təcrid etmişdir. Zaman keçdikcə Cənubi Qafqaz ölkələrinin regional

17 Митрополит Батумский Димитрий – о чуде в Аджарии, мусульманах и Патриархе Илии, <http://www.pravmir.ru/mitropolit-batumskij-i-lazskij-dimitrij-adzhariya-vernulas-k-istokam/>, 06.12.2012, (Erişim Tarihi: 20.05.2017).

18 Kahraman, Katliarou, Anaç, s. 160.

siyasətinin iki müxtəlif istiqamətdə inkişaf etdiyi daha bariz şəkildə hiss edilməyə başlamışdır. Türkiyə-Azərbaycan, Türkiyə-Gürcüstan, Azərbaycan-Gürcüstan iki tərəfli əlaqələrinin inkişafı üç tərəfli layihələrin ortaya çıxması və bu sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə güclü təkan vermişdir. Ermənistan isə öz inkişaf istiqamətini əsasən Rusiya və müəyyən qədər də İrana yönəlmişdir. 2008-ci ildə Rusiya-Gürcüstan müharibəsindən sonra Gürcüstan qəti qərar qəbul edərək Müstəqil Dövlətlər Birliyindən ayrılmışdır. Bundan başqa, həm Azərbaycan həm də Gürcüstan MDB-nin hərbi strukturu kimi nəzərdə tutulan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı üzvlüyünü qəbul etməmişdir. Ermənistan isə bu strukturun regionda “ən fəal üzvü” kimi çıxış etməyə başlamışdır. Bundan başqa, 2014-cü il oktyabrın 9-da Ermənistan Respublikası Belarus, Qazaxıstan və Rusiya tərəfindən imzalanmış müqavilə ilə qurulan (29 may 2014-cü ildə), siyasi və iqtisadi təşkilat olan Avrasiya İqtisadi Birliyi üzvlüyünə qəbul edilmişdir. Həm Gürcüstan, həm də Azərbaycan bu ittifaqa qoşulmamağı məqsəduyğun hesab etmişdir.¹⁹ Beləliklə, SSRİ-nin dağılmasından sonra meydana gələn regional sistemdə Ermənistan Rusiyanın bütün geopolitik, siyasi və iqtisadi layihələrinə böyük həvəslə qoşulmuşdur.²⁰

Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan üçtərəfli əməkdaşlıq formatının təkmilləşdirilməsi regionda təhlükəsizlik və iqtisadi inkişaf baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edir. Son dövrdə üç ölkə arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və lazımı hüquqi bazanın yaradılması baxımından önəmli sənədlər qəbul edilmişdir. 8 iyun 2012 tarixli Trabzon Bəyannaməsi, 28 mart 2013 tarixli Batumi Birgə Kommünikesi xarici işlər nazirləri səviyyəsində imzalanmışdır. 19 fevral 2014 tarixində Gəncə şəhərində xarici işlər nazirlərinin zirvə görüşündə “2013-2015-ci illər üzrə üçtərəfli sahəvi əməkdaşlığa dair Fəaliyyət Planı”nda yeni əməkdaşlıq mexanizmlərinin həyata keçirilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir. 10 dekabr 2014-cü ildə Qarsda imzalanan bəyannamədə hər üç dövlət daha öncə nümayiş etdirdikləri müttəfiqlik iradəsini bir daha bəyan etmişlər. Bundan sonra 9 fevral 2016-cı ildə Tbilisidə beşinci, 6 sentyabr 2017-ci ildə Bakıda altıncı, 29 oktyabr 2018-ci ildə İstanbulda yeddinci üçtərəfli görüşlər keçirilmişdir.

Səkkizinci üçtərəfli görüş 23 dekabr 2019-cu il tarixində Tbilisidə keçirilmişdir. Bu görüşdə həm siyasi dialoq, həm də spesifik üçtərəfli layihələrin icrası üçün vacib platforma kimi Trabzon Bəyannaməsi, Batumi Birgə Kommünikesi, Gəncə, Qars, Tbilisi, Bakı və İstanbul bəyannamələrindəki öhdəliklərin əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir. Qəbul edilən bəyanatda enerji, nəqliyyat, müdafiə, ekoloji tarazlıq, innovasiya və texnologiya və s. məsələlər barədə üç ölkə arasında həyata keçirilən layihələrin əhəmiyyəti bir daha vurğulanmışdır. Ortaq bəyannamədə qeyd edildiyi kimi, əməkdaşlıq edən ölkələr “terrorizmin, zorakı ekstremizmin və separatizmin bütün növlərinə və təzahürlərinə, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa, narkotiklərin və onların prekursorlarının qeyri-qanuni dövriyyəsinə, silahlara, insan alverinə, mədəni və

19 Bax: Mitat Çelikpala, Cavid Veliyev. Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə. Bölgəsel İşbirliyinin Başarılı Örneği, Policy Brief, Center for International and European Studies (CIES), Mart 2015.

20 Ali Asker, Çoxtərəfli əməkdaşlıq prizmasından Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti, *Qafqazşünasların Birinci Beynəlxalq Forumu* [17-18 aprel 2017: Bakı], Azərbaycan MEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı 2017 (ss. 212-218), s. 215.

tarixi irsə qarşı cinayətlərə, çirkli pulların yuyulmasına, kibercinayətkarlığa, dezinformasiya kampaniyalara, miqrant qaçaqmalçılığına və digər transmilli təhdidlərə qarşı mübarizədə əməkdaşlığın gücləndirilməsinə qəti sadıq olduqlarını” bir daha ifadə etmişlər.²¹

Zirvədə eyni zamanda etnik və dini tolerantlıqla bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır. Bəyanatda deyilir:

“Hər üç ölkənin xalqları arasında əlaqələrə töhfə verəcək humanitar sahədə əməkdaşlığın, o cümlədən mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, gənclərin mübadiləsi, turizm və idman sahələrində əməkdaşlığın əhəmiyyətini qeyd etdilər və bu sahələr üzrə birgə layihələrin və tədbirlərin irəli sürülməsinə və təşviq olunmasına hazır olduqlarını ifadə etdilər; Bölgədə etnik və dini tolerantlıq irsini əks etdirən mədəni irsin qorunması üçün aidiyyəti qurumların səylərini artırmaq üçün üç ölkə arasında genişləndirilmiş əməkdaşlığa ehtiyac duyulduğunu vurğuladılar; Keçmiş SSRİ Hökuməti tərəfindən keçmiş Gürcüstan SSR-dən sürgün edilmiş məcburi köçkünlərin deportasiyasının 75-ci ildönümünün anımı münasibətilə dərin hüzn ifadə etdilər və Gürcüstan hakimiyyətinin məcburi köçkünlərin geri qayıtması ilə əlaqədar atdığı addımları müsbət qiymətləndirdilər.”

Təəssüf ki bəyanatda Axısqa sürgünü ilə bağlı ifadələr konkret şəkildə ifadə edilməmiş, mətnə “məcburi köçkün” ifadəsi isə sürgünə tabe tutulmuş insanların vəziyyətinin tarixi, hüquqi və siyasi baxımdan ifadə edilməsində yetərsiz qalmışdır.

Qeyd edək ki zirvə toplantılarının funksionallığının artması, bəyanatlarda qəbul edilən müddəaların tətbiq mexanizmlərinin işə salınması, qarşıya qoyulmuş işlərin həyata keçirilməsi məqsədilə cari fəaliyyət proqramının hazırlanması, bunun üçün müvafiq orqanların təsis edilməsi zəruridir. Bu formatı xarici işlər nazirləri zirvəsindən daha yüksək formata keçirmək üçtərəfli əməkdaşlıq baxımından məhsuldar bir mərhələyə keçməyə imkan verəcəkdir.

Azərbaycan və Gürcüstanın Türkiyə kimi regional bir güclə eyni və oxşar maraqlara sahib olması üçlü əməkdaşlıq formatının uğurla davam etdirilməsi baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edir. Lakin dini və milli (etnik) xarakterli bəzi məsələlərin həlli istiqamətində qarşılıqlı güzəşt və anlayışa əsaslanan əməli addımların atılmaması ölkələr arasında etimad problemini doğurmaqdadır. Bu problemlərin çözüm yollarının üçtərəfli əməkdaşlıq formatında müzakirə edilməsi məsələnin kompleks və səmərəli həlli baxımından ən münasib variantdır. Əks təqdirdə dini və milli (etnik) xarakterli problemlərin həlli sadəcə qeyri-müəyyən tarixə qədər təxirə salınacaq, üç ölkə arasındakı regional əməkdaşlıq söyləri formal xarakterli zirvə toplantılarından uzağa gedə bilməyəcək.

21 Bəyanat mətni üçün baxın: No:410/19, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər nazirlərinin Səkkizinci Üçtərəfli Görüşü, Tbilisi Bəyanatı, 23.12.2019, <http://mf.gov.az/az/news/6510/pno41019-azerbaycan-respublikasi-guomlrucuumlstan-ve-tuumlrkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-sekkizinci-uumlccedilterefli-goumlruumlsuuml-tbilisi-beyenatip>

Nəticə

Yeni dövlət quruculuğu prosesini yaşayan bütün ölkələrdə olduğu kimi, Gürcüstanda da milli və dini azlıqlar problemi çox həssas məsələdir. Gürcüstanda müsəlmanların hüquq və azadlıqları sahəsində yaşanan problemlərin həlli istiqamətində səmərəli addımların atılması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu, sadəcə Gürcüstanın daxili siyasəti, dövlət-vətəndaş və dindövlət münasibətləri baxımından deyil, eyni zamanda regional sülh və əməkdaşlıq baxımından önəmlidir. Çünki müsəlman azlıqların problemləri Gürcüstanın iki önəmli strateji müttəfiqi olan Türkiyə və Azərbaycanla bilavasitə əlaqədardır. Bununla yanaşı ölkədəki radikal cərəyanlar üzərində nəzarətin zəifləməsi ölkə və bölgə təhlükəsizliyi baxımından ciddi problemlər doğura bilər. Gürcüstan hakimiyyətinin və rəsmi qurumlarının ən çox şikayətçi olduqları “xarici ölkələrin dini təsiri” probleminin aradan qaldırılması ölkə müsəlmanları üçün dini kadrlar hazırlayan təhsil və təlim sisteminin qurulmasından, eyni zamanda din və ibadət azadlığının təmin edilməsi üçün lazımı şəraitin yaradılmasından asılıdır.

Regional rəqabət və ziddiyyətlərin tarixi keçmişi və bugünkü siyasi proseslər istənilən halda Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan üçbucağında siyasi, iqtisadi, hərbi və mədəni əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin vacib olduğunu göstərməkdədir. Rusiya-İran-Ermənistan əməkdaşlıq xətti, təəssüf ki, bölgə ölkələrinə qarşı əsassız iddia və ittihamlar, habelə ciddi təhdidlər ehtiva edir. Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalı, Ermənistanın Türkiyəyə qarşı ərazi, habelə saxta soyqırım iddiaları, Gürcüstanın ərazi bütünlüyünün təmin edilməməsi, Ermənistanın bu ölkəyə qarşı “erməni azlıq” məsələsini bir təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməsi və s. problemlər Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan əməkdaşlıq xəttinin daha da gücləndirilməsini tələb edir. Lakin Gürcüstanla milli və dini azlıqlarla bağlı həllini gözləyən problemlər bu ölkələr arasında müştərək maraqlara zərər verir. Hər üç dövlətin ortaq mənafehinə diqqətə alaraq regionda sülh, əmin-amanlıq, iqtisadi və sosial rifahın təmin edilməsi üçün üçtərəfli əməkdaşlığı lazımı səviyyədə inkişaf etdirmək bəhsi keçən problemlərin həllinin nə qədər zəruri olduğunu təsdiq edir. Bu problemlərin həlli istiqamətində əməli addımların atılması ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı etimadsızlığa son verərək Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan arasındakı əməkdaşlığın sözün həqiqi mənasında stratejik səviyyəyə yüksəldilməsinə fürsət verəcək.

Hakim Qiymətləndirmə: Xarici Müstəqil.

Maraqların Çatışması: Müəlliflər tərəfindən heç bir maraq çatışmazlığı elan edilməmişdir.

Maliyyə Dəstəyi: Müəlliflər bu araşdırmanın maddi dəstək almadığını elan etdilər.

Hakem Değerlendirməsi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirməmişdir.

Finansal Dəstək: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Ədəbiyyat siyahısı/Kaynakça/References

- Asker Ali, Çoxtərəfli əməkdaşlıq prizmasından Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti, *Qafqazşünasların Birinci Beynəlxalq Forumu* [17-18 aprel 2017: Bakı], Azərbaycan MEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, 2017 (ss. 212-218).
- Asker Ali, Kahraman Alter, Gürcistan'da Devletleşme, Kimlik İnşası ve Müslüman Topluluklar. İçinde: *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Editörler: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), AVİM Yay., Terazi Yayıncılık, Ankara 2016 (ss. 23-47).
- Asker Ali, Öğütücü Özge Nur. Borçalı Türkleri: İslam, Mezhep ve Din Temelli Sorunlar, *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss. 219-244).
- Asker Ali. Gürcistan'da Din-Devlet İlişkilerinde Yeni Yasal Düzenleme, *21. Yüzyıl. Eylül*, 2011, No. 33 (ss. 66-72).
- Aydıngün Ayşegül, Asker Ali, Üner Anıl. Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset, *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss. 347-370).
- Bilestka Yuliya, Tuncel Turgut Kerem. Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Geri Dönüşü ve 'Ermeni Faktörü', *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss. 319-346).
- Çelikpala Mitat, Veliyev Cavid. Azərbaycan-Gürcistan-Türkiye. Bölgesel İşbirliğinin Başarılı Örneği, Polisy Brief, Center for International and European Studies (CIES), Marty 2015.
- Huseynov Rashad, History and Evolution of Islamic Institutions in Azerbaijan (XIX-XXI. Centuries). *The Caucasus - Globalization Journal of Social, Political and Economic Studies*. Vol. 8, Issue 1-2, 2014 (pp. 1-11).
- İsgəndərov Anar, Mövlayı Adil, *Şeyxülislamın tarixi*, "Elm və təhsil", Bakı 2016.
- Kahraman Alter, Katliarou Yury, Anaç Özge. Müslüman Acarlılar: İslam, Din Değişirme ve Dini Haklar, *Gürcistan'da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Ed. Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara 2016 (ss.159-1992).
- Məmmədov Seyhun, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət-din münasibətləri, *Dövlət və Din*, № 04 (51) iyul - avqust 2017, (ss. 6-15).
- National Statistics Office of Georgia "2014 General Population Census-Population by Regions and Religion", <http://www.census.ge/en/results/census> (20.05.2016).
- No:410/19, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər nazirlərinin Səkkizinci Üçtərəfli Görüşü, Tbilisi Bəyanatı, 23.12.2019, <http://mfa.gov.az/az/news/6510/pno41019-azerbaycan-respublikasi-guomlrucuumlstan-ve-tuumlrkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-sekkizinciiuumlccedilterefli-goumlruumlsuml-tbilisi-beyenatip> [Baxıldığı tarix: 12.03.2020].
- Prasad Conor. Georgia's Muslim Community: A Self-Fulfilling Prophecy? *ECMI Working Paper*. No. 58, 2012.
- Митрополит Батумский Димитрий – о чуде в Аджарии, мусульманах и Патриархе Илии, <http://www.ppravmir.ru/mitropolit-batumskij-i-lazskij-dimitrij-adzhariya-vernulas-k-istokam/>, 06.12.2012, [Baxıldığı tarix: 20.05.2017].

Boris Yeltsin'in Başkanlığı Döneminde Bilim, Yükseköğretim ve Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Birimi, 1992-2000

Science, Higher Education and Turkey Unit of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences during the Presidency of Boris Yeltsin, 1992-2000

Ali Başaran¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Başaran (Dr. Öğretim Üyesi),
Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Uluslararası Ticaret Bölümü, Karabük, Türkiye
E-posta: alibasaran3@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1870-2495

Başvuru/Submitted: 08.08.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.09.2020

Kabul/Accepted: 22.09.2020

Atıf/Citation: Basaran, Ali. "Boris Yeltsin'in Başkanlığı Döneminde Bilim, Yükseköğretim ve Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Birimi, 1992-2000.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 141-170.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.011>

ÖZ

Araştırmanın amacı SSCB sonrası Rusya Federasyonu'nda bilim, araştırma kurumlarının ve araştırmacıların durumunu tespit etmektir. Resmî kurumların raporları, Federal Devlet İstatistik Hizmetleri istatistikleri, akademisyenlerin beyanatları, Şarkiyat Enstitüsü'nün yayınları, Bilim Tetkikleri Enstitüsü yayınları, Şarkiyat Enstitüsü'nün 200'ncü kuruluş yıldönümü için hazırladığı belgesel, Rusya Devlet Kütüphanesine kayıtlı Türkiye hakkındaki tezler kullanılmıştır. SSCB'de ve Yeltsin döneminde bilim, araştırma kurumlarının ve araştırmacıların durumunu tespit edildikten sonra Türkiye biriminin Şarkiyat Enstitüsü içindeki yeri ve rolü, personel yapısı, yayınları, yayınlarının niteliği, yayınlarının sayısı belirlenmiştir. Türkiye biriminin araştırmalarına RF yönetiminin tesiri değerlendirilmiştir. Sovyetler Birliğinde ve RF'de araştırmacılar özgür, araştırmalar olağan akışına bırakılmamıştır. Türkiye biriminin yapısı ve araştırmaları yönlendirilmiştir. Araştırma kurumları ve araştırmacılar Yeltsin dönemi öncesi ve sonrası ile karşılaştırılmıştır. Araştırma kurumlarında çalışanların sayısı yaklaşık yarıya düşmüştür. Düşüşün en önemli nedenleri arasında maaşların ödenmemesi, maaşların SSCB dönemine nispeten çok düşmesi, araştırmacılara imkân ve değer verilmemesi, araştırmacılara yurtdışında iş verilmesi, işletmelerin ve diğer kurumların özelleştirilmesi, tasfiyesi, iflasi vb. nedenler sayılabilir. Araştırmacıların sayısı düşerken kamu kurumlarında görevli öğretim elemanlarının sayısı az da olsa artmıştır. Kamu kurumlarındaki öğrenci sayısındaki artış oranı ise epeyce yüksektir. Makale Yeltsin döneminde bilim, araştırma ve Moskova'da Şarkiyat araştırmalarının durumunu hakkında katkı sağlamaktadır. Ayrıca uzun dönemde iki ülke Türklük araştırma kurumları ve araştırmacılarının ortak projelerine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Yeltsin, Bilim, Araştırma, Türkiye birimi, Türkiye bilgini, Şarkiyat Enstitüsü, Moskova

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the status of science, research institutions, and researchers in the post-USSR Russian Federation. For the

determination, the reports of official institutions, statistics of the Russian Federation Federal State Statistics Service, the statements of the academicians, the publications of the Oriental Institute, publications of the Institute for the Study of Science of the Russian Academy of Sciences (ISS RAS), the documentary prepared for the 200th anniversary of the Oriental Institute, and the theses about Turkey registered in the Russian State Library were used. After determining the status of science, research institutions, and researchers in the USSR during the Yeltsin period, the place and role of the Oriental Institute Turkey unit in the Institute of Oriental Studies, the staff structure, the publications, the quality of the publications, the number of publications were determined. The influence of the RF administration on the research of the Turkey unit of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences was evaluated. Research in the Soviet Union and the Russian Federation were not left to the usual flow and researchers did not follow an independent course. The structure and research of the Oriental Institute of Turkey unit were guided. Research institutions and researchers have been compared before and after the Yeltsin period. The number of employees working in research institutions was almost halved. The most important reasons for the decline in the number of employees are the non-payment of salaries, the decrease in salaries compared to the USSR period, the lack of opportunity and value to researchers, the employment of researchers abroad, the privatization, liquidation, bankruptcy of enterprises, and other institutions, etc. reasons can be listed. While the number of researchers decreased, the number of academic staff working in public institutions increased slightly. The rate of increase in the number of students in public institutions is quite high. This article contributes to the state of science, research, and Oriental studies in Moscow during the Yeltsin period. It will also contribute to the joint projects of Turkish studies institutions and research of the two countries in the long run.

Keywords: Yeltsin, Science, Research, Turkey unit, Turkey scholar, Oriental studies, Moskva

EXTENDED ABSTRACT

The transformation of Russia into an empire started with the annexation of a Turkish rooted society. Russia has grown by adding the countries, seas, and lands of Turkish rooted nations to its country for about 550 years. The joining of Turkish rooted societies to the Russian Empire, the increase in the number of Turks in Russia, and relations with Turkish-rooted independent societies formed the core of Orientalism. The Russian central government and local administrators had to learn Turkish and about Turks. Turkish studies in Russia was born with these needs.

Orientalism, Turkish studies, and Turkey studies in the USSR after the Russian Empire were shaped according to the priorities and needs of the USSR. The “Comintern school” was in favor of conducting research according to the goals of the USSR. Among the orientalist and Turkish researchers who grew up in the Russian Empire, those who did not comply with the USSR were subjected to the wrath of the administration. The structure and place of Turkish studies and Turkey studies was changed once again in the 1930s, the 1940s and the 1950s. There were different reasons for the corresponding change. Among these, the war, the demands of the KGB, the Foreign Ministry, and the Communist Party Central Committee have been influential.

After the USSR, the RF experienced an economic crisis. RF has proceeded to regulate its production and distribution structure according to the free market economy. There were problems in meeting the costs of science, research, and higher education institutions. Like all researchers, members of the Oriental Institute were also subjected to severe economic difficulties. Researchers went abroad with the hope of working and living in better conditions.

The number of researchers that the RF took over from the USSR decreased by about half over time. Solzhenitsyn's description of the circumstance of science in RF is important. "For three hundred years in Russia, science has not been left to such neglect and poverty, ..." Soljenitsyn said.

The economic depression made it impossible for academic staff to survive with their salaries. The economic crisis increased diploma fraud. Due to the economic crisis, researchers worked in other public or private institutions besides the institutions they were assigned to. Researchers established private higher education units or worked in established private higher education units. The balance between the number of students and academic staff in higher education was disrupted. While the number of employees in RF higher education institutions increased slightly, the number of students increased remarkably. In these circumstances, the quality of teaching decreased.

Compared to the USSR, scientific and research institutions opened their doors abroad during the Yeltsin period. Collaborations increased. Researchers had a rare chance in the USSR era for research in Turkey. Compared to the USSR orientalists, research possibilities opened to Western Orientalists in Turkey. Furthermore, Western research institutions invited many researchers from Turkey. Few researchers were invited to the USSR from Turkey. Another shortcoming was the scarcity of researchers of Turkish origin working in the Turkey unit of the Oriental Institute. This situation could have been a conscious policy decision of the administration of the USSR or the administration of the Oriental Institute.

Compared to the USSR, during the Yeltsin period, researchers from Turkey and the number of students in the RF increased. For the first time, a Turkish citizen prepared a thesis at the Oriental Institute. The number of theses prepared by Turkish citizens at the Oriental Institute increased. Despite this positive trend, bilateral relations, bilateral research, and publications were insufficient during the Yeltsin period.

Despite some differences, the aims of Western and Russian Orientalism, Oriental studies and publications were similar. That similarity was having authority over the Orient. Said's determination was partially correct even for the Russian Empire, the USSR, and the Yeltsin period.¹

The colonialists succeeded in imposing local (oriental) researchers to the mechanism of producing information in a manner suitable for the West, they followed a policy of research and knowledge production in line with their interests.² The determination of Edward Said is also true for the USSR and partly for the RF. Said emphasized that knowledge production and dissemination is not objective but political.

Western Orientalism and Russian Orientalism are not exactly the same. The USA and the West saw the orient societies overseas separately and applied separate rules of law. For Russia (Russian Empire, USSR and RF) the east (orient) was also itself. Russia was adherent to the orient. The adherence was in the land and in the Russian soul. After the USSR, Russia called its own soul from the west. It did not come.

1 Edward W. Said, *Orientalism*, 1st ed. (London and Henley: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978), 11.

2 Yücel Bulut, "Sunuş," *Sosyoloji Dergisi* 3, no. 24 (2012), 7–20.

Giriş

Yeltsin döneminde Şarkiyat Enstitüsünü, Türkiye ve Türklük araştırmalarını ve araştırmacılarını anlamak için SSCB'den hatta Rusya İmparatorluğundan intikal eden mirası tetkik etmek gerekir. Öncelikle SSCB'de ve RF'de Türkiye araştırmaları ile Türklük araştırmaları birbirinden ayrılmıştır. Bu ayırım RF'ye de intikal etmiştir. Liaisan Şahin Rusya'da Türk halkları bilimi, araştırmaları ile Anadolu Türkleri bilimi, araştırmaları ayırımını niteleyen terimlerin farklı olduğunu ifade etmiştir. Türkçede "Türk" terimi genel olarak Türk halklarını ve Anadolu Türklerini bildirir. Rusya'da (Rusya İmparatorluğu, SSCB ve RF) Şarkiyat biliminde *тюрки* [okunuşu: tyurki] Türk halklarını, *турки* [okunuşu: turki] ise Anadolu Türklerini ifade etmekte kullanılır. Rusya'da Türk halkları ile ilgili araştırmalar Tyurkologiya, Anadolu Türklerine ilişkin olanlar ise Turkologiya olarak tasnif edilmektedir.³ Bu tasnife göre ayrılamayan araştırmalar ve araştırmacılar da vardır. Bazen kurumlar bazen araştırmalar bazen araştırmacılar hem Tyurkologiya özellikleri hem Turkologiya özellikleri göstermektedir. Şarkiyat Enstitüsünün 200'ncü yılı için hazırlanan belgeselin 6:47'nci saniyesindeki karedeki ses ayrıştırılamamıştır. Rusça "Т(ю)ркологический кабинет" mi yoksa Т(у)ркологический кабинет" mi ifadesinin seslendirildiği anlaşılmamaktadır. İngilizceye "Turcology chamber" olarak tercüme edilmiştir. Bu makalede coğrafyayı (Anadolu) değil Türk toplumu araştıran bilim dalı Türklük araştırmaları/ Türkiye/Türkoloji olarak ifade edilmektedir. Türklük bilimi/Türkiyat/Türkoloji bilim dalına katkı yapan araştırmacılar ise Türklük bilgini/Türkolog/Türkiyatçı olarak nitelenmektedir. Bazı araştırmalar ve araştırmacıların hatta kurumların ayrıştırılması (Türkiye araştırması ya da Türklük araştırması, Türkiye bilgini ya da Türklük bilgini, Türkiye araştırmaları kurumu/ birimi ya da Türklük araştırmaları kurumu/birimi) tasnifi gerekli veya mümkün olamamaktadır.

Moskova Büyük Knezliği, Rusya İmparatorluğu'nda toplanan bilgiler, verilen eserlerin Türklük bilimi başlığı altında toplanması daha doğru olur. Türklük biliminin doğuşuna ilişkin Smirnov,

"Düşmanlarını öğrenme isteği, Rus yönetimini, Türkler ve Kırım Tatarları hakkında özel olarak bilgi toplamak, bu amaç için onlara elçiler göndermek, Avrupa ülkelerinin Türklerle Tatarların tarihlerini, devlet yapılanmalarını ve dinlerini konu edinen yazılı kaynaklarıyla tanışmak zorunda bıraktı." demektedir.⁴

Rusya İmparatorluğu sonrası SSCB'nin ilk yıllarında Vasiliy Vladimiroviç Barthold'un (Васи́лий Влади́мирович Барто́льд) öncülüğüyle Şarkiyat Enstitüsünde "Туркологический кабинет"⁵ Türkiye bilimi kabini/odası/birimi 1927'de oluşturulmuştur.⁶ Barthold'un araştırma

3 Şahin Liaisan, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8, no. 15 (2010): 645-96, 645.

4 Mustafa Özbaş, "Rus Şarkiyat Çalışmalarının Temelleri Rus Tarihinin Başlangıcından 15. Yüzyıla Kadar," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9, no. 2 (2009): 147-53, 149.

5 Кононов А. Н., "Тюркология // Азиатский Музей," 413.

6 Ю. А. Ли and С. Ф. Орешкова, *Сектор Турции Института Востоковедения РАН* (Moskva: Институт востоковедения РАН, 2009), 21.

konuları ve eserleri Şarkiyat Enstitüsünün Türkiye biriminde görevli araştırmacıların eserlerini karşılaştırmakta fayda vardır. Barthold, Türklük araştırmacısı, Türklük bilgini iken Şarkiyat Enstitüsü araştırmacıları genelde Türkiye araştırmacıları mensup oldukları birimlerinin adı zamanla değişse de genelde adında Türklük/Türkiyat/Türkoloji değil Türkiye tercih edilmiştir. Günümüzde de Türklüğe değil coğrafyaya işaret eden “Сектор Турции” “Türkiye Sektörü/Türkiye'nin Sektörü” adlandırması kullanılmaktadır.

Rusya'da Şarkiyatçılığın, Türklük biliminin başlangıcı Rusya devletinin kuruluşuna kadar geri götürülür. Mustafa Özbaş'a göre Şarkı, Türkleri bilme, öğrenme ihtiyacı Rusya'nın doğusuna, 9. yüzyıla kadar geri götürülür. Özbaş'a göre Şark'ı bilmek erken Rusya için bir seçim değil zorunluluktur. Erken Rusya'da tercümanlık yapanların muhtemelen Türkler ve Tatarlar olduğu iddia edilir.⁷ Yüzyıllarca Rusya'dan Şark'a gelip gidenler, Şark'tan gelen bilgiler, eserler, mallar sonrası Şark'a dair bir araştırma, toplama, koleksiyon ve sergileme kurumu 19. yüzyılın başında tesis edilmiştir. 19. yüzyılda “doğu” denilince sadece Rusya'nın doğusunda kalan topraklar değil, Mağrip ve Ortadoğu ülkeleri de kastedilmekteydi. Bunun sebebi Rusya şarkiyatçılığının müesseseye dönüşümünde Batı, Alman şarkiyatçılarının rolüdür.⁸ “Osmanlıcaı öğretmeye başlayan ilk kurum, 1823'te iki yıllık kurs şeklinde kurulan ve sınırlı pratik amacı olan (Türkiye ve İran'daki Rus elçiliklerine tercüman hazırlamak) St. Petersburg'daki Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'ne bağlı Doğu Dilleri Eğitimi Bölümü'dür.”⁹ Osmanlıcaı öğretmeye ilk başlayan kurumun Dışişleri Bakanlığı olması dikkat çekicidir. Rusya İmparatorluğunda Şarkiyat ve Şarkiyatçılığın genelde devlet ihtiyaçlarına göre şekillendirildiğine bir örnektir. Bu şekillendirme SSCB'de bilime, araştırmacılara müdahale şeklini almıştır. RF'de de devam etmektedir.

Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Kabinesinin (Bölmesi/Kabini/Odası) Oluşturulması ve Dönüştürülmesi

Türkiye Kabinesinin oluşumu SSCB yöneticilerinin Şarkiyatçıları Sovyet yönetimine riayete zorladığı yılların başına isabet eder. Şarkiyat Enstitüsünde Türkiye araştırmaları (bazen Türklük) ayrı bir birim tesisi, mekân değişimi, Türkiye ve/veya Türklük araştırmacılarının siyasi yıldırma hatta şiddete maruz bırakılması süreci yaklaşık 100 yıl öncesine gider. Şarkiyatçılara, Türkiye ve/veya Türklük araştırmacılarına özgür çalışma ortamı sunulmayıp 1920'li ve 1930'lu yıllardan başlamak üzere Şarkiyatçılar, Türkiye ve/veya Türklük araştırmacıları tacize, sürgüne, tutuklanma, angarya ve infaza uğratılmıştır.¹⁰ Bu yıllarda sadece şarkiyatçılar, Türkiye ve/veya Türklük araştırmacıları değil sanatçılar, edebiyatçılar da mağdur edilmiştir.

7 Mustafa Özbaş, “Rus Şarkiyat Çalışmalarının Temelleri Rus Tarihinin Başlangıcından 15. Yüzyıla Kadar.”, 153.

8 İhsan Çomak, “Vasilı Dimitriyevıç Smirnov (1846-1922),” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no. 21 (2012): 278–84, 279.

9 Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları.”, 654.

10 Michale Kemper, “Introduction Integrating Soviet Oriental Studies,” in *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, ed. Michale Kemper and Stephan Conermann, n.d., 1–25, 8.

“... 20’li yıllardan itibaren başta Lenin ve Stalin olmak üzere liderler ve yönetim kadrosu edebiyata yön vermeye, onu kendi arzu ve istekleri doğrultusunda kullanmaya çalışırlar. Kimi yazarlar yönetimin etkisi altına girmeyi kabul ederken kimileri ona karşı bir tutum takınırlar. Karşıt yazarlar içinse farklı uygulamalarla yıldırma politikası izlenir.” “... “Sanat sanat içindir”, “Sanat toplum içindir” önermelerine bir yenisi de bu yıllar da eklenir: “Sanat propaganda içindir”.¹¹

Rusya İmparatorluğu sonrası SSCB şarkiyatının teşkilat düzeni, mekânı birkaç kez değiştirilmiştir. 1930’da Komünist Parti, şarkiyat araştırmalarının akademi, hükümet ve parti kurumlarınca yürütülmesi yerine Asya Müzesi, Doğu Bilimciler Derneği, Budist Kültürü Enstitüsü ve Türkiye bilimi odası birleştirilerek, Leningrad’da Bilimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü (IVAN) kurulmasını kararlaştırmıştır.¹² 1934’te Bilimler Akademisi Moskova’ya nakledilse de Şarkiyat Enstitüsü Leningrad’da kalmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında Şarkiyat Enstitüsü Taşkent’e nakledilmiştir. SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı’nın 28 Aralık 1943 tarihli kararı ile SSCB Bilimler Akademisi Moskova Bilimler Akademisi grubu kurulmuştur.¹³

Ekran alıntısı 1: Şarkiyat Enstitüsünün 200’ncü Yılı İçin Hazırladığı Videoda Türkiye bilimi odası

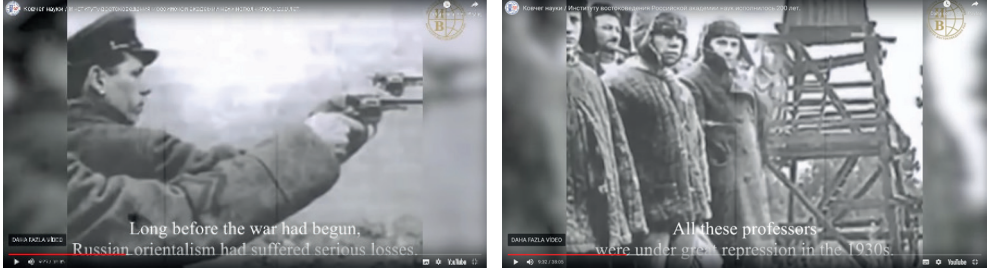
Kaynak: <https://youtu.be/XHekOu2Q18g> Ковчег науки / Институту востоковедения Российской академии наук исполнилось 200 лет (Kovcheg nauki / Institutu vostokovedeniya Rossiyskoy akademii nauk ispolnilos’ 200 let). Erişim 28 Temmuz 2020.

11 Yasemin Gürsoy, *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)* (İksad, 2018), 3-4.

12 Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları.”, 666.

13 Ли and Орешкова, *Сектор Турции Института Востоковедения РАН.*, 22.

Ekran alındısı 2: Şarkiyat Enstitüsünün 200'ncü Yılı İçin Hazırladığı Videoda SSCB yönetiminin şarkiyatçıları katli, sürgünü

Kaynak: <https://youtu.be/XHekOu2Q18g> Ковчег науки / Институту востоковедения Российской академии наук исполнилось 200 лет (Kovcheg nauki / Institutu vostokovedeniya Rossiyskoy akademii nauk ispolnilos' 200 let). Erişim 28 Temmuz 2020.

Şarkiyat Enstitüsünün 200'ncü yılı için hazırlanan videoda SSCB Şarkiyatçılığına ciddi kayıplar yaşatıldığı belirtilmiştir. Şarkiyatçılar ağır şiddet görüp, Şarkiyatçılık küçük burjuvazi, kapalı, seçkin bir bilim dalı olarak yaftalanmıştır. Sovyet yönetimi şarkiyatçılıkta burjuvazi etkisinin varlığını iddia etmiştir. Aslında bu iddia tüm bilim ve sanat, edebiyat dalları için de geçerlidir. Bu siyasi, ideolojik, zorba, müstebit ortamda Türkiye araştırmacıları ve/veya Türklük araştırmacılarının sayısı arttırılsa da hem Şarkiyat hem Türkiyat gerilemiştir.

1934'te bilimler akademisi Moskova'ya nakledilmiş ancak Şarkiyat Enstitüsü Leningrad'da kalmıştı. SSCB Bakanlar Kurulu kararı ve SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı'nın 1 Haziran 1950 tarihli kararnameğine göre Şarkiyat Enstitüsü'nün Leningrad'dan Moskova'ya nakli öngörülmüştür. Yer değişiminden başka 1950'li yıllarda Şarkiyat Enstitüsünün yapısı tekrar değiştirilmiştir. Yapı, yer değişimlerinin farklı gerekçeleri vardır. Bazen kişisel, bazen savaş, bazen KGB, Dışişleri Bakanlığı ve Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin talebiyle vd. gerekçeler.¹⁴ Şarkiyat Enstitüsünde Türkiye kabini (odası) 1927'de oluşturulmasından yaklaşık 30 yıl sonra Moskova'da Şarkiyat Enstitüsünün Türkiye Sektörü 1956'da oluşturulmuştur. Yine 1956'da Şarkiyat Enstitüsünün Leningrad Şubesinde Türk-Moğol birimi oluşturulmuştur.¹⁵ Leningrad Şubesi ağırlıklı olarak Eskiçağ ve Ortaçağ tarihiyle ilgilenirken Moskova, merkez güncel sosyoekonomik meselelere, Türkiye bilimine, Türkiye'yi bilmeye yoğunlaşmıştır.¹⁶

1950'li yıllarda SSCB yönetiminin Türkiye ve Türklüğe bakışını yansıtmaya açısından Büyük Sovyet Ansiklopedisi önemlidir. 1950'li yıllarda yazılan SSCB toplumuna hitap eden Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Türkler ve Türkiye başlığının kapsamı ve boyutu düşündürüçüdür; "... ansiklopedide Türklere ilişkin maddelerin yeterince ayrıntılandırılmamış olduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşık 40.000 sayfa olduğu ansiklopedide Türkler başlığının toplamda bir sayfa, Türkiye maddesinin ise 28 sayfa olması bunu doğrular niteliktedir. ...".¹⁷

14 Ли and Орешкова., 30.

15 <https://bsv.ivran.ru/sector-turcii> Erişim 16 Temmuz 2020.

16 Şahin Liaison, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları.", 670.

17 Yevgeniya Sharlak, "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Türkler" (T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, 2017), 133.

Rusya İmparatorluğu ve SSCB dönemindeki Türklük, Türkiye araştırmaları araştırmamızın odağında olmadığından genel bir hatırlatma yararlı görülmüştür. Kısaca SSCB döneminde Şarkiyat araştırmaları enstitüsündeki Türklük araştırmaları 19. yüzyılın parlaklığına erişememiştir. SSCB sonrası RF'de yaşanan keşmekeş, bilim ve yüksek öğrenimin olumsuz şartlarında daha da gerilemiştir.

Yeltsin Döneminde Bilim ve Yükseköğretim

Rusya tarihinde Yeltsin dönemi geçiş dönemidir. Her alanda olduğu gibi geçiş bilimler akademisinde de yaşanmıştır. 21 Kasım 1991'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkanı Boris Nikoloviç Yeltsin'in imzaladığı bir kararname ile SSCB Bilimler Akademisi, Rusya Bilimler Akademisine dönüştürülmüştür.¹⁸ Sosyalist cumhuriyetlerin oluşturduğu devletler ve toplumlardan Rusya Federasyonu'na geçişin yaşattığı karmaşa SSCB'den devir alınan kurumlara ve vatandaşlara yansımıştır. Araştırma kurumları ve araştırmacılar SSCB'den RF'ye geçişin sancılarını yaşamışlardır. Benzer sancılar Rusya İmparatorluğundan SSCB'ye geçerken de yaşanmıştır.

SSCB'den RF'ye geçiş RF vatandaşlarının hepsiyle birlikte araştırmacılara da sıkıntılı yıllar yaşatmıştır. Araştırmacılar işsiz kalmış, maaşları vaktinde ödenmemiş, maaşlarıyla alabildikleri mal ve hizmetlerin miktarı enflasyon nedeniyle azalmıştır. Araştırmacılar gösteriler, açlık grevleri ile RF yöneticilerinden maaşlarının ödenmesini temin edebilmiştir. Örneğin 8 Mart 1996'da Rusya Bilimler Akademisi başkanı Valary Sobolev araştırmacıların maaş ve ücretlerinin 2 aydır ödenmediğini bildirmiştir. Sendika başkanı 1996 yılı için önerilen bütçeye itiraz etmiştir. Başkan önerilen bütçenin kabulü halinde protesto ve grevlerin artacağı uyarısında bulunmuştur. Bilime ayrılan payın 1990 ile karşılaştırıldığında 1/15'e gerilediği belirtilmiştir. Sobolev gençlerin bilimi terk ettiğini bildirmiştir. 30 yaş altı bilim çalışanlarının oranının %5'e gerilediğini, RF yönetiminin araştırmacılara yeterince bütçeden pay ayırmadığından RF'nin dünya derecesinin ve itibarının azaldığını belirtmiştir. 1996'da ortalama 63,2 dolar olan maaş RF'de araştırmacıların iktisadi durumuna ilişkin fikir verebilir.¹⁹

1996'da seçimler öncesinde Yeltsin bilime ilişkin kararname imzalamıştır. Yeltsin "Rusya Federasyonu'nda Temel Bilimlerin Kalkınması ve Rusya Bilimler Akademisinin Statüsü" başlıklı kararnameyi 15 Nisan 1996'da imzalamıştır.²⁰ Yeltsin "Rusya Biliminin Kalkınması Hakkında Doktrin" başlıklı kararnameyi 13 Haziran 1996'da imzalamıştır.²¹ İki kararnamede de kalkınmak, ilerletmek, geliştirmek (развить) olarak tercüme edilen fiilin kullanımı Yeltsin döneminde bilim alanında bir sorun olduğunun emaresidir.

Nisan ve Haziran aylarındaki kararnamelerden araştırmacılar memnun olmamıştır. Ekim

18 Stephen Fortescue, "The Russian Academy of Sciences and the Soviet Academy of Sciences: Continuity or Disjunction?," *Minerva*, no. 30 (1992): 459–78, 459.

19 Judith Perera and Andrei Ivanov, "RUSSIA-SCIENCE: An End to Science?," 1996, <http://www.ipsnews.net/1996/03/russia-science-an-end-to-science/>.

20 <http://www.kremlin.ru/acts/bank/9204> erişim 09 Ağustos 2020.

21 http://www.snto.ru/cto/upload/pdf/GNTP_05.pdf erişim 09 Ağustos 2020.

1996'da Strakhov 4 aydır maaşlarının ödenmediğinden yakınmıştır. RBA'nin 336 enstitüsünde 122.000 çalışanın maaşının ödenmediğini, bilim dışında başka işler yaparak hayatta kalmaya çabaladıklarını belirtmiştir.²² 10 Ekim 1996'da RBA'nın yaklaşık 300 enstitüsünde çalışan yüzlerce araştırmacı ücretlerinin ödenmesinin gecikmesini protesto etmek için sokaklara çıkmıştır.²³

1990'lı yıllardaki sıkıntılar akademi mensuplarınca düzenlenen sahte diploma sayısını arttırmış, diploma almaya hak kazanma standartlarını düşürmüştür. Sovyet döneminde sahte diploma ya da yüksek öğrenime kabul sırasında para ile öne geçirilme, sınavlarda para karşılığı başarılı sayılma vakaları yaşansa da oranı düşük iken Yeltsin döneminde sahte ya da tahrif edilmiş akademik belgelerin oranı artmıştır. Sahtecilik devlet eliyle, devletin bilgisi dahilinde yapıldığı gibi çalışanların şahsi menfaatleri için de yapılmıştır. Devlet eliyle yapılan sahteciliğe örnek olarak SSCB döneminde KGB'nin sahte Şarkiyat diplomasıyla Asildar Guseynov'u istihbarat toplamak için Türkiye'ye göndermesi gösterilebilir. TASS muhabiri kimliği ve sahte Şarkiyat diploması istihbaratçıya paravan olmuştur.²⁴ Yeltsin döneminde ticari maksatlı sahtekârlık çok artmıştır. Şahsen 2000 yılında Moskova metrosunda ellerinde yazılarla dolaşanlar dikkatimi çekmiştir. Ellerinde “диплом” yazısıyla dolaşanların diploma satın almak isteyenlere erişmeye çabaladıkları anlaşılıyordu.

RF'den alınan sahte diplomalar Türkiye'ye ve farklı ülkelere dağılmıştır. T.C. Moskova Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliğinin bir görevi de sahte ile gerçek diplomaları tespit edip Türkiye'deki ilgili kurumları bilgilendirmektir. Eğitim Müşavirliği 1994'te faaliyete geçmiştir. Eğitim Müşaviri RF'de eğitim, araştırma yapan T.C. vatandaşlarına hizmet vermenin, RF'den Türkiye'ye gidecek öğrenci ve araştırmacılara erişmenin, teşvik etmenin yanında RF'den alınan Türkiye'deki resmi birimlere sunulan diplomaların gerçekliğini araştırmakla görevliydi. RF'den alınan sahte diplomalar sadece Türkiye'ye değil birçok ülkeye girmiştir. Esa Antero Laiho sadece bir vakıdır.²⁵ Diploma satışı Yeltsin döneminde, geride kalmamıştır halen devam etmektedir. Metroda dolaşarak değil internet üzerinden diploma satışı yapılmaktadır. Halen <http://vuzdiplom.ru/> açıldığında “Как купить диплом о высшем образовании – быстро и с гарантией” yazısı (“Hızlı ve garantili Yükseköğrenim diploması nasıl satın alınır?”) ile karşılaşılıyor.

RF'de bilim mensuplarının sıkıntıları Yeltsin'in 1996'da tekrar seçilmesi sonrası da süregitmiştir. Yeltsin yönetiminin bilime yaklaşımını anlamak için sanırım Soljenitsin'den tek cümlelik aktarım yeterlidir. Aleksandr İsayeviç Soljenitsin 1998'de “Rusya Bilimler Akademisi

22 Judith Perera, “Russia's Scientists Take to the Streets,” *NewScientist*, 1996, <https://www.newscientist.com/article/mg15220521-300-russias-scientists-take-to-the-streets/>.

23 <https://www.sciencemag.org/news/1996/10/russian-scientists-protest-money-woes> erişim 07 Ağustos 2020.

24 Svetlana Turyalay, “Türkiye Az Kalsın Sovyetlere Nasıl Dahil Oluyordu. Eski KGB Elemanlarının İfadeleri,” *Komsomolskaya Pravda*, July 26, 1995.

25 <https://www.yenisafak.com/saglik/sahte-doktor-oldurdu-604845> Erişim 09 Ağustos 2020, <https://www.61saat.com/sahte-universite-diplomalari-makale,2212.html> Erişim 09 Ağustos 2020 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1169423/> Erişim 09 Ağustos 2020.

Büyük Lomonosov Madalyası” takdimi törenindeki hitabında “Rusya’da üç yüz yıl boyunca bilim bu kadar ihmal ve yoksulluğa terk edilmemiştir.” cümlesiyle Yeltsin yönetiminin bilime yaklaşımını özetlemiştir.²⁶

SSCB sonrası Yeltsin yönetiminde araştırmacılar RF’den göç etmek zorunda kalmıştır. Daha çok maaş ve daha iyi çalışma ortamı arayışındaki 80 bin araştırmacı RF’yi terk etmiştir. Araştırmacılar kötü çalışma şartları, bürokrasi ve köhnemiş sistem yüzünden ülkeyi terk etmiştir. Mikhail Delyagin’e göre Rusya’daki enstitülerde çalışan bilim adamları, kendilerini, ne dediklerini bilmeyen cahiller için çalışan köleler olarak görüp, 20., hatta 19. yüzyıla gerilediklerini düşünüyorlardı.²⁷ Aslında 19. yüzyıla gerilemeler iyidir. 19. yüzyılda araştırmacılara, bilginlere değer ve para veriliyordu. Rusya’yı terk edebilen araştırmacılar arasında Yahudi asıllılar oldukça fazlaydı. Aslında bilim, bilgi, bilginler Rusya İmparatorluğu’na yüzyıllar boyunca göç etmiş, bilim ithal edilmiştir. İthal edildiğine göre daha fazla ilgi, itibar, para verilmiş olmalıdır. Milliyetlerine göre bilginlere, araştırmacılara baktığımızda Rusya İmparatorluğunda Alman asıllı araştırmacılar önde geliyordu. Asya Müzesinin ilk yöneticileri Alman kökenliydi.²⁸ Devrim sonrası Almanların yerini Yahudi asıllı Sovyet yurttaşları aldı. Yahudiler Rusya İmparatorluğunu yıkan devrimde de en önde yer almışlardı. SSCB sonrası RF’de Yahudilerin yerini kısmen Ermeniler aldı.²⁹ 1920’li yılların ortalarında parti kadrolarının “Yahudileştirilmesine” tezat olarak “Ruslaştırılma” politikası başlatılmıştır. Politbüro içindeki Yahudi liderler 1927’den itibaren uzaklaştırılmıştır. Bu durum anti-semitist değil, parti kadrolarında yapılan basit bir değişiklik olarak tanımlanmıştır.³⁰ Halen Yahudi asıllıların RF yönetimine ve bilimine katkıları sürmektedir.

SSCB’nin dağıtılma nedenlerini, SSCB sonrası Şarkiyat Enstitüsü ve mensuplarının durumunu anlamak için Şarkiyat mensuplarının değerlendirmelerini aktarmakta fayda vardır. Şarkiyat Enstitüsü’nden Prof. Robert Landa’nın³¹ SSCB’nin dağıtılması ve Şarkiyat Enstitüsünün durumu hakkındaki görüşleri dikkate değerdir. Landa’ya göre;

“SSCB’yi ve sosyalizmi yıkılışa sürükleyen ... Yüksek mevkilerde bulunan, ama bir ideale ve ülkelerine hizmet etme isteğinden daha çok, kişisel yükselme ve zenginleşme tutkusuyula öne fırlayanların devrimi. ... halkın yoksun kaldığı bazı ‘ayrıcılıklar’dan (henüz diledikleri kadar yeterli değildi) yararlanmakla birlikte yine de talihlerinden hoşnut değildiler. ...

26 <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/VIETSOLJ.HTM> Erişim 07 Ağustos 2020. Hitap “Независимой газете” 3 Haziran 1999 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

27 <https://www.amerikaninnesi.com/a/a-17-2010-03-02-voa2-88926702/882376.html> 02 Mart 2010 Erişim 07 Ağustos 2020.

28 <https://youtu.be/XHekOu2Ql8g> 10:00’nci dakika Erişim 09 Ağustos 2020.

29 Развал советской науки, https://ruxpert.ru/%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BB_%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8#cite_note-.D0.9F.D0.B0.D0.B2.D0.BB.D0.BE.D0.B2-6 Erişim 07 Ağustos 2020.

30 Merve Suna Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları,” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2014): 99–122, 112.

31 Bkz. <https://www.ivran.ru/persons/RobertLanda> Erişim 09 Mart 2020.

Kendilerini tamamen güvencede hissedecekleri, istedikleri gibi serpilebilecekleri bir konumda bulunmak için aceleleri vardı. ... İstedikleri şey ‘tam özgürlüktü; yani çok çabuk zenginleşme, satın alma, satma, kendi hesaplarına iş çevirme, şimdiki kadar yasak olan işlere atılma, denetimsiz ve siyasi ya da ahlaki hiçbir engel olmaksızın kaçakçılık etme. Böyle bir ruh hali toplumumuzun içinde bulunduğu bunalım durumunu dile getiriyordu; ...’³²

Profesör Landa yöneticilerin, ayrıcalıklarının arttıramadıkları için SSCB’den hoşnut olmadıklarını iddia etmiştir. SSCB döneminde ayrıcalıklı nomenklatura mensupları içinde SSCB Bilimler Akademisi mensupları da sayılabilir. Nomenklatura mensupları imtiyaz ve muafiyetlerden, yüksek maaşlardan RF döneminde mahrum kaldıkları için genelde SSCB dönemine olumlu bakmışlardır. Aslında bir ülkenin refahında ya da yoksulluğunda toplumu yönetenlerin ve yöneticileri eğiten, topluma yol göstermesi beklenenlerin, araştırma mensuplarının payı yüksektir. Bu manada SSCB’nin iktisadi başarısızlığında araştırmacıların, akademi mensuplarının tesiri hususunu irdelemek gerekebilir. SSCB yöneticileri araştırmacılardan, akademi mensuplarından, sanatçılardan ve edebiyatçılardan rejime destek, rejimi meşrulaştırmalarını beklemişlerdir. Araştırmacılar, sanatçılar, edebiyatçılar yöneticilerin korkusundan, gazabından çekindiklerinden gerçeklikten, müspet bilimden³³, tarafsız sanattan (ideolojik olmayan) ve edebiyattan uzaklaşmışlardır. Korkmayan, çekinmeyenler sansüre maruz kalmışlardır.³⁴ Bu durumu açıklamada Leyla Tağızade’nin tespitleri dikkate değerdir: “... Değişmez gerçek olarak kabul edilen, şablonlaşmış cümlelerden oluşan bir alandı. Düşünülen değil, söylenmesi ve yazılması gereken şeyler söylenir ve yazılırdı. ...”³⁵ SSCB araştırmacılarının, sanatçı ve edebiyatçıların Sovyet başarısızlığındaki rolünü tam manasıyla belirlemek imkânsızdır. Çünkü araştırma, düşünce ve ifade özgürlüğü olmayan bir ortamda başarısızlıktaki paylarını, rollerini belirlemek muhaldir. Başarısızlıkta payı olsun olmasın tüm araştırmacılar, sanatçılar, edebiyatçılar SSCB sonrasının sıkıntılarıyla baş başa kalmışlardır.

Henri Aleg’in izlenimleri ve adını vermediği bir Şarkiyat profesöründen aktardıkları Yeltsin dönemi yöneticilerinin araştırma kurumları ve araştırmacılara bakış açısını özetler mahiyettedir. Henri Aleg’e göre araştırmaya ayrılan binalar bakanların, yüksek memurların, başbakana erişebilen spekülör, gangster ve mafyanın gözünden kaçmıyordu. Şarkiyat Enstitüsü profesörlerinden biri Şarkiyat Enstitüsü binasının bir bölümünün bir bankaya kiralandığını, bitişik sokaktaki lokallerinin ise bir Japon iş adamının eline terk edildiğini belirtmişti. Henri

32 Henri Alleg, *Büyük Geri Sıçrama Yıkıntı ve Umud Rusyasonda Röportaj*, 2nd ed. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013), 170-171.

33 Trofim Lisenko hakkındaki anlaşmazlık dikkat çekicidir. “Lisenko Tartışması Üzerine” çalışmasıyla 1995 yılında konuya değinen Prof. Dr. Nihat Bozcuk, 1937-1964 arası dönemi Lisenko’dan ve yönetimin bilim üzerindeki etkilerinden dolayı “Sovyet genetiğinin çok garip ve acılı bir bölümü” olarak tanımlar. “Yasemin Gürsoy Şumnu, “Türk Kaynaklarında Trofim Lisenko,” in *Процеси Українського Державотворення Від Давніх Часів До Сьогодення (з Нагоди 1000-Річчя з Початку Правління Ярослава Мудрого) 18 Квітня 2019 Року* (Ternopil, 2019), 66-69., 67.

34 1989’da sansür tamamen kaldırılmıştır. Gürsoy, *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*, 34, 113.

35 Leyla Tağızade, “Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı,” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3, no. 4 (2006): 7-24., 8.

Aleg'in aynı profesörden Yeltsin döneminde yükseköğretim ve araştırmacıların durumunu yansıtıyor;

“Eğitim ve araştırma için artık devletin parası yok. Bu ilgisizliğe karşı sesimizi yükselttiğimiz zaman, bakanlık, ‘bugün yapılacak daha önemli işler var’ diye karşılık veriyor. Bütün ülkede, yüzbinlerce işçi, memur ve askerin aldıklarından daha fazla ücret almayan profesör ve araştırmacılar bir de aylarca ücretlerinin ödenmesi için bekliyor. Üniversite yöneticileri dersleri ve araştırma çalışmalarını sürdürmek için kendilerine hiç değilse bir şeyler ödenmesini istedikleri zaman onlara şöyle karşılık veriliyor: ‘Başınızın çaresine bakın!’. Başka bir deyişle, artık, yükseköğretim, bilimsel eğitim ve araştırmacının geleceği gündemde değil. Gündemde olan business ve dolar. Gerisi bizi ilgilendirmez! Bu durumda, üniversite ve enstitülerin yönetiminden doğrudan doğruya sorumlu olanlar, ‘başlarının çaresine bakıyorlar’. Bundan dolayı da kimse kınayamaz onları.”³⁶

	1993/94	1995/96	1997/98	1998/99	1999/2000
Toplam yükseköğretim kurumu sayısı	626	762	880	914	939
Kamu	548	569	578	580	590
Kamu harici	78	193	302	334	349
Toplam öğrenci sayısı	2.613.000	2.791.000	3.248.000	3.598.000	4.073.000
Kamu kurumlarındaki öğrenci sayısı	2.543.000	2.655.000	3.046.000	3.347.000	3.728.000

Каунак: Россия В Цифрах, 2003, sf. 123.

Yıllar	Yükseköğretim kurumu sayısı	Öğrenci sayısı, 1.000 öğrenci	Her 10 000 nüfusa tekabül eden öğrenci sayısı
1914	72	87	10
1917	150	149	16
1927 (15 Aralık’a göre)	90	114	0
1940/41	481	478	43
1950/51	516	797	77
1960/61	430	1497	124
1970/71	457	2672	204
1975/76	483	2857	212
1980/81	494	3046	219

36 Henri Alleg, *Büyük Geri Sıçrama Yıkıntı ve Umut Rusyasonda Röportaj*, 25-26.

1985/86	502	2966	206
1990/91	514	2825	190
1991/92	519	2763	186
1992/93	535	2638	178
1993/94	626	2613	176
1994/95	710	2645	179
1995/96	762	2791	189
1996/97	817	2965	202
1997/98	880	3248	222
1998/99	914	3598	247
1999/2000	939	4073	280

Kaynak: http://stat.edu.ru/scr/db.cgi?act=listDB&t=2_6_1a&tttype=2&Field=All Erişim 18 Ağustos 2020.

SSCB döneminde eğitim, yükseköğretim devlet tekelindeydi. Daha doğrusu SSCB’de Gorbaçov dönemine kadar mal ve hizmetlerin tamamına yakını kamu kesimi ürettiyordu. Gorbaçov döneminde kanunlar değiştirilerek kısmen özel müteşebbislerin (gerçek ya da tüzel kişiler için) mal ve hizmet üretmeleri önündeki kanuni engeller kısmen kaldırıldı. Yeltsin döneminde fabrikalar, tesisler özelleştirildi. Eğitim tesisleri (enstitüler, üniversiteler) özelleştirilmese de müteşebbisler özel yükseköğretim kurumları kurdular. 1993’te 78 olan özel yükseköğretim kurumu sayısının katlanarak (4.5 kat) artarak 2000 yılında 349’a eriştiği görülüyor. Bu artış oldukça dikkat çekicidir. Kamu araştırma, yükseköğretim kurumlarından ayrılan ya da ayrılmadan hem kamu hem özel araştırma, yükseköğretim kurumlarında çalışan akademisyen kesimi ortaya çıktı. Örneğin Şarkiyat Enstitüsü ya da Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü³⁷ mensupları özel Uygulamalı Şarkiyat Enstitüsünde (Институт практического востоковедения) ders veriyordu. Yeltsin döneminde hem kamu hem özel yükseköğretim kurumları standartlara, olması gerekenlere riayet etmedi/edemedi. Ancak denetim eksikliği ya da rüşvet ile uzun süre yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerini sürdürmesine göz yumuldu. Örneğin Uygulamalı Şarkiyat Enstitüsünün ruhsatı 2014’te iptal edildi. İptal gerekçeleri dikkat çekicidir; ruhsatsız bölüm açmak, elektronik kayıt sisteminin olmaması, geçersiz (olması gerekenin aksi) belge düzenlemek, mecburi usulünce düzenlenmesi gereken kayıtların yokluğu.³⁸

1993’te 548 yükseköğretim birimi sayısı 2000’de 607’ye çıkmıştır. 59 yeni yükseköğretim kurumu açılmıştır. Kamu yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı 1993’te 2.613.000 iken Yeltsin döneminin sonunda 2000 yılında 3.728.000’e yükselmiştir. Yeltsin döneminin

37 2004-2005 yıllarında bu enstitüde Ankara Üniversitesinde görevlendirilerek araştırma ve uygulamalarda bulundum.

38 <http://www.daokedao.ru/2014/08/18/institut-prakticheskogo-vostokovedeniya-lisen-litsenzii/> Erişim 10 Ağustos 2020.

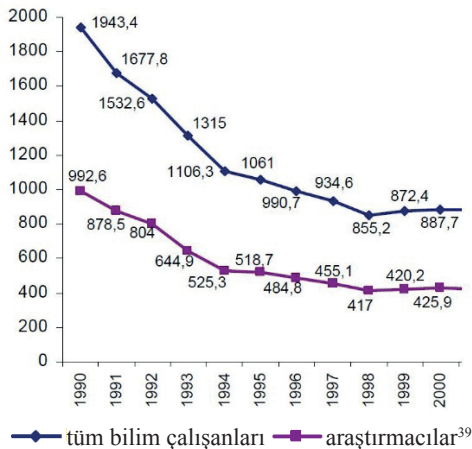
başı ile kıyaslandığında sonunda öğrenci sayısının 1.115.000 arttığı görülüyor. Öğrenci sayısı artarken akademik personel sayısının durumuna bakmak gerekir. Yeltsin döneminin başında kamu kurumlarında görevli öğretim personeli sayısı yaklaşık 219.700 iken Yeltsin dönemi sonunda 247.500'e çıkmıştır. Öğrenci sayısındaki artış oranı ile karşılaştırıldığında öğretim elemanı sayısının yavaş arttığı görülür.

Tablo 3: Kamu kurumlarında görevli derece ve unvanlarına göre öğretim kadrosu sayısı, 1970-2000 (1.000 kişi)

	1970/71	1975/76	1980/81	1985/86	1990/91	1996/94	1997/95	1998/96	1999/97	2000/98
Öğretim kadrosu sayısı (tam zamanlı personel) - toplam	159,5	180,7	204	205,1	219,7	239,8	233,5	240,2	243	247,5
Derece										
Bilim doktoru		8,2	9,6	9,8	13,7	17,6	18,7	20,1	21,4	22,8
Bilim adayı		76,1	92,4	103,6	115,2	117,4	114,6	117,5	118,5	119,1
Öğretim unvanı										
Profesör					12,9	18	19,4	21,1	22,3	23,5
Doçent					73,1	81,9	82,2	85,3	86,1	87,4

Kaynak: http://stat.edu.ru/scr/db.cgi?act=listDB&t=2_6_24&ttype=2&Field=All Erişim 11 Ağustos 2020.

Şekil 1: Yeltsin döneminde bilim çalışanları sayısı, 1992-2000, bin kişi

Kaynak: Миндели, Л. Э. Чистякова, В. Е. (2016) Структура и Динамика Кадрового Потенциала Российской Науки, ИПРАН РАН, Москва, с. 8.

39 Л. Э. Миндели and В. Е. Чистякова, *Структура и Динамика Кадрового Потенциала Российской Науки* (Москва: ИПРАН РАН, 2016), 8.

Yeltsin döneminin başında 1991’de bilim çalışanlarının sayısı 1.677.800 iken Yeltsin döneminin sonunda⁴⁰ 872.400’e gerilemiştir. Bilim çalışanlarının sayısı yaklaşık yarıya düşmüştür. RF’de bilim çalışanları özel ve kamu üniversiteleri, enstitüler, Rusya Bilimler Akademisi, işletmeler, gönüllü kuruluşlar arasında dağılıyordu. Kamu bilim çalışanlarının sayısı azalmasa da işletmelerdeki bilim çalışanlarının sayısı tasfiyeler, özelleştirmeler, iflaslar, ücretlerin ödenmemesi, yurt dışında daha iyi imkânlar vd. nedenlerden dolayı azalmıştır. RF araştırmacıları Türkiye’ye de gelmiştir. 2015/2016 yılı itibariyle Adige Cumhuriyetinden 3, Çeçen Cumhuriyetinden 6, Tataristan Cumhuriyetinden 1, Rusya Federasyonundan 72 öğretim elemanı görev yapmaktaydı.⁴¹ Özel işletmeler vd. araştırma kurumlarında da RF’den gelip Türkiye’nin araştırma, geliştirme çalışmalarına katkıda yapanların sayısı bilinmemektedir.

Tablo 4: Bilim, araştırma çalışanları, 1990-2000.⁴²

Yıllar	Tüm çalışanlar	Yıllık değişim	Araştırmacılar ve teknik personel	Yıllık değişim	Yardımcı personel ve diğerleri	Yıllık değişim
1990	1943,4	-272,2	1227,4	-161,7	716,0	-110,3
1991	1677,8	-265,6	1079,1	-148,3	598,7	-117,3
1992	1532,6	-145,2	984,7	-94,4	547,9	-50,8
1993	1315,0	-217,6	778,8	-205,9	536,2	-11,7
1994	1106,3	-208,7	640,8	-138,0	465,4	-70,8
1995	1061,0	-45,3	620,1	-20,7	440,9	-24,5
1996	990,7	-70,3	572,6	-47,5	418,1	-22,8
1997	934,6	-56,1	535,4	-37,2	399,2	-18,9
1998	855,2	-79,4	491,8	-43,6	363,4	-35,8
1999	872,4	+17,2	492,6	+0,8	379,7	+16,3
2000	887,7	+15,3	501,1	+8,5	386,6	+6,9

Каунак: Аллахвердян А. Г., Агамова Н. С. Российская наука в постсоветский период: от кадрового обвала к численной стабилизации // Наука та наукознавство. 2005. № 1., sf. 55-56.

Bilim, araştırma çalışanlarının 1990 sonrası 1999’a kadar sürekli azaldığı tablo 4’te görülmektedir.

40 Yeltsin 31 Aralık 1991’de görevden ayrıldığını televizyondan beyan etmiştir.

41 Bkz. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Tablo 201. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının uyruğuna ve akademik görevlerine göre sayıları, 2015 – 2016, 3. (20.05.2016)

42 Н.С. Агамова А.Г. Аллахвердян, “Российская Наука в Постсоветский Период: От Кадрового Обвала к Численной Стабилизации,” *Наука Та Наукознавство*, no. 1 (2005): 51–62, 55-56.

Tablo 5: Araştırma kurumlarında çalışanların dağılımı, 1994-1999.

Yıllar	Toplam	Kamu	İşletmeler	Yükseköğretim	Gönüllü kuruluşlar
1994	1106250	289424	759810	56818	198
1995	1061044	282166	726568	52065	24
1996	990743	270696	671061	48684	302
1997	934637	266970	621584	45837	246
1998	855190	255147	558547	41164	332
1999	872363	258639	572624	40781	319

Каунак: Миндели, Л. Э. Чистякова, В. Е. (2016) Структура и Динамика Кадрового Потенциала Российской Науки, ИПРАН РАН, Москва, с. 12.

Tablo'da görüldüğü üzere araştırma kurumlarında çalışanların sayısı azalmıştır. Özellikle işletmelerin araştırma bölümünde çalışanların sayısı dikkat çekmektedir.

Yeltsin Döneminde RF'de Türkiye Bilimi

Yeltsin döneminde RF'de Türkiye bilimi hakkında fikir edinmek için Rusya Devlet Kütüphanesine kayıtlı tez özetleri 10 yıl öncesi ve 10 yıl sonrası karşılaştırılmıştır. Rusya Devlet Kütüphanesine kayıtlı açık erişim 1992-1999 yılları tez özetleri “Турции” ve “Турция” araması ile aynı sonucu, 25, vermiştir. Bir sonuç tekrar etmektedir (Кылычбейли, Элиф Хатун kaydı Элиф, Хатун Кылычбейли şeklinde tekrar etmektedir). Tezlerin 9'u iktisat, 7'si tarih ve kazıbilimi, 3'ü hukuk, kalanlar diğer alanlara dağılmıştır. 1999 yılına kayıtlı tez yoktur.

Ekran alındısı 3: 1992-1999 yılları için “Турции” sorgusu

The screenshot shows the search results for 'Турции' (Turkey) in the Russian State Library database. The search criteria are set to '1992-1999'. The results are as follows:

- Result 1:** Георгиан, Эдуард Аркадьевич. Эволюция основных институтов государственного права Турции : автореферат дис. ... доктора юридических наук : 12.00.02. - Москва, 1992. - 38 с. : ил. еще
- Result 2:** Ключков, Юрий Борисович. Воздействие государства на воспроизводственный процесс в освободившихся странах (на примере Индии, Турции, АРЕ, 70-80-е годы) : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.01. - Москва, 1992. - 20 с. : ил. еще

The interface includes filters for 'Фонд электронных документов' (14), 'Открытый доступ' (checked), 'Изданы с 1992', and 'Изданы по 1999'. The search results are sorted by 'По году публикации (по возр.)'.

Yeltsin dönemini öncesi ve sonrası ile karşılaştırmak için sorgu tekrarlanmıştır. 1982-1991 arası aynı sorgu tekrarlanmış 6 tez özetine erişilmiştir. Tez özetlerinin 3'ü tarih ve kazıbilim, 2'si iktisat, 1'i hukuk alanına dairedir. 2000-2009 yılları için sorgu tekrarlanmış 106 tez özeti görüntülenmiştir. 177 tez özetinin 39'u tarih ve kazıbilim, 38'i dilbilim, 10'u siyaset bilimi, 7'si iktisat alanındadır.

1982-2009 yıllarına kayıtlı tezlerin coğrafi dağılımı farklılık arz etmekte iken hepsi Rusçadır. 1982-1991 yılları arasına kayıtlı tezlerin hepsi Moskova adresli iken 1992-1999 yıllarına kayıtlı tezler Moskova adresi ağırlıklı olsa da RF'nin şehirlerine ve eski SSCB cumhuriyetlerine dağılmaktadır. 2000-2009 yılları arası tezlerin RF şehirlerine dağılımı artmıştır.

Kayıtlara göre Yeltsin döneminde RF vatandaşlarının yanında Türkiye Cumhuriyeti kökenliler de RF'de Türkiye bilimine katkı sağlamaya başlamıştır. İlk katkı Şarkiyat enstitüsündendir. Şarkiyat Enstitüsünde Rusya Devlet Kütüphanesine kayıtlı ilk tezi Mehmet Toğaçar 1993'de tamamlamıştır.⁴³ Tezin künyesi şu şekildedir: “Тогаҷар Мехмет. Социально-экономическая стратегия развития Турции: официальная и альтернативная концепции : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.29 / Ин-т востоковедения. - Москва, 1993. - 18 с.” “Türkiye'nin Sosyo-ekonomik Gelişme Stratejisi: Resmi ve Gayriresmi Anlayış”.

Yeltsin döneminde RF'de ve Türk Cumhuriyetlerinde tez hazırlayan T.C. vatandaşları sayısı artmıştır. Mehmet Toğaçar'dan sonra Mikhail Söylemez'in 1995'te Kazan'da, Zafer Çelik'in 1997'de Bişkek'te, Yunis Karaca'nın 1998'de Özbekistan'da, Elif Hatun Kılıçbeyli'nin Moskova'da tezini bitirdiği görülüyor. 2000-2009 yıllarında T.C. vatandaşlarının RF'de Türkiye bilimine katkısı artmıştır. İhsan Çomak, Mehmet Arslan (2003), Ömer Kocaman, Özlem Yılmaz, İlhan Kaçire, İlyas Üstünyer, Fatih Özbay, İsmet Biner (2004), Zeynel Ödemiş, Eyüp Bacanlı, Nilay Ertürk (2005), Hülya Arslan, Mehmet Emin İkbal Dürre (2007), Bahar Güneş (2008), Yasin Tunç, Sinan Ogan (2009). 2000-2009 yıllarına kayıtlı 106 tez özetinin 16'sı T.C. vatandaşlarınca hazırlanmıştır. Yeltsin dönemi öncesinde Türkiye bilimine ilişkin çok az sayıda tez hazırlanırken Yeltsin dönemi sonrası Türkiye bilimine ilişkin hazırlanan tez sayısı artmıştır. Bir diğer fark Türkiye bilimine T.C. vatandaşlarının katkısı %15'e ulaşmıştır. SSCB sonrası RF'de Türkiye Türklerini ve Türkiye'yi T.C. vatandaşlarından doğrudan öğrenme fırsatı ortaya çıkmıştır.

RF'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Türkiye bilimine katkısı kamu kaynakları ya da özel imkânlar yoluyla olmuştur. RF döneminde kendi imkânları ya da ikili andlaşmalarla yüksek öğretim ya da araştırma için RF'ye gidenlerin sayısı zamanla artmıştır. SSCB döneminde akademik değişim (öğrenci ve personel) hemen hemen yokken 2 Kasım 1994'te Millî Eğitim Bakanlığı ile RF Yüksek Öğrenim Devlet Komitesi Arasında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1996 yılından itibaren Rusya devlet yüksek öğrenim kuruluşlarında eğitim görmek üzere

43 Ли and Орешкова, *Сектор Турции Института Востоковедения РАН.*, 55. Mehmet Toğaçar'ı işyerinde ziyaretimde kendisinin Türkiye Cumhuriyetinden ilk tezi tamamlayan kişi olduğunu belirtmişti. Şarkiyat Enstitüsü Türkoloji biriminde görevli araştırmacıların kendisine maddi ve manevi destek olduğunu, onlara şükran borçlu olduğunu vurgulamıştı. Toğaçar zaman zaman Türkoloji birimini ziyaret ettiğini ifade etmişti.

Türkiye'ye 15 kişilik burs kontenjanı verilmiştir. Yeltsin döneminde 1996-1997 yıllarından başlayarak Rusya Federasyonu tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti emrine her yıl 5 araştırma bursu tahsis edilmiştir. Bursların hepsi kullanılamamıştır. Ben de şahsen Rusya Federasyonu Hükümetince 2003-2004 öğretim yılı için T.C. emrine verilen burslara müracaat edip asıl aday seçildim ancak yüksek lisans diplomam ve not döküm belgesi fotokopileri bulunmadığı gerekçesiyle RF makamlarınca kabul edilmediğim T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Müdürlüğü'nün B.08.0.DİG.017.03.04.360.070.10/012034 sayılı ve 28 Ekim 2003 tarihli yazısıyla bildirildi. Milli Eğitim Bakanlığında mülakat sırasında RF Eğitim Müşavirinin gayet düzgün Türkçe konuşması dikkatimi çekmiştir. Ankara Üniversitesi ile Moskova Devlet Üniversitesi (MDÜ) arasındaki anlaşma marifetiyle 2004-2005 yıllarında MDÜ Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünde araştırma ve uygulamalarda bulundum. RF'de Türkiye bilimine T.C. vatandaşlarından katkısından başka RF'de tezlerini tamamlayan araştırmacılarından bir kısmı RF'de yaşamaya devam etmiştir. RF toplumuna Türkiye'yi doğrudan anlatma imkânı bulmuşlardır. Örneğin 2007'de tezini bitiren Mehmet Emin İkbâl Dürre RF vatandaşlığına geçmiştir, RF TV programlarında Kürtler ve Türkiye'ye ilişkin görüşlerine müracaat edilenlerin başlarında gelmektedir. RF'de Türkiye bilimine tezleriyle katkıda bulunanların bir kısmı Türkiye'ye dönmüş Türkiye'de Slav, Rus, Rusya'ya dair araştırmalarıyla Türkiye'de katkıda bulunmaktadırlar.

SSCB Bilim Politikalarının ve Soğuk Savaşın Bilim Mirasının Yeltsin Dönemindeki Tesiri

SSCB Bilim Politikaları

Öncelikle SSCB bilim politikalarının Türklük bilimine/Türkiyat'a/Türkoloji'ye tesirini anlamak gerekir. SSCB yöneticilerinde genelde, bilim ve sanat komünizmin kurulmasına hizmet etmelidir, önyargısı vardı. SSCB yöneticileri, sanatçıların ve akademisyenlerin hatta tabiplerin⁴⁴ sosyalist devlete, sosyalist topluma hizmet etmesi gerektiği önyargısıyla hareket etmişlerdir.⁴⁵ Bu önyargı kısmen Yeltsin dönemine intikal etmiştir.

SSCB yöneticileri araştırmaları yönlendirilmiştir. Türklük bilimi/Türkiyat/Türkoloji ile Türkiye bilimi arasında fark vardır. SSCB dönemi yöneticileri SSCB'de araştırmacıları ideoloji, telkin ve propagandayla Türkiye bilimine yönlendirmişlerdir. Rusya İmparatorluğu

44 Cem Taylan Eren ve Tolga Binbay Sovyetler birliğinde "... "rejim muhalifi siyasi aktivistleri" sindirmek, zorla hastaneye yatırmak istemdişi tedaviyi uygulamak için kullanılmıştır. ..." iddiasının Batı'dan kaynaklı saldırgan propaganda olduğu yönündedir. "... Sovyet psikiyatrisinin özellikle birkaç kişi ya da kuruma dayanan örgütlü bir saldırı ile karşı karşıya kaldığı yönündedir." Cem Taylan Erden and Tolga Binbay, "Sovyetler Birliği'nde Psikiyatri Kötüye Mi Kullanıldı?," *Madde, Diyalektik ve Toplum*, no. 1 (2008): 6-13.

45 SSCB yöneticilerince sanatın ve bilimin SSCB sistemine, devlete hizmetine dair çok sayıda yayın vardır. "... Sovyet rejiminin edebiyatı (ve genel olarak sanatı) rejim ideolojisine bir hizmet aracı haline getirmesi yeni sayılmaz. ... Sovyetler Birliği'nde yapılanların farkı, edebiyat daha sonra tüm sanat dallarının bir ideolojiye bağlanmasının kurumsallaştırılarak bir teori hâline getirilmesidir. ..." Tağızade, "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı.", 8.

döneminde Vasiliy Viladimiroviç Barthold'un eserleri Türklük bilimi eserleri iken Barthold'un ölümü sonrası araştırma alanı, metodu takip ettirilmemiştir. Barthold'un araştırma konularını, metodunu kullananlar engellenmiştir. Barthold Türklük bilgini/Türkiyatçı/Türkolog iken SSCB dönemi Şarkiyat Enstitüsü Türkiye birimi mensuplarının geneli Türkiye bilginidir.⁴⁶

Sovyet yönetimi Çarlık dönemi akademisyen ve yazarlarının pek çoğunu “burjuva aydını” diye nitelendirip, bu aydınlar ve eserleri dışlanmışır.⁴⁷ Rusya İmparatorluğunda Türklük araştırmaları, Türklük araştırmaları önde gelmekte iken SSCB'de Türkiye araştırmaları öne çıkarılmışır.⁴⁸

Sovyet yönetiminin ilk yıllarından itibaren Türklük araştırmalarından ziyade Türkiye bilimi çalışmalarının öne çıkarılıp Sovyet yönetiminin ihtiyaçlarına müzahir ilerlediği söylenebilir. Aynı durum Yeltsin döneminde de görülür. Yeltsin döneminin iktisadi sorunlarının çözümünde Türkiye tecrübesinden istifadeye yönelik, özellikle Türkiye'nin karma ekonomik modelden 24 Ocak 1980 sonrası dışa açık ve ihracata dayalı büyüme modeline geçişi tecrübesinden RF ekonomisi için faydalanmaya dönük araştırmalar dikkat çekicidir.⁴⁹ RF'nin Türkiye araştırmacıları Türkiye'nin sosyoekonomik deneyimlerinden ders çıkarmanın Sovyet sonrası dönüşümde Rusya'ya faydalı fikirler sağlayabileceğini açıkça belirtmişlerdir.⁵⁰

Yeltsin dönemi SSCB'nin Türklük ve Türkiye araştırmacılarını, araştırma kurumlarını kütüphanelerindeki kitaplarını, müzelerini, yazmalarını kısaca SSCB döneminin birikimini devraldı. Bundan dolayı Yeltsin döneminde Türklük araştırmalarını, Türkiye araştırmalarını ve araştırmacılarını anlayabilmek için bu devralınan mirasın genel niteliklerini anlamak gerekir. Öncelikle SSCB'de Türkiye biliminin öne çıkartılmasının bazı nedenleri vardır. SSCB'de milliyetler meselesinin SSCB'ye zarar vermemesine büyük dikkat gösterilmiştir. Belki bu dikkatte Stalin'in Milliyetler Halk Komiserliği tecrübesi de etkiliydi. Olası zarardan kaçınmak amacıyla SSCB yöneticilerince genelde 1930'lu yıllardan itibaren olumlu ya da olumsuz şekillendirilen İslam, Türkiye ve Türkiye Türkleri akademik, bilimsel örtüye büründürülerek ya da okul kitaplarında SSCB toplumuna, öğrencilerine sunulmuştur. Bu politika sonuç vermiştir. SSCB'nin son yıllarında Türkler ve Türkiye ile ilgili algı şöyledir; “On yıl önce, bu genç Türklerle tanışmadan, ben Türkiye'yi hiç tanıımıyordum. Geri kalmış bir çöl ülkesi, herkesin çarşafı gezdiği, çok eşli yaşadığı bir yer zannediyordum. ...”.⁵¹

46 Barthold sikkelerin tasnifi, tasviri, okunmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde Türkiye Sektörü mensupları kadim Türk dillerini, yazısını, yazıtlarını, sanatlarını, eserlerini, sikkelerini bilmezler, ilgilenmezler.

47 Çomak, “Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922).”, 283.

48 Leningrad Şubesi ağırlıklı olarak Eskiçağ ve Ortaçağ tarihiyle ilgilenirken Moskova Enstitüsü güncel sosyoekonomik meselelere, Türkiye bilimine, Türkiye'yi bilmeye yoğunlaşmıştır. Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları.”, 670.

49 Ulçenko, N. Y., Ekonomika Turtsii v usloviyah liberalizatsii (80-90-e godı) [Liberalleşme Şartlarında Türkiye Ekonomisi (1980'li-1990'lı Yıllar)], İsrail ve Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Moskova 2002. Ve Urazova, Y. İ. (haz.), Turtsiya: novıye tendentsii ekonomičeskogo razvitiya v 80-e godı [Türkiye: 1980'li Yıllarda Ekonomik Gelişmenin Yeni Eğilimleri], Nauka, Moskova 1991. ve Koptevskiy, V. N., Rossiya-Turtsiya: etapı torgovo-ekonomičeskogo sotrudničestva [Rusya-Türkiye: Ticari ve İktisadi İş Birliği Aşamaları], RBA Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, Moskova 2003. dikkat çekicidir.

50 Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları.”, 651.

51 T A Çistyakova, “Türkiye Sankt Peterburg'ta,” 664 Numaralı Rus-Türk Lisesi Beyaz Geceler Okul Gazetesi, 1998, 1.

SSCB'de Türklük araştırmaları, eserleri, baskı sayısı azaltılmıştır. Türkleri, Türkiye'yi konu alan, Türkiye'ye yönelik araştırmalarda, her seviyedeki eğitimde, yayınlarda ideoloji, propaganda öne çıkmıştır. Örneğin İ. A. Fedesov'un "SSCB Tarihi" (1982) isimli kitabının "Rusya ve Balkan Halklarının Özgürlük Savaşı" başlığı altında Balkan isyanlarını sunumu dikkat çekicidir. Aslında belki bu sunum Fedesov'un özgür iradesine de bırakılmamıştır:

"Rusya'nın mağlubiyeti Balkan halklarının Sultan baskısından kurtulmasını geciktirdi. Yunanların büyük bir kısmı, Moldovyalılar, Güney Slavlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Hersekliiler, kısmen Sırpalar hala Türk esirliğinde idiler. Geri kalmış feodal Türkiye bu halkları ezerek ekonomik kalkınmalarını engelliyor, millî kültürü yok etmeye çalışıyordu. Balkan Devletleri özverili bir şekilde savaşıyorlardı fakat Türk baskısını kendi güçleri ile yenmeyi başaramıyorlardı. Onlar Rusya'ya müracaat ettiler. Rus halkı- devrimci demokratlar gerçekten Slav halklarını anlıyor ve onların baskıcılarla savaşına destek olarak tam özgürlüğe kavuşmaları için çabalıyorlardı. 1875 yılında Bosna Hersek'te, 1876 Nisan'ında Bulgaristan'da isyan baş gösterdi. Türk cezalandırıcıları ateşle ve kılıçla bu isyanı durdurdular. Onlar köyleri ve şehirleri yaktılar. Acımasızca halkı öldürdüler ve kültürel anıtlarını yok ettiler. Sadece Bulgaristan'da Türk ordusu 30 binden fazla insanı kesti. Dehşetli cezalar dünya halklarının öfkesine ve kızgınlığına neden olmuştur."⁵²

Milliyetlere mensubiyet yerine SSCB'ye mensubiyet ve Sovyet insanın öne çıkarılması çabaları, Marksizm'in telkiniyle SSCB'yi oluşturan milletlerin Sovyet üst kimliğinde birleştirilmesi çabaları Türklük araştırmalarına engel olmuş, Türkiye araştırmalarını öne çıkarmıştır.

Marksizm-Leninizm'in kurucularının ve Sovyet devlet adamlarının Türkiye üzerine görüşlerine ilişkin L. Şahin'in tespitlerine göre 1917-1975 yılları arasında 573 yayın yapılmıştır.⁵³ Her ne kadar Marksizmin önerdiği araştırma kalıbı, yöntemi Şarkiyat araştırmalarına katkı sağlasa da Li ve Oreşkova'nın tespitini atlamamak gerekir; "... Bilimimizi birçok yönden zenginleştirdi ve zenginleştirdi. ... Bu inkâr edilemez derecede olumlu. Ancak ideolojik at gözlükleri açıkça mevcuttu ve dahası, bilimimizin gelişmesine engel oldu."⁵⁴ Li ve Oreşkova doğru sorular sorulduğunu ancak sorulara nesnel yaklaşım, araştırma sorusuna farklı yaklaşım ve farklı araştırma yöntemleriyle cevap aranmadığını, yönetimce müsaade edilmediğini belirttiler. Li ve Oreşkova'ya göre Sovyet döneminde Şarkiyat araştırmaları F. Florovski'nin tabiri ile özetlenebilir; "Sorular doğru ancak cevaplar doğru değil." Li ve Oreşkova ayrıca yönetimin araştırmacılara güvenmediklerini, mümkün olduğunca Şarkiyat Enstitüsünde çalışmaya, bulunmaya zorladıklarını, aşırıya kaçan kontrol yöntemleri kullandıklarını belirttiler.⁵⁵

52 Nigâr Maharramova Cengiz and Ahmet Şimşek, "Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 26 (2017): 37–66, 57.

53 Şahin Liaisan, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları.", 682.

54 Ли and Орешкова, *Сектор Турции Института Востоковедения РАН.*, 86-87.

55 Ли and Орешкова., 87.

Soğuk Savaşın Tesiri

Soğuk Savaş SSCB’de Türkiye biliminin, Türklük biliminin önünde aşılabilir bir engel iken aynı zamanda Türkiye’de SSCB biliminin, SSCB’yi oluşturan Türklerin biliminin, bilgi almanın önüne aşılabilir bir engel olmuştur. Soğuk Savaşla Türkiye ve SSCB araştırmacılarının ortak çalışmaları, alan araştırmaları, doğrudan kaynaklara erişip özgün eserler vermelerinin önü kesilmiştir. Soğuk Savaşın Türkiye bilimine, Türklük bilimi önüne çıkardığı engeller, bıraktığı lekeler Yeltsin döneminde kısmen izale edilmiştir.

ABD ile SSCB rekabeti sanat ve sanatçılar arasında da yaşanmıştır. Sovyetlerde sosyalist realizmin öneminden, bu akıma uygun eserlerin yetersizliğinden bahseden onlarca kitap, yüzlerce makale yayımlanırken, Batı’da ise sosyalist realizmin yalanlar ve düzmeceler üzerine kurulduğu üzerine yayınlar kaleme alınmıştır. Yazarlar Birliği burjuvayla savaşan, komünist idealleri ön plana çıkaran, komünizme büyük bir tutku ve heyecanla bağlı olan karakterler hakkında yazılmasını istese de mümkün olduğunca yazarlar kendi istedikleri konularda, yetenekleri ve sansürün el verdiği ölçüde yazmaktaydılar.⁵⁶

Türkiye’nin 1945 sonrası Batı’ya yönelmesi SSCB araştırmacılarının Türkiye kaynaklarına erişimini engellemiştir. Türklük ve Türkiye bilimi Türkiye’ye erişmeden yürütülmüştür. Soğuk Savaşla birlikte SSCB → Türkiye ilişkilerinin arasına ABD girmiştir. Soğuk Savaşın sonuna kadar ilişkiler genelde SSCB → ABD → Türkiye ilişkileri şeklinde yürütülmüştür. L. Şahin’in Türkiye’nin Batı bloğuna katılımının Türkiye bilimi ve Türkiye araştırmacılarına yansımaları şöyle değerlendirmiştir; “... Türkiye Batı Bloku’na katıldığı için Sovyet Turkologlar bu bilimsel açlığı en çok çeken uzmanlar arasında yerini almıştır. Gordlevskiy’nin 1947’de yakındığı üzere Türkoloji çalışmaları, Türkiye gerçeklerinden kopuk bir şekilde yürütülmüştür.”⁵⁷

SSCB yöneticileri 12 Mart 1947’de ABD Başkanı Truman mesajını Kongreye gönderince, SSCB radyo ve basını Türkiye’nin ABD kontrolüne girdiği yolunda bir kampanya başlatmıştır.⁵⁸ 1950’li yıllarda yazılan Büyük Sovyet Ansiklopedisi’ne göre; “1948 yılında Türkiye ve ABD arasında yardım sağlanmasını öngören anlaşmanın imzalanması, Türkiye’nin fiilen egemenliğinin büyük bir kısmından vazgeçmesi anlamına gelmekteydi. Türkiye’de çok sayıda askeri üs kuruldu. Türk ordusu, filosu ve hava kuvvetleri Amerika’nın kontrolüne geçti. ...”⁵⁹ Hakikaten 1950’li yıllarda Türkiye’de ABD nüfuzu olağan üstü artmış, DP iktidarından sonra AP de ‘Küçük Amerika’ncı politikaları gönüllü ya da gönülsüz devam ettirmiştir. Türkiye’de ABD etkisiyle üniversiteler, makaleler, bilimsel görünümlü yayınlar, Kültür Bakanlığı, TRT vasıtasıyla SSCB toplum ve devleti perdelenip, SSCB toplum ve devleti aleyhine toplumda önyargıya çabalanmıştır. ABD’de, Batı’da, Türkiye’de SSCB’nin sanatla, sinemayla, gazetelerle, kitaplarla karalanması Soğuk Savaş’ın başından sonuna kadar artan ya da azalan dozda devam

56 Gürsoy, *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*, 110.

57 Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları.”, 673.

58 Ali Başaran, “Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği,” *Avrasya Etüdüleri*, no. 48 (2015): 101-42., 116.

59 Sharlak, “Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde Türkler.”, 138.

etmiştir.⁶⁰ Türkiye’de SSCB devleti ve toplumunu nesnel, tarafsız⁶¹ araştıran araştırmacı ve araştırma bulmak neredeyse imkânsızlaşmıştır. Araştırmacılar iki uçta, SSCB’ye aşk ya da SSCB’den nefret, toplanmıştır. Türkiye’de araştırmacılar komünistlikle yaftalanmamak için araştırma konularını seçerken ya da araştırmalarını yazarken kendi kendilerini sansürlemişlerdir. Sosyalizme gönül verenler, Türkiye’nin SSCB’nin izlediği ekonomik modeli takip etmesi gerektiğini savunanlar dışlanmış, itibarsızlaştırılmış, 1960 darbesi sonrası üniversitelerden atılanlar arasındadırlar.⁶² Soğuk Savaş yıllarında ABD tesiriyle düşman SSCB, İslam ve Türklük düşmanı, namussuz komünizm önyargısı eğitim kurumları, kitaplar, basın marifetiyle topluma yerleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı kütüphaneleri raflarında propaganda amaçlı Sovyet toplum ve rejimi aleyhine kitaplara yer verilmiştir. Söz gelimi Beypazarı Halk kütüphanesinde John Barron’un KGB (Sovyet Gizli Casusluk Teşkilatının İç Yüzü Sovyetler Dünya Düzenini ve Dünya Devletlerini Yıkarak İçin Nasıl Çalışıyorlar) kitabı yer almaktadır. TRT’de ABD filmleri, TRT radyolarında ABD şarkılarına yer verilirken SSCB filmleri ve SSCB şarkıları hemen hemen hiç yayınlanmamıştır.⁶³ Bir şekilde yayınlanan birkaç film nedeniyle tahkikat açılmıştır. Örneğin T.C. Kültür Bakanlığı’nın işbirliği ile 1934’te tamamlanan filmin 1969’da TRT’de gösterimi bile savcılığın, Başbakanın takibine konu olmuş, Meclise intikal ettirilmiştir.⁶⁴ Bu örnek olay ABD’nin bu konuda ne kadar hassas olduğunu ve hangi seviyede olayı takip ettirdiğinin emaresi sayılabilir. TRT’de her gün ABD filmlerinin, şarkılarının yayınlanmasına karşılık SSCB kaynaklı eserlerin sansürlenmesinin kaynağı düşündürücüdür. Oysa Soğuk

60 “Batı sineması en klasik düşmanını yitirdi Elveda Komünizm!”, Milliyet gazetesi, 18 Ekim 1991, 14.

61 Tamamen, pür önyargısız tarafsız araştırmacının, Şarkiyatçının, Türkiyatçının olamayacağı aşikârdır. Önyargılı olmak bilimin tahrifi anlamına gelmemelidir. “... Fakat, eğer, toplumun dışında duran soyut bir birey fikriyle iş görmeye kalkışırsak, ne geçmiş ne de bugün üstüne gerçek bir anlayışa varabiliriz.” (Carr, 2013: 87).” Ali Başaran, *Annales Araştırma Yöntemine Göre Türkiye’nin Uluslararası Politikadaki Yeri ve Rolünün Değişimine Rusya’nın Etkisi (1699-2017)* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2018), 37.

62 Mehmet Ö. Alkan, “1960 Darbesi ve Üniversitelerden Tasfiyeler: 147’ler Olayı,” *Toplumsal Tarih*, no. 286 (2017): 58–69. “... ‘Ahlâkî, ilmî ideolojisi yüzünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsî sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede 3-5 kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik”, 62.

63 “... Film tüm dünya ülkelerinde özgün adının tam çevirisi olan “Moskova Gözyaşlarına İnanmıyor” anlamına gelen adlarla gösterilirken, Türkiye’de hem sinemalarda (1987) hem de televizyonda (1989) gösterilirken “Moskova” sözcüğü yerine “Aşk” sözcüğü getirilerek “Aşk Gözyaşlarına İnanmıyor” adı tercih edilmiştir. Bu adlandırmada, henüz Soğuk Savaş döneminin sona ermediği bir tarihte, karşı bloğun simgelerinden olan bir sözcüğün bilerek ayıklanması amacı güdülmüş olabileceği ...” https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C5%9Fk_G%C3%B6zya%C5%9Flar%C4%B1na_%C4%B0nanm%C4%B1yor Erişim 01 Ağustos 2020.

64 Varlık Özmenek, o gece yaşadıklarını şöyle anlattı:

“Filmi bilen ve bulan kişi benim. Sovyet Büyükelçiliği’nden istedik. Filmin orijinalini bulup bize getirdiler. Film gösterildiği sırada yayın odasındaydık. Filmin ortalarına doğru Öztrak stüdyoya geldi ve ‘Bu film ancak Moskova’da seyretilirilebilir. Yayını kesin’ diyerek yayını durdurdu. Bu olay galiba dünya televizyon yayıncılık tarihinde de bir ilk oldu. Öztrak geldiği zaman ben anladım ki filmi bilmiyorum. Öbür gün yer yerinden oynadı ve savcılık hareket geçti. Diğer gün de TRT Yönetim Kurulu toplandı. Öngören’in görevine son verilirken, bana disiplin cezası verildi. Savcılık ise daha sonra takipsizlik verdi.” <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yasakli-belgesel-kosk-un-sitesinde-982318> Erişim 01 Ağustos 2020. “Türkiye’nin Kalbi” filmi için bkz. <https://vimeo.com/358652907/52c236e57b> Erişim 01 Ağustos 2020.

Savaş öncesi II. Dünya Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası gereğince ABD filmlerinin Türkiye'ye girişi, seyirciyle buluşması engellenebiliyordu.⁶⁵

Gazete kupürü 1: TRT yayını

ANKARA Televizyon Dairesi Başkanı Mahmut Tali Öngören'in Atatürk'ün ölüm yıldönümü gecesi hazırladığı özel programda Sovyetlerin çektiği bir filmi oynattığı ve komünizm propagandası yaptırıldığı iddiası ile yetkileri elinden alınmıştır. Savcılık bu olay ve iddia üzerinde incelemeye başlamıştır.

Ayrıca, Başbakan Demirel, Enformasyon Bakanı Turhan Bilgin'in olayla ilgilenmesini istemiştir. TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak, Turhan Bilgin'e dün öğleden sonra bilgi vermiştir.

Ayrıca olay, bir AP'li Senatör tarafından önegeyle Parlâmentoya götürülmüştür.

Önceki gece Atatürk için hazırlanan özel programın televizyondan verildiği sırada Genel Müdür Adnan Öztrak Televizyon Dairesine gelmiş ve Sovyet Rusya tarafından Cumhuriyetin 10. yıldönümünde çekilen filmin gösterilmesini durdurmuştur. Genel Müdür ayrıca, Dursun Akçam, Ahmet Yıldız, Bülent Daver, Sunullah Arısoy'a yaptırılan açık oturumun amacını beğenmediğini söylemiştir.

Kaynak: Milliyet gazetesi, 12 Kasım 1969, 1.

SSCB'nin 1945'teki talepleriyle birlikte aktif ABD taraflılığı dönemine girilmiş ancak sonra istense de çıkılamamıştır. ABD'ye, ABD askerlerine, ABD 6'ncı filusunun ziyaretlerine 1960'lı yıllarda tepki daha da artmış, Anadolu'nun işgaline ABD'nin yardımı hatırlatılmıştır. "... Yunanlılar İzmir'e çıkarken onları getirip karaya çıkışlarında destekleyen, ... zırlılar arasında Amerikan 'Arizona' destroyeri de vardı".⁶⁶ "... Başkanları, Amerika'nın sınırları Kars'tan başlar diyor. Dost diye içimize girdi, sinsi sinsi bizi soyuyor? Vatandaş..."⁶⁷ Türkiye'de ABD karşıtları SSCB taraftarı gördükleri için SSCB'nin 1945'teki talepleri ve SSCB'nin de din, İslam karşıtı uygulamalarından ABD istifade ettiği, propagandasını yaptığı için başarılı olamamışlardır.

65 Efe Sıvış, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Propaganda: Sinema Filmlerinin Dış Politikada Kullanımı; 1940'lı Yıllarda Türkiye Örneği," in *II. ALKÜSAM Uluslararası İlişkiler Kongresi*, ed. Tolga Öztürk and Eren İrfanoğlu (Alanya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, 2019), 27.

66 Türkaya Ataöv, "Bu Sevinç Neden?," *Forum*, 1968.

67 Feryat Bulut, "68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük" (T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009), 150.

Türk ve Sovyet toplumlarının doğrudan temaslarına müsaade edilmeyip yöneticilerce yürütülen telkin, propaganda araçlarından özellikle sinema ve televizyon yayınlarında karşı taraf taraf ve tasvir edilmiştir. Sinema zaten SSCB içinde rejim lehine maharetle kullanılıyordu. SSCB yöneticileri devrimden hemen sonra sosyalist ideolojinin kitlelere aktarılmasında ve meşrulaştırılmasında filmlerin etkin rolünü anlayınca SSCB sinemasına ideolojik bir meşruiyet aracı niteliği kazandırmışlardır.⁶⁸

Üniversitelerin, araştırmacıların doğrudan birebir temasları engellenmiştir. SSCB, SSCB'de yaşam ve SSCB'de yaşayan toplumlar, SSCB bilim ve sanatı hakkında Türkiye'ye Batı'dan, ABD'den, Batı üniversitelerinden ithal bilgi, araştırma ve fikirler sokulmuştur. Türkiye'de İngilizce kaynak kullanan araştırmacı ve öğretim üyeleri hızla artarken Rusça kaynakları kullananlar artmamış, kullananlar da zamanla vefat etmiştir. Akdes Nimet Kurat, Ahmet Zeki Velidi Togan'ın⁶⁹ vd.'nin yeri doldurulamamıştır. Bu halde Rusya hakkında Rusça kaynaklardan asıl araştırmalar yerine genelde Batı araştırmacılarından, İngilizceden çeviriler, derlemeler ile SSCB anlaşılmasına, anlatılmaya çabalanmıştır. Yasemin Gürsoy Şumnu, Trofim Lisenko hakkında Türkçe yazılanların kaynakçalarını incelediğinde Rusça kaynakların kullanılmadığını tespit etmiştir. Lisenko'yu savunan yazılar da yeren yazılar da tetkik edildiğinde, değerlendirildiğinde Türkiye'de araştırmacıların genelde tarafsız değil ya Batı ya da SSCB tarafını seçtiğini göstermektedir. SSCB araştırmacıları Türkiye'deki Türklük araştırmacılarını Türkçü-Turancı olarak değerlendirmesi araştırmacılar ve araştırmaların önünde ayrı bir engel olarak kalmıştır.

Türk ve Sovyet toplumlarının doğrudan temasları olmadığı için halk siyasi iradenin telkin ettiği şekilde karşı tarafı algılamıştır. 1980'li yıllarda toplumların karşılıklı algılayışlarını Hakan Aksay şöyle özetlemiştir: "Eylül 1981'de Sovyetler Birliği'nde öğrenime başladığım sıralarda ortalıkta pek Türk yoktu. Sınıf arkadaşlarım Türkiye'nin haritadaki yerini bilmezdi. Daha yaşlı olanlar, "ABD'nin sadık müttefik" dedikleri Türkiye'den geldiğim için benimle konuşurken ihtiyatlı davranırlardı. Komşu olmamıza karşın bilinmez ve uzak ülkelere özgü silik bir izlenimimiz vardı. "Aa, hiç Türk görmemiştin" cümlesini çok sık duyardım."⁷⁰

Yeltsin Döneminde Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Birimi

SSCB sonrası Yeltsin döneminde Şarkiyat Enstitüsü Türkiye biriminin araştırmacıları, araştırma öncelikleri, işlevi büyük ölçüde aynı kalmıştır. Yeltsin döneminde Şarkiyat Enstitüsü mensupları 1956'da Türkiye biriminin kuruluşundan günümüze SSCB ve RF'de Türk

68 Mustafa Ali Mınarlı and Burak Yılmaz, "Asya Politik Sineması Üzerine Notlar," *İnsan ve İnsan Dergisi*, no. 3 (2015): 37–50.

69 Türkiye'de Türklük araştırmacıları bazen de Türkçü, Turancı olarak yaftalanmıştır. Togan Turancılık davasından 10 yıl hapse mahkûm edilmiştir.

70 Hakan Aksay, "Türk İmajı: Dün, Bugün... Yarın?," *Avrasya İşbirliği Perspektif*, no. 3–4 (1997): 3. Gerçeğin görmezden gelinmesi günümüzde de kimi ülke yöneticilerince sürdürülmektedir. "... Jeanne Cavelier yaptığı açıklamada; Türkmenistan yönetiminin, devlet basın-yayın organlarına 'koronavirüs' terimini kullanma yasağı getirdiğini söyledi. Cavelier, Türkmenistan yönetiminin böylelikle ülkedeki salgın konusundaki gerçekleri saklamaya çalıştığını savundu." <https://www.yenisafak.com/koronavirus/turkmenistanda-koronavirus-demek-artik-yasak-3532434> Erişim 28 Temmuz 2020.

kökenlilerin sayısı çok yüksek olduğu halde Moskova'daki Şarkiyat Enstitüsünün Türkoloji birimi çalışanları arasında Türk kökenlilere ya görev verilmemiş ya da az sayıda Türk kökenliye görev verilmiştir. Günümüzde Şarkiyat enstitüsünün “Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Tetkikleri Merkezi” altındaki Türkiye Sektörü'ne mensup Türk kökenli yoktur. Halbuki Türk kökenlilerin Türkiye Türkçesi ve diğer Türkçe lehçelerine yakınlığı bir kazanç olarak görülüp, Türklük araştırmalarının güçlendirilmesine kaynaklık edebilirlerdi. Neden görev verilmediğinin açıklığa kavuşmasında fayda vardır. Belki bunun kökeni SSCB'nin milliyetler politikasına gitmektedir.⁷¹ Türkiye biriminin Stalin'in ölümü/öldürülmesi sonrası 1956'da kurulması tesadüfi değildir. SSCB'de devletten, siyasetten bağımsız bilim, bilim kurumları olmadığından Türklük bilimi de SSCB yöneticilerinin artan ya da azalan etkisinde seyretmişti.⁷² Şarkiyat Enstitüsünün işlevine gelince, SSCB doğusunun şekillendirilmesi, yönlendirilmesi, yönetilmesinin bir aracı olup olmadığı hakkında şüpheler süregelmiştir.⁷³ Bir diğer işlevi Komünist Parti ve devlet yöneticilerine bilgi temini KGB ajanı Yevgeni Maksimoviç Primakov'un yönetiminde (1977-1985) belirginleşmiştir.⁷⁴

Yeltsin döneminde araştırmacılar SSCB dönemine nispeten daha özgür olsalar da RF yönetimi araştırma kurumlarını yönlendirmeye devam etmiştir. Aslında araştırma, öğretim özgürlüğü sınırı ya da sınırsızlığı muğlaktır. Tarihi verilere baktığımızda, genelde şarkiyat araştırmaları ve kurumların oluşumu Rusya İmparatorluğunun ihtiyaçlarına karşılık geliyordu. Şarkiyat araştırmalarının kaynağı devlet ihtiyaçları olurken, devlet şarkiyat araştırmalarının maliyetlerini karşılarken şarkiyatçıların sınırsız özgürlüğünün en başından olmayacağı öngörülebilir. Devletin ihtiyaçları haricinde şarkiyatçılar birbirlerinin özgürlüklerini kraldan çok kralcı olarak da kısıtlamışlardır. Örneğin Smirnov Petersburg'da “Müslüman işleri” ile ilgili sansür dairesinin yöneticiliğini yapıyordu. Smirnov belki kendiliğinden, Osmanlı devletinin milli birliğinden uzaklaşmasının yıkıcı etkiler doğurduğunu tespitinden, kaynaklı Rusya İmparatorluğu içindeki Türk köklü toplumların Ruslaştırılmasını misyon edinmiştir.⁷⁵ SSCB döneminde Türk köklü toplumlar Sovyet Ruslarına benzetilmeye çabalanmış, Kazakistan'da epeyce başarı sağlanmıştır. Smirnov'un Ruslaştırılma politikası Smirnov'u nesnellikten, tarafsızlıktan uzaklaştırmıştır. Gordlevski, Smirnov'un aşırı Rus milliyetçisi olduğunu yazar.⁷⁶ Şüphesiz her bir araştırmacı bir ülkeye, millete mensup olacaktır ancak milliyetini Şarkiyatçı ya da Türklük araştırmacısı hüviyetinin önüne geçirmesi halinde bilime değil propagandaya yöneldiği söylenebilir. Aynı şekilde araştırma kurumları da bir devlete, ülkeye ait olabilir. Ancak bilim kurumu niteliğinin geride kalması halinde itibarsızlaşacaktır. RF döneminde de Şarkiyat ve Türkiye bilimi yöneticilerin peşi sıra sürüklenme riskiyle karşılaşmıştır. Şarkiyat Enstitüsünün RF tarafından dış politika aracı olarak kullanılmasının bir örneği Kürt konferansıdır. Şubat 1994'ün sonunda

71 Stalin dönemi milliyet politikaları için bkz. Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları.”

72 Kemper, “Introduction Integrating Soviet Oriental Studies.”, 8.

73 Kemper., 5.

74 Kemper., 16.

75 Çomak, “Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922).”, 283.

76 <https://islamansiklopedisi.org.tr/smirnov-vasily-dmitrievic> Erişim 15 Ağustos 2020.

Moskova'da Kürt konferansı düzenlenmiştir. Konferans PKK, BDT Kürtleri Derneği, Şarkiyat Enstitüsü vd. kuruluşlarca düzenlenmiştir. T.C. Dış İşleri Bakanlığı Kürt konferansını RF Dışişleri Bakanlığı nezdinde protesto etmiştir.⁷⁷ SSCB döneminde Şarkiyatçılar Komünist Partisi çizgisinden ayrılmasına müsaade edilmediğine benzer şekilde Putin döneminde “Yeni Çar-новый царь” Putin’in kurduğu rejime (yasaların diktatörlüğü⁷⁸) aykırı araştırma ve yayın yok gibidir.

SSCB sonrası Şarkiyat Enstitüsü Türkiye biriminin araştırmacıları, araştırma öncelikleri, işlevi büyük ölçüde aynı kalsa da SSCB mirasının tesiri sürse de değişim yönünde görüşler ifade edilmiştir. L. Şahin’e göre Sovyet sonrası dönemde RF’de Türkiye araştırmacıları, “ezeli düşmanlık” veya “güneye doğru ilerlemenin Rusya’nın kaderi olduğunu” savunan yaklaşımın artık eskimiş olduğunu söylemeye başlamışlardır. Rusya-Osmanlı ilişkileri tarihinin yeniden gözden geçirilmesi, siyasi ve ideolojik saptırmalardan kurtarılması gereği ifade edilmiştir. Türkiye araştırmacıları, Osmanlı Devleti tarihini, birçok ulusu ve birçok dini barındıran ve “Rusya ile eşzamanlı olarak ve bir anlamda da benzer şekilde gelişen” bir devletin tarihi olarak araştırılması gerektiğine işaret etmişlerdir.⁷⁹

Günümüzde “Türkiye Sektörü” Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünün Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Tetkikleri Merkezi/Центр изучения стран Ближнего и Среднего Востока, (2010 yılına kadar Türkiye bölümünde) altında yer almaktadır.⁸⁰ Günümüzde bu merkez 4 ülke ve bir meseleyi (Kürt) tetkik etmekle görevlidir. Afganistan, İran, Kürt Tetkikleri ve Bölgesel Sorunlar, Pakistan, Türkiye. Yeltsin döneminde Türkiye sektörünün başkanlığını Kireev ve Ulçenko yapmıştır.

Abdulla Mardanovich’ten sonra Türkiye birimi başkanı V. I. Danilov daha sonra N. G. Kireev oldu. Kireev, Yeltsin dönemi de dahil 1985-1999 yılları arasında Türkiye Sektörünün başındaydı. 1999’da başkanlığa N. Y. Ulçenko aday gösterildi. Aday gösterildiğinde en genç Türkiye Sektörü mensubuydu. Ulçenko’nun seçildiği sırada kurum dağılma görüntüsünü veriyordu. Türkiye Sektörü mensuplarının çoğu emeklilik yaşındaydı. Yeltsin döneminde Türkiye Sektörünün genç mensupları ve lisansüstü öğrencileri ayrılmıştı çünkü maaşlar asgari geçim haddinden bile düşüktü. Türkiye Sektörü mensupları 2-3 ay başka üniversitelerde hatta ortaöğretim kurumlarında da çalışmıştır. Ulçenko Türkiye Sektörü başkanlığı haricinde Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü’nde, Rusya Devlet Beşeri Bilimler Üniversitesi’nde ve Uygulamalı Doğu Çalışmaları Enstitüsü’nde Türkiye ekonomisi ve iktisadi coğrafyası dersleri vermiştir. Türkiye Sektörü Ulçenko’nun seçimi sonrası nitelikli mezunlar vermiş ve Yeltsin döneminin buhranlarını atlattığı görünüyordu. Yeltsin döneminde Türkiye Sektörü mensuplarının yayınlarının sayısı çok düşüken 2000 sonrası epeyce arttığı

77 Aleksey Cickin, “Kürtler, Bağımsız Devletler Topluluğu Da Dahil Olmak Üzere Self-Determinasyon İstiyorlar,” *Megapolis Express*, March 2, 1994.

78 “... “İktidarım döneminde Rusya’da şahısların değil, yasaların diktatörlüğü olacak” ...” <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/siz-beni-sayiyor-musunuz-7727965> Erişim 20 Temmuz 2020.

79 Şahin Liaisan, “Geçmişten Bugüne Rusya’da Türkiye Araştırmaları.”, 648-649.

80 <https://bsv.ivran.ru/center> Erişim 18 Ağustos 2020.

görülmüştür.⁸¹ Türkiye Sektörü mensuplarından büyük ölçüde Türklük bilimine değil Türkiye bilimine katkı beklenmektedir. Yeltsin ve Putin dönemlerinde de Türklük araştırmalarından ziyade Türkiye bilimi araştırmaları ve yayınları süregitmektedir. Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Sektörü SSCB yöneticilerinin taassubundan Yeltsin döneminde kurtulsa da pür bilim yolunda ya da başka bir deyişle Edward Said'in şarkiyatçılığa yönelttiği tenkitlerden arı değildir.

Türkiye sektörü mensupları sayısı zamanla artış azalış göstermiştir. Yeltsin döneminde azalmıştır. Türkiye Sektörü'den çalışıp Yeltsin döneminde hayatta olanlar E. İ. Urazova, N. G. Kireev (1985-1999 arası başkandı), C. F. Oreşkova, H. Y. Ulçenko (1999'dan günümüze başkandır), B. M. Potskhveriya, V. I. Danilov (1976-1985 arası başkandı), R. P. Kornienko, A. K. Sverchevskaya, Y. A. Li, A. P. Baziyants, G. I. Starchenkov.

Yeltsin ve Putin dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimsel kuruluşlarıyla Sovyet döneminde hiç olmadığı kadar yakın ilişkiler kurulmuştur. Türkiye sektörü Rus/Rusya-Türkiye İşadamları Birliğince desteklenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Moskova Büyükelçiliği faaliyetlerine ilgi göstermiştir. Türk Tarih Kurumu ile ilişkiler arttırılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Rusya İmparatorluğunda Alman kökenli araştırmacıların öncülüğünde şarkiyat araştırmaları müesseseye kavuşturulmuş ve yine Alman kökenli araştırmacıların öncülüğünde ilerleme kaydetmiştir. Rusya İmparatorluğu sonrası SSCB'de imparatorluktan miras kalan tüm kurumlara, araştırmacılara ve tabii ki şarkiyat kurumlarına ve şarkiyatçılara yeniden şekil verilmeye çabalanmıştır. Sanat ve bilime komünist topluma erişme yolunda görev tanımlandığından şarkiyat araştırmaları, Türklük araştırmaları da bu misyondan etkilenmiştir. SSCB yöneticileri özgür, pür bilim yolunda ilerlemekten araştırmacıları alıkoymuştur. SSCB sonrası Yeltsin döneminde yaşanan keşmekeş, kıtlık, yokluklar Şarkiyat Enstitüsüne, Türkiye Sektörüne de yansımıştır. Araştırmacılar yoksulluk sınırı altındaki maaşlarını dahi vaktinde alamamıştır. Türkiye Sektörüne mensup gençler ayrılmış mutad faaliyetler dahi yürütülememiştir. Şarkiyat araştırmacıları hayatlarını idame ettirmek için başka kurumlarda da çalışmak zorunda kalmıştır. Yeltsin döneminde Türkiye Sektörü mensuplarının araştırma, yayın sayısı azalmıştır. Yeltsin dönemi sonundan itibaren kısmen iyileşme görülmüştür.

Yeltsin döneminin olumlu tarafı araştırmacılar üzerinde yönetimin tahakkümü azalmıştır. Araştırmacılar kısmen özgürleşmişlerdir. Ancak SSCB mirası, önyargılar tamamen izale edilememiştir. Şarkiyat Enstitüsü PKK ile birlikte konferans düzenlese de Türkiye-RF ilişkilerine ilişkin olumlu katkılar sunmuştur. Yeltsin döneminin iktisadi buhranı Türkiye Sektörü mensuplarının Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş tecrübesine ilgilerini arttırmıştır.

Bundan sonraki araştırmalarda Yeltsin döneminde bilim Türkiye Sektörünün yapısı, mensupları, diğer sektörler ve diğer Türkiye bilimi kurumlarıyla ilişkileri tetkik edilebilir. SSCB'den bağımsızlaşan cumhuriyetler ile Türkiye'nin ilişkilerinin artışına Türkiye Sektörü

81 Liaisan Şahin, "Rusya'da Türkiye Üzerine Yayımlanan Monografilerin Listesi (1991-2016)," *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2016): 281-85.

mensuplarının değerlendirmeleri tespit edilebilir. SSCB sonrası Türkiye’de Turancılığın coşkuna dair şüphelerin izleri Türkiye sektöründe aranabilir. Sektörünün ve Türkiye mensuplarının Türkiye’ye ilişkin eserleri, eserlerinde olumlu ya da olumsuz yaklaşımları değerlendirilebilir. Türkiye Sektörünün Yeltsin dönemi ile Putin dönemi karşılaştırılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aksay, Hakan. “Türk İmajı: Dün, Bugün... Yarın?” *Avrasya İşbirliği Perspektif*, no. 3–4 (1997): 3.
- Aleksey Cickin. “Kürtler, Bağımsız Devletler Topluluğu Da Dahil Olmak Üzere Self-Determinasyon İstiyorlar.” *Megapolis Express*, March 2, 1994.
- Alkan, Mehmet Ö. “1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147’ler Olayı.” *Toplumsal Tarih*, no. 286 (2017): 58–69.
- Başaran, Ali. *Annales Araştırma Yöntemine Göre Türkiye’nin Uluslararası Politikadaki Yeri ve Rolünün Değişimine Rusya’nın Etkisi (1699-2017)*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2018.
- . “Siyasi İlişkiler-Kültürel İlişkiler Etkileşimi: Türk-Rus İlişkileri Örneği.” *Avrasya Etüdlere*, no. 48 (2015): 101–42.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizmin Ardından.” *Sosyoloji Dergisi* 3, no. 24 (2012): 1–57.
- . “Sunuş.” *Sosyoloji Dergisi* 3, no. 24 (2012): 7–20.
- Çıtyakova, T.A. “Türkiye Sankt Peterburg’ta.” *664 Numaralı Rus-Türk Lisesi Beyaz Geceler Okul Gazetesi*. 1998.
- Çomak, İhsan. “Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922).” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no. 21 (2012): 278–84.
- Erden, Cem Taylan, and Tolga Binbay. “Sovyetler Birliği’nde Psikiyatri Kötüye Mi Kullanıldı?” *Madde, Diyalektik ve Toplum*, no. 1 (2008): 6–13.
- Feryat Bulut. “68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük.” T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Fortescue, Stephen. “The Russian Academy of Sciences and the Soviet Academy of Sciences: Continuity or Disjunction?” *Minerva*, no. 30 (1992): 459–78.
- Gürsoy Şumnulu, Yasemin. “Türk Kaynaklarında Trofim Lisenko.” In *Процеси Українського Державотворення Від Давніх Часів До Сьогодення (з Нагоди 1000-Річчя з Початку Правління Ярослава Мудрого) 18 Квітня 2019 Року*, 66-69. Ternopil, 2019.
- Gürsoy, Yasemin. *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*. İksad, 2018.
- Henri Alleg. *Büyük Geri Sıçrama Yıkıntı ve Umut Rusyasonda Röportaj*. 2nd ed. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.

- Kemper, Michale. "Introduction Integrating Soviet Oriental Studies." In *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, edited by Michale Kemper and Stephan Conermann, 1–25, n.d.
- Maharramova Cengiz, Nigâr, and Ahmet Şimşek. "Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, no. 26 (2017): 37–66.
- Minarlı, Mustafa Ali, and Burak Yılmaz. "Asya Politik Sineması Üzerine Notlar." *İnsan ve İnsan Dergisi*, no. 3 (2015): 37–50.
- Mustafa Özbaş. "Rus Şarkiyat Çalışmalarının Temelleri Rus Tarihinin Başlangıcından 15. Yüzyıla Kadar." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9, no. 2 (2009): 147–53.
- Özel, Merve Suna. "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları." *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2014): 99–122.
- Perera, Judith. "Russia's Scientists Take to the Streets." *NewScientist*, 1996. <https://www.newscientist.com/article/mg15220521-300-russias-scientists-take-to-the-streets/>.
- Perera, Judith, and Andrei Ivanov. "RUSSIA-SCIENCE: An End to Science?," 1996. <http://www.ipsnews.net/1996/03/russia-science-an-end-to-science/>.
- Şahin Liaisan. "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8, no. 15 (2010): 645–96.
- Şahin, Liaisan. "Rusya'da Türkiye Üzerine Yayımlanan Monografilerin Listesi (1991-2016)." *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2016): 281–85.
- Said, Edward W. *Orientalism*. 1st ed. London and Henley: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978.
- Sharlak, Yevgeniya. "Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nde Türkler." T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, 2017.
- Sıvış, Efe. "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Propaganda: Sinema Filmlerinin Dış Politikada Kullanımı; 1940'lı Yıllarda Türkiye Örneği." In *II.ALKÜSAM Uluslararası İlişkiler Kongresi*, edited by Tolga Öztürk and Eren İrfanoğlu, 27. Alanya: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, 2019.
- Tağızade, Leyla. "Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3, no. 4 (2006): 7–24.
- Türkkaya Ataöv. "Bu Sevinç Neden?" *Forum*, 1968.
- Turyalay, Svetlana. "Türkiye Az Kalsın Sovyetlere Nasıl Dahil Oluyordu. Eski KGB Elemanlarının İfadeleri." *Komsomolskaya Pravda*. July 26, 1995.
- A.Г. Аллахвердян, Н.С. Агамова. "Российская Наука в Постсоветский Период: От Кадрового Обвала к Численной Стабилизации." *Наука Та Наукознaвство*, no. 1 (2005): 51–62.
- Кононов А. Н. "Тюркология // Азиатский Музей." In *Ленинградское Отделение Института Востоковедения АН СССР*, 400–427, 1972.
- Ли, Ю. А., and С. Ф. Орешкова. *Сектор Турции Института Востоковедения РАН*. Москва: Институт востоковедения РАН, 2009.
- Миндели, Л. Э., and В. Е. Чистякова. *Структура и Динамика Кадрового Потенциала Российской Науки*. Москва: ИПРАН РАН, 2016.

http://stat.edu.ru/scr/db.cgi?act=listDB&t=2_6_1a&ttype=2&Field=All Erişim 18 Ağustos 2020.

<http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/VIETSOLJ.HTM> Erişim 07 Ağustos 2020.

- <http://www.daokedao.ru/2014/08/18/institut-prakticheskogo-vostokovedeniya-lishen-litsenzii/> Erişim 10 Ağustos 2020
- <http://www.kremlin.ru/acts/bank/9204> Erişim 09 Ağustos 2020.
- http://www.snto.ru/chto/upload/pdf/GNTP_05.pdf Erişim 09 Ağustos 2020.
- <https://bsv.ivran.ru/center> Erişim 18 Ağustos 2020.
- <https://bsv.ivran.ru/sektor-turcii> Erişim 16 Temmuz 2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/smirnov-vasily-dmitrievic> Erişim 15 Ağustos 2020.
- <https://istatistik.yok.gov.tr/Tablo201>. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının uyuşuna ve akademik görevlerine göre sayıları, 2015 – 2016, 3. (20.05.2016).
- <https://vimeo.com/358652907/52c236e57b> Erişim 01 Ağustos 2020.
- https://ruxpert.ru/%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BB_%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8#cite_note-.D0.9F.D0.B0.D0.B2.D0.BB.D0.BE.D0.B2-6 Erişim 07 Ağustos 2020.
- <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2010-03-02-voa2-88926702/882376.html> Erişim 07 Ağustos 2020.
- <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/siz-beni-sayiyor-musunuz-7727965> Erişim 20 Temmuz 2020
- <https://www.ivran.ru/persons/RobertLanda> Erişim 09 Mart 2020.
- <https://www.milliyet.com.tr/gundem/yasakli-belgesel-kosk-un-sitesinde-982318> Erişim 01 Ağustos 2020.
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1169423/> Erişim 09 Ağustos 2020
- <https://www.sciencemag.org/news/1996/10/russian-scientists-protest-money-woes> Erişim 07 Ağustos 2020.
- <https://www.yenisafak.com/koronavirus/turkmenistanda-koronavirus-demek-artik-yasak-3532434> Erişim 28 Temmuz 2020.
- <https://www.yenisafak.com/saglik/sahte-doktor-oldurdu-604845> Erişim 09 Ağustos 2020.
- <https://youtu.be/XHekOu2QI8g> Ковчег науки / Институту востоковедения Российской академии наук исполнилось 200 лет (Kovcheg nauki / Institutu vostokovedeniya Rossiyskoy akademii nauk ispolnilos' 200 let). Erişim 28 Temmuz 2020.
- <https://www.61saat.com/sahte-universite-diplomalari-makale,2212.html> Erişim 09 Ağustos 2020

Əhməd Bəy Ağaoğlu: Hüquqçu Kimliyinin Portret Cizgiləri

Ahmed bey Agaoglu: Portrait Traits of Identity as a Lawyer

Hukukçu Kimliğinin Portre Çizgileri

Mehman Dəmirli¹

ÖZƏT

Təqdim edilən məqalədə Əhməd bəy Ağaoğlunun (1869-1939) fəaliyyət və yaradıcılığının yetərincə tədqiq edilməmiş sahələrindən biri – hüquqla bağlı sahəsi araşdırılır. Öncə hüquqçu olaraq Ə. Ağaoğlunun çoxyönlü fəaliyyəti ilkin dəyərləndirilməklə, bu fəaliyyətin dörd önəmli istiqaməti müəyyən edilir, eləcə də həmin istiqamətlərin hər biri üzrə Əhməd bəyin töhfələri ümumi olaraq səciyyələndirilir. Sonra hüquqçu pedaqoq kimi Ə. Ağaoğlunun Türkiyənin iki əsas ali məktəbində hüququn tədrisinə töhfəsi diqqət mərkəzinə gətirilməklə, onun konstitusiyalı hüququ və ümumi hüquq tarixi sahələrindəki dərs kitabları əsas cizgiləri ilə ələ alınır. Daha sonra mütəfəkkirin ictimai-siyasi baxışlarının əks olunduğu əsərləri əsasında onun hüquqi görüşləri ortaya qoyulur, hüquq anlayışı, fərdi azadlıqlar, hüquq və vəzifələrin əlaqəsi, hüquq və din münasibətləri kimi hüququn bir sıra təməl nəzəri məsələlərinə dair fikirləri incələnilir.

Araşdırmada Ə. Ağaoğlunun hüquqla bağlı fəaliyyətinin müxtəlif yönələrinin təhlili əsasında onun hüquqçu kimliyinin portreti əsas cizgilərlə canlandırılır. Belə ki, tədqiqat nəticəsində Əhməd bəy göz önündə həm (1) Azərbaycan türklərinin və bütün türk müsəlmanların hüquqlarının, eləcə də qadın hüquqlarının mübariz və ardıcıl müdafiəçisi kimi, həm (2) Osmanlı və Cümhuriyyət Türkiyəsinin və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali qanunverici orqanlarında təmsil olunan nüfuzlu millət vəkili kimi, həm (3) hüquqçu pedaqoq kimi və həm də (4) liberal görüşlü hüquqçu düşüncə adamı kimi durur.

Açar kəlmələr: Əhməd Ağaoğlu, hüquqçu pedaqoq və düşüncə adamı, konstitusiyalı hüquq, hüquq tarixi, hüquq qavramı, fərdi azadlıqlar, hüquq və vəzifələrin əlaqəsi, hüquq və din münasibətləri

ABSTRACT

In this article one of the unexplored areas, namely the law-related area of activity and creativity of Ahmed bey Agaoglu (1869-1939) is examined. Initially assessing the multi-dimensional activities of A. Agaoglu as a lawyer, four key areas of this activity are identified, and Agaoglu's contributions to each of these areas are generally characterized. Then, the contribution of Agaoglu as a lawyer-pedagogue to the teaching of law in Turkey's two main universities is pointed out and his

İsorumlu yazar/Corresponding author:

Mehman Dəmirli (Prof. Dr.),

Yakın Doğu Üniversitesi- Girne Üniversitesi,

Hukuk Fakültesi, Lefkoşa/Girne, KKTC

E-posta: mdamirli@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-8205-2346

Başvuru/Submitted: 17.11.2019

Kabul/Accepted: 09.09.2020

Atıf/Citation: Dəmirli, Mehman. "Hukukçu Kimliyinin Portre Çizgileri.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 171-183.

<https://doi.org/10.26650/jes.2020.012>

textbooks on constitutional law and legal history are covered. Further, based on the works of the thinker reflecting his public and political views, his legal views are analyzed and his opinions on a number of theoretical issues of law, such as understanding of law, individual freedoms, the relationship between rights and duties, and the relationship between law and religion, are examined.

In the research, based on the analysis of various aspects of Agaoglu's activity related to law, the portrait of his identity as a lawyer is depicted in its following main traits: (1) as a fighter and consistent defender of the rights of Azerbaijani Turks and of all Turkish Muslims, as well as of women's rights, (2) as an influential deputy represented in the supreme legislative bodies of Ottoman and Republic Turkey and the Azerbaijan Demokratik Republic, (3) as a lawyer-pedagogue and (4) as a liberal-minded lawyer-thinker.

Keywords: Ahmed Agaoglu, Lawyer Pedagogue and Thinker, Constitutional Law, History of Law, Understanding of Law, Individual Freedoms, Relationship between Rights and Duties, Law and Religion

Öz

Takdim edilen məkalede Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) yeterince incelenmemiş faaliyyət və yaradıcılıq alanlarından biri de hukuk alanındadır. Öncelikle, bir avukat olarak A. Ağaoğlu'nun çok yönlü faaliyyətinin dəğerlendirilmesi, bu faaliyyətin dört önəmli alanını və Ahmed Bey'in bu alanların her birine katkılarının genel bir karakterizasyonunu belirler. Daha sonra hukuk alanında bir eğitimci olarak Ağaoğlu'nun iki büyük Türk üniversitesinde hukuk öğretimine katkısına odaklanan "Anayasa Hukuku" ve "Genel Hukuk Tarihi" ders kitapları vurgulanmaktadır. Daha sonra düşünürün sosyo-politik görüşlerini yansıtan eserler temelinde hukuki görüşleri, hukuk kavramı, bireysel özgürlükler, hak ve görevler ilişkisi, hukuk ve din ilişkisi gibi bir dizi temel teorik hukuk meselesine ilişkin görüşleri sunulur.

Makalede Ağaoğlu'nun hukuki faaliyyətinin çeşitli yönlerinin analizine dayanılarak, hukukçu kimliğinin portresi ana özellikleriyle yeniden canlandırıldı. Nitekim, araştırma sonucunda Ahmed Bey, (1) Azerbaycan Türkleri ve tüm Türk Müslümanların haklarının yanı sıra kadın haklarının militan ve tutarlı bir savunucusu ve (2) Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesinin ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organlarında temsil edilen nüfuzlu bir milletvekili gibi, (3) hem hukuk eğitimcisi olarak hem de (4) liberal fikirli bir hukuk düşünürü olarak kabul edilir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, anayasa hukuku, hukuk tarihi, hukuk kavramı, bireysel özgürlükler, hak ve görevler ilişkisi, hukuk ve din ilişkisi

EXTENDED ABSTRACT

Recently, despite the growing interest in the socio-political, scientific, and literary activities of Ahmed Bey Agaoglu (1869-1939) and the emergence of a number of works based on a thorough study of various aspects of his rich creativity, unexplored aspects of the activity and creativity of the thinker still remain. One such unexplored aspect is the law-related activities and creativity of Ahmed Bey, who was a graduate of Sarbonna Law School. Currently there is a clear gap in this area. The purpose of the present research is to fill that gap as much as possible.

In the article, initially assessing the multi-dimensional activities of A. Agaoglu as a lawyer, four key areas of this activity are identified, and Agaoglu's contributions to each of these areas are generally characterized. Then, the contribution of Agaoglu as a lawyer-pedagogue to the teaching of law in Turkey's two main universities is pointed out and his textbooks on constitutional law and legal history are covered. Further, based on the works of the thinker reflecting his public and political views, his legal views are analyzed and his opinions on a

number of theoretical issues of law, such as understanding of law, individual freedoms, the relationship between rights and duties, and the relationship between law and religion, are examined.

In particular, it is noted that Agaoglu defined law as a dynamic social phenomenon which regulates relationships between individuals and thereby he stood in the position of a sociological approach to law. Agaoglu considered the existence of individual freedoms an important prerequisite for the development of societies and cultures, and highly valued their role. In his view, societies without individual freedoms cannot go ahead. One of the most important components of Agaoglu's understanding of law was the principle of respect for citizens' rights. According to him, societies without rights can not survive and thrive. In such societies, generally, "the concept of law disappears and society is thrown away like a lifeless, inactive toy." Furthermore, where people are ignorant of their rights, "justice is gone, and public life is ruined." The realization of rights involves the execution of relevant duties as a necessary condition and guarantee. According to Agaoglu, since it is not possible to ensure rights without duty, "to think of duty without right also is to put all human beings in the place of animals." By attaching a broader social and moral meaning on the close relationship between rights and duties, the thinker considered the protection of rights the "highest and most honorable duty" of members of society.

In research based on the analysis of various aspects of Agaoglu's activity related to law, his portrait of identity as a lawyer is depicted in its following main traits: (1) as a fighter and consistent defender of the rights of Azerbaijani Turks and of all Turkish Muslims, as well as of women's rights, (2) as an influential deputy represented in the supreme legislative bodies of Ottoman and Republic Turkey and the Azerbaijan Democratic Republic, (3) as a lawyer-pedagogue, who educated his students in the spirit of respect for the advanced political, legal and moral values of their time, whose textbooks on the subjects of constitutional law and history of law were the first in Turkey in this field, and (4) as a liberal-minded lawyer-thinker, who embraced a sociological understanding of law, advocated the secularization of law by separating it from religion, and considered the extension of individual freedoms an important factor in the development of society, and the protection of human rights and freedoms as the main objective of the democratic state's legal system.

Giriş

Dövrünün tanınmış intellektuallarından biri olan Əhməd bəy Ağaoğlunun (1869-1939) müxtəlif yönlü fəaliyyət göstərməsi yaxşı məlumdur. İctimai-siyasi xadim, millət vəkili, alim, publisist, pedaqoq, jurnalist, şərqşünas, yazıçı, tənqidçi – Ağaoğlu kimliyini tanıtmmaq üçün adətən istifadə edilən peşə və titulların tam olmayan siyahısı belədir! Sarbonna hüquq məktəbinin məzunu olan Əhməd bəyin ali təhsili etibarilə ixtisasca hüquqşünas olması, təəssüflər olsun ki, çox zaman unudulur. Nəticədə mütəfəkkirin fəaliyyətinin bu aspekti onun həyat və yaradıcılığını araşdıran alimlərin diqqətindən kənar qalmış, yetərinə tədqiq edilməmişdir.¹ Son dövrlər Ağaoğlunun ictimai-siyasi, elmi və ədəbi fəaliyyətinə marağın artması, yaradıcılığının ayrı-ayrı aspektlərinin dərinlənən araşdırılması və bir sıra sanballı əsərlərin ortaya çıxması fonunda hüquqçu kimi Ağaoğlunun fəaliyyət və yaradıcılığının tədqiqi sahəsində açıq-aydın bir boşluq sezilməkdədir. Təqdim edilən araşdırmanın məqsədi də Ə. Ağaoğlunun hüquqçu kimliyinin portretini əsas cizgiləriylə yaratmaqda həmin boşluğu mümkün qədər doldurmaqdır.

1. Hüquqçu Olaraq Ə. Ağaoğlunun Fəaliyyətinin Ümumi Səciyyəsi

Ə. Ağaoğlu sırf hüquqçu peşələrində (hakim, prokuror, vəkil və s.) çalışmasa da, onun fəaliyyəti çox zaman bu və ya digər dərəcədə hüquqla bağlı olmuşdur. Maraqlıdır ki, hüquqçu kimi də Ağaoğlunun fəaliyyəti çox yönlü idi.

Hələ fəaliyyətinin başlanğıcında Ağaoğlunu mübariz bir hüquqçu kimi Rusiya imperiyasında hər cür siyasi, mədəni və mülki hüquqlardan dini mənsubiyyət prinsipi əsasında məhrum edilmiş Azərbaycan türklərinin və bütün türk müsəlmanların hüquqları, eləcə də qadın hüquqları uğrunda mübarizənin ön sıralarında görürük. Əhməd bəy özünün publisistik və maarıflandırıcı yazıları ilə bu sahədə yorulmadan və ardıcıl iş aparır.² Həmin dövrdə yazdığı məqalələrində və “İslamda və islama görə qadın” (Araev 1901)” adlı əsərində bu sahəyə öz qələmi ilə mühüm töhfə verir. O, habelə 1915-ci ildə İstanbulda Rusiyadakı Türk-Tatar Müsəlmanlarının Haqlarını Müdafiə Komitəsinin yaradılmasında və fəaliyyətində fəal iştirak etmişdir. Heç şübhəsiz, hüquqçu olması Əhməd bəyin bu sahədəki fəaliyyətinə xüsusi bir çalar qatmışdır.

Hüquqçu kimi Ağaoğlunun fəaliyyətinin digər mühüm bir aspektini onun millət vəkili olaraq qanundericilik işində iştirakı təşkil edirdi. O, müxtəlif zaman və məkan hüdudlarında bir necə parlamentdə təmsil olunmuşdur. İlk xalq təmsilçiliyi təcrübəsini Bakı şəhər dumasında qazanmış (1905-1909-cu illərdə bu orqanın qlasınası – deputatı olmuşdur) Ağaoğlu 1914-1918-ci illərdə Osmanlı V dönəm Məclisi-Məbusanında Karahisar-i Sahib (Afyonkarahisar) məbusu olmuşdur. Əhməd bəy 1918-ci ilin payızında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinə Zəngəzurdan üzv seçilmiş və burada bitərəflər fraksiyasının tərkibinə daxil olmuşdur. O, 1923-cü ildən 1931-ci ilədək II və III dönəm Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Qarsdan millət vəkili olaraq

1 Ə. Ağaoğlunun fəaliyyətinin bu aspektinə indiyə qədər cəmi bir məqalə həsr edilmişdir və onun da 12 səhifəsindən yalnız son 3 səhifəsi mövzuyla birbaşa bağlıdır (Kayabaş 2012: 441-452).

2 Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: (Балаев 2018: 129-167).

çalışmış (TBMM Albümü 2010: 105, 155), onun xarici, “qanuni-əsasi”, kitabxana və nizamnamə daimi komissiyalarının üzvü olmuşdur.

Göstərilən qanunverici orqanların hər birində Ağaoğlu xüsusi fəallığı, gərgin və məhsuldar əməylə fərqlənmiş, bu orqanların işinə mühüm töhfələr vermişdir. Bundan əlavə, Ağaoğlunun qanunvericilik sahəsində fəaliyyətinin mühüm səhifəsini onun Türkiyənin konstitusiyası quruculuğunda fəal iştirakı təşkil edirdi. Belə ki, Əhməd bəy 1921 və 1924-cü il konstitusiyası dəyişikliklərinin hazırlanmasını həyata keçirən Konstitusiya Komissiyasının üzvü olmuş və onun işində önəmli rol oynamışdır (bax, məs.: Kili 1971: 54-56).

Ağaoğlu müxtəlif vaxtlarda universitet və liselərdə xarici dil, ədəbiyyat, tarix (Türk-Moğol tarixi, Mədəniyyət tarixi) və hüquq dərsləri vermişdir. Əhməd bəyin pedaqoji fəaliyyətində Türkiyənin iki əsas ali məktəbində hüquq fənlərinin tədrisinin xüsusi yeri vardır. O, 1925-ci ildə açılan Ankara Ədliyyə Hüquq Məktəbində həmin ildən 1931-ci ilədək “Hukuk-ı Esasiye” (konstitusiya hüququ) dərsləri vermişdir. TBMM-də millət vəkilliyinin sona yetməsilə İstanbul köçdikdən sonra isə Ağaoğlu 1931-1933-ci illərdə İstanbul Darülfununun hüquq fakültəsində ümumi hüquq tarixi fənnini tədris etmişdir. Tədqiqatçılar mədəni və güclü bir fikir adamı olan Əhməd bəyin tələbələrin təlim və təhsilinə böyük töhfələr verdiyini qeyd edirlər (Yücel 2016: 374). Tədris etdiyi konstitusiya hüququ və ümumi hüquq tarixi fənləri üzrə dərs vəsaitləri Türkiyədə bu sahədə ilklərdən olmaqla, Ağaoğlunun hüquq elminə mühüm xidməti idi.

Ağaoğlunun fəaliyyət və yaradıcılığından bəhs edərkən belə bir məqam xüsusi vurğulanmalıdır ki, nə qədər müxtəlif yönlü fəaliyyət göstərsə də, onun adı tarixə dövrünün böyük düşüncə adamı kimi yazılmışdır. Hüquqçu olması, heç şübhəsiz, Əhməd bəyin ictimai-siyasi baxışlarına təsirsiz ötürşə bilməzdi. Özünün ictimai-siyasi görüşlərini o, çoxsaylı məqalələri ilə yanaşı, “İslamda və islama görə qadın” (1901), “Üç mədəniyyət” (1927), “Sərbəst insanlar ölkəsində” (1933), “Dövlət və fərd” (1933), “İxtilalmı, inqilabımı?” (1942) və s. əsərlərində ortaya qoymuşdur. Bu zəngin elmi irs mütəfəkkirin hüquqi görüşlərini öyrənmək baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sosial elmlərin bir çox sahəsi ilə (fəlsəfə, sosiologiya, tarix və s.) bağlı olan yuxarıda xatırlanan əsərlərdə müəllif zaman-zaman hüquqa dair baxışlarını da ortaya qoymuşdur.

2. Ə. Ağaoğlunun Hüquq Sahəsində Dərs Kitabları

Ə. Ağaoğlunun Ankara Ədliyyə Hüquq Məktəbində 1925-1926-cı dərs ilində birinci kursa, 1926-1927-ci dərs ilində isə ikinci kursa konstitusiya hüququ üzrə oxuduğu mühazirələri müvafiq olaraq 1926-və 1927-ci illərdə ərəb əlifbasıyla “**Hukuk-ı Esasiye Ders Notları**” adıyla nəşr edilmişdir. Kitabın müasir Türkiyə türkcəsinə transliterasiya edilmiş mətni Boğaç Erozan tərəfindən hazırlanmış və 2012-ci ildə Koç Universiteti Yayınları tərəfindən çap edilmişdir (Ağaoğlu 2012). Kitabda, habelə tərtibatçı tərəfindən “Hukuk-ı Esasiye”nin siyasi-tarixi və intellektual kontekstdə tədqiqinə həsr edilmiş araşdırma da yer alır.

Ağaoğlunun “Hukuk-ı Esasiye”sində konstitusiya hüququnun, demək olar ki, əsas mövzuları öz əksini tapmış, suverenlik, dövlətin strukturu, qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanlarının

təşkili, hakimiyyətlər bölgüsü, haqq və azadlıqlar kimi təməl məsələlər dövrünün dünya dövlətləri ilə müqayisəli şəkildə işlənmişdir.

Kitabda müəllif Türkiyə Cümhuriyyətinin konstitusiyaya praktikasını bir sıra nöqsanlarına görə ciddi tənqid edirdi. Bu sırada örnək olaraq hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi əvəzinə hakimiyyətlər birliyi prinsipinin tətbiqinin, ikidərəcəli seçki sisteminin və qanunverici orqanda təmsil sisteminin tənqidini göstərmək olar. Ağaoğlu, əlində hakimiyyət olan hər bir adamın onu sui-istifadə etməyə meyilli olduğunu (Ağaoğlu 2012: 66) əsas tutaraq, hakimiyyətlər bölgüsü prinsipini müdafiə edirdi. O, millət vəkillərinin birbaşa seçicilər tərəfindən deyil, “ikinci [dərəcə] seçicilər” vasitəsilə seçilməsinin konstitusiyaya zidd olduğunu açıqca qeyd edirdi (Ağaoğlu 2012: 204). “[B]ütün milləti tam mənasıyla təmsil və əks etdirmək iddiasında olan bir heyətdə (TBMM) millətin içində mövcud olan bütün cərəyanların yer alması” (Ağaoğlu 2012: 205) gərəkdiyini vurğulayan Əhməd bəy “nisbi təmsil” sisteminə üstünlük verirdi. Ağaoğlunun Türkiyədəki tək partiya sistemini də onun demokratiya ilə bir araya sığmaması səbəbilə tənqid etdiyi yaxşı məlumdur. Təqriri-sükun qanununun³ qüvvədə olduğu dövəmdə konstitusiyaya hüququnun təməl məsələlərinə dair söylənilən tənqidi fikirlər Ağaoğlunun bu sahədə liberal görüşlü bir düşüncə adamı olduğunu təsdiq etməklə birlikdə, onun çox cəsarətli bir şəxsiyyət olduğunu deməyə əsas verir.

Əhməd bəyin “Hukuk-ı Esasiye”si həmin dövr konstitusiyaya hüququnun və onun normalarının tətbiqi təcrübəsinin tənqidi qavranılması baxımından bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Ağaoğlunun İstanbul Darülfununun hüquq fakültəsində tədris etdiyi ümumi hüquq tarixi fənni üzrə 1931-1932-ci tədris ilində oxuduğu mühazirələri “**Hukuk Tarihi**” (Ağaoğlu 1931-1932) adı ilə İstanbulda Hüquq Tələbə Cəmiyyəti tərəfindən nəşr edilmişdir. Onun titul səhifəsində hüquq fakültəsi müdərrislərindən (dilimizdəki bugünkü qarşılığı professor) Ağaoğlu Əhməd Bəyafəndinin təqrirləri (verdiyi dərslər, başqa sözlə, mühazirələr) və birinci sinif tələbəsi Nicat bəy tərəfindən edilən deyədlər olduğu göstərilir. Araşdırma əsnasında aşkar edildiyi kimi, Əhməd bəy sonralar bu kitabın bəzi hissələrini 1938-ci ildə yayımına yenidən başlanmış “İnsan” məcmuəsində dərc etdirmişdir. Məcmuənin birinci sayında “Türk Hukuk Tarihinde Usul” (Ağaoğlu 1938d), ikinci sayında “Hukukta Tekamül Devirleri” (Ağaoğlu 1938c), üçüncü sayında “Basitten Mürekkebe, Şekilsizlikten Şekilleşmeye Doğru” (Ağaoğlu 1938a), dördüncü sayında “İştirakçilikten Ferdi Mesaiye ve Mülkiyete Doğru” (Ağaoğlu 1938ç) və yeddinci sayında “Dinde Manizme İctimai Hayatta da Sınıflara ve Büyük Malikanelere Doğru” (Ağaoğlu 1938b) başlıqlı məqalələri dərc edilmişdir. Bu məqalələrin mətnlərinin “Hukuk Tarihi”nin müvafiq hissələri ilə müqayisəsinin göstərdiyi kimi, onlardan dördü (“İştirakçilikten Ferdi Mesaiye ve Mülkiyete Doğru” istisna olmaqla) cüzi dəyişiklik və dəqiqləşdirmələrlə kitabın ayrı-ayrı hissələrini özündə ehtiva edir. Bu da, fikrimcə, kitabın orijinallığının sübutu kimi qəbul edilə bilər.

3 Türkiyə Böyük Millət Məclisinin qəbul etdiyi 4 mart 1925-ci il tarixli Təqriri-sükun (Asayişin təmin edilməsi) qanunu “sülhü, təhlükəsizliyi, ictimai asayişini və sosial düzəni” pozacaq hər cür “cəmiyyət, təşəbbüs, təxribat və yayını” qadağan etmək məqsədilə verilsə də, əslində donəmin muxalif səsələrini susdurmaq üçün çıxarılmışdır.

Yeri gəlmişkən, Ağaoğlunun bu kitabı ümumi hüquq tarixi sahəsində türk dilində yazılan ilk ümumiləşdirici əsərlərdən biridir.⁴

Kitabda müəllif, ilk növbədə, ümumi hüquq tarixinin nəzəri-metodoloji məsələlərini nəzərdən keçirir. Bilindiyi kimi, tarixi-hüquqi idrakın (bununla yanaşı, hüquq tarixi elminin) milli və ümumi hüquq tarixi adlandırılan iki forması mövcuddur. Əhməd Ağaoğlu da belə bir bölgüdə çıxış edir. Onun təbirincə, bir millətin hüquqi müəsisələri ilə hüquqi düşüncə tərzinin inkişafını araşdıran tarixə milli hüquq tarixi, əksinə, ümumi bəşəriyyətdə hüquq müəsisələri ilə hüquqi düşüncə tərzinin inkişafını mövzu etmiş olan tarixə isə ümumi hüquq tarixi deyilir (Ağaoğlu 1931-1932: 3). Ə. Ağaoğlu milli və ümumi hüquq tarixlərini beləcə bir-birindən ayıraraq, özünü belə bir sual qarşısında qoyur: “Əcaba bütün bəşəriyyəti ehtiva etmək üzrə ümumi bir hüquq tarixi varmı? Belə bir mövzunun (predmetin) qəbulu təsəvvür edilə bilərmi?” (Ağaoğlu 1931-1932: 3). Ağaoğluna görə, bu sualın milli hüquq tarixinə münasibətdə mövcud olmaması şübhəsizdir, “çünkü eyni mühit içində doğan hüquqi müəsisələrin təhəvvül (dəyişmə) və inkişafını təqib və tədqiq, və ümumi yürüş istiqamətini təyin etmək mümkündür” (Ağaoğlu 1931-1932: 3). “Fəqət, əcaba eyni imkan ümum bəşəriyyət içində variddirmi?” sualı alimin sonrakı düşüncələrinin mərkəzində yer alır.

Əhməd bəy qoyulan bu sualı cavablandırarkən, hüquq tarixi elminin tarixinə baş vuraraq qeyd edir ki, XVII-XVIII əsrlərdə hər yerdə və hər zaman tətbiq oluna bilən bir ideal hüquq sisteminin mövcudluğunu müdafiə edən təbii hüquq nəzəriyyəsinin hakim olduğu şəraitdə hüququn tarixi cəhətdən öyrənilməsinə yer verilmirdi (Ağaoğlu 1931-1932: 5). Hüququn tarixi qavranılmasında vəziyyət sxolastik metoddan rəasional metoda keçidlə (Ağaoğlu 1931-1932: 7-8), Leybnitsin “tarixi bir hərəkət qanunu mahiyyətində təsəvvür” edən, “bir millətin halını anlayıb gələcəyini kəşf edə bilmək üçün mütləq onun keçmişini öyrənmək lazım” gəldiyini diqqət mərkəzinə gətirən ümumi tarix nəzəriyyəsi və Monteskyenin müxtəlif ölkələrdə fərqli hüquq sistemlərinin mövcudluğu və hər mühitin şərtlərinin hüquqa təsir etməsinə dair görüşləri ortaya qoyulduqdan sonra dəyişməyə başlayır (Ağaoğlu 1931-1932: 6-7). Hər millətin özünə görə bir hüquq anlayışı olduğu görüşünü irəli sürən tarixçi məktəbin, eləcə də təbiət elmlərində təkamül nəzəriyyəsinin ortaya çıxması və xüsusilə də bir sıra yeni elm sahələrində (müqayisəli dilçilik, psixologiya, antropologiya, biologiya, etnoqrafiya və sosiologiya) müqayisəli metodun geniş tətbiq edilməsi şəraitində hüququn da bir təkamül nəticəsi olduğu fikrinin qəbul edilməsi ilə onun tarixi idrakında əsaslı dönüş baş verir (Ağaoğlu 1931-1932: 7-10). Mütəfəkkirin ümumi hüquq tarixinin bir elm sahəsi kimi məhz XIX əsrdə və müqayisəli metodun geniş tətbiqi sayəsində yaranması haqqında fikirlərində haqlı olduğu müasir dövrdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində də öz təsdiqini tapmışdır. Belə ki, müəyyən edilmişdir ki, ümumi hüquq tarixinin metodoloji təbiəti onun mükəyəsəli hukuk tarixi olaraq hakim metodoloji vasitə kimi tarixi-müqayisəli hüquqi yanaşmanın sistemətik istifadəsində ifadə olunur (bax: Дамирли 2013: 126-133; Damirli 2016: 141-160).

4 Türkiyədə yazılan ilk hüquq tarixi kitabının müəllifi Mahmud Esad Efendi olmuşdur (Seydişehri 1331 (1915)). 2012-ci ildə bu kitabın iki nəşri yayımlanmışdır (Seydişehri 2012a, 2012b).

Kitabda daha sonra müxtəlif nəzəriyyələri (irq, təqlid, tarixi materializm və s.) tənqidi nəzərdən keçirən müəllif, bu nəzəriyyələrin “ayrı-ayrı hər birində bir həqiqət olduğu”, lakin onların heç birisinin tam bir həqiqət olmadığı, tam həqiqətin isə bunların məcmusundan ibarət olduğu nəticəsinə gəlir (Ağaoğlu 1931-1932: 33). Əhməd bəy ictimai hadisələrin tədqiqində bu yanaşmalardan hər birini (başqa sözlə, onların hər birinin başlıca saydıqları amillərin – təqlidin, iqtisadiyyatın, iqlimin, mühütün və s. ictimai hadisələrə təsirini) nəzərə almağı, onları sintez etməyi, əgər belə demək mümkünsə, metodoloji plüralizmi (baxmayaraq ki, müəllif özü bu zaman “eklektik metod” ifadəsindən istifadə edir) ən doğru yol hesab edir (Ağaoğlu 1931-1932: 33).

Kitabın sonrakı səhifələrində bəşəriyyətin mənşəyindən başlayaraq hüququn ayrı-ayrı təkamül dövrlərindən bəhs edilir, ictimai siniflər, ailə hüququ, evlənmə üsulları, vərəsəlik, mühakimə üsulu və s. kimi məsələlər üzrə müxtəlif mədəniyyətlərdən, ölkələrdən örnəklər verilir. Bu zaman diqqətəlayiq məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, Roma və İngilis hüquq sistemlərindən kənarında mövcud olan digər sistemlərin də öyrənilməsi zərurətini qeyd edən Əhməd bəy (Ağaoğlu 1931-1932: 11), öyrənilən məsələlər üzrə hər bölümdə türk və ərəblərin hüquqlarından da örnəklər verir. Kitab Roma hüququna dair geniş bölmə ilə başa çatır.

3. Ə. Ağaoğlunun Hüquqi Görüşləri

Artıq qeyd edildiyi kimi, Ə. Ağaoğlu ictimai-siyasi baxışlarının əks olunduğu bir sıra əsərlərində zaman-zaman hüquqi baxışlarını da ortaya qoymuş, hüququn bir sıra təməl nəzəri və praktiki məsələlərinə dair fikirlər söyləmişdir. Bu sırada hüquq anlayışı, fərdi azadlıqlar, hüquq və vəzifələrin əlaqəsi, hüquq və din münasibətləri, islam və qadın hüquqları kimi məsələləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Burada mütəfəkkirin hüquqi görüşlərini müfəssəl olaraq nəzərdən keçirmək imkan xaricində olduğundan, tədqiqatı onun hüquqi baxışlarının özəyini təşkil edən göstərilən məsələləri (islam və qadın hüquqları problemi istisna olmaqla⁵) əsas cizgilərilə nəzərdən keçirməklə məhdudlaşdırmaq məcburiyyətindəyəm.

a) Ağaoğlunun hüquq qavramı

Ə. Ağaoğlu “hüquq nədir?” sualını ən qısa formada “fərdlər arasındakı münasibətlərin təsbiti” kimi cavablandırır (Ağaoğlu 2017: 56).

Maraqlıdır ki, “fərd” kateqoriyası liberal düşüncə adamı kimi Ağaoğlunun bütün ictimai görüşlərinin, o cümlədən hüquqi görüşlərinin çıxış nöqtəsi kimi bir növ aşar kəlmə polu oynayır. Bu baxımdan, ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, liberalizm Ağaoğlunun fikirlərinin onurğasını təşkil edir (Yılmaz 1993: 60).⁶ Əhməd bəyin fikrincə, “fərdsiz cəmiyyət düşünmək, əlsiz, ayaqsız, başsız və gövdəsiz insan düşünməkdir” (Ağaoğlu 2017: 106). O, cəmiyyəti də, millətləri də fərdlərin əlaqələrindən ibarət ictimai varlıq kimi görürdü. Odu

5 İslam və qadın hüquqları problemi Ağaoğlu yaradıcılığının müəyyən dərəcədə öyrənilmiş məsələlərindəndir. Bax, məs.: (Asker, Yıldırım, Özkan 2017: 40-50).

6 Ağaoğlu görüşlərinin liberalizm baxımından dəyərləndirilməsinə dair həmçinin bax: (Özavcı: 2015).

ki, Ağaoğluna görə, hüququn mövcud olması üçün ən azı iki insanın olması şərtidir, əks halda hüquq anlayışının özünə ehtiyac qalmır: “Adamlar təkbaşına yaşasaydılar, hüquq anlayışı da yaranmazdı. Hüququn yaranması üçün, heç olmasa, iki insanın mənafeyi toqquşmalıdır. Başqa sözlə, cəmiyyət həyatının doğulması şərtidir” (Ağaoğlu 2016: 120).

Ağaoğluna görə, hüququn digər bir xüsusiyyəti onun dinamikliyidir: hüquq fərdlər arasındakı münasibətlərin təsbiti olduğundan, o, “məhiyyət baxımından hərəkətlidir, dəyişən”dir. “Zaman aşımıyla həyat şərtləri dəyişdiyindən fərdlər arasındakı ilgilər də dəyişir. Dolayısıyla onları təsbit edən prinsiplərin də dəyişməsi gərəkdir” (Ağaoğlu 2017: 56). Əsas funksiyası müntəzəm olaraq dəyişən həyatın tənzimlənməsi olan hüquq bu həyatın tələb və ehtiyaclarını ödəməlidir (Ağaoğlu 2017: 63). Digər tərəfdən, hüquq da öz inkişafında cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin təsiri altında olur; sonunculardakı dəyişikliklər hüquqdakı dəyişiklikləri şərtləndirir.

Beləliklə, Ağaoğlu hüququ fərdlər arasındakı münasibətləri təsbit edən dinamik sosial hadisə kimi müəyyən etmiş və bununla da hüquqa sosioloji yanaşma mövqeyində durmuşdur.

b) Fərdi azadlıqlar, dövlət və fərd münasibətləri

Ağaoğlu cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin inkişafında fərdi azadlıqların mövcudluğunu mühüm şərt hesab edir, onların rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, fərdi azadlıqların olmadığı cəmiyyətlər irəli gedə bilməzlər;

“Həqiqətdə yaşayan və təkamül edən camaatlarda iləriyə doğru gedişin itici və sürücü amili fərddir” (Ağaoğlu 1933: 33); “camaatların və dövlətlərin irəliyə doğru yürümələri və inkişafı üçün birinci şərt dinamik qüvvə olan fərdlər üçün hərəkət və inkişaf imkanıdır. Fərdlərini bu imkandan məhrum edən mühitlər özləri özlərini durğunluğa məhkum edirlər” (Ağaoğlu 1933: 35).

Fərdi azadlıqlara fərqli münasibət Qərblə Şərq arasındakı əsaslı fərqlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur:

“Şərqdə fərd boğulmuş, Qərbdə açılmış”, [Şərqdə] “getdikcə azğınlaşan istibdadın təzyiqi altında fərd sıxışdırılmış, zəiflədilmiş, cılızlaşdırılmış”, “Qərbdə isə istibdadın getdikcə zəifləməsi sayəsində fərd tədricən hüriyyətlərini əlinə almış və mütəmadi olaraq açılaraq yaşamaq və çalışmaq zövqünü duymuşdur. Nəticədə boğulmuş və öz qını içərisinə girmiş zəif və cılız fərdlərdən təşkil olunmuş Şərq camaatları da boğulmuşlar, zəifləmişlər. Əksinə, mütəmadi qüvvətlənən fərdlərdən təşkil olunmuş Qərb camaatları qüvvətlənmişlər” (Ağaoğlu 1933: 27).

Beləliklə, əgər “Qərbin yüksəlməsində başlıca səbəb fərdi azadlıqların gəttikcə genişlənməsi və bunun sayəsində fərdin tədricən açılması olmuşdur”sa (Ağaoğlu 1933: 27), “Şərfin məhkumiyəti ... doğrudan doğruya fərdin əzilməsinin, fərdə sərbəst düşünmək, sərbəst hərəkət etmək imkanı verilməməsinin nəticəsidir” (Ağaoğlu 1933: 29).

Özünün ictimai görüşlərini liberizm təmali üzərində quran Ağaoğlunun qənaətinə görə, “qüvvətli camaatlar yalnız qüvvətli fərdlərdən təşkil olanlardır. Şərq tarixilə, idarəsilə, qanunlarıyla, dinilə, əxlaqla, fəlsəfəsilə fərdi mütəmadi olaraq əzmişdir” (Ağaoğlu 1933: 74). Elə eyni səbəbdən də burada hədəf fərdi bu əzici və öldürücü amillərdən qurtarmaqdır ki, bu da hüquqi vasitələrlə mümkündür.

Bəşəriyyət təkamülünün müşahidəsi Əhməd bəyə iki hadisənin yan-yanı yürüməsinə dair bir qanunauyğunluğu qeyd etməyə əsas vermişdir: “bir tərəfdən fərdin mütəmadi olaraq inkişafı... digər tərəfdən də ... dövlət səlahiyyətlərinin genişlənməsi” (Ağaoğlu 1933: 33). Belə vəziyyətdə Ağaoğlu çıxış yolunu ictimai nizamın “ahəngini məhz cəmiyyətlə fərd arasında bu müvazinəti tutmaqla təmin etmək”də görürdü. Onun fikrincə, bu zaman “əsl məsələ dövlətin bu müdaxilə səlahiyyətlərinin hüdudunu təyin etməkdir” (Ağaoğlu 1933: 31).

c) Hüquq və vəzifələrin əlaqəsi

Ağaoğlunun hüquq anlayışının önəmli tərkib hissələrindən birini də vətəndaşların hüquqlarına hörmət prinsipi təşkil edir. Onun fikrincə, “hüquqlara qarşı vecsiz qalan cəmiyyətlər” nəinki yaşaya və çiçəklənə bilmirlər (Ağaoğlu 2016: 120), belə cəmiyyətlərdə ümumiyyətlə “hüquq anlayışı yox olur və cəmiyyət cansız, hərəkətsiz bir oyuncaq kimi hara gəldi atılır” (Ağaoğlu 2016: 121). İnsanların hüquqlara biganə, yad qaldığı bu cür cəmiyyətlərdə “ədalət ortadan qalxar və cəmiyyət həyatı pozular. Bu üzəndən də cəmiyyət həyatının inkişafından ötrü, həmin cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvləri bir-birlərinin haqlarını gözləməli və o haqlara cavabdehliyi bölüşməlidirlər” (Ağaoğlu 2016: 120). Deməli, hüquqların həyata keçirilməsi bunun zəruri şərti və təminatı kimi müvafiq vəzifələrin icrasını ehtiva edir. Əhməd bəyə görə, vəzifəsiz hüquqların təmini mümkün olmadığı kimi, “haqsız da vəzifə düşünmək bütün insanları heyvan yerinə qoymaq”dır (Ağaoğlu 2017: 106).

Hüquq və vəzifələrin göstərilən sıx qarşılıqlı əlaqəsinə mütəfəkkir daha geniş sosial-mənəvi mənə yükləməklə, hüquqların müdafiəsini cəmiyyət üzvlərinin bir vəzifəsi, özü də “ən yüksək və ən şərəfli vəzifəsi” hesab edən xüsusi bir baxış sərgiləyir: “hər hansı bir vətəndaşın hüququ tapdalandığı zaman həmin hüququ müdafiə etmək hər bir vətəndaşın borcudur (Ağaoğlu 2016: 119), “başqasının haqqını qorumaq, əslində vətəndaşın öz hüquqlarının müdafiəsinə qalxması deməkdir” (Ağaoğlu 2016: 121). Müəllifin qənaətinə görə, məhz belə “ortaq himayə və qorucu vəzifəsini anlayan” cəmiyyətlərdə haqqı tapdayan kimsə qalmır (Ağaoğlu 2016: 121).

c) Hüquq və din münasibətləri

Əhməd Ağaoğlunun diqqət mərkəzində duran məsələlərdən biri də hüquq və din münasibətləri olmuşdur. Bu məsələdən bəhs edərkən Ə. Ağaoğlu “hüquqi məsələlər əsl dinin mövzusu içində girirmi?” (Ağaoğlu 2017: 63) sualından yola çıxır. Əhməd bəyə görə, “din qul ilə Allahın arasını düzənləyən bir prinsiplər sistemindən ibarət” olduğundan onun “mövzusunu yalnız inanclarla ibadətlərə aid xüsusi təşkil edir. Bunun xaricində nə varsa, dinə təsadüfi olaraq

girmişdir” (Ağaoğlu 2017: 63). Bu ikinci dərəcədən olanlar dünya işlərinə aid normalardır. Qurandakı “dünya işlərinə aid ayələrin hamısı maddi səbəblərə dayanaraq meydana çıxan bir ehtiyacın düzənlənməsi” ilə bağlı olmuşdur. Hüququn mahiyyət baxımından dinamik olması da buna rəvac vermişdir (Ağaoğlu 2017: 57). Heç təsadüfi deyildir ki, Quranda dini işlərə dair hökmsüz buraxılmış ayələr olmadığı halda, dünya işlərinə aid nə qədər hökmsüz buraxılmış ayələr vardır (Ağaoğlu 2017: 64). Beləliklə, “dinimizdə dəyişməz və əbədi olan ininclarla ibadətlərdir. Dünya işlərinə aid olan qaydalar isə təsadüfidir, zaman və məkana bağlıdır” (Ağaoğlu 2017: 65).

Bu müddəaları rəhbər tutan Ağaoğlunun qənaətinə, bəhs edilən sahədə düsturumuz belə olmalıdır:

“İnanclar və ibadətlərdə dinə bağlı olduğumuz halda, dünya işlərində tamamilə sərbəstik. Dünya işlərində istədiyimiz kimi təsərrüf edə bilirik. Maddi həyatımızı ümumun mənfəətini göz önündə tutaraq, istədiyimiz kimi düzənləmək haqqına sahibik” (Ağaoğlu 2017: 65).

Göründüyü kimi, Ağaoğlu hüququn öz mənbəyi etibarilə dindən asılı olmadığına dair fikrini birmənalı şəkildə ortaya qoyur. Bütövlükdə o, hüquq sisteminin sekulyarlığının (dünyəvililiyinin) tərəfdarı olmaqla, onu hər vəchlə müdafiə edirdi.

Bununla belə, Əhməd bəy heç də dindən – islamdan üz döndərilməsinin, onun ictimai həyatdan kənarlaşdırılmasının tərəfdarı deyildir, əksinə, islamın əxlaqi əsaslarının ictimai qaydanın təmin edilməsi üçün xüsusi əhəmiyyətini qeyd edirdi:

“Şəxsi əxlaq baxımından İslamiyyətin qoymuş olduğu əsaslar heç şübhə yox ki, çox yüksəkdir. Doğruluq, mərdlik, ədalət, bağlıq, başqasının canına və malına, namusuna, düşüncə və duyğularına sayğı, yardım, dayanışma, vəfa, mərdlik, insaf və digər bu kimi fəzilətlər o əsaslardandır” (Ağaoğlu 2017: 80).

Bu əsasların gerçəklikdə müsəlmanların həyatında görülmədiyini ürək yangısı ilə qeyd edən mütəfəkkirin fikrincə, “islamın uca fikirlərinin və əxlaqının canlandırılması, gəlişməsi və yüksəlməsi ancaq bu təsəvvüf yolunu çağın ruhu ilə ahəngli və ağıla dayanan bir tərzdə yeniləmək və yüksəltməklə mümkündür” (Ağaoğlu 2017: 85).

Nəticə

Ə. Ağaoğlu sırf hüquqçu peşələrində çalışmasa da, hüquqla bu və ya digər dərəcədə bağlı müxtəlifönlü fəaliyyət göstərmişdir. Bu fəaliyyətin təhlili Əhməd bəyi (1) Azərbaycan türklərinin və bütün *türk müsəlmanların hüquqlarının, eləcə də qadın hüquqlarının mübariz və ardıcıl müdafiəçisi* kimi; (2) Osmanlı və Cümhuriyyət Türkiyəsinin və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ali qanunverici orqanlarında təmsil olunan, bu qurumların mötəbər kürsülərindən parlaq və təsirli çıxışları ilə yaddaqalan, qanunvericilik prosesində fəal iştirakı ilə adı bu dövlətlərin parlamentarizm tarixinə yazılan *nüfuzlu millət vəkili* kimi;

(3) tələbələrinə dövrünün qabaqcıl siyasi, hüquqi və mənəvi dəyərlərinə hörmət ruhunda təlim və təhsil verən, tədris etdiyi konstitusiya hüququ və ümumi hüquq tarixi fənləri üzrə dərslərləri Türkiyədə bu sahədə ilklərdən olan *hüquqçu pedaqoq və alim* kimi və (4) sosioloji bir hüquq qavramına malik olan, din və hüquq sahələrini bir-birindən ciddi şəkildə ayırmaqla hüququn sekulyarlığını müdafiə edən, fərdi azadlıqların genişlənməsini cəmiyyətin inkişafının mühüm amili sayan, insan hüquq və azadlıqlarının təminini demokratik dövlətin hüquq sisteminin əsas məqsədi hesab edən *liberal görüşlü hüquqçu düşüncə adamı* kimi səciyyələndirməyə imkan verir.

Hakim Qiymətləndirmə: Xarici Müstəqil.

Maraqların Çatışması: Müəlliflər tərəfindən heç bir maraq çatışmazlığı elan edilməmişdir.

Maliyyə Dəstəyi: Müəlliflər bu araşdırmanın maddi dəstək almadığını elan etdilər.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Qaynaqlar//Kaynakça/References

- AĞAOĞLU, Ahmet, (1931-1932), *Hukuk Tarihi, Ağaoğlu Ahmet beyin takrirleri* (Talebe Nijat bey tarafından tutulmuş), 1931-1932 ders senesi, Hukuk Talebesi Cəmiyyəti Yayınları, İstanbul: Kurtuluş matbaası.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1933), *Devlet ve Fert*, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1938a), “Basitten Mürekkebe, Şekilsizlikten Şekilleşmeye Doğru”, *İnsan*, C. I, S. 3, 15 Haziran: s. 204-208.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1938b), “Dinde Manizme İçtimai Hayatta da Sınıflara ve Büyük Malikanelere Doğru”, *İnsan*, C. I, S. 7, 15 Birincikanun: s. 356-360.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1938c), “Hukukta Tekamül Devirleri”, *İnsan*, C. I, S. 2, 15 Mayıs: s. 117-123.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1938ç), “İştirakçilikten Ferdi Mesaiye ve Mülkiyete Doğru”, *İnsan*, C. I, S. 4, 15 Temmuz: s. 290-295.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (1938d), “Türk Hukuk Tarihinde Usul”, *İnsan*, Yıl I, S. 1, 15 Nisan: s. 39-43.
- AĞAOĞLU, Ahmet, (2012), *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları, 1926-1927*, (Hazırlayan: Boğaç Erozan), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- AĞAOĞLU, Əhməd, (2016), *Sərbəst insanlar ölkəsində*, Bakı: KitabKlubu.org.
- AĞAOĞLU, Əhməd, (2017), *Üç mədəniyyət*, Bakı: KitabKlubu.org.
- ASKER, Ali, YIHDİRAN, Canan ve ÖZKAN, Duygu, (2017), “Güntümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu “İslamiyette Kadın” Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, (Ed. H. Kara, T. Çetin, Y. İnel), Ankara: 40-50.

- DAMİRLİ, Mehman, (2016), «Umumi (Genel) Türk Hukuk Tarihi: Konseptsel Sorunlar», *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, (C. II), İstanbul: Onikilevha, 141-160.
- KAYABAŞ, Ebru, (2012), ““Bir Yavuz Hukukçu”: Ahmet Ağaoğlu”, *İÜHFİM*, C. LXX, S. 1: s. 441-452.
- KİLİ, Suna, (1971), *Assembly Debates on the Constitutions of 1924 and 1961*, İstanbul: Robert College Research Center.
- ÖZAVCI, Hilmi Ozan, (2015), *Intellectual Origins of the Republic: Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Leyden, Boston: Brill.
- SEYDİŞEHRİ, Mahmud Esad Efendi, (1331(1915)), *Tarih-i İlm-i Hukuk*, İstanbul: Matbaa-i Amire,
- SEYDİŞEHRİ, Mahmud Esad Efendi, (2012a), *Hukuk Tarihi (Tarih-i İlm-i Hukuk)*, İstanbul: Medhal İlmî Araştırma Derneği Yayınları.
- SEYDİŞEHRİ, Mahmud Esad Efendi, (2012b), *Tarih-i İlm-i Hukuk*, İstanbul: Yetkin Yayınları.
- TBMM Albümü (1920-2010)*, (2010), C. I. (1920-1950), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1.
- YILMAZ, Murat, (1993), “Ahmet Ağaoğlu və Liberalizm Anlayışı”, *Türkiyə Günü*, 23/yaz: s. 56-71.
- YÜCEL, M. Serhan, (2016), “Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nin İlk Yılı”, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl IV, S. 26, Mart: s. 361-387.
- АГАЕВ, Ахмед бек, (1901), *Женщина по исламу и в исламе*, Тифлис.
- БАЛАЕВ, Айдын, (2018), *Патриарх Тюркизма. Ахмет бек Агаоглу (1869-1939)*, Баку: Издательский дом TEAS Press.
- ДАМИРЛИ, Мехман А., (2013), *Сравнительное правоведение: Ч. 1. Статус, предмет и система*, Одесса: Feniks.

Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-Amerikan Yakınlaşması ve bir JAMMAT Görevlisinin Anılarında Ankara*

Turkish-American Convergence at the Beginning of the Cold War Period and Ankara in the Memoirs of a JAMMAT Officer

Selma Göktürk Çetinkaya¹

*Hazırlanan makale, 25-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Adnan Menderes Üniversitesi tarafından düzenlenen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan "Bir Amerikalı Kadının Gözünden 1950 Türkiye'si" başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selma Göktürk Çetinkaya (Dr. Öğretim Üyesi),
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Bilecik, Türkiye
E-posta: selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6828-1679

Başvuru/Submitted: 17.03.2020

Kabul/Accepted: 16.08.2020

Atıf/Citation: Gokturk Cetinkaya, Selma. "Soğuk Savaş Döneminin Başında Türk-Amerikan Yakınlaşması ve bir JAMMAT Görevlisinin Anılarında Ankara.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 185-202. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.013>

öz

Türkiye'ye yapılan askeri yardımları koordine etmek için 1947'de kurulan Türkiye'ye Yardım İçin Müşterek Amerikan Askeri Elçiliği (JAMMAT), Soğuk Savaşın başlarında ABD askeri tarafından üstlenilmiş modernleştirme programıdır. ABD'nin bu girişimle ilgili esas niyeti Soğuk Savaş Dönemi'nin ortaya çıkardığı SSCB'nin müdahaleci devlet politikasını önlemektir. Hazırlanan çalışmada, JAMMAT'ta görevli Elizabeth McNeill-Leicester'in Ankara'da geçirdiği bir yılını kaleme aldığı "Memories of 1950 in Ankara, Turkey" isimli kitabı merkez alarak değerlendirme yapılacaktır. Kariyerini ABD Dış Servisinde yapan Elizabeth McNeill, işgal altındaki Japonya'daki Ordu Sivil Bölümü'nde (DAC) görev almış, daha sonra Ankara'ya gönderilmiştir. Ankara'nın ardından Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nda (CIA) görevlendirilen Mc Neill, İran, Pakistan, Hindistan, Senegal ve Kolombiya'da çalışmıştır. Senegal ve Kolombiya'daki hizmetlerinin arasında Sorbonne Üniversitesi'nde Fransız Medeniyeti okumuştur. 1949'un sonunda Ankara'ya gelen McNeill, 1950'nin sonuna kadar Ankara'da kalmıştır. Bu süre zarfında yazar Türkiye'yi, Ankara'yı ve halkı eleştiren bir tutum sergilemiştir. Her fırsatta, ABD'nin Türkiye'ye birçok açıdan yardım ettiğini ve bu nedenle Türkiye'nin Amerikalılara minnettar olması gerektiğini vurgulayan JAMMAT görevlisi Ankara'da kaldığı süre boyunca gözlemlerini ayrıntılı olarak yazmıştır. 2009'da basılan ve halen Türkçeye çevrilmemiş olan kitap, Amerikalı bir kadının gözünden 1950 Ankara'sını görmemizi sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, ABD, Ankara, JAMMAT, Soğuk Savaş

ABSTRACT

The Joint American Military Mission to Aid Turkey (JAMMAT), established in 1947 for a task to coordinate the military aids to Turkey was a modernization program undertaken by the United States at the beginning of the Cold War. The main object of the United States was to prevent a new interventionist government (USSR) as a result of a formation taken place due to the Cold War. This study aims to evaluate the book titled "Memories of 1950 in Ankara, Turkey" written by Elizabeth McNeill-Leicester, who was commissioned in JAMMAT in 1950

and spent one year in Ankara. Elizabeth McNeill made her career in the U.S. Foreign Service. McNeill served in the Department of Army Civilian (DAC) in Occupied Japan. She was then sent to Ankara. After Ankara, she served in the Central Intelligence Agency (CIA). Among her services in Senegal and Colombia she studied French Civilization at the Sorbonne University. McNeill arrived in Ankara at the end of 1949 and remained in Ankara until the end of 1950. During this time, the author has taken an attitude criticizing Ankara and the public. She, at every opportunity, has said that the United States helped many aspects of Turkey. Therefore, it was stressed that Turkey should be grateful to the Americans. This JAMMAT officer wrote down her observations in detail during her stay in Ankara. This book, published in 2009 and not yet translated into Turkish, helps us to see the Ankara of 1950's from the point of view of a woman.

Keywords: Turkey, USA, Ankara, JAMMAT, 1950

EXTENDED ABSTRACT

The Joint American Military Mission to Aid Turkey (JAMMAT), established in March of 1947 for a task to coordinate the military aids to Turkey was a modernization program undertaken by the United States at the beginning of the Cold War. The main objective of the United States was to prevent a new interventionist government (USSR) as a result of a formation taken place due to the Cold War. So, the USA apparently garnered Turkey among countries that were open to the Soviet threat and strengthened its own policy in this way. This study aims to evaluate the book titled "Memories of 1950 in Ankara, Turkey" written by Elizabeth McNeill-Leicester, who was commissioned in JAMMAT in 1950 and spent one year in Ankara. This book published in 2009 and not yet translated into Turkish helps us to witness 1950's Ankara from the viewpoint of a woman. Elizabeth McNeill made her career in the U.S. Foreign Service. McNeill served in the Department of Army Civilian (DAC) in Occupied Japan and in the Public Relations department in the Military Mission for aid to Turkey in Ankara. During the rest of her career she served in the Central Intelligence Agency (CIA) and was posted to the American Embassy in Iran, Pakistan, India, Senegal, Colombia and Iran again. Between her services in Senegal and Colombia she studied French Civilization at the University of Sorbonne.

Elizabeth McNeill, the author of the book, came to Ankara in 1949. McNeill remained in Ankara until the end of 1950. During this time, the writer criticized Turkey, Ankara and the public heavily. At every opportunity, Elizabeth McNeill emphasized that the USA helped Turkey in many ways and therefore Turkey should be grateful to the Americans. During her time in Ankara as a JAMMAT officer, she wrote her observations in detail, which gives us tips about Ankara in the year of 1950. McNeill described Ankara using words such as "bleak, barren, grey, colourless, desert".

The excess of concrete buildings and the lack of green made the author unhappy, but she did not hide that she was influenced by Turkish food. In this book, we see that there are hygienic problems in Ankara and that women have problems eating alone. Elizabeth McNeill, who also provided us with information about hotels and restaurants in Ankara, also explained

the hotel she stayed in and the house she moved to after the hotel. Fees paid at the hotel, hire purchase given for the home, and information about payments made for the street food show us the economic situation of Turkey in 1950. In addition, comments on the USA's economic aid, reflection of United States of America-Soviet Union relations on US officials, and analyses of the Korean War can be seen in the book. It is no surprise to see that American interests are fully respected in these analyses. On the other hand Elizabeth McNeill's book is so important in terms of social historiography and allowing us to see the situation in Turkey in the 1950s. Especially the social and economic evaluation of the capital Ankara should be seen as valuable.

Apart from this, the comments made about the Turkish soldier draw attention. Considering that JAMMAT, which she was mainly in charge of, is also a military structure, the analysis on this issue should be considered important. In fact, we see that the Turks were also grateful for their help. It is also mentioned that these aids are related to the Turkish military to make it a modern war force. It was also mentioned that the Turkish soldier approached them with suspicion. This situation is explained by McNeill saying that the Turks do not appreciate the value of the things the Americans did. As it can be seen, the comments made in the memoirs are remarkably negative, whatever the subject is. Due to all her negative thoughts she expressed that she was really upset while leaving Ankara at the end of her book. Considering all these criticisms, the book has to be evaluated comprehensively and despite these negative thoughts, it should be approached academically and from a historical point of view. As mentioned in the book, the following statement of Atatürk should be a guide here:

“Remain yourselves, but learn how to take from the West what is indispensable to an evolved people. Admit science and new ideas into your lives. If you don't they will devour you.”

It should be noted that in this article other sources providing information about the period regarding the evaluation of the memoirs, including Atatürk's lines, were also examined. As a matter of fact, memoirs and periodicals and official publications, apart from the survey works, also guided the preparation of this article.

Giriş

Diplomatik ilişkilerin karşılıklı olarak yahut tek taraflı bir biçimde zaman zaman farklılıklar arz etmesi olağan bir durumdur ve tarihi süreçte de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Özellikle etkisi büyük hadiselerin ardından yaşanan uluslararası münasebetlerdeki değişikliklerin ülkeleri ve bu ülkelerin vatandaşlarını etkilediği muhakkaktır. Bununla beraber bireysel manada da bilhassa diplomatik yahut askeri sahada görev sahibi olanları tesiri altında bıraktığı malumdur. Nitekim böylesi gelişmeler hariciye ya da ordu mensuplarının görev yeri değişikliğine neden olabilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'ye İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında pek çok Amerikalı görevlendirilmiştir. Öte yandan savaş sonrasında Türkiye'yi yanında tutarak bölgesel ve dolayısıyla global gücü elinde tutmaya çalışan Amerika'nın Türkiye'ye mahsus teşebbüsleri sonucu ortaya çıkan yapılanmada yer alacak olanlar da bu süreçte görevli olarak Türkiye'ye gelmişlerdir. Bu minval üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ABD ile ilişkiler, Türkiye'de Amerikalı görevlilerin sayısında artışa neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki diplomasi trafiği içinde pek çok Amerikalı kendisini Türkiye'de bulmuştur.

Bu çalışma, Soğuk Savaş Döneminde gelen Amerikalı görevlilerin Türkiye ile ilgili izlenimini görebilmek amacıyla örnek teşkil edeceği düşünülerek hazırlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden yaklaşık beş sene sonra, Türk siyasetinin oldukça hareketlendiği yıllarda Türkiye dışarıdan ya da içerideki bir yabancıdan gözünden nasıl görünmektedir sorusuna makale içinde cevap bulunabilecektir. Makale ayrıca 1950'de başkent Ankara'nın nasıl görüldüğüne dair sorulara da yanıt vermektedir. Bu yanıtlar ile günümüzle bir kıyaslama yapıldığında kat edilen mesafenin büyüklüğü de görülecektir. Çalışmada ele alınan hatıratın geçtiği yıl olan 1950'de, Türkiye'de çok partili hayat ivme kazanmış ve ilk kez iktidar değişikliğine gidilmiştir. Okuma esnasında, SSCB'nin tehditlerinin ve ABD kanadında yer almanın dolaylı neticesi olan DP'nin, iktidara geldiğinde nasıl bir başkent devraldığına dair sorulara da cevap bulunabilecektir.

Bunun yanı sıra makalenin sosyal, kültürel, ekonomik, askeri alanlarda Türkiye'ye doğrultulan bakışların bulunabileceği bir hatıratın temelinde hazırlandığı belirtilmelidir ki, bu bakışların negatifliği hatıratta fazlasıyla hissedilmektedir. Önyargılı bir duruşa sahip Amerikalı görevlinin izlenimlerindeki hissiyatı, bu gerçeklikle değerlendirmek yerinde olacaktır. Öte yandan, döneme dair pek çok bilginin de öğrenileceği de göz ardı edilmemelidir.

1. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-ABD Yakınlaşması Bağlamında JAMMAT

İkinci Dünya Savaşı'nın son senesi itibarıyla diplomatik ilişkilerini Batı ekseninde şekillendirmeye başlayan Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi içinde ABD-SSCB kutuplaşmasında Amerikan yanlısı bir tutum sergilemiştir. Bu durumu Türkiye'nin Sovyet Rusya tehlikesine karşı izlediği bir politika olarak göstermek doğru olmakla birlikte oldukça eksiktir. Almanya'nın Rusya'yı istilasından önce Almanlarla ittifaklık imzalaması, Alman ordusu Volga'ya doğru

ilerlerken Türk askerinin Doğu Anadolu'ya kaydırılması, Rusya'ya yardım götüren gemilerin Boğazlardan geçmesine izin verilmemesi ve savaş sürerken Almanya ile ticareti devam ettirip büyük çapta stratejik hammadde satması şeklinde Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar Sovyetler ile aramızın açılmasında elbette mühim rol oynamıştır¹. Duyduğu güveni yitirdiği gerekçesiyle Türkiye'ye nota vererek toprak bütünlüğünü tehdit eden Sovyet Rusya, aslında savaşın iki süper gücünden birisi olarak artmış özgüveni ile ABD'ye kafa tutmak ve komünizmi yaymak maksatlı yeni politikalar geliştirmiştir. Sovyet Rusya'nın bu tutumuna karşı Türkiye'nin yapabileceği tek şey diğer süper güce yaklaşmak olmuş ve Amerika eksenli yeni dış politika ile iç siyasetini şekillendirmiştir.

Türkiye'nin geçirdiği bu travmatik değişim, Amerika'nın kendisine gereksinimi olduğunu fark etmesine mani olmuştur. Soğuk Savaş'ın en sıcak yaşandığı bölgelerin ortasında yer alan Türkiye'yi kendi tarafında tutarak komünizmin daha fazla yayılma göstermesini engellemek isteyen ABD; Orta Doğu'yu ve Akdeniz'i Rusya'nın yayılma sahası olmaktan uzak tutabilmek adına Türkiye'yi bölgedeki üssü haline getirmeyi amaçlamıştır. Gelişmekte olan ve savaş ekonomisinden hala çıkamamış Türkiye'nin parasal problemlerine “yardım” elini uzatması, bu amaca ulaşmakta büyük rol oynamıştır. Kısaca Türkiye-ABD yakınlaşması sadece Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda yaşanmamış; Komünist Blok tehdidinin Avrupa'nın doğusundan sonra Akdeniz'de de kendisini göstermesinden duyduğu endişe ile ABD'nin de bizzat arzuladığı bir diplomatik gelişme olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin Türkiye ile birlikte Yunanistan'ı da içeren yeni yaklaşımı doğrultusunda, Truman Doktrini gündeme gelmiştir².

12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman'ın Beyaz Saray'daki söylevinde kongreden “*yeniden yapılanma*” görevlerini gerçekleştirmek adına ve mali kaynakların kontrol edilmesi için Amerikan sivil ve askeri personelinin Türkiye ile Yunanistan'a gönderilmesini istediğini görmekteyiz. Ayrıca Truman'ın belirttiği üzere, gönderilecek Amerikan personeli, seçilen Türk ve Yunan personelinin eğitimiyle de ilgilenecektir³. Kongrenin 22 Mayıs 1947'de onayladığı Truman Doktrinini “*komünist saldırganlık tehdidi altındaki özgür dünya ülkelerine yardım ilkesi*” olarak kabul eden ABD, bu gelişimi dış politikasındaki tarihi değişiklik olarak kabul etmiştir. Bu noktada Truman'ın dediği üzere “*doğrudan veya dolaylı saldırganlığın barışı tehdit ettiği her yerde ABD'nin güvenliği söz konusudur*”. Nitekim yapılan yardımın esasının da Türk ordusunu modernleştirmeye ve eğitmeye yönelik olduğu belirtilmelidir⁴.

1 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı, 2000), 3: 114.

2 Konuyla ilgili olarak bkz. S. H. Truman, *Hatıralarım*, çev. Cihad Baban, Semih Tuğrul (Ankara: Ulusal Basımevi, 1968). Oral Sander, “Türkiye'nin Batı Bağlantısı I ABD ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 34/ 1 (1979), 63-86.

3 “Recommend for Assistance to Greece and Turkey” (Address of the President of the United States Delivered Before a Joint Session of the Senate and the House of Representatives, Recommending Assistance to Greece and Turkey), House of Representatives, 80th Congress 1st Session, Document No. 171, 5.

4 Joseph C. Satterthwaite, “The Truman Doctrine: Turkey”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, in America and the Middle East, 401, (Sage Publications Inc. May 1972), 74-80.

Böylece ABD, kendi güvenliği için Türkiye'nin askeri modernizasyonunu üstlenerek SSCB karşısında tutunabilecek bir Türkiye ile Akdeniz'de komünizm tehlikesini önleyebilmeyi hedeflemiştir.

ABD, bu hedef kapsamında Türkiye'nin ihtiyaçlarını belirlemek için gönderdiği teftiş heyetinden bir rapor istemiş ve 1947'nin Mayıs ayından 12 Temmuz'a kadar ülkeyi gezen heyetin hazırladığı bu raporda Türk ordusunun “yetersizliği ve az gelişmişliği” belirtilmiştir. Teftiş Heyetine göre “yetersiz ve modası geçmiş askeri ekipmana sahip” Türk Silahlı Kuvvetleri'ni modern silah ve teçhizatla eğitmek gerekmektedir. Bu gerekçe ile ABD temelinde askeri bir modernizasyon programı olarak değerlendirilmesi gereken ve kısa adı JAMMAT olan “Türkiye'ye Yardım İçin Ortak Amerikan Askeri Elçiliği” (Joint American Military Mission for Aid to Turkey) oluşumuna gidilmiştir. Oluşumun adı başlangıçta Türkiye'ye Yardım İçin Yardım Elçiliği'dir.⁵ “AMAT” (American Mission for Aid to Turkey) kısa adıyla Mayıs 1947'de teftiş heyetinin Ankara'ya gelmesinin ardından başlayan askeri yardım süreci, temmuz ayında imzalanan anlaşmayla ABD'nin AMAT'ı kurmasını beraberinde getirmiştir.⁶

JAMMAT, Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarlarına hizmet etmek ile birlikte ABD'nin stratejik tasarımları için ortaya konmuştur. Bu yapılanma içinde, dört ana grup teşkil edilmiştir. Bunlar kara grubu olan TUSAG (Turkey United States Army Group), hava grubu durumundaki TUSAFG (Turkey United States Air Force Group), donanma grubu TUSNG (Turkey United States Navy Group) ile yol grubu PRAG (Public Road Administration Group) şeklinde vücut bulmuştur. 1950'de beşinci grup olarak TUSEG (Turkey United States Engineers' Group) adıyla mühendislik grubu eklenmiştir⁷. 1948'in Ocak ayı itibariyle Türkiye'ye Amerikan personel gönderimi başlamış; 53'ü ordu heyeti, 19'u havacılık heyeti, 16'sı donanma heyeti ve 20'si de yollar heyeti (demiryolu, karayolu, liman ağızları) olmak üzere toplam 108 elçilik görevlisi Ankara'ya gelmiştir⁸. Resmîyette 1949'da JAMMAT adına bürünen bu Amerikan oluşumunun başına General Horace Logan McBride getirilmiştir⁹. Çalışmalar 1948 itibariyle

5 JAMMAT'ın adı 1958'de de JUSMMAT olarak değişikliğe uğramıştır. Bkz. Barış Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (Jammat) Ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 11.

6 Steven L. Rearden, *History of the Office of the Secretary of Defense, the Formative Years 1947-1950*, (Washington: U.S. Government Printing Office, 1984): 164.

7 Celep, 39, 43.

8 Howard Adelbert Munson, *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954*, (PhD dissertation, Washington State University Department of History, May 2012), 70-74.

9 Horace Logan McBride, 1947-1950 arasında Türkiye'de görev yapmıştır. Ağustos 1947'de American Mission for Aid to Turkey (AMAT)'in başına Silahlı Kuvvetler Grubu koordinatörü olarak getirilen ABD Ordusu Grup Başkanı McBride, Ekim 1949'da ise JAMMAT'ın başkanlığına resmen atanmıştır. Bkz. Rearden, *History of the Office of the Secretary of Defense, The Formative Years 1947-1950*, 164. Mesut Uyar ve Serhat Güvenc, “One Battle and Two Accounts: The Turkish Brigade at Kunu-ri in November 1950”, *The Journal of Military History*, 80, (October 2016): 1123.

başlasa da, 1950’de Amerikan askeri heyetinin Türkiye ziyaretinin¹⁰ ardından JAMMAT daha yoğun faaliyet içine girmiştir¹¹. Bu yoğun faaliyet içinde görev alan Amerikan personelinin Türkiye ve Türkler hakkındaki görüşlerini öğrenebilmemiz maksatlı hazırlanan bu çalışmada, 1950 senesini Ankara’da JAMMAT bünyesinde geçiren Elizabeth McNeill-Leicester’in 2009’da yayınladığı “Memories of 1950 in Ankara, Turkey” adlı hatıratı¹² ele alınmıştır.

Elizabeth McNeill-Leicester, 1950 senesinden önce İşgal Japonya’sında Askeri Sivil Bölümü’nde (DAC) görev almış; Ankara’dan sonra ise Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nda (CIA) çalışmış ve İran, Pakistan, Hindistan, Senegal ile Kolombiya Amerikan elçiliklerinde bulunmuştur. Sadece askeri eğitim yahut yardım maksadı taşımadığı anlaşılan JAMMAT’ın kadın görevlisi olan Elizabeth McNeill-Leicester, Türkiye’de “*Amerikan kolonisinin kurallarına uygun*” olarak hareket edeceğini belirtmiş; hatıratında JAMMAT için ilk yorumu ise “*isminin gizli kalması özgürlüğünün biteceği yer*” (herkes için geçerli değildir, McNeill’in gerçek kimliğini bilen kişi sayısı çok azdır) olmuştur¹³. Kimliği hakkında JAMMAT binası dışında bilgi vermeyen McNeill’in şefi Alex Oleanski’nin gözünden Türkiye ve ABD ile JAMMAT şöyle gözlemlenmektedir:

“...Türkiye, kültür açısından susuzluğunuzu gidermeye yetmeyecek. Onun tarihi dolu ama dil engeli yerel halkla tanışmayı zorlaştırıyor ve Türk kadınlarının dini kısıtlamaları, özellikle yalnız yaşayan bir Amerikalı kadını zorluyor. Yolların eksikliği ile neredeyse seyahat etmek imkânsız. Türkiye hala gelişmemiş bir ülke. Ama biz bizim için buradayız. Yolları inşa etmek, onların taşımacılığını geliştirmek, onlara silahlar vermek ve Sovyetlerden kendilerini korumaları için onların askeri güçlerini eğitmek. Bizim en büyük projelerimizden biri onlara cipler sunmak ve sürüş için onları eğitmek. Bunlar bizim işimiz için bize getiriler. Halkla ilişkiler için teşviklerimiz arasında Türklerin şüphelerini gidermek zorundayız. Biz neden buradayız? Elbette sen ve ben biliyoruz ki Komünizm korkumuz dolayısıyla müttetiklerle

10 Amerikan Savaş Bakanı Kenneth Royall ile 1948’deki ziyaretinden sonra ikinci kez Türkiye’ye gelen Amerikan Genelkurmay Başkanı Orgeneral J. Lawton Collins ve maiyetindeki heyet (üç albay, iki yüzbaşı, bir yüzbaşı ve bir stenograf) 26 Mart 1950’de ilk olarak Amerikan Büyükelçiliğine gitmiştir. Ardından Amerika’nın Ankara Büyükelçisi George Wadsworth, Türkiye’deki Amerikan Heyeti Başkanı General McBride ile Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır’ı ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut’u ziyaret etmiş, son olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmek için Çankaya’ya geçmiştir. 27 Mart’ta ise Muhabere Okulu ziyaret edilmiş ve Hipodromda iki zırhlı tugaydan oluşan askeri birlikler teftiş edilmiştir. Gülhane Askeri Tatbikat Okulu yanındaki Amerikan Dispanserini gezen Collins, sonrasında Türkiye’den ayrılarak önce İran’a, ardından Suudi Arabistan’daki Amerikan üssüne ve Kahire’ye geçmiştir. Bkz. *Ayin Tarihi*, Mart 1950. “Amerika Kurmay Başkanı Ankara’da”, *Zafer*, 27 Mart 1950, 1-6. “Amerikan Kurmay Başkanı Ankara’da”, *Akşam*, 27 Mart 1950, 2. “Gl. Collins Askeri Birlikleri Teftiş Etti”, *Akşam*, 28 Mart 1950, 2. “Türkiye Bir Harpte Yalnız Kalmaz”, *Zafer*, 28 Mart 1950, 2. “Amerikan Kara Orduları Başkanının Demeci”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1950, 1-3. Bu ziyaretten 13 gün önce Türkiye ile ABD arasında 27 Aralık 1949’da George Wadsworth ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Faik Zihni Akdur’un imzaladığı, temin edilen paraların kullanılmasına dair anlaşma TBMM’de onaylanmış ve Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 8. Dönem, C. XXV, Cilt, 63. Birleşim, 13 Mart 1950, s. 322. *Resmi Gazete*, Sayı: 7460, Kanun No: 5596, 18 Mart 1950, s. 18116-18117.

11 Ömer Aslan, *U.S. Involvement in Military Coups D’état in Turkey and Pakistan During the Cold War: Between Conspiracy and Reality*, (Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2016), 9.

12 Elizabeth McNeill-Leicester, *Memories of 1950 in Ankara, Turkey*, (USA: Xlibris, 2009).

13 McNeill-Leicester, 28.

*Sovyetler Birliği etrafını çevreliyoruz. Ama biz Türklere ülkelerini geliştirmelerine ve kendilerini savunabilmelerine yardım etmek istediğimizi anlattık, bu da tabii ki doğru...*¹⁴

Elizabeth McNeill'in Ankara'daki görevi Oleanski'ye günlük hazırlayacağı bültenlerle yardımcı olmaktır. Fotoğrafları yapıştırmak, makaleleri ve alt yazıları daktilo edip onları kurye ile gazetelere göndermek, Türkiye'deki haber ajanslarından Amerikalılarla ilgili bilgileri seçerek hem askeri hem sivil ve günlük bir belleten yazmaktır. Görevini severek yaptığını ifade eden McNeill, özellikle yerel basını keyifle okuduğunu, Türk Hükümeti ile ilişkiler ve basın mensuplarının Amerikalılar hakkında ne hissettiği hakkında çok şey öğrendiğini ifade etmiştir. McNeill, Türk basınından okuduğu ve etkisinde kaldığı bir köşe yazısını da kitabına şu şekilde aktarmıştır:

*"...Ülkemizin kaderi bizim kontrolümüz dışında. Ankara'da iki misyon var... Biri General McBride'in savunma sorunlarımıza dikkat etmesi ve Bay Dorr'a göre bütçeden karayolu sorunlarına kadar her şeyi halletmesi. Politikamızın kaderi Washington'da hazırlandı; Cumhurbaşkanı Truman, her üç ayda bir, Türkiye'nin, ABD'nin altında bir mütevellyimşi gibi, iç meseleleri kasten tartışıyor..."*¹⁵ Amerikalıların "Türklerin oldukça milliyetçi" olduğunu ve "yabancıların müdahalesine son vermek" istediklerinin farkında bulunduğunu bildiklerini öğrendiğimiz hatıratın yazarı olan McNeill, 1949'un Ekim ayında Ankara'ya ulaşmıştır.

2. Elizabeth McNeill-Leicester'in Ankara Günleri

20 Ekim 1949 yılında Massachusetts'teki Westover Askeri Hava Üssü'nden ayrılarak bir haftalık Frankfurt molasından sonra, orduda "lüks görev"¹⁶ olarak bilinen Askeri Hava Ulaştırma Hizmet Heyetine katılmak için Türkiye'ye gelen Elizabeth McNeill-Leicester¹⁷, devlet hizmetine İkinci Dünya Savaşı sürecinde girmiştir. Savaş boyunca Japonya ile Almanya'nın kodlarını kıran Virginia Arlington Hall'deki¹⁸ Muhabere İstihbaratı Ajansı için çalışmış, savaşın ardından İşgal Japonya'sında görev alarak Tokyo'da bulunmuştur. İki yıllık görev süresinin ardından Kuzey Carolina'ya dönen McNeill, subay olan nişanlısı Japonya'dan gelinceye kadar bir seneliğine gönüllü olarak JAMMAT bünyesine dâhil olarak Ankara'ya gelmiştir. Bu bölümde alt başlıklar altında JAMMAT görevlisi bir Amerikalı kadının Ankara ve Türkler ile ilgili his ve fikirleri değerlendirilmiştir.

14 McNeill Leicester, 39-40.

15 McNeill Leicester, 226.

16 McNeill Leicester, 9.

17 Yazarın Türkiye'de bulunduğu dönemde soyadı McNeill'dir. Çalışmada bu soyadı ile anılacaktır.

18 Arlington Salonu, 1927'de ABD'nin Virginia eyaletindeki Arlington şehrinde özel bir orta öğretim sonrası kadın eğitim kurumu olarak kurulmuştur. 1940'da kar amacı gütmeyen bir kurum haline gelmiş, 1941'de Arlington Hall Kadın Koleji adı altında faaliyet göstermiştir. Haziran 1942'de Savaş Yetkileri Yasası hükümleri uyarınca Birleşik Devletler Ordusu tarafından devralınarak ABD Ordu İşaretleri İstihbarat Servisi'ne devredilmiştir. Arlington Hall'daki şifreleyiciler, Japon kodlarını kırma odaklı çalışmaktaydı. Arlington Salonu, ABD Ordusu, Ulusal Güvenlik Ajansı, Savunma İstihbarat Teşkilatı, Dışişleri Bakanlığı ve ABD Sahil Güvenliğinin bir tesis olarak halen askeri ve hükümet kullanımındadır. "Arlington Hall", World War II Database, erişim 25 Şubat 2018, https://ww2db.com/facility/Arlington_Hall/

2.1. Elizabeth McNeill'in Ankara'ya Dair İlk İzlenimleri

JAMMAT personeli Elizabeth McNeill'in kitabının geneline baktığımızda Ankara ile ilgili olumlu düşüncesinin çok fazla olmadığını söylemek gerekir. Daha uçaktan iner inmez Ankara ile ilgili negatif duygulara kapılmış ve Ankara'yı ilk gördüğü zaman bu "kasvetli ve kıraç"¹⁹ şehirde bir seneyi nasıl geçireceğinin endişesini yaşamıştır. Hatıratındaki anlatımları, McNeill'in Ankara'ya önyargılı yaklaştığını göstermektedir. Nitekim bu hissiyatını kitabın son bölümünde şöyle itiraf etmiştir:

"...Duygusal ıstırapımla takıntılıyken (nişanlısından ayrı olma sebebiyle) etrafımdaki her şeye karşı kördüm. Türkiye'de olmaktan dolayı kızgındım ve sinirimi iletişim kurduğum kişilerden çıkardım. Türk halkının sadece kusurlarını gördüğüm için, onları ve kültürlerini anlamada kendimi sınırladığım için kızgınım. Kendimi geri çektim ve insanlarla tanışmak istemedim...1949-1950'de Ankara'da yaşamak ufkumu genişletti. Dünyayı ve bu dünyayı keşfetmeye devam etme olasılıklarını daha büyük bir şekilde kazandım..."²⁰

Türkiye'den ayrılırken bu hislere sahip olan Elizabeth McNeill'in Ankara'yla ilgili ilk izlenimleri ise şu şekildedir:

"...Anadolu Platosunun üzerinde yükselen başkent Ankara'da görünürde her şey gri ve kasvetliydi... Her yöne yayılan çöl, uzak dağ sıraları, hatta gökyüzü, tozlu yolda aşırı yüklü eşeklerin arkasındaki insanlar, renksiz bir panoramaya harmanlanmıştı. Ama düz manzara üstünde yükselen küçük bir şehir olan Ankara'ya vardığımızda Atatürk Bulvarı²¹ adındaki ana caddeyi çevreleyen altın akça ağaçlar, gri renkli şehrin monotonluğunu kırıyordu. Türkiye'nin kurtarıcısı Atatürk'ün atın üstünde olduğu yüksek bir heykeli, ona karşı sorumluluğu olan dikkörtgen beton binalardan daha az kutsal değildi..."²²

McNeill, hatıratının başından sonuna kadar Ankara'nın beton binalarına ve bu yapıların şehri kasvetli bir hale sokmasına oldukça fazla değinmiştir. Yeşilin azlığının ve şehrin kıraçlığının yazarın üzerinde bıraktığı olumsuz etki kitapta öne çıkmaktadır.²³ Amerikalı kadın görevli

19 McNeill Leicester, 24.

20 McNeill Leicester, 262.

21 Atatürk Bulvarı, Ulus-Sıhhiye-Kızılay-Kuğulu Park-Çankaya Köşkü'nü içermektedir. 1950-1970 arasında Atatürk Bulvarı'nda Gençlik Parkı, Zafer parkları, Kızılay Bahçesi, Güvenpark, Kuğulupark, Çankaya Çay Bahçesi, Opera Binası, Küçük Tiyatro, Radyo Evi, Yıldız, Sus, Park, Sümer, Ulus, Ankara ve Büyük Sinemaları, Tarhan, Kültür, Bilgi ve Turan Kitabevleri, Karpiç, İmren, Lezzet, Zevk, Smyrna, Yıldız, Gümüş Keçce Lokantaları, Goralı Sandviççisi, İstanbul Pastanesi, Restoran Cevat, Özen, Tuğra, Kutlu, Büyük, Flamingo, Sergen, Meram ve Milka Pastaneleri, Maksim, Karpiç, Yeni Tabarin adlı eğlence mekanları, Bkz. Selda Gülcan Ünal, "Kentsel Kamusal Mekanların Dönüşümü: Ankara Atatürk Bulvarı", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı I*, (2015): 295-298.

22 McNeill Leicester, 25-26.

23 Oysaki Cüneyt Arcayürek'in "Bir Zamanlar Ankara" kitabında da aktardığı üzere Ankara'dan başkent yaratılmaya çalışıldığı dönemde yüz yıkamaya dahi su bulamayanlara su bulmaya çalışılmak Atatürk'ün ve hükümetlerin bir numaralı sorunuymdu. Bu ortamda bozkırın ağaçlandırılmaya çalışılmasını amaç edinen politikalar da geliştirilmişti. Ancak özellikle yabancıların başkenti eğreti bulup İstanbul'u tercih ettikleri de bilinmektedir. Hatta Türk aydınlar için de Ankara taşraydı. Buna rağmen Atatürk pes etmeden Ankara'nın modern bir kent olabilmesi için çaba harcamıştır. Bkz. Cüneyt Arcayürek, *Bir Zamanlar Ankara*, (Ankara. Bilgi Yayınevi, 2005), 22-23.

McNeill'in kasvetli bulunduğu Ankara'ya geldiğinde konakladığı ilk yer Cihan Palas Hotel olmuştur ve kitapta belirtildiğine göre kendisi burada kalan ilk kadın olma özelliğine de sahiptir. Birinci sınıf otel olarak tanımlanan²⁴ Cihan Palas'taki odasını yazar yine eleştirel bir şekilde şöyle tasvir etmiştir:

*"...Dev bir gardırop, çökük şiltesiyle büyük bir demir yatak, boydan boya uzanan kırmızı rengi solmuş Türk halısı, iki koyu kahverenginde içi tıka basa doldurulmuş sandalyesi olan iri bacakları ile ağır tahta bir masa, duvarlardan daha koyu birkaç gölgelik ve eski model bir askılık..."*²⁵

1950'de başkentin birinci sınıf otelindeki bu görünüm, Türkiye'nin konaklama durumunu göstermesi yönünden önemlidir. McNeill, "karanlık lobisi" olan "üç katlı gri bina" dediği bu oteldeki "tek pencere"²⁶ odasında çok fazla kalmamış ve bir apartman dairesine yerleşmiştir. McNeill'in bu evle ilgili hislerinin de çok olumlu olduğunu söyleyemeyiz. Türklerin, özellikle de kadınların yalnız yaşamadıklarını ve bu gerekçeyle kendisinin de ev bulurken zorlandığını anlatan yazar, tuttuğu evi anlatırken de iç açıcı bir manzara çizmemektedir:

*"Soğuk ve kasvetli bir ev... Beton zeminler, kömür dumanıyla lekeli, tavan boyunca paslı bir borunun tuttuğu siyah koca göbekli bir soba. Yıpranmış bir kabloyla asılı çıplak bir ampulden gelen solgun ışık... Sadece minik, çirkin banyoda olan sıcak su..."*²⁷

Apartment görevlisinin eşine temizlettiği iki oda, bir salondan ibaret evinin mutfağında iki brülörlü gaz ocağı olduğunu ve evin balkonunun da bulunduğunu, su kesintisi ile ilgili sıkıntı yaşadığını uzun uzun anlatan McNeill, günlükü 6 Türk lirasına kaldığı otelden de, tuttuğu evden de memnun olmamıştır. Hemen eklemek gerekir bu dönemde Ankara'ya görevli gelen Amerikalılar bazı semtlerde kira rayicini arttırmıştır. Doların 2 lira 82 kuruş olduğu bir dönemde Ankara'da 150-160 lira arasında olan apartman dairelerinin kirası, Amerikalıların tercih ettiği Bahçelievler gibi semtlerde yaklaşık 500 lirayı bulmaktaydı²⁸. Dolayısıyla otel ücretlerinin ve kiraların pahalılığından yakınan yazar ve diğer Amerikalı arkadaşları bu pahalılığın da sebebidirler. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın uygulamalarıyla ortaya çıkan ev sıkıntısını gidermek için bu dönemde bir takım tedbirlere başvurulduğunu söylemek gerekir. Örneğin Ankara ve İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde kira bedellerinin

24 Bu süreçte pek çok otel de başkente gelenler için hizmet vermek üzere açılmıştır. Yine de 1950'lerde Ankara'da çok fazla otel yoktur. Şehrin merkezi durumundaki Ulus'ta 1927'de kurulan Ankara Palas Oteli, Gönc Oteli, Cihan Palas, Yüksel Palas, Modern Palas ve Gül Palas gibi oteller vardır. Bkz. Aysel Yılmaz, "Ankara Bulvar Palas Oteli (1954-1993)", *Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm (Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler)*, Koord. Nazmi Kozak (Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları, 2015): 359.

25 McNeill Leicester, 27.

26 McNaill, 26.

27 McNeill Leicester, 71.

28 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, (İstanbul. Doğan Kitap, 2014. 11. Baskı), 458.

dondurulması uygulamasına gidilmiştir. Bu uygulamada ev sahipleri kiracılarla anlaşarak hava parası almışlar ve kira mukavelesini de eski kira bedeli üzerinden yeniden imza etmişlerdir. Bir diğer uygulama ise Ankara'daki Saraçoğlu Evleri'dir. Bu evlere daha sonra pek çok kooperatif eklenmiş, ayrıca Ankara Belediyesi de evsizlere ve dar gelirlilere taksitle Yeni Mahalle'de arsalar dağıtmıştır. Burada yapılacak evlerin plan ve düzenlenmesini de belediye üstlenmiştir ki bugünkü Yenimahalle böylece şekillenmiştir.²⁹ Dolayısıyla yabancıların eleştirdikleri pek çok eksikliğin zaten farkında olan yönetici kadro, bunları ortadan kaldırmak adına Ankara'ya ilk geldiği andan itibaren çalışmalarını sürdürmekteydi. Var olan imkanlarla ve belli bir plan çerçevesinde hareket edilerek bu çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

2.2. Elizabeth McNeill ve Türk Yemekleri

Hatıratından gördüğümüz kadarıyla yurtdışından gelen herkesin beğenisini kazanan Türk yemekleri, McNeill'i de oldukça etkilemiştir. Türk mutfağı ile ilgili ilginç benzetmeler ve yorumlarda bulunan yazarın Ankara'da tattığı ilk lezzet, otele ilk geldiğinde folklorik giysili garson tarafından kalın fincanda sunulmuş çay ile servis edilmiş olan ve "koko" olarak bilinen Hindistan cevizli beze olmuştur. Bu bezeleri zevkle yediğini yazan McNeill, Ankara'daki "sütlü ve şekerli koyu siyah kahve, taze sert sandviç ekmekleri, tereyağı, keçi peyniri ve sulu kayısı reçeli"³⁰ ile hazırlanan ve odasına getirilen ilk kahvaltısını da Cihan Palas Otel'de yapmıştır. Yazarın bir sene içinde tatmış olduğu ve kendisinde iz bıraktığı için hatırasında yer verdiği Türk yemekleri arasında yaprak sarması da bulunmaktadır:

"...Şişman, yeşil sigaralar gibi görünen bir tabak rulo... Üzüm yaprakları pirinç ve etle doldurulmuş 'dolgular' özellikle üzümler olgunken yapılan ana yemeklerden. İlk yediğimde temkinli bir şekilde bir ısırmıştım..."³¹

McNeill, Türk yemeklerini beğenmekle birlikte kendi damak tadına uygun yiyecekleri de araştırmıştır. Bu konuda JAMMAT Binasının bodrum katında bulunan ve "PX" (post exchange) denilen askeri kantinden faydalanmıştır. İlk olarak bölüm şefi Alex Oleanski tarafından kendisine tanıtılan askeri kantinle ilgili izlenim şöyledir:

"...Birleşik Devletlerden gelmiş gıda kavanozlarının stoklandığı raf sıralarının olduğu çok büyük bir odada fıstık ezmesi ve krakerler, reçeller, jöleler, sebze ve meyve konserveli çorbalar var. Türk sütü pastörize edilmediğinden süt tozu ve margarin de var. Kahve, çay ve kahvaltılık mısır gevreği... Kışın olan yerel taze et kötü değil, ama yazın risk almamalı. Türklerde dondurup saklama nadirdir. Şarap ve likör rafları tarafına yürüdük, yazarkasada

29 Hasene Ilgaz, *Atatürk'e 100. Yıl Armağanı*, (İstanbul. Boğaziçi Yayınları, 1981), 45.

30 McNeill Leicester, 35.

31 McNeill Leicester, 43.

tutulan sigaralardan bir paket Marlboro sipariş verdim³² ve on sent ödedim. PX'teki konserve Danimarka jambonlarını Ankara'da bulmak Müslümanlar domuz yemediği için oldukça zor. Tatlı için beyaz üzüm, ayrıca mükemmel kavunlar var. Türkler Christmas'a kadar onları nasıl taze tutacaklarını bilirler. Meyveler burada favori tatlılardır, hem taze hem kurutulmuş meyve kompostoları...³³

Oleanski tarafından Elizabeth McNeill'e ikram edilen bir diğer Türk lezzeti de kahve olmuştur ki hatıratan anladığımızı göre Amerikalıların gözünde Türk kahvesi oldukça sert bir içecektir. Onların ifadesiyle süt ve şekerin kahvenin içinde gelmesini, yani karıştırılarak pişirilip servis edilmesini ilginç bulan JAMMAT çalışanları, güçlü bir kahve olduğu için sütle yahut süt tozu ile içmeyi tercih etmişlerdir. "Üstüne yakışmamış yeşil kış üniformalı bir asker" tarafından servis edilen Türk kahvesinin yanında ikram edilen acıbadem kurabiyesini de oldukça beğenen McNeill'e Oleanski'nin tavsiye ettiği bir diğer tatlı aslında Türk Mutfağına ait olmayan "fil kulağı" olmuştur. McNeill, en sevdiği tatlıyı ise bal ile ezilmiş susamdan yapıldığını yazdığı helva olarak göstermiştir. Sonrasında da sıkça bahsettiği ve "harika Türk makaronları"³⁴ dediği acıbadem kurabiyesinin 1950'lerde Türk kahvesinin yanında sunulduğu kitaptan anlaşılmaktadır. Ayrıca kahvenin yanında su getirilmesi de McNeill'i oldukça etkilemiştir. Ancak yazar sıcak çikolata gibi Türkiye'ye has olmayan içecekleri de özellikle görevi başındayken tüketmiştir. Genelde PX'ten alışveriş yapan McNeill, alışveriş filesi için "kenevir alışveriş çantası" ifadesini kullanmış, dışarıdan alışverişi ise tercih etmemiştir:

"Kafasındaki ahşap bir tepside çörek şeklinde ekmek sunan bir sokak satıcısı önümde durdu. Açtım ama pis elleri ve kirli tırnakları beni vazgeçirdi. Gülümsedim, başımı salladım ve etrafta dolaşım... Kir bulaşmış pencerelerin arkasında bir sarhoş, mallarını sergiliyordu. Kirlenmiş bakır pişirme kaplarından oluşan bir yığın, yeri küçük gazyığı sobalarıyla paylaşmıştı. Koyu renklerde el örgüsü kazaklar kirli pencerenin arkasına uzanmıştı. Markette havuç ve lahanalar, sarımsak, soğan ve duvarda asılı bir tel sepette iki yumurta vardı. Bir izleyici tarafından silinen pencerelerdeki yuvarlak bir noktadan fırında sadece birkaç pembe ve sarı soğuk tart olduğunu görebiliyordum."³⁵

Görülebileceği üzere hatıratta kullanılan üslup Türkleri ve yaşam koşullarını tenkit eden bir mahiyettedir. McNeill'in ifadelerinden temizlik gerekçesiyle PX haricindeki yerlerden alışveriş yapmadığını ancak özellikle akşam yemeklerini dışarıda yediğini öğrenmekteyiz. Yazar, "yalnız genç bir kadının tek başına yemek yiyebileceği tek yer"³⁶ olarak kendisine tavsiye

32 O dönemde Türkiye'de Amerikan sigarasını sadece Amerikalılar ve kordiplomatik mensupları kullanabilirdi. Satışı yasak olmasına rağmen Amerikan sigarası kullanan Türkler vardı ki bunların kaçak olduğunu ve hatta Amerikalıların sigara karaborsacılığı yaptığını söyleyebiliriz. Bkz. Öymen, *Değişim Yılları*, 192.

33 McNeill Leicester, 42-44.

34 McNeill Leicester, 54.

35 McNeill Leicester, 30.

36 McNeill Leicester, 31.

edilen Karpiç'e³⁷ oldukça sık gitmiştir. Hatta McNeill'in "diplomat ve nazırlara, tüccarlara, turistlere" sıkça rastlanan³⁸ Karpiç haricinde dışarı ile temasının fazla olmadığını söyleyebiliriz. Eğer bu şekilde geçirmesi gereken zamanlar olursa da "dışarıdan" insanlarla çok fazla temasa geçmeyen Elizabeth McNeill ve diğer JAMMAT'ta görevli kadınlara, özellikle Komünist ülke erkeklerinin hedefinde oldukları hatırlatılarak Rus erkeklerle görüşmeleri de yasaklanmıştır. Bunun için sunulan gerekçe ise sekreter dahi olsalar çok fazla bilgi sahibi olmalarıdır ki bu bilgilerin karşı tarafa geçmesinin sorun yaratabilecek boyutlarda olabileceğinden yana tedirginlik yaşamaktadırlar. McNeill'in görüştüğü kişiler arasında Amerikalı olmayanlar da vardır. Bu kişilerden biri JAMMAT'ta tercümanlık yapan ve Türk subayı olan Ali'dir ki onun da gerçek isminin bu olduğu noktasında tereddütte kalmak gerekmektedir. Hatıratında soyadı verilmeyen Ali'ye yönelik olarak yazarın olumsuz hisleri pek görülmemekle birlikte askerler hakkında fikirlerinin çok pozitif olmadığını söylemek gerekir.

2.3. Elizabeth McNeill'in Gözünden Türk Askeri

McNeill'e Türk askeri ile ilgili bilgi veren ilk kişi JAMMAT'taki şefi Oleanski olmuştur:

"...Bir düşmanı zapt etmek için yol boyu dikenli tel kesmek ve boğazına bir süngü bastırmak gibi şeyler yapan Türk askerlerinin büyük, parlak, siyah ve beyaz fotoğraflarının olduğu birkaç sayfayı açtı. Bir diğer fotoğraf yukarı doğru duran tüfekleriyle açık cipten atlayan askerleri göstermekteydi. Başlığı okudu: 'Mezun oldukları sırada, genç subaylar, saatte 30 mil hızla hareket eden bir araçtan atlayıp dik durabilirlerdi.' Diğer büyük bir fotoğraf gerilla savaşı için düşman hattı gerisine paraşütle atlamaya hazırlanan subayları gösteriyordu. Liderlerin paraşütcülük konusunda eğitildiği ve paraşütlerini nasıl saracağını öğrendiği yazıyordu. Oleanski durdu ve fotoğrafı düzeltti: 'Türkçeye çevrilen ve basılan yerel gazeteler için makalelerle birlikte bu fotoğrafları gönderdik. Türkler her zaman iyi savaşçılar olarak bilinmektedirler. Onlar modern bir savaş gücü haline getirmekte yardım ettiğimiz için bize minnettarlar...'"³⁹

Yardım noktasında oldukça tepkili olan ve hatıratının pek çok yerinde kendi fakirimize yardım etmektense Türklere silah alacak para yardımı yapıyoruz diyen McNeill'in Türk askeri için yorumu da Amerikalıların klasik bakış açısını yansıtmaktan öteye geçmemektedir:

37 "1928 yılında Atatürk'ün isteği ile bir Rus göçmeni olan ve "baba" olarak adlandırılan Karpiç'e Taşhan'ın avlusunda bir lokanta açtırılmış ve Ankara ilk kez örtüleri, peçeteleri ve çatal-bıçağı her serviste değişen bir lokantaya sahip olmuştur. Karpiç açıldıktan bir süre sonra Millet Bahçesi'nin bir kısmına yapılan Şehir Çarşısı'na taşınmış, 1953 yılına dek burada hizmet vermiştir." Bkz. Adile Nuray Bayraktar, "Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekanlar", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2016): 70. George Karpovitch'in 1953'te ölümünden sonra bir süre yeğeni tarafından işletilen mekan, 1962'de kapanmıştır. Bkz. Necati Tonga, "Ankara Tarihine Damga Vurmuş Bir Edebiyat Mahfili: Karpiç Şehir Lokantası", *Türkiye Notları Fikir, Tarih, Kültür: Ankara Terkip Arayışından Beton Yığınuna*, 4, (Nisan-Mayıs 2019): 27.

38 "Sabah Memleketi", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, 3.

39 McNeill Leicester, 40.

“Temizliğe ihtiyacı olan ucuz, perişan üniformaları ve tamire ihtiyacı olan çizmeleriyle askerler her yerde, bana yabancı bir kadın görmemiş olan köy halkı gibi boş gözle baktılar.”⁴⁰

JAMMAT’taki tercümanlarının Türk subaylar olduğunu ifade eden Elizabeth McNeill’in en fazla iletişim halinde bulunduğu subay yukarıda da belirtildiği üzere Yale Üniversitesi mezunu olan Ali’dir. (Kitapta geçen Türklerin soyadlarına yer verilmemiştir.) Ali ile görüşmekle birlikte McNeill, Türkleri ve Türkiye’ye karşı tavrını negatif yönde sergilemeyi bir sene boyunca devam ettirmiştir. Öte yandan Türklerin de kendilerini istemediğini kitapta fark ettiren McNeill bununla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“...İki yıldır burada bulunmamıza ve on dört Türk kentinde küçük askeri üslere sahip olmamıza rağmen hala varlığımızdan şüpheleniyorlar. Burada büyük bir Amerikan askeri üssü inşa etmeyi planlamak için onların iyi taraflarında kalmak zorundayız... Bu kadarını Türkiye’ye harcarsak, Kore’deki savaşa ne kadar para harcıyoruz? Gerçekten zengin olmalıyız...”⁴¹

McNeill’in Amerika’nın Türkiye’yi askeri ve ekonomik yönden desteklemesine duyduğu tepki, Türklerin *“bunca şeye rağmen kıymet bilmemelerini” düşünmesi* ile daha da perçinlenmiştir. Temelde kendi ülkesinin menfaati için Türkiye’de olan Amerikan personeli, bu kısmı görmezden gelerek Türklere oldukça eleştirel yaklaşmıştır. Oysaki daha erken dönemde Ankara’ya gelen bir diğer yabancı görevlinin ekonomik yapıyla ilgili düşüncelerinde Türkiye’nin kendi kendine yetebilirliğinin öne çıkarıldığını görmekteyiz. Kuruluşundaki acemilik dönemini çabuk bir şekilde atlatıp onuncu yılı dolmadan milli ekonomisini önemli ölçüde gerçekleştiren Türkiye’nin devlet tekerciliğinden ayrı *“sahip olmadığı parayı harcama”* düsturu ve uluslararası kredi sarmalından uzak durabilme kararlılığı öne çıkarılmıştır.⁴² Oysaki ABD, bölgeyi kontrol altında tutabilme ve gerektiğinde müdahale edebilme arzusunda ve bu doğrultuda Türkiye’de üs kurmaya dair hedefinin olduğu malumdur. McNeill’in de belirttiği üzere bu topraklarda büyük bir Amerikan üssü yapılmalıdır. Nitekim Amerika bu isteğine 1951’de⁴³ kavuşmuştur.

Esasen Müttefiklerin 1943 senesi itibarıyla Türkiye’nin savaşa girmesinden ziyade, kurulacak üslerle destek olmasını gündeme taşınması üzerine ABD Türkiye ile iletişimini artırmıştır. Ancak Türkiye’yi bu konuda ikna etmenin mümkün olmadığını görmekteyiz. Bunun üzerine ne Türkiye’ye ne de Müttefiklere haber verilmeden 1943’te ABD elçisinin Adana’daki yazlık

40 McNeill Leicester, 30.

41 McNeill Leicester, 226-227.

42 Necip Azakoğlu, *1930’larda Ankara-Avusturya Büyükelçisi’nin Gözüyle Norbert Von Bischoff*, (İstanbul. Tarihçi Kitabevi, 2015), 183-184.

43 1951, 1200’den fazla personeli ile JAMMAT’ın dünyanın en büyük Amerikan askeri misyonu haline geldiği sene olarak da ayrı bir öneme sahiptir. Bkz. Celep, 40.

evi, OSS (Office of Strategic Services)⁴⁴ tarafından üs haline getirilmiştir.⁴⁵ 28 Ağustos 1952’de imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması Mucibince Kurulmuş Olan Milletlerarası Askeri Karargahların Statüsüne Müteallik Protokol ile ülkesinde askeri karargah kurulmasını kabul eden Türkiye’de⁴⁶ 1951’de inşası başlayan İncirlik Üssü, 1954’te de kullanıma açılmıştır.⁴⁷ Sonraki yıllarda oldukça eleştirilen bu gelişme, 1950’de Amerika’nın Türkiye’ye gönderdiği görevlisi McNeill’in kitabına da yansımış ve yukarıda da verildiği üzere bu üssün gerçekleşmesi için iyi göründüklerini, para harcadıklarını söylemekten de çekinmemiştir. Tüm bunlara karşın Türklerin kendilerine kuşku ile yaklaşmasına da anlam veremeyen McNeill, kendilerine yönelik bu bakışın sebebini de açıkça ifade etmemekle birlikte, ima yoluyla Atatürk’e bağlamıştır. Elizabeth McNeill, kendisiyle ilgili birçok kitap okuduğu Atatürk’ün Türk halkına öğüdünü hatırasında aktarmıştır:

“...Kendinizi koruyun, fakat Batı’dan gelişmiş bir insan için vazgeçilmez olan şeyin ne olduğunu öğrenin. Bilimin ve yeni fikirlerin hayatlarınıza girmesine izin verin. Eğer bunu yapmazsanız sizi yok ederler...”⁴⁸

Sonuç

“1920 yılına kadar uzun saçlı beyaz ‘Angora’ tavşanı ve çamur kulübeleriyle (kerpiç evlerden bahsediyor olsa gerek) bilinen çorak platodan beton binalarla yapılandırılan başkente dönüşen” Ankara’yı, Türkiye’den ayrılma zamanı gelene değin beğenmeyen Elizabeth McNeill-Leicester, kaldığı bir yıl boyunca Anadolu insanını her yönüyle tenkit etmekten de geri kalmamıştır. Gönüllü katıldığı JAMMAT’tan dolayı mecburi ikamet olarak geldiği Ankara’dan sonra yazarın görev yeri İran olmuştur. Ankara’da “gizliliğini koruyabilmiş olması” sebebiyle (kitaptan Elizabeth McNeill’in kendisini Ankara’da, JAMMAT’ta çalışan görevliler de dahil, “Bette” olarak tanıttığını görebilmekteyiz.) kendisine hayran kalan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından İran Masasına istihdam edilmiştir. Genel olarak olumsuz ifadelerle ve eleştirel bir gözle Türkiye’ye yaklaşan McNeill’in Türk topraklarında bulunma sebebini “kendi ülkemiz için” sözleriyle sıklıkla belirttiği görülmektedir.

Yazarın bu fikrinden hareketle ABD’nin İkinci Dünya Savaşı esnasında başlayarak kendi menfaatleri için Türkiye’yi yanında tuttuğunu, bölgeye gönderilen görevlileriyle bilgi biriktirme

44 The Office of Strategic Services (OSS), 13 Haziran 1942’de kurulmuştur. “Modern savaşta istihbarat ve gizli operasyonların stratejik önemini yansıtan” OSS, 1 Ekim 1945’e kadar faaliyet göstermiştir. OSS, kapsamında farklılıklar olmakla beraber önce (CIG) Central Intelligence Group, ardından Central Intelligence Agency (CIA) olarak bugüne değin varlığını sürdürmüştür. Bkz. “What Was OSS?”, Central Intelligence Agency, erişim 3 Mart 2020, <https://www.cia.gov/library/publications/intelligence-history/oss/>

45 Selin Muzaffer Bölme, *ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*, (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010): 179-184.

46 *Resmi Gazete*, Sayı: 8663, Kanun No: 6375, 20 Mart 1954: 8727-8737. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, (Ankara. TTK Basımevi, 1991), 223-230.

47 Bölme, *ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*, 229, 248.

48 McNeill Leicester, 55.

faaliyetleri içine girdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu gayretinde başarıya ulaşmış olduğunu da tarih bize göstermektedir. 1943 itibariyle Türk topraklarına askeri üs kurma planları yapan ve bunu gerçekleştiren ABD; SSCB'nin 1945 başından beri notalar vererek tedirginlik yaşamasına yol açtığı Türkiye'nin zorlu sürecinden istifade etmiştir. Sovyet Rusya'ya karşı Amerika merkezli Batı Bloğuna yaklaşan ve gerek iç gerekse dış politikasını bu yönden uygulamaya koyan Türkiye'nin dost olarak nitelendirdiği Amerikalıların kendine yönelik bakış açısından bir kesiti bu kitapta okuyabilmek mümkün. McNeill'in hatıratından 1949'un ekim ayından 1950 sonuna değin Ankara'nın tasviri, yazarın yanlı yaklaşımı bir yana bırakılarak, incelenelmelidir. Az gelişmişliğine vurgu yapılan Ankara'nın aradan geçen zaman zarfında ne denli geliştiğini ve modernleştiğini görmek için önemli ayrıntıların verildiği bu anı-kitaptaki bilgiler, şehir tarihçiliğine ve Türkiye'de siyasal değişimin de yaşandığı 1950 senesinde başkentin toplum yapısına katkısı düşünülerek makale halinde sunulmak istenmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Ele Alınan Hatırat

MCNEILL-LEICESTER, Elizabeth. *Memories of 1950 in Ankara, Turkey*, USA: Xlibris, 2009.

Resmi Belgeler

Ayın Tarihi, Mart 1950.

“Recommend for Assistance to Greece and Turkey” (Address of the President of the United States Delivered Before a Joint Session of the Senate and the House of Representatives, Recommending Assistance to Greece and Turkey), *House of Representatives*, 80th Congress 1st Session, Document No. 171.

Resmi Gazete, Kanun No: 5596, S: 7460, 18116-18117, 18 Mart 1950.

Resmi Gazete, Kanun No: 6375, S: 8663, 8727-8737, 20 Mart 1954.

TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, C. XXV, 63. Birleşim, 13 Mart 1950.

Tetkik Eserler

ARCAYÜREK, Cüneyt. *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.

ARMAOĞLU, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

ASLAN, Ömer. *U.S. Involvement in Military Coups D'état in Turkey and Pakistan During the Cold War: Between Conspiracy and Reality*. Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2016.

- AZAKOĞLU, Necip. *1930'larda Ankara-Avusturya Büyükelçisi'nin Gözüyle Norbert Von Bischoff*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015.
- BAYRAKTAR, Adile Nuray. "Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekanlar", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/ 1, (2016): 67-80.
- BÖLME, Selin Muzaffer. *ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- CELEP, Barış. *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- ILGAZ, Hasene. *Atatürk'e 100. Yıl Armağanı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- MUNSON, Howard Adelbert. *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954*. Phd Dissertation, Washington State University Department of History, 2012.
- ÖYMEN, Altan. *Değişim Yılları*, 11. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- REARDEN, Steven L. *History of the Office of the Secretary of Defense, The Formative Years 1947-1950*, Washington: U.S. Government Printing Office, 1984.
- SANDER, Oral. "Türkiye'nin Batı Bağlantısı I ABD ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 34/ 1, (1979): 63-86.
- SATTERTHWAITE, Joseph C. "The Truman Doctrine: Turkey", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, America and the Middle East içinde, 401, 74-84. Sage Publications Inc., May 1972.
- TONGA, Necati. "Ankara Tarihine Damga Vurmuş Bir Edebiyat Mahfili: Karpiç Şehir Lokantası", *Türkiye Notları Fikir, Tarih, Kültür: Ankara Terkip Arayışından Beton Yığımına*, 4, 24-28. Nisan-Mayıs 2019.
- TRUMAN, S. H. *Hatıralarım*, Çeviren Cihad Baban. Semih Tuğrul, Ankara: Ulusal Basımevi, 1968.
- UYAR Mesut, Serhat Güvenç. "One Battle and Two Accounts: The Turkish Brigade at Kunu-ri in November 1950", *The Journal of Military History*, 80, (October 2016): 1117-1147.
- ÜNAL, Selda Gülcan. "Kentsel Kamusal Mekanların Dönüşümü: Ankara Atatürk Bulvarı", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı*, 1, 285-304. 2015.
- WEISBAND, Edward. *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, 3. Cilt. İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı, 2000.
- YILMAZ, Aysel. "Ankara Bulvarı Palas Otel (1954-1993)", *Dünden Bugüne Türkiye'de Turizm (Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri ve Meslekler)*. Koordinatör Nazmi Kozak. 359-359, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.

Sürelî Yayınlar

- "Amerikan Kurmay Başkanı Ankara'da.", *Akşam*, 27 Mart 1950, s. 2.
- "Gl. Collins Askeri Birlikleri Teftiş Etti.", *Akşam*, 28 Mart 1950, s. 2.
- "Sabah Memleketi.", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, s. 3.
- "Amerikan Kara Orduları Başkanının Demeci.", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1950, s. 1-3.
- "Amerika Kurmay Başkanı Ankara'da.", *Zafer*, 27 Mart 1950, s. 1-6.
- "Türkiye Bir Harpte Yalnız Kalmaz.", *Zafer*, 28 Mart 1950, s. 2.

Elektronik Kaynaklar

World War II Database. “Arlington Hall”. Erişim 25 Şubat 2018.

https://ww2db.com/facility/Arlington_Hall/.

Central Intelligence Agency. “What Was OSS?”. Erişim 3 Mart 2020.

<https://www.cia.gov/library/publications/intelligence-history/oss/>.

İngiliz Sömürge Dönemi'nde Hindistan'da Yaşanan Kıtlıklar

Famines in India During the British Colonial Period

Hüseyin Günarslan¹

Öz

Bu çalışma İngilizlerin kolonileştirdikleri Hindistan'da uyguladıkları politikalar ve onun sonucunda meydana gelen kıtlıkları incelemektedir. Hindistan İngiliz kolonisi olduğu günden itibaren fakirleşmeye başlayan bir ülkedir. İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı sömürge politikaları sonucu ülkenin kaynakları hızla Avrupa'ya aktarılmıştır. Ülke insanı da ağır vergiler altında yaşamaya mecbur edilmiştir. Bir tarım ülkesi olan Hindistan'da halk üretimini yaptığı geleneksel zirai ürünler yerine İngilizlerin ihracını yapabileceği sanayi değeri olan ürünler yetiştirmeye zorlanmıştır. Hindistan'ın sosyal ve ekonomik yapısının tahrip edilmesi sonucu milyonlarca insan yiyecek bulamaz hale gelmiştir. İngilizlerin Hindistan'ın gelişmesi adına inşa ettikleri demiryolları ve sulama kanalları da aslında onların ülkeden daha fazla gelir elde etmek için yaptıkları projelerdir. Bu projeler dolayısı ile Hindistan'dan daha fazla ürünün İngiltere'ye ve Avrupa'ya taşınması amaçlanmıştır. Topraklarını kaybetmek istemeyen halk ağır vergileri ödeyebilmek için tüm gücü ile İngilizlerin istediği ürünleri yetiştirmiştir. Neticede Muson yağmurlarının eksikliğinin tetiklediği kuraklıklar sonucu halk yiyecek bir şey bulamaz hale gelmiştir. Böylece açlıktan ve ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklardan milyonlarca Hintli hayatlarını kaybetmiştir. İngilizler sözde yardım programları adı altında Hintlilere yardım edileceği izlenimi vermeye çabalamış hakikatte ise hiçbir şey yapmamışlardır. Bir araya gelerek beraber hareket edebilme yeteneğini kaybeden halk sömürge dönemi boyunca inanılmaz acılar yaşamıştır.

Anahtar kelimeler: İngiltere, Hindistan, Koloni, Kıtlık, Kuraklık

ABSTRACT

This study examines the policies and consequent shortages of the British colonies in India. India is a country that began to get poorer from the day it became a British colony. As a result of the colonial policies of the British in India, the resources of the country were rapidly transferred to the West. Indians were also forced to live under heavy taxes. In India, an agricultural country, people were forced to cultivate products of industrial value, which could be exported by the British instead of traditional agricultural products. As a result of the destruction of India's social and economic structure, millions of people were unable to find food. The railways and irrigation canals that the British built for the development of India were actually the projects that they did to generate

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Hüseyin Günarslan (Dr.),
Windsor Üniversitesi, Tarih bölümü, Kanada
E-posta: gunarsl@uwindsor.ca
ORCID: 0000-0002-7276-7476

Başvuru/Submitted: 13.07.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
14.09.2020
Kabul/Accepted: 08.09.2020

Atıf/Citation: Gunarslan, Hüseyin. "İngiliz Sömürge Dönemi'nde Hindistan'da Yaşanan Kıtlıklar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 203-225. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.014>

more income from the country. These projects were aimed at moving more products from India to the Britain and Europe. People who did not want to lose their land and to pay heavy taxes, produced the products that the British wanted. As a result of the drought triggered by the lack of monsoon rains, the public became unable to find anything to eat. Thus, millions of Indians lost their lives due to starvation and the resulting infectious diseases. The British gave the impression that they were helping the Indians, but in reality they did nothing. The people, who lost the ability to act together, experienced incredible suffering throughout the colonial period.

Keywords: England, India, Colony, Famine, Drought

EXTENDED ABSTRACT

The British operations in India began in 1600 with the trading of the East India Company. The company started to trade with Shah Cihangir's permission in 1608. The British East India Company increased its influence in the country to deal with kings and princes on behalf of Britain. The company got bigger day by day and formed a private army of approximately 260 thousand people. As a result of the rapid growth of the British administration, the public hated the British. The British found an opportunity in this land because there was not a strong central Indian power, government. The British relied on the strength of their armies. Although the Indians sometimes rebelled against the British armies, they were easily suppressed. The most important reason behind the failure of the Indians was their inability to come together against their enemies.

With the weakening of the Mughal Empire, the balance of power in the country had changed rapidly. Many local Indian princes and kingdoms were fighting each other. These local powers were unaware of the external threat in their country. They were purged one by one by the British armies. The British had armies in Madras, Bombay and Bengal. There were salaried Indian soldiers under the command of British officers. Tens of thousands of soldiers were serving in the army of Bengal; whose hometown was also the Indian local kingdom of Avadh. With the occupation of this local kingdom by the British, dissatisfaction among the soldiers arose. The troubles were compounded by the selfish and disdainful behavior of the British officers. In addition, many Indian soldiers feared that the British would Christianize them by detaching them from their Hindu and Muslim faith. Indian soldiers revolted as a result of the combination of many factors. According to the Indian historian Javed Iqbal, the rebellion that started in 1857 was also the biggest revolt of the Indians against the British. For this reason, it has become one of the most studied topics in Indian history. The British mercilessly suppressed this revolt of the Indians, which turned into a struggle for independence. Millions of Muslims and Hindu Indians were slaughtered.

After the rebellion, the British parliament revoked the powers of the British East India Company. Thus, the British Crown directly ruled India from 1858 to 1947. With the start of the First World War, the British made their wartime laws permanent in order to govern India more easily. Protests of the Indians led to the Amritsar massacre in 1919, in which British

soldiers killed hundreds of civilians. After this incident, Indians under the leadership of Mahatma Gandhi entered into a full independence struggle. While more than 100 thousand people were imprisoned, hundreds of Muslims died in the events that took place in Peshawar in 1930. The Bengal famine occurred in 1943, and millions died as a result of British Prime Minister Churchill's continued delivery of food from India to Europe. Meanwhile, Indian soldiers were fighting alongside the British against the Japanese. After the war, 10 thousand Indian soldiers revolted with a desire for independence. When the British were forced to back down a year later, India split and 2 million people died.

While the wealth of this country helped and developed Britain, it impoverished this most developed country of the East. With a one-sided domination policy implemented by the British with the understanding of colonialism and thinking only of their own gains, famines arose one after another in the country, and the people of this rich country of the East, lost millions of lives. Therefore, it is necessary to investigate how millions of people lost their lives due to non-war causes in an Eastern country while developing a Western country. With this study, the policies implemented by the British in India during the colonial period and the shortages that occurred as a result of it were tried to be revealed. It is necessary to know the policies implemented by the British in this country, who directly intervened in the life of the Indian people for their own commercial gains. It is necessary to determine the conditions under which famines occurred in the country. Thus, it would be easier to understand why millions of people lost their lives during famines. The study was done by analyzing the information obtained by searching the resources related to the subject. In the first part of the three-part study, how the British exploited India's existing resources was emphasized. In the second chapter, the effects of railways and irrigation channels on famine were investigated. In the third and last part, the methods of the British to combat these famines and what they did for the people were tried to be revealed.

Giriş

İngilizlerin Hint coğrafyasında sahneye çıkışı 1600 yılında Doğu Hindistan Şirketinin ticari faaliyetleri ile başladı. 1608 yılında Şah Cihangir'in izin vermesi ile birlikte ilk ticari faaliyetine başlayan şirket, yıllar geçtikçe bir güç merkezine dönüştü.¹ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi İngiltere adına yerel Hintli kral ve prensler ile anlaşma yoluna giderek ülkedeki etkinliğini artırdı. Şirket gün geçtikçe daha da büyüdü ve yaklaşık 260 bin kişilik özel bir ordu oluşturdu. İngiliz yönetiminin ülkeyi hızla sömürmesi sonucu halkta İngilizlere karşı nefret oluştu. Ülkede karşılarına çıkacak merkezi bir gücün olmamasını fırsata çeviren İngilizler ordularının gücüne güvenmekteydi. Hintliler zaman zaman İngilizlere karşı başkaldırıya geçse de bunlar rahatlıkla bastırıldı. Hintlilerin başarısızlığının altında yatan en önemli sebep ise onların düşmanlarına karşı bir araya gelememesi oldu. Babürlü imparatorluğunun zayıflaması ile birlikte ülkede güç dengesi değişmişti. Aralarında husumet bulunan birçok yerel Hintli prens ve krallık birbiri ile mücadele içindeydi. Ülkelerindeki dış tehdidin farkına varamayan bu yerel güçler İngilizlerin orduları tarafından birer birer tasfiye edildi. İngilizlerin Hindistan'da Madras, Bombay ve Bengal'de orduları bulunmaktaydı. Bu ordularda İngiliz subayların emrinde maaşlı Hintli askerler görev yapmaktaydı. Bengal ordusunda ise memleketi Avadh Hint krallığı olan on binlerce asker görev yapmaktaydı. İngilizlerin bu krallığı işgali ile birlikte askerler arasında memnuniyetsizlikler baş göstermişti. İngiliz subayların bencil ve tepeden bakan davranışları ile sıkıntılar daha da arttı. Ayrıca birçok Hintli asker İngilizlerin kendilerini Hindu ve Müslüman inancından kopararak Hıristiyanlaştıracığından da korkmaktaydı. Neticede birçok faktörün bir araya gelmesi sonucu askerler isyan etti. Hintli tarihçi Javed Iqbal'e göre 1857 yılında başlayan isyan aynı zamanda Hintlilerin İngilizlere karşı en büyük başkaldırısı olmuştu. Bu nedenden dolayı da Hindistan tarihi açısından en fazla çalışılan konular arasına girdi.² İngilizler ise Hintlilerin bağımsızlık mücadelesine dönüşen bu başkaldırısını acımasızca bastırdı. Milyonlarca Müslüman ve Hindu Hintli katledildi.

İsyan sonrası İngiliz parlamentosu İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin yetkilerini iptal etti. Böylece İngiliz kraliyeti 1858 yılından 1947 yılına kadar geçen sürede Hindistan'ı direkt olarak yönetti. Birinci Dünya savaşının başlaması ile birlikte İngilizler Hindistan'ı daha rahat yönetebilmek için savaş zamanı kanunlarını kalıcı hale getirdi. Hintlilerin protestoları 1919 yılında İngiliz askerlerinin yüzlerce sivil halkı öldürdüğü Amritsar katliamına sebep oldu. Bu olaydan sonra Mahatma Gandhi'nin önderliğinde ki Hintliler tam bağımsızlık mücadelesi içine girdiler. 100 binden fazla insan hapsedilirken 1930 yılında Peşaver'de çıkan olaylarda yüzlerce Müslüman hayatını kaybetti. İngiltere Başbakanı Churchill'in Hindistan'dan Avrupa'ya gıda gönderilmesine devam etmesinin sonucu olarak 1943 yılında Bengal kıtlığı yaşandı ve milyonlarca insan öldü. Bu sırada Hintli askerler İngilizler ile birlikte Japonlara karşı savaşıyorlardı. Savaş sonrasında 10 bin Hintli asker bağımsızlık isteği ile isyan etti. Bir yıl

1 K. C. Beliappa, *The Image of India in English Fiction*, (Delhi: BR. Publishing Corporation, 1991), 1

2 Javed Iqbal, "Mutiny or War of Independence? Determining the True Nature of the Uprising of 1857", *Pakistan Journal of History and Culture*, Vol. XXXI, No.1, 2010, 55.

sonra İngilizler geri adım atmak zorunda kaldığında Hindistan bölünmüş ve 2 milyon insan hayatını kaybetmişti.

Dünya tarihinde önemli bir konuma sahip olan Hindistan İngilizlerin sömürge yılları boyunca sahip olduğu en önemli kolonilerden birisi olmuştu. Avrupalıların Hindistan'a ulaşım Doğu'nun zenginliklerine sahip olma düşüncesini İngilizler yerine getirmişti. Farklı din ve kültürlere ev sahipliği yapan ve barışçıl bir topluma sahip olan Hindistan gerek iş gücü gerekse tarımsal zenginliği ile İngilizler için her zaman önemli bir ülke olmuştu. 1765 itibarı ile Hindistan % 25'lik payı ile Çin'den sonra dünyadaki en büyük ikinci ekonomiye sahipti. İngilizlerin ise ancak % 2'lik bir ekonomik büyüklüğü vardı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Hindistan bu zenginliğinin yanı sıra milyonlarca insanını da kıtlıklarda kaybetmişti.³

Bu ülkenin zenginlikleri İngiltere'yi kalkındırırken doğunun bu en gelişmiş ülkesini ise fakirleştirmişti. İngilizlerin sömürgecilik anlayışı ile uyguladığı ve sadece kendi kazanımlarını düşündükleri tek taraflı bir hâkimiyet politikası ile ülkede birbiri ardına kıtlıklar baş göstermiş ve doğunun bu zengin ülkesinin halkı milyonlarca insanını kaybetmişti. Bundan dolayı Batılı bir ülke kalkınırken Doğulu bir ülkede milyonlarca insanın savaş dışı sebepler ile hayatını nasıl kaybettiğinin araştırılması gerekmektedir. Bu çalışma ile de İngilizlerin sömürge dönemi boyunca ülkede uyguladıkları politikalar ve onun sonucunda meydana gelen kıtlıklar sebep sonuç ilişkisi içinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kendi ticari kazanımları için Hint halkının yaşamına doğrudan müdahale eden İngilizlerin bu ülkede uyguladıkları politikaların bilinmesi gereklidir. Ülkede görülen kıtlıkların hangi şartlarda gerçekleştiğini tespit etmek gerekmektedir. Böylece kıtlıklarda neden milyonlarca insanın hayatını kaybettiği de daha kolay anlaşılabilir. Çalışma konu ile ilgili kaynakların araştırılması sayesinde elde edilen bilgilerin analiz edilmesi ile ortaya çıkarılmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde İngilizlerin Hindistan'ın var olan kaynaklarını nasıl sömürdüğü üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde demiryolları ve sulama kanallarının kıtlığa etkisi araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise İngiliz yönetimi altında iken Hindistan'da görülen kıtlıklar, İngilizlerin bu kıtlıklar ile sözde mücadele yöntemleri ve neler yaptıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. İngilizlerin Hindistan'ı Sömürmesi ile Halkın Fakirleşmesi

Tanım olarak değerlendirildiğinde kıtlıklar kısa süreli olaylar olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir coğrafi alanda belirli bir sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açarlar ve sebepleri daha çok ekonomik geri kalmışlıkla ilgilidir.⁴ Hindistan'da kıtlıkların başlamasını tetikleyen olaylar ise kuraklıklar sonucu topraktan ürün alınmamasıydı. Skoufias'a göre topraktan ürün alamamanın en önemli sebebi ise ülkenin sosyal yapısına olumlu yönde etki etmesi gereken kurumların yetersizliğiydi. İngilizlerin halkın ihtiyacı olan kurumları kurmaması veya yeterince ilgi göstermemesi ile halk devlet imkanlarından mahrum kalmıştı. Özellikle İngiliz

3 R. Maitra, "British Colonials Starved to Death 60 Million-Plus Indians, But, Why?", *EIR*, July 3, 2015, 21.

4 Cormac Ó Gráda, *Famine: A Short History*, (Princeton: Princeton University Press, 2009), 9.

Doğu Hindistan Şirketinin İngiliz Kraliyetinden aldığı özel izin ile ülkeyi yönettiği 250 yıl boyunca şirket tek taraflı olarak ülkeyi büyük ölçüde sömürmüştü. İşgal edilen topraklarda tam bir devlet vazifesi görmeyen şirketin en önemli hedefi daha fazla kazanç elde etmek olduğu için halktan da daha fazla vergi alınması amaçlanmıştı. Devlet kurumlarının kalktığı böyle bir dönemde ülkedeki ticaret ağında da tek belirleyici şirket olmuştu. Ticari hayat bitmeye başlayınca işsizlik baş göstermişti. Bireylerin ve köylülerin hayatını devam ettirmesi için gerekli koruyucu faktörler birer birer ortadan kalkmaya başlamıştı. Bu durumda da gıdaya ulaşmak imkânsız hale gelmişti.⁵ Bundan dolayı Hindistan'da meydana gelen kıtlıkların en önemli sebeplerinden birisi İngilizlerin ülkenin ekonomik ve sosyal işleyişini kendi lehlerine değiştirmeleriydi.

Tarih boyunca iklimsel olayların gölgesinde gerçekleşen kıtlıkların tanımı sosyal hayattaki değişimler ve küresel gıda ticaretinin başlaması ile birlikte değişmeye başlamıştı. Bulaşıcı hastalıkların etkisinden, insanların gıdayı kolaylıkla satın alamamasına ve kültürel yaşamın farklılıklarına kadar farklı faktörler açlık ve kıtlığı güçlü bir silaha dönüştürmüştü.⁶ Vernon'a göre açlığın gerçek manada tanımının değişmesinde başrolü İngilizler yerine getirmişti. Geçmişte gerek İngiltere içindeki işçi sınıfının yaşadığı açlıklar gerekse kolonilerine taşıdığı kıtlıklar buna birer örnekti.⁷ Kolonileşme süreci ile birlikte İngilizler farklı kültürler, ırklar ve dinlerden insanlar ile tanışmaya başlamıştı. İngilizler gittikleri bölgelerdeki insanların sosyal yapısı ve ekonomik durumlarını gözleme imkânına sahip olmuştu. Böylece elde ettikleri tecrübeler ile birlikte kontrolleri altındaki halkları nasıl yöneteceklerini öğrenmişlerdi. Zengin bir Doğu ülkesi olan Hindistan'da onlar için hâkimiyetlerini test ettikleri bir saha olmuştu. İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin ve onu kontrol eden İngiliz parlamentosunun 1857 öncesi dönemde Hindistan ekonomisini kendi ülkelerinde yaptıkları gibi kontrol etme ve geliştirme düşünceleri olmamıştı. Onlar için önemli olan Hindistan'ın ödemeler dengesini sağladığı bir koloni olmasıydı. Bu sebeple 250 yıllık şirket döneminde Hindistan'da üretimin artması için bir çaba içine girmemişlerdi. Şirketin Hindistan ekonomisi politikası vergilerin düzenli toplanması üzerine tesis edilmişti. Bunu yaparken ülkenin sosyal ve siyasi hayatını minimum seviyede etkilemeyi amaç edinmişlerdi. Bu sebeple şirketin yöneticileri için önemli olan vergilerin devamlılığı adına Hindistan'ın ihracatının ithalatından fazla olmasıydı.⁸ Hindistan'da üretim gelişsin ya da hiç olmasın şirket için önemi yoktu. Onlar için önemli olan kendi kazançları ve İngiltere'ye ödemek zorunda oldukları vergileri bulabilmektir.⁹

5 Emmanuel Skoufias, "Economic Crises And Natural Disasters, Coping Strategies And Policy implications", *World Development*, 31: 7, 2003, 1087-1102.

6 Richard Manning, *Against the Grain: How Agriculture Has Hijacked Civilization*, (New York: North Point Press, 2004), 69.

7 James Vernon, *Hunger: A Modern History*, (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 2-3.

8 Patrick McGinn, "Capital, 'Development' And Canal Irrigation In Colonial India", *Institute For Social And Economic Change*, Working Paper, 2009, 5.

9 P. J. Cain and Hopkins A. G., *British Imperialism, Vol. 1, Innovation and Expansion 1688-1914 and Vol. 2, Crisis and Deconstruction, 1914-1990*, London: Longman, 1993, 321.

İngilizler için Hindistan’da birinci öncelik diğer kolonilerinde de olduğu gibi ülkeyi askeri gücü ile kontrol altında tutmaktı. İkinci öncelik ise vergilerini ödeyebilen bir ülke olabilmesi için zirai ürünler başta olmak üzere ham maddelerin ihracının sağlanmasıydı. Gerek alınan vergiler, gerekse ihraç edilen ürünlerin getirdiği maddi imkânlar ile üzerine güneş batmayan İngiliz imparatorluğunun temellerinin sağlam bir şekilde atılması amaçlanmıştı. Gerek askeri hâkimiyetin gerekse ekonomik faydanın devam etmesi için kullandıkları insanlar ise Hintliler olmuştu. Bu amaçla 1876 yılındaki kıtlık döneminde İngilizler için çalışan Hintlilerin % 29’u askeri güç olarak kullanılırken, % 21’lik bir kısmı sulama, kanal açma ve drenaj işleri için kullanılmıştı. Demiryolları da aynı şekilde Hintli işçilerin çalıştırılması ile yapılmıştı.¹⁰ Belirtildiği üzere İngilizler Hindistan’da çok büyük bir ordu da teşkil etmişlerdi. Ordu için harcanan kaynak ise yine Hindistan’ın kaynaklarının sömürülmesi ile karşılanmaktaydı. Hindistan’da hâkimiyetin devam etmesi için bu büyüklükte bir orduya gereksinim olmasa da İngilizlerin Çin’den Afrika’ya kadar geniş bir coğrafyada etkinliklerini devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu askeri güç bu Hint ordusu olmuştu.¹¹ Gerek vergilerin ödenmesi, gerek ülkenin zenginliğinin Avrupa’ya taşınması ve de bu büyüklükte bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması Hint halkından alınan vergilerle mümkün kılınmıştı. Hintliler Babürlülere tarafından yönetildiğinde ürettikleri ürünün % 16-17’si gibi bir miktarı toprak vergisi olarak öderken İngilizler aynı üründen % 33 gibi çok daha fazla vergi istiyordu. Ayrıca bu, İngilizlerin sadece toprak için değer biçtikleri vergi yüzdesiydi. Bunun dışında ilave olarak su, okul, yol, posta ofisi gibi farklı kalemlerde uygulanan vergiler bulunmaktaydı.¹² Hindistan’da Müslümanların yaşadıkları bölgelerde de halk yıllardır ürününün altıda biri olan miktarı vergi olarak ödemeye alışmıştı. Bazı bölgelerde yukarıda da belirtildiği gibi % 33 olan vergi oranı örneğin Bengal’de % 50 olarak uygulanmıştı. Madras’da bulunan vergi ofisi bazı topraklardan % 60 veya % 70 oranında vergi almaya çalışmıştı. İngilizler kurmuş oldukları sistem ile ürünün fiyatından alıcısına kadar her şeyi belirledikleri bir devlet tekeli oluşturmuşlardı.¹³ Ağır vergiler altında yaşamak zorunda kalan Hintliler zamanla daha da fakirleşmişlerdir. Kuraklıkların yaşandığı zorlu dönemler de ise halk kendini koruma altına alacak tedbirleri alacak güçten yoksundu.

Hintli üreticileri yıllardır perişan eden bir diğer faktör de borç para alma zorunda kalmalarıydı. İngilizler üreticinin ürününden vergi almaya geldiklerinde üretici bunu ödeyemez ise sahip oldukları değerli varlıklarına el koyuyorlardı. Üretici vergiyi ödeyip haczi kaldırmak için borç para veren tefecilerden yüksek faizle borç alıyor ve vergi ödemesini gerçekleştirdikten sonra mallarını geri alabiliyordu. Dutt, kitabında bir Hintli köylünün kazancı ve harcamaları ile ilgili örnek vermişti. Buna göre ismi Murar Patel adlı Hintli köylü taksitle ödemek şartıyla

10 E. Whitcombe, “Irrigation” in Kumar, D., ed. *The Cambridge Economic History of India*, Volume Two: 1757-c.1970, Cambridge 1983, 678.

11 Romesh C. Dutt, *Indian Famines: Their Causes and Prevention*, (London: P. S. King and Son, 1901), 13.

12 Davis, M., *Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World*, (London: Verso Books, 2000), 19, 23, 26.

13 Henry C. Carey, *The Slave Trade, Domestic and Foreign: Why It Exists, and How It May Be Extinguished, How Slavery Grows in India*, 1853, Chapter XII.

3000 Rupî'ye toprak satın almıştı. Bir önceki sene 375 Rupî'lik ürün elde etmişti. Bunun 104 Rupî'sini vergi olarak İngilizlere ödemişti. Arazinin sürülmesi için 4 adet öküzü 100 Rupî'ye satın alırken işçiler içinde 100 Rupî ödemişti. Böylece elinde sadece 71 Rupî kalmıştı. Geçen seneden vergisini ödemek için borç para almış ve bunu zamanında ödeyemediğinden satın aldığı 100 Rupî'lik 4 öküzüne el konulmuştu.¹⁴ Örnekte'de görüldüğü üzere köylünün elinde bütün ailesini geçindirmek için sadece 71 Rupî kalmıştı. Bunun yanında toprağı taksitle aldığı da düşünülürse elinde ne kadar kalacağı meçhuldü. İngilizlerin kontrolündeki Hindistan'da kırsal kesimde yaşayan fakir halkın hayatı bu kısır döngü içinde geçiyordu. Kuraklık gibi ürün alınmadığı dönemlerde ise halk çaresiz kalmış ve kıtıklıklarda hayatını kaybetmişti. Bu döngünün en önemli kazananı vergisini bir şekilde peşin olarak alan İngilizler'di.

2. Demiryolları ve Sulama Kanallarının Kıtıklıklara Etkisi

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hintli halktan vergi toplamakla birlikte karşılığında devlet hizmeti sunmamaktaydı. Belirtildiği üzere şirket politikası ülkeden daha fazla kazanç elde etmektir. Bununla birlikte Hindistan'da ülkenin kalkınmasına katkısı olacak demiryolları ve sulama kanalları inşa etmekteydi. Gerçekte ise İngilizlerin amacı ülkeyi kalkındırmak değil daha fazla sömürebilmektir. Yapılan demiryolları ile zirai ürün ve ham maddelerin daha kolay ve hızlı bir şekilde Avrupa pazarına gönderilmesi amaçlanıyordu. Aynı şekilde sulama kanalları inşası ile de daha fazla ihraç edilmek istenen zirai ürünün yetiştirilmesi isteniyordu. Gerek demiryolları gerekse sulama kanallarının Hint halkının refahına katkı sunması beklenirken tam tersi oluyor ve ülkenin daha acımasız bir şekilde sömürülmesine imkan veriyordu.

Hindistan'da 1837 yılından önce demiryolları mevcut değildi. Ülke içinde ulaşım karayolu ve nehirler kullanılarak yapılmaktaydı. Yollar kullanışlı olmadığı gibi muson yağmurlarında kullanılamaz hale gelmekteydi. Yolların yetersiz ve zorluklarla dolu olmasından dolayı İngilizler ihraç malların taşınmasında önemli oranda para ve zaman kaybediyordu. Eğer demiryolları kurulmasaydı, İngilizlerin yaya olarak taşıyacağı her malda % 80-90 oranında para taşımacılıkta kaybedilecekti.¹⁵ Demiryolları sayesinde İngilizler daha fazla ürünün limanlara ve oradan da İngiltere'ye taşınmasını sağlamıştı. Böylece demiryollarının ulaştığı bölgelerdeki yerel market ve depolarda insanların ihtiyaç duyduğu tahıllar bulunamaz hale gelmişti. Hintliler kendi kendine yetebilme durumundan çıkıp kıtlık zamanlarında dış yardımlara muhtaç hale gelmişlerdi.¹⁶

Demiryolları sayesinde hızlanan ulaşım ülkedeki ekonomik yapının da temelden değişmesine sebep olmuştu. Demiryollarının inşasında rol almak isteyen İngilizler 1845 yılından itibaren kendi şirketlerini kurmaya başlamışlardı. Yatırımcılar için önemli olan ise yaptıkları harcamaları geri alabilecekleri garantili bir anlaşmaydı. Böylece İngilizler harcanan paraya değecek bir yatırım gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Bunun yanında demiryolları sayesinde Hindistan'ın doğal

14 Romesh C. Dutt, *Famines and Land Assessments*, (London: K. Paul Trench, Trumlbner, 1900), 110.

15 J. L. Hurd, "Railways", *Cambridge Economic History of India*, vol. 2: 1757-1970, Cambridge University Press, 1983, 1

16 L. C. Probyn, *Is India Solvent?*, (London: Effingham Wilson, 1880), 19.

ve işlenmemiş kaynaklarını İngiltere'ye getirme imkânına da sahip olacaktı. İngiltere'nin Manchester ve Lancashire tekstil endüstrisi o kadar hızlı gelişmişti ki ihtiyaç duyulan ham madde için şirketlerin Hindistan'da demiryolları inşa etmesi büyük önem arz etmişti.¹⁷ Yatırımcılar İngiliz yetkililer ile yaptıkları görüşmelerden kendileri için önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Buna göre yapılan demiryollarına kar ya da zarar etsin devlet desteği sağlanmıştı.¹⁸ Bu destek ise yine Hintlilere konan vergilerden karşılanacaktı.

Hindistan'da yaşanan kıtlıkların sıklığı ile ülkede yapılan demiryolları arasında bir ilişki bulunmaktaydı. Zira, ülkenin dört bir tarafında inşa edilen bu demiryolları sayesinde Hint halkı daha fazla sömürülüyordu. 1857 yılında Hindistan'da 288 mil¹⁹ demiryolu vardı. 1861 yılında demiryollarının uzunluğu 1.599 mile, 1865 yılında 3.373 mile, 1881 yılında 9.891 mile, 1895 yılında 19.555 mile, 1914 yılında ise 34.560 mile çıkmıştı. Bu sayede 1867-68 yılları arasında 12 milyon 697 bin 983 birimlik pirinç ihraç edilirken bu rakam 1877-78 yılları arasında 18 milyon 428 bin 625 birime çıkmıştı. Buğday ihracı ise aynı zaman diliminde 22 kat artmıştı. Bu bağlamda Hindistan'daki demiryolu ağı geliştikçe daha fazla zirai ürün Avrupa'ya gönderilmekteydi.²⁰ Ülke de egemen güç olan İngilizler çiftçilere sadece ihracını yaptıkları ürünleri yetiştirmeleri için baskı uygularken çiftçiler de ağır vergilerini ödeyebilmek için ellerindeki tüm ürünleri satmak zorunda kalıyordu. Kuraklıklar sonucu kıtlıklar başladığında ise halk kıtlıktan dolayı ölüyordu.

Normal şartlarda bir ülkede yapılan demiryolları gibi ulaşım yatırımları o ülke insanının gelişimini sağlamaya yöneliktir. Lakin başka bir devletin kontrolü veya işgali altında yaşıyor ise bu yatırımlar öncelikli olarak hâkim ülkenin ihtiyaçlarına hizmet etmekteydi. İngilizlerin Hindistan'da inşa ettikleri demiryolları da Hint halkına değil İngilizlerin sömürge hesaplarına katkı sağlamaktaydı. Aslında kıtlık zamanları gibi zor dönemlerde demiryollarının işler halde olması halkı kurtarmak adına büyük faydalar sağlar. Zira ulaşımın sağlanması ile birlikte yardımlar kıtlık görülen bölgelere daha kolay ulaştırılabilir. Gerçekte ise İngiliz yönetimi altında bu demiryollarının tek amacı kırsal bölgelerden kıyı şeridindeki limanlara mal taşımak olmuştu. Şehirlerden kırsal bölgelere yardım ulaştırmak ise İngiliz yönetimi altında bir hayalden ibaretti. Bu gerçeği İngilizlerin hazırladığı resmi belgelerde de görmekteydi. 1878-1880 yılı Kıtlık Araştırma Komisyonu raporlarına göre, demiryollarının ulaştığı bölgelerde ölümlerden dolayı nüfusun azalma oranı demiryolu olmayan bölgelere göre daha fazlaydı.²¹

İngilizlerin demiryollarından kazancı sadece Hindistan'dan ihraç ettikleri ürünler ile sınırlı değildi. Demiryollarının inşası ve işletmesinden en fazla faydayı İngiliz endüstrisi sağlıyordu. Hindistan sanayisi olmayan bir tarım ülkesiydi. Demiryolları ile köprüler için gerekli olan vagon

17 H. K. Meena, "Railway and Famines in British India", *Silpakorn University Journal of Social Sciences, Humanities, and Arts*, Vol. 16: 1, 2016, 7-8.

18 Rothermund, *An Economic History of India*, (New York, 1988), 32.

19 1 Mil 1,6 km'dir.

20 Meena, "Railway and Famines in British India", 9.

21 W. Digby, "Famine Prevention Studies", ed. Lady Hope, *General Sir Arthur Cotton: His Life and Work*, London 1900, 362-3.

ve motorlara kadar üretilmesi gerekli olan bütün teçhizat İngiltere'den Hindistan'a getiriliyordu. Trenlerin ihtiyaç duyduğu kömürler dahi İngilizler tarafından bu ülkeye getirilmekteydi. Öyle ki Kalküta'da pazarlanan İngiliz kömürü Bengal kömüründen daha ucuz olarak satılıyordu.²² Gerek demiryolları gerekse sulama kanalları görünürde Hintliler için yapılsa da amaç İngilizlere hizmet etmesiydi. Bu yapılar Hindistan ekonomisini modernize etmek amacı ile yapılmamıştı. Amaç kalkınma adı altında daha çok para kazanabilmektir.²³

İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'da demiryollarının inşa edilmesi yanında sulama kanalları açılması fikri de daha fazla para kazanmak içindi. Bununla birlikte İngilizler yapılan yatırımları Hint halkının gelişmesi adına inşa ettiklerini iddia ediyorlardı. Halktan toplanan ağır vergiler için de bu yatırımlar bahane ediliyordu. Böylece Hint halkının fakirlik ve geri kalmışlıktan kurtulacağı fikri yayılmaktaydı.²⁴ İngilizlere göre bu yatırımlarla ülkede tarım gelişecek ve daha fazla iş imkânı oluşacaktı. İngilizler Hindistan'ı sömürdüklerinin bilincindeydi ve gerek Hint halkına gerekse dünya kamuoyuna kolonileri olan Hindistan için faydalı yatırımlar yaptıklarını göstermek istiyorlardı. Dönemin Hindistan genel valisi Ripon su kanalları ve demiryollarının Hintlilerin yararına olduğunu iddia etmekteydi. Bu yatırımlar sayesinde de ülkede sıklıkla görülen kıtlıkların engellenebileceğini ifade ediyordu. Halbuki yukarıda da açıklandığı üzere bu yatırımlar tek taraflı olarak İngilizlere hizmet ettiği için kıtlıklarda daha fazla insanın ölmesine sebep olmaktaydı. Ripon hem bu yatırımları gerçekleştirip hem de kıtlıkların devam etmesinden dolayı İngilizlerin tenkit edilebileceğine inanmaktaydı. Bu durumda da ülkedeki hakimiyetlerinin sorgulanabileceğini belirtiyordu.²⁵

Demiryolu inşaatlarında olduğu gibi sulama kanallarının inşasında da birinci öncelik İngilizlerin daha fazla gelir etmesi üzerine kurulmuştu. İngilizler kanallar sayesinde daha fazla ürün yetiştirilebileceğini ve açlığa karşı halkın korunacağını iddia ediyordu. Lakin direkt olarak kanalların inşa edildiği bölgelerde bile kıtlık görülmüştü. Ganges kanalı 1860-1861 yıllarında yaşanan kıtlıktan halkı kurtaramamıştı. Orisa'da da kanallar 1866-1867 kıtlığında işe yaramamıştı.²⁶ Sulama kanalları kıtlığa çare olmasa da İngilizlerin kazancını katlamasına imkan vermişti. 600 bin pound harcanarak yapılan Penjab kanalları hizmete girdiğinde bölgeden yılda 4 milyon pound gelir elde edilmişti.²⁷ Kanal yapılan bölgelerdeki bu kazanım yerel halkın gıda ihtiyacını karşılayacak ürünler yerine ticari getirisi olan ürünlerin yetiştirilmesine sebep oluyordu. Hindistan Kıtlık Komisyonu başkanlığına getirilen Richard Strachey daha önce Hindistan'da yapımı süren kanallardan sorumlu bir mühendisti. Strachey için önemli olan

22 Rothermund, *An Economic History of India*, 33.

23 McGinn, "Capital, 'Development' And Canal Irrigation In Colonial India", 6.

24 Government of India, "Note on the Measures to be Adopted for the Extension of Irrigation Works in India, by Aid of Special Loans to be Raised for the Purpose", *Colonel R. Strachey, Sec. to the Gov. of India*, Public Works Dep., Calcutta February 10, 1865, Despatches on Irrigation in India since Transfer of Gov. of India to H.M., Parliamentary Papers, 1867, 105, 49.

25 Ripon, Marquis of Ripon, "KG to the Marquis of Hartington", *Viceroy's Camp, Agra*, November 12, 1881, No 59, Correspondence with the Secretary of State for India, 1881, BP7/3.

26 McGinn, "Capital, 'Development' And Canal Irrigation In Colonial India", 22-23.

27 P. T. Cautley, "Canals of Irrigation in the North-Western Provinces", *Calcutta Review*, XII, (1849), 141-142.

daha önce yapılması için çalıştığı kanal projelerinin başarılı ve gerekli olduğunu ispat etmekte. Kıtlığın önlenmesi ise ikinci önceliği olmuştur. Ona göre kanal inşa edilen bölgelerde ucuz değeri olan tarım ürünleri değil para kazandıracak daha değerli zirai ürünler yetiştirilmeliydi. Böylece onun başında olduğu Kıtık komisyonunun önceliği fakir halkın temel gıda ihtiyacını karşılayan tahıllar yerine ihraç edilebilen ve kanallar sayesinde sulanabilen ürünler yetiştirmek olmuştur.²⁸ Halk kendi beslenmesi için kanala ihtiyaç duymadan karabuğday, darı, uzun akdar, arpa gibi geleneksel ürünleri yetiştirirken kanalların yapılması ile birlikte pamuk, tütün, çivit ve şeker kamışı gibi ticari ürünler yetiştirmeye zorlanmıştı.²⁹

Halkın İngilizlerin zorlaması ile aşırı vergilere maruz kalması, onları kendi ihtiyaçlarını karşılayacağı temel gıda ürünleri yanında daha kazançlı olacağını düşündükleri ticari zirai ürünleri yetiştirmeye zorlamıştı. Demiryollarının hizmete girdiği bölgelerde yaşayan halkın ise İngilizlerin istediği ürünleri yetiştirmekten başka çaresi yoktu. Böylece halk, pamuk gibi ticari zirai ürünler yetiştirmeye başlamıştı. Daha fazla üretim isteği ile daha önce halkın genel ihtiyacına açık olan lakin zamanla İngilizlerin devletleştirdiği ormanlık alanlarda tarım arazilerine dönüştürülmeye başlanmıştı. İngilizler Hintli çiftçilerin özellikle 1857-1858 yıllarından sonra alışkın olduğu zirai sisteme göre ürün yetiştirmelerini engellemişti. Bunun yerine İngiltere'nin ihtiyaçlarına göre dizayn edilmiş karmaşık bir üretim sistemi dayatılmaya başlanmıştı.³⁰ İngiltere'de bulunan Manchester Ticaret Odası direkt olarak Hindistan'daki Berar bölgesindeki tarım arazilerinde kontrolü eline alarak buradaki insanlara zorla pamuk ektirmişti. Eski güçlü Hintli toprak sahipleri gücünü tamamen kaybetmiş ve İngilizlerin uygulamaya soktukları yeni tarım politikası insanlara dikte edilmişti. Deccan gibi bölgelerde pamuk verimli toprakta çok rahat yetiştiyse de kısa sürede toprağın verimliliğini de bitirmişti. Vergi alınan topraklara halkın sığırları serbestçe giremeyince toprak gerekli gübreyi de alamaz hale gelmiştir.³¹

İngilizler Hindistan'a geldiklerinde ülke hâlihazırda pamuk yetiştiriciliği ve tekstil üretiminde dünyanın önde gelen ülkesiydi. İngilizler 17. yüzyıldan itibaren çok yüksek miktarda tekstili kendi ülkelerine götürmeye başlamışlardı. Lakin İngiltere'de yaşanan endüstriyel devrimden sonra bu ülke tekstil üretiminde dünyanın en önemli ülkesi haline gelmekle kalmamış Hindistan'a bile ihraç yapmaya başlamıştı.³² Bütün bu teknolojik gelişmeler ve Avrupa'da yaşam standartlarının yükselmeye başlaması pamuk gibi ham maddelere daha fazla ihtiyaç duyan bir batı dünyası meydana getirmişti. Üretim her ne kadar İngiltere'de yapılsa da ham madde Hindistan gibi kolonilerden sağlanmaya devam etmişti. Buda Hindistan'da geleneksek gıda ürünleri yerine ticari ürünlerin ekilmesine sebep olmuştu.

Hindistan'da yaşayan köylüler yüzyıllardır kendi topraklarını işlemenin yanında herkese

28 McGinn, "Capital, 'Development' And Canal Irrigation In Colonial India", 20-21.

29 Elizabeth Whitcombe, *Agrarian Conditions in Northern India, The United Provinces Under British Rule, 1860-1900*, (New Delhi: Thompson Press, 1971), 31.

30 The Corner House, *Briefing 27: The Origins of the Third World*, December, 2002, 10.

31 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 313, 327.

32 Robert Robson, *The Cotton Industry in Britain*, (London: Macmillan, 1957), 1-3.

açık olan genel arazileri de kullanabilme hakkına sahipti. Bu arazilerdeki otlardan hayvanları besleniyor, arazide yetişen doğal ürünlerden istifade ederek üretime kazandırabiliyorlardı. Ev yapımından temiz su ihtiyacını sağlamaya kadar geniş bir perspektifte genel arazileri ortak bir şekilde kullanabiliyorlardı.³³ İngilizler ülkeyi kolonileri haline getirince halkın ortak kullanımına ait bu arazilerin devlete ait olduğunu ilan ederek kullanımına kısıtlamalar getirdi. Toprak sahiplerinden daha fazla vergi alındıkça köylüler toprak sahibi olanlar ve olmayanlar olarak ayrıştırıldı. Bireysellik ön plana çıktı. Daha önce herkese açık olan genel arazilerin kullanımına İngilizler ya izin vermedi ya da satışını yaptı.³⁴ 1870 yılına kadar Hindistan'ın % 20'sini oluşturan bütün ormanlık alanlar halk tarafından ortak olarak kullanıldı. Bu tarihten sonra ise devlete bağlı silahlı görevliler buraların kullanımına izin vermedi.³⁵ İngilizler ormanların yeni sahipleri olarak onları trenlerin ihtiyaç duyduğu yakıt olarak kullanırken ayrıca gemilerin yapımında da kullanmaya başladı. Ayrıca şehirler gelişmeye başladıkça bu ormanlar ihtiyaç duyulan kereste ihtiyacını da karşılıyordu.³⁶

İngilizler ormanlar dışında kalan, halkın hayvancılık için kullandığı yayla, mera ve çayır arazilerinin kullanımına da kısıtlamalar getirmişti. Hindistan zirai olarak farklılıklar gösteren bir ülkedi. Ülkenin doğusu pirinç yetiştirilebilen nemli ve yağışlı bir bölge iken batısı ise daha kuruydu ve buğday yetişmesine uygun iklimi vardı. Orta ve kuzey Hindistan ise hayvancılığın daha rahat yapılabileceği mera ve çayırlara sahipti. Özellikle 1857 yılında orta ve kuzey Hindistan'da yayılan isyandan dolayı İngiliz yetkililer hayvancılık ile uğraşan göçebe halkı suçlu kabileler olarak görmeye başlamıştı. Böylece onların kullandıkları arazilere kısıtlamalar getirildi. İngilizlerin gözünde her boş arazi satışının yapılabileceği ve vergilendirilebilecek arazi hükmündeydi. Buralarda hayvanlarını otlatanlar da vergi ödemek zorunda bırakıldı.³⁷ Bundan dolayı 1843-1873 yılları arasında sadece Daccan bölgesindeki sığır sayısı beş milyon azalmıştı. 1876-1878 kıtlığında ise birkaç milyon sığır ölmüştü. Bazı bölgelerde sığır sayısı % 60'lara varan oranlarda azalmıştı.³⁸ Öyle ki sabanlara koşulacak hayvan bulunamaz hale gelmeye başlayınca bu sabanları kadınlar çekmeye başlamışlardı.³⁹ Hayvan sayısındaki bu azalmadan dolayı toprağın ihtiyaç duyduğu gübrede de ciddi oranda kayıplar yaşanmıştı. Bazı topraklar ihtiyaç duyduğu gübreyi alamayınca tarım için kullanışsız hale geldi. Ticari tarım ürünlerinin devamlı surette ekilmeye başlanması ile birlikte de topraklar verimliliğini kaybetmeye ve erozyona uğramaya başladı.⁴⁰ Sulama kanallarının yapıldığı düz arazilerde de ilk yıllarda yüksek ürün verimi elde edilse de ilerleyen yıllarda drenaj sisteminin olmadığı

33 M. Chen, *Coping with Seasonality and Drought*, Delhi 1991, 119.

34 D. Ludden, *Peasant History in South India*, (Princeton: NJ, 1985) 23-24.

35 A. Murali, *Whose Trees? Forest Practices and Local Communities in Andra, 1600-1922*, ed. David Arnold and Ramachandra Guha, Oxford University Press, Delhi 1995, 100.

36 D. Hardiman, "Introduction", *Peasant Resistance in India 1858-1914*, Delhi 1992, op. cit. 154, 47-48.

37 Ludden, *Peasant History in South India*, 122.

38 V. Kaiwar, "Nature, Property and Polity in Colonial Bombay", *Journal of Peasant Studies*, 27: 2, Jan. 2000, 57.

39 N. Bhattacharya, "Pastoralists in a Colonial World", ed. Arnold, D. and Guha, R., *Nature, Culture, Imperialism*, Oxford Univ. Press, Delhi 1996, op. cilt. 107, 65.

40 Kaiwar, "Nature, Property and Polity in Colonial Bombay", 14.

bu topraklarda yüksek tuz birikimi artmıştı. Topraklarda tuz birikimin artması ile birlikte topraklar verimsizleşmiş ve ürün yetiştirmeye imkan vermemişti. Ayrıca eğimli arazilerde toprağın verimli üst kısımları kanalların yüksek debili suları tarafından daha hızlı bir şekilde taşınmaya başlanmış ve zengin tabaka yok olmuştu.⁴¹

3. İngiliz Yönetimi Altında Yaşanan Kıtliklar

Hindistan'da yaşanan kıtlıklar geçmişten günümüze araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Bu kıtlıkların sebebini kolonileşme dönemi sömürsünden, fazla nüfus artışına kadar çeşitli sebeplere bağlayanlar mevcuttur.⁴² İnşa edilen demiryolları sayesinde Hindistan'ın hızla sömürülmesinden sulama kanallarının yapılması ile geleneksel ürün yetiştiriciliğinin terk edilmesine kadar birçok faktör kıtlıklar da önemli rol oynamıştı. İngilizlerin halktan ağır vergiler alması da toplumun fakirleşmesinde ve kıtlık tehdidinde açık hale gelmesinde en önemli etkenlerden birisiydi. İklimsel faktörler ile kıtlıklar başlasa da ülkenin İngiliz sömürsü altında olması daha fazla insanın hayatını kaybetmesine sebep vermişti. Genel olarak yaşanan bütün bu kıtlıklarda tetikleyici faktör ise muson yağışlarıydı. Muson yağışlarının yetersiz olduğu dönemlerde yeterince ürün alınmaması kıtlık olaylarının başlamasına sebebiyet vermişti. Hindistan'da Muson yağmurları Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında görülmektedir. Muson yağmurları Aralık ve Ocak aylarında da kısmi olarak etkisini gösterir. Verimli bir ürün senesi için bu dönemlerde yağmur yağması zaruruydu. Kıtlık zamanları öncesinde toprak bu zaman dilimlerinde yeterince yağış alamamış ve ürün elde edilememişti. Bunun neticesinde halk temel gıda ürünlerinden mahrum kalmış ve kıtlıklar baş göstermişti.⁴³ Kıtlık dönemlerinde gıda fiyatları astronomik seviyede artmaktaydı. Çiftçiler çaresizlik içinde ellerinde bulundurdukları tohumlukları dahi satmak zorunda kalıyordu.⁴⁴ Buda çiftçileri içinden çıkamayacakları kısır bir döngü içine sokmaktaydı. Kıtlık dönemlerinde hükümetin aldığı tek önlem göstermelik ve faydasız yardım faaliyetlerine girişmekti. İngilizler fiyatların kontrolü, ürün temini ve dağıtımını gibi hiçbir gerçekçi önlem almıyordu. Kıtlık dönemlerinde fiyat kontrolü de dâhil olmak üzere özel sektöre karşı alınması gereken tedbirler alınmamıştı. Bunun sebebi İngilizlerin o dönemde hiç bir şart altında piyasaya ve özel sektöre devletin müdahale etmemesi gerektiği yönündeki anlayıştı.⁴⁵ Bu anlayış topraktan yeterince ürün alınmadığı dönemlerde Hint insanının astronomik fiyatlara ulaşan temel gıda ürünlerine ulaşamamasına sebebiyet vermişti.

Geçmişin zengin ülkesi bir anda en temel gıda maddelerini alamaz hale gelmişti. Halbuki 18. yüzyılda dünyanın en büyük üretim merkezi Avrupa değil Hindistan ve Çin'di. Güney

41 Klein, *Death in India*, p. 639.

42 J. R. Hebert, "Social ecology of famine in British India: Lessons for Africa in the 1980's?", *Ecology of Food and Nutrition*, vol. 20, no.2, 1987, pp. 97-108.

43 Arup Maharatra, *The Demography Of Indian Famines: A Historical Perspective*, (London School Of Economics And Political Science, University of London, Phd Thesis), London 1992, 30.

44 Dutt, *Famines and Land*, 44.

45 J. Drèze, "Famine Prevention in India", ed. Drèze and Sen, volume 2 *Political Economy of Hunger*, Clarendon Press, Oxford 1990, pp. 27-28.

Asya'da üretime katkı sunan insanlar Avrupa'da yaşayanlardan daha fazla kazanıyor, daha iyi yaşıyor ve daha iyi besleniyorlardı.⁴⁶ Bu durum Hint halkının İngilizler tarafından acımasızca sömürülmesine kadar devam etmişti. 1878 yılındaki bir araştırmaya göre ise İngilizlerin yönetimi altında geçen 120 yıllık süre diliminde Hindistan'da 31 büyük kıtlık olayı yaşanırken İngilizlerin bölgede olmadığı 2 bin yıl boyunca sadece 17 kayıtlı kıtlık olayı yaşanmıştı.⁴⁷ Hindistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını geri alması ile birlikte artık bu topraklarda milyonlarca insanın hayatını kaybettiği büyük bir kıtlık olayı da yaşanmamıştı. Farklı kaynaklarda çok farklı rakamlar telaffuz edilse de, Maitra ve Maharatna'ya göre Hindistan'da İngiliz yönetimi altında gerçekleşen ve milyonlarca ifade edilebilecek sayıda insan yaşamına sebep olan kıtlıklar şunlardı:

1770 Bengal Kıtılığı: Bu kıtlık 1769-1773 yılları arasında yaşanmış 10 milyon insan hayatını kaybetmişti.

Chalisa Kıtılığı: 1783-1784 yılları arasında Delhi bölgesi başta olmak üzere Kuzey Hindistan'ı etkilemişti. 1782-1783 yılında Güney Hindistan'da Madras şehri dâhil olmak üzere başlayan ilk kıtlığın yayılması ile meydana gelmişti. Bu iki kıtlıkta 11 milyon insan hayatını kaybetmişti.

Doji Bara Kıtılığı: 1791-1792 yılında yaşanmış ve Haydarabad, Deccan gibi büyük şehirlerde etkili olmuştu. İngilizlerin bölgedeki bütün tahılı Avrupa'ya göndermesi ve aşırı fiyat artışından 11 milyon Hintli hayatını kaybetmişti.

Rajasthan Kıtılığı: 1812-1813 yıllarında Rajasthan'da 2 milyon insan ölmüştü.

Agra Kıtılığı: 1837-1838 yıllarında Uttar Pradesh, Madhya, Delhi gibi farklı bölgelerde 1 milyon insan ölmüştü.

Yukarı Doab Kıtılığı: 1860-1861 yılında Penjab'ın bazı bölgelerinde görülmüş ve 2 milyon kişi ölmüştü.

Orissa Kıtılığı: 1866 yılında Orissa başta olmak üzere Hindistan'ın doğu kıyı kısmından Bengal ve Madras'a kadar etkili olup 1 milyon kişi ölmüştü.

Rajputana Kıtılığı: 1869 yılında Ajmer bölgesinde 1,5 milyon insan ölmüştü.

Büyük Hindistan Kıtılığı: 1876-1878 yıllarında Merkez eyaletlerden güney Hindistan'a kadar olan geniş bir alanda etkili olmuştu. Kıtlıkta ölenlerin sayıları farklı kaynaklarda 5,5 milyon insandan 11 milyon insan kadar değişiklik göstermektedir.

Madras Kıtılığı: 1884-1885 yıllarında Madras bölgesinde 1,5 milyon insanın ölmesine sebep olmuştu.

Hint Kıtılığı: 1896-1897 ve 1899-1900 yıllarında Madras, Bombay, Bengal, Uttar Pradesh, Haydarabad gibi farklı bölgelerde 6 milyon hayatını kaybetmişti.

Uttar Kıtılığı: 1907-1908 yılları arasında 3-4 milyon insan Uttar Pradesh eyaleti ve civar bölgelerde hayatını kaybetmişti.

Bengal Kıtılığı: 1943-1944 yılında Bengal'de yaşanmış 3,5 ila 5 milyon insan hayatını kaybetmişti.⁴⁸

46 K. Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton, New Jersey 2000, p. 3.

47 C. Walford, *The Famines of the World*, London 1878, p. 434.

48 Maitra, "British Colonials Starved to Death", 20-25.; Maharatna, "The Demography Of Indian Famines," 34.

Yukarıda açıklanan kıtlıklarda yaklaşık 65 milyon Hintlinin hayatını kaybettiği görülmektedir. Yıllar içinde tekrarlayan ve durmadan milyonlarca insanı öldüren bu kıtlıkları önlemek amacı ile İngilizlerce hiçbir şey yapılmaması çok acıdır.

Hindistan'da 1879-1920 yılları arasında sadece 1880-1890'lı yıllarda nüfus artışı gözlenmişti. 1750-1900 yılları arasında Güney Asya nüfusunun dünya nüfusuna oranı % 23'den % 20'ye gerilemişti. Aynı süre zarfında Avrupalıların dünya nüfusuna oranı ise % 17'den % 21'e çıkmıştı.⁴⁹ 1760-1943 yılları arasında Hindistan'da yaşanan kıtlıklarda 85 milyon insanın hayatını kaybettiği düşünülmektedir. 1870-1920 yılları arasında Hintlilerin yaşam süreleri % 20 azalmış, nüfus % 10 gerilemiş, tarım yapılan arazilerde ise % 12 düşüş yaşanmıştı.⁵⁰

1858 yılında acımasız İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kaldırılması ve Hindistan'ın direkt olarak İngiliz kraliyeti tarafından yönetilmeye başlanması doğu dünyası için bir umut kaynağı olabilirdi. Raj dönemi Hindistan'ını sömüren bu şirket yerine İngiliz kraliyetinin yönetimindeki bir Hindistan açıkların yaşanmadığı bir ülke olabilirdi. Hatta bunun ilk emaresi Kraliçe Victoria'nın 1858 yılında İngilizlerin direkt yönetimi ele alması sebebi ile yaptığı resmi açıklamada görülmekteydi. Buna göre Kraliçe, Hint halkına hitaben ırkı ne olursa olsun yönetimi altında bulunan insanlar ile beraberce çalışacaklarını, önemli olanın hizmetlerine giren kişinin eğitimi, kabiliyetleri ve dürüstlüğü olduğunu açıklamıştı. Bu resmi açıklama İngilizler tarafından kırk yıl boyunca görülmezden gelindi. Hindistan'daki bütün üst düzey yöneticiler maaşlarını Hindistan'dan alan İngilizler oldu. İngiliz okullarında eğitim gören üç nesil Hintli kendi ülkelerinde önemli hiçbir pozisyonda yer alamadı. Düşük pozisyonlara layık görülen Hintliler ile aynı görev ve sorumluluğa sahip İngilizler arasında bile maaş açısından uçurum bulunmaktaydı. 1892 yılına ait bir belgede İngiliz bir memur yıllık 13.930 pound kazanırken aynı işi yapan Hintli memur 3.280 pound almaktaydı. Bütün bu maaşlar bile yine bu insanlara konan vergilerden tahsil edilerek karşılanmaktaydı. İngiltere'nin cebinden para çıkmadığı gibi Hindistan'dan kazanılan paranın önemli bir miktarı olan 20-30 milyon pound, her yıl direkt olarak İngiltere'ye gönderiliyordu.⁵¹ Dutt'a göre İngilizler kendi insanlarına maaş ödemesi için yıllık 15 milyon pound ödenek ayırırken, sadece 3 milyon pound Hintli çalışanlara veriliyordu.⁵²

Hintliler İngilizler için onların hizmetini gördükleri insanlardan başka bir şey ifade etmiyordu. Ülkede kurulan sistem köylüsünden memuruna kadar herkesin bir şekilde sömürüldüğü bir sistemdi. İngilizler hizmetli olarak görseler de Hintliler ile günlük yaşamlarında devamlı surette beraber hareket etmişlerdi. Askerinden memuruna kadar arkalarını kollayan bu insanları kıtlık dönemlerinde yalnız bırakmışlardı. Hindistan'daki kıtlıklarda etkilenen bölgeler arasında en dikkat çekenlerden birisi Maharashtra bölgesiydi. Savaşlarda İngilizlerin en büyük destekçisi olarak mücadele etmiş bu halk kıtlıklar ile yok olmuştu. Bu bölge insanı İngilizlerin Hindistan

49 B. Tomlinson, "Economics: The Periphery", *The Economy of Modern India, 1869-1970*, The New Cambridge History of India, 3:3, Table 3.7., Cambridge, 1993, 68.

50 Meena, "Railway and Famines in British India", 12-13.

51 Dutt, *Indian Famines*, 10, 14.

52 Dutt, *Famies and Land*, xix.

yönetimini Babürlü İmparatorluğundan almasında hayati öneme sahip olmuştur. Maharashtra halkı geleneksel olarak İngilizlerin kendileri için oluşturdukları ordunun ana kaynağını oluşturmuştur. İngilizlerin yanında düşmanlarına karşı verdikleri mücadelenin kazanılmasında hayati öneme sahip bölge insanının yaşadığı köyler 1876 ve 1898-1902 yıllarındaki kıtlıklarda tamamen yok olmuştur.⁵³ En yakınlarını dahi gözden çıkaran İngilizler için önemli tek faktör Hindistan ve Hint halkının sonuna kadar sömürülmesini sağlayacak sistemlerinin devam etmesiydi. Davis'e göre İngilizlerin ülkede oluşturdukları bu sistem ile Hindistan'da üretilen her şeyin bir şekilde satışının yapılması amaçlanmıştı. 1876 yılında bir İngiliz yetkili ülkede paraya sahip herkesin kuraklık dolayısı ile fiyatı gittikçe artan tahılları alıp depoladığı, piyasaya sürülmeyen bu ürünün fiyatının daha da yükseldiği ve neticede yüksek fiyattan ihraç edilmesi için ellerinden geleni yaptıklarını ifade etmişti. Para kazanma hırsı o kadar artmıştı ki insanlar açlıktan ölümlerine tüccarlar eşlerine ait mücevherleri bile satarak daha fazla tahıl satın alıp bunu İngiltere'ye gönderme telaşı içine girmişlerdi.⁵⁴

Ürün fiyatlarındaki artış üreticinin kazanmasını değil aradaki İngiliz ve kendi halkına ihanet içinde olan Hintli üst sınıfa mensup tüccarların kazanması üzerine kurulmuştu. Tüccarlar, zenginler ve İngiltere'ye ihracatı gerçekleştiren kişiler ürün fiyatları ile oynamış ve ortaya çıkan yüksek gelirden bu küçük kesim istifade etmişti. Üretici ise astronomik seviyelere ulaşan ürün parasını değil tüccarların belirlediği küçük miktar ücreti almak zorunda bırakılmıştı.⁵⁵ 1872-1875 Büyük Hindistan Kıtlığı öncesi Hindistan'da topraktan alınan mahsul oranı normalin üzerinde gerçekleşmiş ve üretilen buğday ve pirinç gibi ürünlerin büyük kısmı her zamanki gibi İngiltere'ye gönderilmişti. Lakin 1876 yılı kışında toprak ihtiyaç duyduğu yağmuru alamayınca kuraklık baş göstermiş ve bu da kıtlığa giden ortamı hazırlamıştı.⁵⁶

Kuraklık sonucu ürün kıtlığı ortaya çıkınca artık fakir halk için temel gıda maddelerini satın almak imkânsız hale gelmişti. Yeterince yağış alıp iyi ürün veren eyaletlerde bile halk pirinç fiyatlarının aşırı artmasından dolayı açlık sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bu şartlarda istenen vergilerin ödenmesi ise imkânsızlaşınca insanların topraklarına el konulmuştu.⁵⁷ Aç kalan halk daha büyük şehirlere doğru yola çıkmaya çalışmış lakin yetkililer buna da izin vermemişti. Madras'ta 25 bin kişi polis zoru ile şehir dışına çıkarılırken, Bombay ve Poona gibi şehirlere giden yollar yetkililer tarafından kapatılmıştı.⁵⁸ Hintliler her geçen gün artan tahıl fiyatları sebebi ile evlerine yemek götüremez bir çaresizlik yaşarken İngilizler umursamazlık sınırlarını çoktan aşarak adeta bu halk ile alay etmişlerdi. Kuraklığın pençesindeki ülkede

53 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 339.

54 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 3.

55 B. M. Bhatia, *Famines in India: A study in Some Aspects Of The Economic History Of India (1860-1965)*, (London: Asia Publishing House, 2nd Edition, 1967), 98-101.

56 British Parliamentary Papers, *Report of the Indian Famine Commission*, (part 1) Famine Relief, cd. 2591, London, 1880, 191.

57 C. Guilmo, "Towards a New Demographic Equilibrium: The Inception of Demographic Transition in South India", *The Indian Economic and Social History Review*, 29: 3, 1992, 258.

58 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 4.

İngiliz yetkililer kendi kraliçelerinin aynı zamanda Hindistan Kraliçesi olması onuruna bir hafta sürecek kutlamalar organize etme kararı almışlardı. Neticede yapılan kutlamalara gerek İngiliz yetkililerden gerekse Hint üst sınıfına mensup toplamda 68 bin kişi katılmıştı. Bir hafta süre ile 68 bin kişi kutlamalarda yemek yiyerek ve eğlenerek vakit geçirmişlerdi. Bir İngiliz gazeteci kıtlık döneminde organize edilen bu kutlamadan hemen sonra Madras gibi şehirlerde yaklaşık yüz bin Hintlinin açlıktan hayatını kaybettiğini ortaya çıkarmıştı.⁵⁹

Kıtlık zamanlarında halka yardım etmesi gereken kişiler ise yerel seviyedeki en alt yetkililer olarak belirlenmişti. Kasabasında kıtlığın baş gösterdiği yerel yetkililer bu durumu hükümete bildirmekle yükümlü kılınmıştı. Hükümet ise öncelikle kıtlığın ne seviyede olduğunu ve ne tür yardım yapılabileceğine karar vereceği bir süreci takip etmişti. Yardımlar direkt veya dolaylı olabilmekteydi. Direkt yardım da açlık görülen bölgedeki kişilere para yardımı ya da yemek yardımı sağlanmaya çalışılırken dolaylı yardımlarda ise vergileri azaltma ya da zirai kredi sağlama gibi önlemlerin alınmaya çalışıldığı görülmekteydi.⁶⁰ Bu tür önlemlerin yerel olarak adlandırılabilir küçük kıtlık durumlarında rahatlatıcı yönleri olsa da şayet kıtlık çok büyük seviyede ise ve kıtlık neticesinde ortaya çıkan salgınlarda binlerce insan hayatını kaybetmeye başlamış ise hiç bir faydası olmamıştı.⁶¹ İngilizler kıtlık sebebi ile zor günler geçiren halkın düzenli gıda alabilmesi için çalışma kampları oluşturmuştu. Halka bu zor günlerinde ücretsiz gıda temin etmeleri gereken İngilizler onları çalıştırmış ve karşılığında da yemek vermişti. Kamplar genellikle yerleşim bölgelerinden uzak maden veya kanal yapımının gerçekleştirildiği bölgelerde kurulmuş ve açlıktan bitkin düşen insanlar bu kamplara ulaşmak için yüzlerce kilometre yol yürümek zorunda kalmışlardı. Maalesef kamplarda sunulan gıdalar ise yine yetersiz seviyede kalmıştı. Öyle ki, Nazilerin II. Dünya savaşında Yahudiler için kurdukları kamplardan birisi olan Buchenwald'da her bir bireyin günlük 1.627 kalori alması sağlanırken İngilizlerin Hint insanı için uygun gördüğü günlük kalori miktarı 1.500 olmuştu. Günde 9 saat çalıştırılan Hintlilere 450 gram pirinç verilmişti.⁶²

İngilizlerin yardımlarının milyonlarca insanın belirli zaman aralıklarında sürekli olarak hayatını kaybetmesini önlemede etkisi yoktu. İngilizlerin kıtlıkla mücadele için bulduğu bir diğer yöntem de bu insanların düşük ücretler ile İngiliz kolonilerinde çalıştırılmasıydı. İngilizler hali hazırda kölelik kaldırıldıktan sonra kolonilerde ortaya çıkan işçi açığını kapatmak için binlerce Hintli'yi çok düşük ücretle çalıştırmak amacı ile Guyana, Sri Lanka, Natal ve Mauritius gibi kolonilerine gemilerle götürmüşlerdir. Hindistan'da ortaya çıkan kıtlıklardan dolayı yiyecek hiçbir şey bulamayan binlerce Hintli kolonilere işçi olarak gidebilmek için işçi ofislerine kayıtlarını yaptırmaktaydı.⁶³ İngilizlerin her türlü şartta kendilerine fayda sağlayacak bir yol

59 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 3.

60 Maharatna, *The Demography Of Indian Famines*, 32.

61 R. Lardinois, "Famine, Epidemics and Mortality in South Asia: A Reappraisal of the Demographic crisis of 1876-78" *Economic and Political Weekly*, vol. 20, no.11, 1985, 454-465.

62 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 38-39.

63 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 112.

buldukları görülmekteydi. Normal şartlarda köyünden toprağından ayrılmak istemeyecek insanlar açlıktan ölmektense karın tokluğına çalışmak için kolonilere gitmek zorunda kalıyordu. İngilizler ise siyahî kölelerin yerine bu yeni sadık topluluğı bulmuşlardı. Kıtılık zamanı dışında kolonilerde ağır şartlarda çalışmak istemeyen Hintliler zorla kaçırılarak kolonilere götürülmüşken kıtılık zamanında kendi istekleri ile kolonilere gitmek zorunda bırakılmışlardı. Kolonilerdeki bu işçileri beslemek zorunda olan İngilizler ise yine yönlerini Hindistan'a çevirmişlerdi. 1838 yılında yaşanan kıtılıkta yine binlerce insan hayatını kaybederken İngilizler binlerce ton pirinci Kalküta'dan bir diğer koloni olan Mauritius'daki Hintli işçileri beslemek için götürmüşlerdi. Aynı şekilde Seylan'da (Sri Lanka) İngiltere'ye gönderilmek üzere çay toplayan Hintli işçilerin yemeğı de kıtılıkta ölen insanların ülkesi Hindistan'dan gelmişti.⁶⁴

Kıtılık zamanında yetersiz beslenmeden dolayı insanlar iskelet yığınlara dönüşüyordu. Ülkede şişman tek canlı türü yerel yetkililer tarafından koyun kadar şişman diye tabir edilen köpeklerdi. Sokaklar cesetlerle doluydu ve başıboş köpekler ise iskelete dönmüş bu cesetlerden beslenir hale gelmişlerdi. Durum bu kadar vahim olmasına rağmen gerek İngiliz kamuoyu gerekse Hintli elit kesimden kıtılıklar saklanmıştı. Gazeteler insanların kıtılıktan değil kolera ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklardan dolayı öldüklerini yazıyordu.⁶⁵ Aç kaldığı için başkasının bahçesine giren veya tahıl çalan kadın ve çocuklar öldürülmüyor ise damgalanıyor, işkence ediliyor ve burunları kesiliyordu.⁶⁶ 1878 yılında yeterince yağmura kavuşan toprak kuraklıktan kurtulmaya başlayınca Hintliler içinde bir ümit kaynağı olmuştu. Lakin ilk yağmurlardan sonra bölgede sivrisinekler inanılmaz bir şekilde çoğalmışlardır. Bunun neticesinde sıtma daha da yayılmış ve yüz binlerce köylü de bu sebeple hayatını kaybetmeye devam etmişti. Tarımsal iş gücünün kaybedilmesi ile birlikte de düzenli ziraata geçilememiş ve kuraklığın getirdiğı kısır döngü devam etmişti.⁶⁷ Sivrisineklerin bu denli çoğalmasının bir diğer önemli sebebi de İngilizlerin sulama kanallarıydı. Kıtılığa çare olması gereken sulama kanalları adeta bataklıklara dönüşmüştü. Normal şartlarda yağın yağmur suları doğal olarak ırmaklara taşınırken artık sulama kanallarına taşınmıştı. Burada biriken sular bataklık ortamı oluşturmuş ve sivrisineklerin aşırı derecede çoğalmasına sebep olmuştu.⁶⁸

Hintlilerin yiyecek bulabilme ümidi ile göç etmeleri engellenmeye çalışılsa da gitmek istedikleri kasaba ve şehirlerde de durum pek farklı değildi. İnsanlar bir iş bulup, para kazanıp, yiyecek almak için çabalasalar da bu mümkün olmamıştı. İngiliz Vali Lytton bu fakir insanlara yardım etmek yerine İngiltere'nin Afganistan'a düzenleyeceği askeri operasyon için mali kaynaklar bulmaya çabalamıştı.⁶⁹ Davis'e göre 1876-1878 yılları arasında Muson yağmurlarının

64 Carey, *The Slave Trade*, xii.

65 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 6.

66 I. Klein, "When the Rains Failed: Famine, Relief, and Mortality in British India", *The Indian Economic and Social History Review*, 21:2, 1984, pp. 196-7.; Davis, *Late Victorian Holocausts*, 46.

67 N. Nicholls, "Complex Climate-Human-Ecosystem Interactions in the 1877 El Niño", *Abstracts, Second International Climate and History Conference*, Norwich, 1998, 65-66.

68 I. Klein, "Death in India, 1871-1921", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 32, No. 4, Aug., 1973, pp. 639-659.

69 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 7.

yağmaması sonucu başlayan kıtlıkta 12 milyon Çinli ve 6 milyon Hintli hayatını kaybetmişti. Davis kıtlığın sebeplerinden birisinin yağmurların yetersiz yağmasının olduğunu lakin asıl sebebin Avrupalı ülkeler, Amerika ve Japonya'nın kolonilere serbest piyasa hükümlerini dayatmaları olduğunu ifade etmişti.⁷⁰

İngilizlerin serbest ticaret hükümlerini bahane ederek ücret kontrolüne izin vermemesi nedeni ile tahıl fiyatları gün geçtikçe artmaya devam etmişti. Fiyatların bu derece artırılmasındaki amaç kurak bölgelerin elinde kalan bütün ürünü alabilmek ve daha fazla para kazanılarak ihracatın devamlılığını sağlamaktır. Buda, kuraklık sonrası yaşanan kıtlıklarda daha fazla insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. İhracı hemen yapılmayıp limanlarda depolanan tahıllar fiyatların daha da artmasını sağlamıştı. Hindistan'ın İngiliz valisi bu durumun farkındaydı. Vali Lytton astronomik düzeydeki fiyat artışına kesinlikle karşılmayacağını emri altındaki memurlara ve diğer yetkililere yazılı olarak bildirmişti.⁷¹ İngilizler kıtlıklardan milyonlarca insanın öldüğünü dünya kamuoyundan da saklamışlardı. İngiliz gazeteler Hintlilerin kıtlık sebebi ile değil salgınlarda öldüğünü yazarken, kıtlıkların yaşandığı dönemde yaşanan trajedilerin kamuoyuna duyurulmasını sağlayacak bağımsız Hintli basın yayın organları mevcut değildi. Bununla birlikte kıtlıklar ile ilgili basın yayın organlarının yapmış olduğu haberleri inceleyen bir çalışmada mevcut değildi.⁷² Kıtlıkla ilgili ilk haberlerden birisi ancak 1897 yılında The Hindu adlı gazetede çıkan bir yazıydı. Buna göre gazete Hintlilere ait milyonlarca paranın lüks içinde yaşayan İngiliz yönetiminin ihtiyaçları için kullanıldığını belirtiyor ve bu paranın Hint halkı için kullanılması halinde ülkenin kalkınabileceğini ve kıtlıkların yaşanmayacağını ifade ediyordu.⁷³ Aynı gazete, yönetim ile ilgili olarak, ne zaman kıtlık tehlikesi etkisini kaybetse İngilizlerin bir sonraki kıtlık olayına kadar mutlu günlerine geri döndüğünü belirtmekteydi. Gazete kıtlık komisyonları kurulduğunu lakin İngilizlerin yapması gerekenleri hiçbir zaman yapmadığını da yazmaktaydı.⁷⁴

Dünya kamuoyunun duymadığı, İngiliz yönetiminin ise umursamadığı kıtlıklar için organize edilen yardımlar da göstermelikti. İngilizlerin organize ettiği yetersiz yardım faaliyetlerinin başarısız olmasının bir önemli nedeni de Hindistan gibi çok farklı sosyal yapısı olan bir ülkede halkın yaşam biçiminin dikkate alınmadan yapılmasıydı. Hindistan'da her Hindu birey kendi kast sistemi içinde hayatını devam ettirmekteydi. Farklı kasttan insanlar birlikte yemek yiyemezlerdi zira herbirinin kendilerini bağlayıcı hukukları vardı. Kastlar arası geçiş imkanı da yoktu. Kasttan çıkarılmak toplumda dışlanma sebebiydi. 1866 yılında Orissa'da yaşayan Hindu inancına mensup Hintliler kendilerine yardım için kurulan ortak mutfaktan yemeyi kast sistemi dolayısıyla kabul etmemişlerdi. Bölge insanı için statülerini kaybederek bir alt kasttan

70 Davis, *Late Victorian Holocausts*, 1.

71 Maitra, "British Colonials Starved to Death", 23.

72 Dan Banik, *Freedom From Famine*, (Oslo: the Department of Political Science, University of Oslo, A thesis for the Cand. Polit. Degree, 1997), 116.

73 The Hindu, Daily, "The Starving Ryot", Madras, 15 March 1897.

74 The Hindu, Daily, "The Starving Ryot", Madras, 24 March 1897.

sayılma düşüncesi, insanların bu ortak mutfaklara gidip yemek almasına engel olmuştu. Daha alt seviyedeki fakirler için ideal olan bu yemek dağıtımını orta sınıf için bir hakaret anlamı taşıyordu. Aşağı kasttan insanlar ile beraber yemek yemesi yasak olanlar pişirilmemiş pirincin kendilerine verilmesini bunu kendi evlerinde pişirerek yiyebileceklerini ifade etmişlerdi. Bu istek İngilizler tarafından kabul edilmeyince binlerce insan evinde ölmeyi tercih etmişti.⁷⁵ Hintlilerin Kast sistemine dayalı yaşam şeklini gayet iyi bilen ve bunu her zaman kendileri için kullanan İngilizler konu yardım olunca bunu görmezden gelmişti. Hintli Müslümanlar'da İngilizlerin yardımından tam olarak faydalanamıyordu. İngilizler kıtlık bölgelerinde mutfaklar oluşturup yemek pişirmiş ve bunu daha çok Hintli kadınlara dağıtmıştı. Müslüman olan ve purda adı verilen örtüleri ile tüm vücutlarını kapatan kadınlar inançları gereği eşleri yanlarında olmadan dışarı çıkmıyorlardı. İngilizlerin kurduğu mutfaklara da bu sebepten gitmemişlerdi.⁷⁶

Sonuç

İngilizler Hint coğrafyasına geldikleri ilk günden itibaren bu bölgenin zenginliklerini sömürmeye başlamışlardır. İngilizler doğunun gözde, zengin ülkesi Hindistan ve diğer kolonileri sayesinde günümüzdeki güçlerine ulaşmıştır. İngilizler daha fazla para kazanma hırsı ile bu ülkenin kaynaklarını ve insanlarını sömürmüşlerdir. Karşılarında onları durduracak hiçbir gücün olmaması onların bu ülkeyi daha fazla tarumar etmesine imkân tanımıştır. İngilizlerin ülkeyi işgal etmeye başlamaları ile birlikte ilk olarak Hintlilere ağır vergiler yüklenmiştir. Halk bu vergileri ödemek için İngilizlerin dayattığı ihracı yapılan zirai ürünleri yetiştirmek zorunda bırakılmıştır. Temel gıda ürünleri yerine bu ürünlerin yetiştirilmeye başlanması ile birlikte ülke de gıda ihtiyacının yaşanabileceği yeni bir döneme girilmiştir. İngilizlerin ülkenin kalkınması adına inşa ettiklerini söyledikleri demiryolları ve sulama kanalları sebebi ile de halk daha fazla sömürülmüştür. Demiryolu ağının ulaştığı bölgelerde yaşayan halk İngilizlerin ticaretine daha fazla katkı sunmaya zorlanmıştır. Sulama kanallarının inşa edildiği bölgelerde yaşayan halka da ürün dayatması yapılarak ihtiyaç duyulan zirai ürünlerin üretimi engellenmiştir. Muson yağışlarının eksikliği sebebi ile kuraklık yaşanması da halkın kıtlıklara karşı savunmasız kalmasını sağlamıştır.

İngilizler doğunuz bu zengin ülkesini sömürerek zenginleşirken Hindistan ise eski güzel günlerine dönemeyecek ölçüde fakirleştirilmiştir. Ülke gerek ham madde gerekse insan kaynakları açısından sömürülmüştür. Milyonlarca insanı İngilizlerin yanlış politikaları sonucu kıtlıklarda hayatını kaybetmiştir. Bu çalışma ile de ülkede yaşanan kıtlıklar ve İngiliz politikaları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. İngilizlerin kendi ticari kazanımları uğruna ülke halkını açlığa mahkum bırakacak politikalar uyguladığı görülmektedir. Halktan alınan ağır vergiler ile Hintliler fakirleşirken ürün politikası değişikliği ile de halk kuraklık gibi zor

75 Report 1867, *Report of the Commissioners Appointed to Enquire into the Famine in Bengal and Orissa in 1866*, Volumes I, II. Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1866-1867, vii; xvii; lxxii.

76 Famine Code, *Revenue Department, N-W. Provinces and Oudh*, Revised Edition, Revenue Department, Allahabad North - Western Provinces and Oudh 1898, 20.

zamanlarda ihtiyaç duyduğu temel gıda ürünlerini alamayacak hale gelmiştir. İngilizlerin kıtlıkla mücadelede de etkin önlemler almadığı görülmüştür. Ayrıca ülkenin muhtaç insanlarını diğer kolonilerinde kölelerin yerine ucuz işçiler olarak istihdam eden çıkarıcı politikalar yürüttükleri belirlenmiştir. Çalışma ile Hintlilerin en temel hakkı olan gıda maddelerinin dahi İngilizler için ticari bir kazanç dönüştürüldüğüne yönelik bilgiler sunulmuştur. Milyonlarca Hintlinin kıtlıklarda hayatını kaybetmesi ve bunun birinci dereceden sorumlusunun İngilizlerin ülkede uyguladığı sömürü politikaları olduğu daha detaylı çalışmalara konu olmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

AYKROYD, W. R., *The Conquest of Famine*, Chatto & Windus, London 1974.

BANIK, Dan, *Freedom From Famine*, (the Department of Political Science, University of Oslo, A thesis for the Cand. Polit. Degree), Oslo 1997.

BELIAPPA, K. C., *The Image of India in English Fiction*, B.R. Publishing Corporation, Delhi 1991.

BHATIA, B.M., *Famines in India: A Study in Some Aspects Of The Economic History Of India (1860-1965)*, Asia Publishing House 2nd Edition, London 1967.

BHATTACHARYA, N., "Pastoralists in a Colonial World", in Arnold, D. and Guha, R. (eds.) *Nature, Culture, Imperialism*, Oxford Univ. Press, Delhi 1996.

BRITISH PARLIAMENTARY PAPERS, *Report of the Indian Famine Commission* (part 1) Famine Relief, cd. 2591, London 1880.

CAIN, P J and Hopkins, A. G., *British Imperialism. Vol. 1 Innovation and Expansion 1688-1914 and Vol. 2, Crisis and Deconstruction, 1914-1990*, Longman, London 1993.

CANNON, Geoffrey, "What Do You Think?", *World Nutrition*, Volume 5, Number 5, May 2014, pp. 472-485.

CAREY, Henry C., *The Slave Trade, Domestic and Foreign: Why It Exists, and How It May Be Extinguished, How Slavery Grows in India*, 1853, Chapter XII.

CAUTLEY, P. T., "Canals of Irrigation in the North-Western Provinces", *Calcutta Review*, XII, 1849, pp. 79-183.

CHEN, M., *Coping with Seasonality and Drought*, Delhi 1991.

DAVIS, M., *Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World*, Verso Books, London 2000.

DIGBY, W., "Famine Prevention Studies", ed. Lady Hope, *General Sir Arthur Cotton: His Life and Work*, London 1900.

- DRÈZE, J. "Famine Prevention in India" ed. Drèze and Sen, *Political Economy of Hunger*, Volume 2, Clarendon Press, Oxford 1990.
- DUTT, R. C., *Famines and Land Assessments*, K. Paul, Trench, Trumlubner, London 1900.
- DUTT, Romesh, *Indian Famines: Their Causes and Prevention*, P. S. King and Son, London 1901.
- FAMINE CODE, 1898, *Revenue Department, N-W. Provinces and Oudh*, Revised Edition, North - Western Provinces and Oudh, Revenue Department, Allahabad 1898.
- GOVERNMENT OF INDIA, "Note on the Measures to be adopted for the Extension of Irrigation Works in India, by aid of Special Loans to be Raised for the Purpose", *Colonel R. Strachey, Secretary to the Government of India*, Calcutta: Public Works Department February 10, 186. Despatches on Irrigation in India since Transfer of Government of India to H.M., *Parliamentary Papers*, 105, Calcutta 1867.
- GUILMOTO, C., "Towards a New Demographic Equilibrium: The Inception of Demographic Transition in South India", *The Indian Economic and Social History Review* 29: 3, Delhi 1992.
- HARDIMAN, D., "Introduction" *Peasant Resistance in India 1858-1914*, op. cit. 154, Delhi 1992.
- HEBERT, J. R., "Social Ecology Of Famine in British India: Lessons for Africa in the 1980's?", *Ecology of Food and Nutrition*, vol. 20, no.2, 1987, pp.97-108.
- HURD, J. I., "Railways", *Cambridge Economic History of India*, vol. 2, 1757-1970, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- IQBAL, Javed, "Mutiny or War of Independence? Determining the True Nature of the Uprising of 1857", *Pakistan Journal of History and Culture*, Vol.XXXI, No.1, 2010, pp. 55-70.
- KAIWAR, V., "Nature, Property and Polity in Colonial Bombay", *Journal of Peasant Studies*, 27: 2, Jan. 2000.
- KLEIN, I., "Death in India, 1871-1921", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 32, No. 4, Aug., 1973, pp. 639-659.
- KLEIN, I., "When the Rains Failed: Famine, Relief, and Mortality in British India", *The Indian Economic and Social History Review*, 21:2, 1984.
- LARDINOIS, R., "Famine, Epidemics and Mortality in South Asia: A Reappraisal of the Demographic crisis of 1876-78", *Economic and Political Weekly*, vol.20, no.11, 1985, pp.454-465.
- LUDDEN, D., *Peasant History in South India*, Princeton, NJ 1985.
- MAHARATNA, Arup, *The Demography Of Indian Famines: A Historical Perspective*, (London School Of Economics And Political Science, University of London, Phd Thesis), London 1992.
- MAITRA, R., "British Colonials Starved to Death 60 Million-Plus Indians, But, Why?", *EIR*, July 3, 2015, pp. 20-25.
- MANNING, Richard, *Against the Grain. How Agriculture Has Hijacked Civilization*, North Point Press, New York 2004.
- MCGINN, Patrick, "Capital, 'Development' And Canal Irrigation In Colonial India", *Institute For Social And Economic Change*, Working Paper, 2009.
- MEENA, H. K., "Railway and Famines in British India", *Silpakorn University Journal of Social Sciences, Humanities, and Arts*, Vol.16(1), 2016, pp. 1-18.
- MURALI, A., *Whose Trees? Forest Practices and Local Communities in Andra, 1600-1922*, ed. David Arnold and Ramachandra Guha, Oxford University Press, Delhi 1995.
- NICHOLLS, N., "Complex Climate-Human-Ecosystem Interactions in the 1877 El Niño", *Abstracts, Second International Climate and History Conference*, Norwich 1998.

- Ó GRÁDA, Cormac, *Famine: A Short History*, Princeton University Press, Princeton 2009.
- POMERANZ, K., *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton, New Jersey 2000.
- PROBYN, L. C., *Is India Solvent?*, Effingham Wilson, London 1880.
- REPORT 1867, *Report of the Commissioners Appointed to Enquire into the Famine in Bengal and Orissa in 1866*, Volumes I, II., Superintendent of Government Printing, Calcutta 1866-1867.
- RIPON, Marquis of Ripon, “KG to the Marquis of Hartington”, *Viceroy’s Camp, Agra*, November 12, 1881, No 59, The Marquis of Ripon, Correspondence with the Secretary of State for India, 1881, BP7/3.
- ROBSON, Robert, *The Cotton Industry in Britain*, Macmillan, London 1957.
- ROTHERMUND, D., *An Economic History of India*, New York 1988.
- SKOUFIAS, Emmanuel, “Economic crises and natural disasters: Coping strategies and policy implications”, *World Development*, 31(7), 2003, pp. 1087-1102
- THE CORNER HOUSE, *Briefing 27: The Origins of the Third World*, December, 2002.
- THE HINDU, “The Starving Ryot”, *Daily*, Madras, 15 March 1897, 24 March 1897.
- TOMLINSON, B., “Economics: The Periphery”, *The Economy of Modern India, 1869-1970*, The New Cambridge History of India, 3:3, Table 3.7., Cambridge 1993.
- VERNON, James, *Hunger: A modern History*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2007.
- WALFORD, C., *The Famines of the World*, London 1878.
- WHITCOMBE, E., “Irrigation” ed. Kumar, D., *The Cambridge Economic History of India*, Volume Two: 1757- c.1970, Cambridge 1983.
- WHITCOMBE, Elizabeth, *Agrarian Conditions in Northern India: The United Provinces under British Rule, 1860-1900*, Thompson Press, New Delhi 1971.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı

Foreign Policy of Azerbaijan Democratic Republic (ADR) and Ali Merdan Topchibashi

Vügar İmanbeyli¹

öz

1918-1920 yılları arasında 23 ay gibi kısa bir sürede varlığını sürdüren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR), çağdaş (kuzey) Azerbaycan tarihinin son derece önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Şimdiye dek bu dönemde ilgili azımsanmayacak miktarda belge yayınları ile birlikte bu dönemin farklı yönlerini ortaya koyan incelemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, milli tarihçiler tarafından yapılan ve kıymeti tartışılmaz araştırmalardaki kronolojik-tarihi (ve biraz da deskriptif) yaklaşımlardan ziyade bu kısa tecrübeyi, Uluslararası İlişkiler disiplininin sunduğu imkanlar doğrultusunda, özellikle de ADR'in işgalinin yüzüncü yılında değerlendirmekte fayda vardır. Bu tür bir değerlendirme, mevcut bilgi birikimine ve ayrıca ADR tecrübesinin daha iyi anlamlandırılmasına katkı sağlayacaktır. Bu yazı böyle bir değerlendirmeye giriş mahiyetinde olup bazı sınıflandırmalar denemesini ve mülahalazaları ifade etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bazı tasnifler dışında yazının geliştirmeye çalıştığı ana fikir, her ne kadar bir devlet tecrübesine tam olarak sahip olmasalar da ADR kurucu kadrolarının dış politikada dönemin şartlarının gerektirdiği çevikliği çok çabuk edindikleri, dış politika ve diplomaside kurumsallaşmayı öncelikledikleri, devletin bağımsızlığının tanınması yolunda neredeyse tüm diplomasi araçlarını kullanmaya çalıştıkları hususudur. Tüm bunların da ADR'in "baş diplomatı" payesini ziyadesiyle hak eden Ali Merdan Topçubaşı'nın (1865-1934) diplomatik eylem ve söylemlerine yansıdığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Dış politika, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR), Diplomasi

ABSTRACT

The Azerbaijani Democratic Republic (ADR), which existed for only 23 months between 1918 and 1920, occupies an extremely important place in the history of contemporary (Northern) Azerbaijan. So far a considerable amount of works including archival documents as well as academic studies investigating different aspects of this period have been produced. However, accepting the importance of chronological-historical (and partly descriptive) works made by national historians, this short experience should also be evaluated by using methods that the International Relations discipline presents. This kind of assessment, that

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Vügar İmanbeyli (Doç. Dr.),
İstanbul, Türkiye.
E-posta: vugarimanbeyli@sehird.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8053-3381

Başvuru/Submitted: 11.05.2020
Kabul/Accepted: 15.07.2020

Atıf/Citation: İmanbeyli, Vügar. "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 227-245.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.015>

would be especially meaningful in the centenary of its fall, will contribute to our understanding of the ADR experience. This article has been written as an introduction to such an assessment and includes some initial classifications and generalizations. Alongside this, the main idea that it tries to develop is that the ADR's founders, though lacking state management experience, were able to quickly acquire capabilities that were necessary to conduct foreign policy in that time, gave priority to institutionalization in foreign policy and diplomacy, and used almost all diplomatic instruments in order to make the state independence recognized. All of this, it can be said, was reflected in the diplomatic discourse and activities of Ali Merdan Topchubashi (1865-1934), who rightly deserves to be called the "chief diplomat" of the ADR.

Keywords: Azerbaijan, Foreign policy, the Azerbaijani Democratic Republic, Diplomacy

EXTENDED ABSTRACT

The Azerbaijani Democratic Republic (ADR), which existed for only 23 months between 1918 and 1920, occupies an extremely important place in the history of contemporary (Northern) Azerbaijan. So far a considerable amount of works including archival documents as well as academic studies investigating different aspects of this period has been produced. However, accepting the importance of chronological-historical (and partly descriptive) works made by national historians, this short experience should also be evaluated by using methods that the International Relations discipline presents. This kind of assessment, that would be especially meaningful in the centenary of its fall, will contribute to our understanding of the ADR experience. This article has been written as an introduction to such an assessment and includes some initial classifications and generalizations. The article is composed of three parts.

In the first part, the article identifies the general framework for the ADR foreign policy under three subtitles, namely, *parameters*, *threats* and *periodization*. In this sense, it classifies the following five fundamental parameters as shaping the ADR foreign policy: 1) *de facto* and *de jure* recognition of the state independence, 2) guaranteeing the general security and security of borders, 3) the search for allies (especially among great powers), 4) establishing political/economic/trade relations with neighbors and other states, 5) promotion of the idea of the Caucasian Confederation. Subsequently, the article identifies the following four main threats that threatened the existence and security of ADR: 1) the Baku Bolshevik Commune, 2) General Denikin's Voluntary Army, 3) Violent tension with Armenia and local war in the borderland, 4) the Bolshevik Russia. The ADR somehow overcame the first two threats, tried to keep the third one under control, but failed to challenge the last. The article also divides the ADR foreign policy process into three periods: 1) (full) protection by the Ottoman state, 2) (semi) protection by Britain, 3) a period without protection (*de facto* independence).

In addition to these classifications, in the second part, the article deals with the practical side of ADR foreign policy, that is, bilateral relations with neighbors and regional and great powers and tries to summarize a general framework of policies and contacts. It seems that in a short time the ADR not only achieved the establishment of formal relations in all these levels,

but also developed multidimensional (political, economic, military etc.) foreign engagement. Moreover, the article touches on some aspects on conduction of diplomacy by the ADR, that is, principles, instruments and institutionalization of diplomacy. It concludes that in a short period of time, the ADR founders tried to institutionalize diplomacy and to build an effective ministry having central apparatus and *ad hoc* as well as resident missions abroad. The ADR demonstrated all characteristics of a small state by focusing on multilateral diplomacy, integration with neighbors as well as defending principles of peaceful co-existence. The main idea that this article tries to develop here is that the ADR's founders, though lacking state management experience, were able to quickly acquire capabilities that were necessary to conduct foreign policy in that time, gave priority to institutionalization in foreign policy and diplomacy, and used almost all diplomatic instruments in order to make the state independence recognized.

All of this, it can be said, was reflected on the diplomatic discourse and activities of Ali Merdan Topchubashi (1865-1934), who rightly deserves to be called the "chief diplomat" of ADR. In the last part, the article briefly illustrates Topchubashi's diplomatic activities in Istanbul and Paris, and presents him as a zenith of ADR diplomacy.

Giriş

1918-1920 yılları arasında 23 ay gibi kısa bir sürede varlığını sürdüren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (orijinal ifadesiyle, *Azerbaycan Demokratik Respublikası* – ADR)¹, çağdaş (kuzey) Azerbaycan tarihinin son derece önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Şimdiye dek bu dönemle ilgili azımsanmayacak miktarda belge yayınları ile birlikte ADR tecrübesinin farklı (siyasi, ekonomik, sosyal vs.) yönlerini ortaya koymaya çalışan incelemeler yapılmıştır.² Bununla birlikte, üzerinden yüz yıllık bir sürenin geçmesinin ardından milli tarihçiler tarafından yapılan ve kıymeti tartışılmaz araştırmalardaki kronolojik-tarihi (ve biraz da deskriptif) yaklaşımlardan ziyade ADR döneminin dış politika ve diplomasisinin Uluslararası İlişkiler biliminin sunduğu imkanlar doğrultusunda ve mevcut bilgi birikimi çerçevesinde değerlendirilmesine gerek duyulmaktadır. Bu tür bir değerlendirmenin, mevcut bilgi birikimimize ve ayrıca ADR tecrübesini daha iyi anlamlandırmaya katkı sağlayacağı belirtilmelidir. Bu yazı böyle bir değerlendirmeye giriş mahiyetinde olup bazı sınıflandırmalar denemesini ve mülahazaları ifade etmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Yazı, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci olarak ADR politikasının genel çerçevesi ele alınacaktır. Burada dış politikanın başlıca parametreleri ve belli başlı aşamaları tasnif edilecek, karşılaşılan çeşitli dış tehditlere değinilecektir. İkinci olarak ADR dış politikasının pratik düzlemdeki çerçevesinden bahsedilecektir. Burada bölgesel ve uluslararası düzeydeki ilişkilere kısaca yer verilecektir. Ayrıca, bu kısımda ADR diplomasisinin bir takım bileşenleri ayırt edilmeye çalışılacak ve bu diplomasinin prensipleri, kurumsal gelişimi ve araçları özetle sözkonusu edilecektir. Üçüncü olarak ise, tüm bu dış politika ve diplomasi süreçlerinin tam merkezinde bulunarak dış politikanın hem yapımcısı, hem de uygulayıcısı olarak temayüz eden Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) mevzubahis edilecektir. ADR'in “baş diplomatı”

1 Bu yazıda neden ADR kısaltmasının kullanıldığını kısaca açıklığa kavuşturmak gerekir. Mevcut literatürde bu cumhuriyetin nasıl adlandırılması gerektiğinin tartışmalı olageldiği gözlemlenebilir. 28 Mayıs 1918 tarihinde ilan edilen İstiklal Beyannamesi'nde “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti” (AHC) ifadesi üç kere geçmektedir. Buradaki “halk” kelimesi Rusçaya “demokratik” olarak çevrilmiştir. Bunlara rağmen daha sonra devlet kurumlarının resmi yazışma ve mühürlerinde “Azerbaycan Cumhuriyeti” ifadesini tercih ettikleri bilinmektedir. Buna rağmen, Topçubaşı liderliğindeki diplomatik delegasyonunun 1919 Paris Barış Konferansı için (Fransızca ve İngilizce olarak) hazırlamış olduğu memorandumda ise devletin bağımsızlığının “Democratic Republic of Azerbaijan” ismiyle tanınması önerilmekteydi. 28 Nisan 1920'deki Bolşevik işgali sonrasında bu dönemden bahsederken Sovyet tarihçileri, “Müsavat Hükümeti” ifadesini kullanmışlardır. *Perestroyka* ile birlikte sözkonusu dönemde ilgili yaklaşımlar değişmeye başlamış ve bu çerçevede sayıları artmaya başlayan çalışmalarda “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” (ADR) ifadesi kullanılmıştır. Muhtemelen bu ifadenin tercihinde, o esnada toplumdaki demokrasi yokluğu veya eksikliğinin bir etkisi olduğu düşünülebilir. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den sonra ise tarihi literatürde hem ADR, hem AHC ve hem de *Azerbaycan Cumhuriyeti* ifadeleri de eş-değerli olarak kullanılagelmiştir. Günümüzde Azerbaycan tarih yazımında *cumhuriyyet dövrü* ile 1918-1920 dönemi kastedilmektedir. Bu yazıda da söz konusu tartışmalardan ve herhangi bir “önyargı”dan bağımsız olarak ADR tercih edilmiştir. Bu arada ADR döneminin, Azerbaycan siyasi tarihinin göreceli en demokratik dönemlerinden biri olduğunu söylemek herhalde yanlış olmazdı.

2 ADR'le ilgili geniş bir bibliyografya çalışması için bkz. *Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-1920: Bibliyografiya*, Haz. Ş. Tağıyeva (Bakü: Azerbaycan Milli Kütüphanesi, 2008). Ayrıca, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti”, Son güncellenme tarihi 19 Mayıs, 2020, <http://axc.preslib.az/az> adresli web sayfasına da güncellenmiş bibliyografya listeleri için bakılabilir.

payesini ziyadesiyle hak eden Topçubaşı'nın dış politika oluşumunda ve bu politikanın pratik düzlemindeki, yani diplomatik faaliyetlerdeki merkezi rolüne işaret edilecektir. Bu çerçevede, Topçubaşı'nın oluşturduğu metinlerin, çağdaş Azerbaycan diplomasi tarihinin temel kaynaklarını teşkil ettiği de belirtilmelidir.

Yazının geliştirmeye çalıştığı ana fikir, her ne kadar bir devlet tecrübesine tam olarak sahip olmasalar da ADR kurucu kadrolarının dış politikada dönemin şartlarının gerektirdiği çevikliği çok çabuk edindikleri, dış politika ve diplomaside kurumsallaşmayı öncelikle, devletin tanınması yolunda neredeyse tüm diplomasi araçlarını kullanmaya çalıştıkları hususlarıdır. Tüm bunların da ADR diplomasisinin temsilcisi Topçubaşı'nın eylem ve söylemlerine yansıdığı söylenebilir.

I. ADR Dış Politikasının Genel Çerçevesi: Parametreler, Tehditler ve Dönemlendirme

Parametreler

Çok kısa bir süre varlığını sürdürmesine rağmen ADR'in dış politikada³ izlediği politikaların ana hatlarını tespit etmek mümkündür. Bu çerçevede, ADR dış politikasının temel parametrelerini beş başlık altında toplamak mümkündür: 1) Varlığının ve bağımsızlığının *de facto* ve *de jure* tanınması; 2) Genel güvenliğinin temin edilmesi ve sınırlarının korunması; 3) Müttefik arayışı (özellikle büyük güçler arasında); 4) Komşular ve diğer devletlerle siyasi/ekonomik/ticari işbirliğini tesis etme; 5) Kafkasya'da konfederasyon fikrini geliştirme. Bu başlıklar ADR'in hemen hemen tüm varlığı süresince gündemde olmuştur.

ADR'in dış politikadaki en temel meselesi, bir devlet olarak varlığının diğer devletler tarafından hem *de facto*, hem de *de jure* tanınmasının sağlanması idi. Diğer bir ifade ile, her ne kadar bağımsızlığını ilan etse de, ADR'i meşgul eden başlıca sorun, uluslararası sistem ve özellikle dönemin büyük güçleri tarafından fiilen ve hukuken tanınması idi. Bilindiği üzere, Çarlık rejiminin I. Dünya Savaşı sürerken Şubat 1917 Devrimi ile bir anda çökmesi, Rusya'yı bir belirsizlik ortamına sürüklemiş ve bu ortamda da merkez-çevre ilişkileri iyice gevşemişti. Ekim 1917 Bolşevik Devrimi bu durumu daha da kaotik hale getirmiş ve Güney Kafkasya bölgesi de gittikçe merkezden uzaklaşmıştı. Hatta 1918 başlarında Rusya Kurucu Meclisi'nin daha ilk toplantısında Bolşevik yönetimince ilga edilmesi üzerine bu meclisin Güney Kafkasya'dan olan vekillerinin inisiyatifini ile Tiflis'te Güney Kafkas Konfederasyonu ismiyle bağımsız bir yönetim ilan edilmişti. Fakat bunun akabinde Osmanlı Devleti ile yapılan kısa savaş ve barış

3 ADR dış politikasıyla ilgili şu temel eserlere bakılabilir: Cəmil Həsənov, *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində: 1918-1920* (Bakü: Azərneşr, 1993); *Азербайджанская демократическая республика (1918-1920): Внешняя политика (Документы и материалы)* [Azerbaijan Democratic Republic 1918-1920: Foreign Policy (Documents and materials)] (Bakü: Izdatel'stvo Azerbaidzhan, 1998); *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti Ansiklopedisi* I-II.cilt (Bakü: 2004) Cemil Hesenli, *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti'nin Harici Siyaseti, 1918-1920* (Bakü: 2009); Nesib Nesibzade, *Azərbaycan Demokratik Respublikasının Harici Siyaseti* (Bakü: Qanun, 2011).

görüşmeleri sürecinde bu bölgedeki meskûn üç büyük topluluk (Azerbaycanlılar, Gürcüler ve Ermeniler), 1918 yılı Mayıs sonlarında bağımsız cumhuriyetler kurduklarını açıklamışlardı. Her ne kadar İttifak devletleri, bu cumhuriyetleri o esnada fiilen tanımış olsa da ve hatta Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1918’de bunlarla bir düzine antlaşmalar yapsa da, “büyük harp”te kısa bir süre sonra mağlup olmaları durumu çetrefil bir hale sokmuştu. Zira Bolşevik Devrimi ile birlikte Rusya’nın bir iç savaşa sürüklenmesi, ülkenin iç yapılanması ve uluslararası temsiline dair soruları gündeme getirmişti. Kısacası, bu iç savaş bitmeden I. Dünya Savaşı’nın galipleri olan İtilaf devletleri, Rusya’nın periferisinde bağımsızlık ilan edenlerin varlığını tartışmaya açmaya ve tanımaya mesafeli idiler. Dolayısıyla, Rusya iç savaşının kaderi ve ADR’in tanınma sorunu arasında doğrudan bir ilişki sözkonusu idi. ADR yöneticileri de bu süreçte tüm enerjilerini çeşitli uluslararası platformlarda tanınma sorununu çözmeye yöneltmişlerdi.

ADR dış politikasının ikinci önceliği, ülkenin genel güvenliğinin ve sınırlarının korunmasını temin etmek idi. 23 ay boyunca ADR’in varlığı birkaç kez tehlikeye girmiş ve hatta sınırlarda çatışmalar da meydana gelmişti. ADR ilan edildiğinde⁴ haliyle, sınırları hakkında net değil, genel bir kanaat mevcut idi. Bu sınırlar da, İstiklal Beyannamesi’ne göre, genel olarak Güney Kafkasya’nın doğu ve güney kısımlarını kapsamaktaydı. Elbette ki, buraya çoğunlukla Azerbaycanlıların yaşadığı bölgelerin dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu bölgelerde kamu güvenliğini tesis etmek ve sınırları tahkim etmek, ADR kadrolarını meşgul eden ikinci can alıcı konu idi.

Bununla ilişkili olarak da ADR dış politikasındaki üçüncü öncelik, özellikle büyük veya bölgesel güçler arasında bir müttefik bulma arayışı idi zira o kaotik ortamda böyle bir müttefik, ADR dış politikasındaki ilk iki önceliğin de yerine getirilmesini sağlayabilirdi. Diğer bir deyişle, hem bağımsızlık tanınabilir, hem de varlığını sürdürme garanti altına alınmış olurdu. Bu çerçevede, başlarda Osmanlı Devleti, sonra İngiltere ve akabinde İran’a yönelik bu girişimler vaki olmuştu.

Komşular ve diğer hükümetlerle işbirliği yapmak da genel olarak ADR dış politikasının bir diğer saiki idi. Bilhassa komşu hükümetlerle siyasi, diplomatik, askeri, ekonomik ve ticari işbirliğini tesis etme yönünde çeşitli seviyelerde temaslarda bulunulmuştu. Bu bağlamda, başlarda Osmanlı devleti, sonra Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Dağlılar Cumhuriyeti, sonlara doğru ise İran ile muhtelif işbirliği anlaşmaları yapılmıştı. Gerek iç siyasi kırılmalık, gerekse de kaotik dış çevre şartlarından dolayı ADR yöneticilerinin dış politikada üzerinde durdukları ana mevzu, hâliyle işbirliği idi. Hakikaten de ADR kurucuları ve resmî makamlarının bazı komşularının aksine saldırgan ve irredentist değil, savunmacı bir dil ve retorik ile beraber işbirliği ağırlıklı bir söylemi benimsedikleri söylenebilir.

Bununla bağlantılı son olarak, ADR yöneticilerinin işbirliği mevzusunu daha ileri düzeye götürdükleri ve bu çerçevede söz konusu yöneticilerin dış politika söyleminde önemli yer tutan

4 ADR’in kuruluşuna giden yolun detayları ve o süreçte Osmanlı yardımları için bkz. Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu* (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2010).

bir diğer husus da, Güney Kafkas hükümetleri arasında bir Kafkasya Konfederasyonu kurma fikri idi. Kafkasya’da konfederasyon kurma düşüncesi, 1918 sonlarından itibaren Azerbaycanlı liderlerin dış politika metinlerine de yansımıştır. Meselâ, Osmanlı devleti nezdinde fevkalade elçi olarak gönderilen Ali Merdan Topçubaşı’nın Kasım-Aralık 1918’de hazırladığı ve diplomatik kaynaklara iletilen uzun bir memorandumda Kafkas Konfederasyonu konusuna ayrı bir bölüm ayrılmıştı. Bölgede işbirliği ve konfederasyon fikri çerçevesinde çeşitli Kafkas konferansları da yapılmıştı. Aralık 1919’da dönemin ADR Dışişleri Bakanı F. Hoyski, Bakü’de bulunan Ermenistan delegasyonuna bölgesel sorunları ancak böyle bir konfederasyon oluşturarak çözebileceklerini telkin etmekte idi. Dahası, 1920 sonrasında muhacerette bulunan ADR yöneticileri, Kafkas Konfederasyonu fikrini savunmaya devam ederek diğer Kafkas muhacir gruplarıyla bu yönde istişare ve görüşmelerine uzun müddet devam etmişlerdir.

Tehditler

ADR yöneticilerinin, 23 ay boyunca dış politikada dört önemli meydan okumayla karşılaştıkları söylenebilir. Bu tehditleri şöyle sıralamak mümkündür: 1) Bakü Bolşevik Komünü, 2) General Denikin’in Gönüllü Ordusu, 3) Ermenistan’la gerilim ve sınır bölgelerinde lokal savaş, 4) Bolşevik Rusya, Ocak-Nisan 1920. ADR’in varlığına ve sınırlarının güvenliğine doğrudan yönelen bu tehditlerin ilk ikisi bir şekilde bertaraf edilebilmiş, üçüncüsüne karşı etkin bir karşı koyuş sergilenmiş, fakat sonuncu tehdit ile baş edilememiş ve neticede Bolşevik işgaliyle bu devletin hayatı sona ermişti.

Bilindiği üzere, ADR’in ilanı Tiflis’te yapıldığında başkent olarak seçilen Bakü ile çevresi, iki aydan beridir Bolşeviklerin hakim olduğu Bakü Sovyeti’nin elinde bulunmaktaydı.⁵ On bin kadar silahlı askeri güce sahip Bakü Bolşevik Komünü’ne karşı mücadele etmek 1918 yazında ADR’in ilk görevlerinden biri idi. Bu mücadelede Osmanlı devletinden tam destek alınmış ve “gönüllü” Kafkas İslam Ordusu adıyla hareket eden birlikler üç buçuk ayda Bakü’yi söz konusu unsurlardan temizlemişlerdir.

İkinci büyük tehdit, Rus iç savaşındaki taraflardan birinden gelmişti. Bolşeviklere karşı savaşan General Anton Denikin’in Gönüllü Ordusu, 1919 yılının başından neredeyse sonuna dek ADR üzerinde bir nevi Democles Kılıcı gibi bir tehditte bulunmuştu. “Bölünmez Rusya” fikrini savunan Denikin, eski Rusya topraklarında ortaya çıkan hükümetleri tanıımıyordu. Hatta 1919 yazında Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti’ni de ortadan kaldırmış ve hatta Gönüllü Ordu birlikleri Derbent’i bile ele geçirmişlerdir. Gürcistan ve Azerbaycan’ı tehdit eden Denikin’i, İngilizlerin araya girerek Derbent çevresinde bir demarkasyon hattı çizmesi durdurabilmişti. Akabinde zaten Bolşeviklerden ciddi bir yenilgi alan Denikin de ortadan kaybolmuştu.

ADR’in varlığı boyunca hiç eksik olmayan bir tehdit de komşu Ermenistan’dan gelmişti.

5 ADR’in siyasi tarihiyle ilgili genel bilgi için bkz. H. Агамалиева, Р. Худиев, *Азербайджанская республика: Страницы политической истории 1918-1920 гг.* [Azerbaijan Republic: Pages from Political History 1918-1920] (Bakü: Sabah, 1994) ve *Азербайджанская демократическая республика 1918-1920* [Azerbaijani Democratic Republic 1918-1920] (Bakü: Elm, 1998).

1918-1920 arasında iki hükümet arasında çok ihtilafli bir ilişki sözkonusu idi. Bölgede oldubittilerle mümkün olduğunca çok toprak ele geçirme hırslarıyla⁶ yanıp tutuşan Erivan'daki hükümet, ADR'e karşı ismi konulmamış bir yıldırma savaşı yürütmekteydi. Özellikle Andranik liderliğindeki silahlı çeteler teşvik edilerek sınır bölgeleri ve Karabağ'ın bazı kısımlarında yerli Müslüman ahaliye karşı etnik temizlik yapılmaktaydı. ADR hükümetleri, bir taraftan Erivan'la müzakere yapmaya, diğer taraftan da ordu birliklerini sınır bölgesine göndererek saldırılara karşılık vermeye çalışıyordu. 1920 başlarından itibaren ise bu çatışmalar Karabağ'ın Ermenistan'la sınır bölgelerinde çok şiddetli bir şekilde devam etmekteydi.

Son tehdit de yine Rus iç savaşının başka bir tarafından, yani Bolşeviklerden gelmişti. 1919'un sonunda Denikin'i mağlup eden Kızıl Ordu birlikleri Kuzey Kafkasya ve Derbent'e kadar gelmişlerdir. 1920 başlarından itibaren de dört ay boyunca ADR'i işgal etme planları yapılmıştı. ADR'in aynı zamanda hem Ermeni birliklere karşı mücadele etmesi, hem de kuzeyden gelen Kızıl Ordu'ya karşı koyması, neredeyse imkansız idi. 25 binlik mevcudu olan Azerbaycan ordusunun gerek eğitim ve tecrübe, gerekse de mühimmat açısından ciddi eksiklikleri vardı. Bu şartlarda iki cephede başarılı bir savunma savaşı verilmesi söz konusu olamazdı. Dahası, Ocak 1920'de her ne kadar ADR, İtilaf devletleri tarafından *de-facto* tanınsa da, bu husus, alandaki fiili gerçekliği değiştirememişti ve 28 Nisan 1920'de XI. Kızıl Ordu, işgali başlatmıştı.

Dönemlendirme

ADR dış politikasında bir dönemlendirme yapılacaksa, sözkonusu dönemin siyasi tarihi de göz önünde tutularak üç aşamadan bahsedilebilir. Bu aşamaları kronolojik olarak şöyle ayırabiliriz: 1) Osmanlı devletinin (tam) himayesi, 2) İngiltere'nin (yarı) himayesi, 3) himayesiz (fiili bağımsız) dönem. Bu aşamaların ilk ikisinde ismi geçen devletlerin değişen derecelerde etkisi ve yönlendirmesinin mevzubahis olduğu söylenebilir. Son aşamada ise, herhangi bir devletin domine edişinden bahsedilmesi zordur.

Bu aşamalara kısaca değinilirse, ilk aşama, Mayıs-Ekim 1918 tarihlerini kapsamakta ve Osmanlı devletinin tam himayesinde geçmiştir.⁷ Kuruluşundan itibaren ilk beş ayda ADR, bir yandan başkent olarak ilan ettiği ama Bolşeviklerin elinde olan Bakü'yü geri almaya, diğer yandan da ülkenin geri kalan kısmında devletin bürokratik yapısını kurmaya ve ayrıca ekonomik sorunları çözmeye çalışmaktaydı. Bu süreçte Osmanlı devleti tarafından *de facto* ve *de jure* tanındığı ve hatta 4 Haziran 1918'de bir düzine dostluk ve işbirliği antlaşmaları yapıldığı da belirtilmelidir. Bunun yanında, Kafkas İslam Ordusu ile askeri olarak doğrudan destek verildiği ve siyasi/diplomatik olarak da tam himaye edildiği bilinmektedir. Hatta bu

6 Bu çerçevede Erivan Hükümeti'nin, 1919'da Paris Barış Konferansı'na "Büyük Ermenistan" haritasını sunması ve tüm komşularına yönelik aşırı toprak taleplerinde bulunması hiç şaşırtıcı değildi, bkz. Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia* (New York: Philosophical Library, 1951).

7 Bu konuda daha geniş bilgi ve belgeler için bkz. Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006).

himayenin yerel düzeyde iç işlerine karışmaya varmasından duyulan rahatsızlığı iletmek üzere de Ağustos 1918’de Başbakan F. Hoyski tarafından Ali Merdan Topşubaşı’nın İstanbul’a fevkalade yetkili elçi olarak gönderildiği malumdur. Öte yandan, bu kısa dönemde ekonomik sıkıntıları çözmek için ayrıca Osmanlı devletinden mali destek de alınması için girişimde bulunulmuş ve yerel malların kredi karşılığında satışına dair bir antlaşma da hazırlanmıştı. Dahası, yeni ADR paralarının İstanbul’da basılması da arzu edilmekteydi. Fakat Eylül ortalarından itibaren Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı’ndan çekileceğinin işaretlerinin ortaya çıkması, tüm bu projeleri akamete uğratmıştı. Mondros Mütarekesi’nin hemen akabinde Kafkas İslam Ordusu birliklerinin Kasım başlarında ADR topraklarından çekilmesi, Osmanlı etkisini aniden sona erdirmişti. I. Dünya Savaşı’nda Merkez güçler galip gelmiş olsaydı, sözkonusu Osmanlı himayesinin başka türlü sonuçlar da doğurabileceği tahmin edilebilir zira başlıca Osmanlı karar alıcılarından Enver Paşa’nın Azerbaycan’la ilgili farklı projeler düşündüğü anlaşılmaktaydı.

Osmanlı birliklerinin ayrılmasının hemen ertesinde Kasım 1918’de bu sefer İngiliz birlikleri General W. M. Thomson komutanlığında Bakü’ye gelmişlerdir. Bu tarihten son İngiliz askerinin Bakü’yü terk ettiği Ağustos 1919’a dek ADR üzerinde İngilizlerin etkisinin veya yarı himayesinin olduğu söylenebilir.⁸ Her ne kadar Thomson ilk başta ADR hükümetini tanımayacağını belirtmiş ise de, daha sonra ADR parlamentosunun çoğulcu bir katılımıla açılması ve bu süreçte çeşitli yöneticilerle yapılan temaslara, yerel bazda ADR yönetiminin en makul ve kabul edilebilir bir partner olacağı fikrini doğurmuştu. Bu dokuz aylık dönemde İngilizler, Bakü ve çevresini askeri anlamda kontrol altında tutular da, ülkenin sivil yönetimine pek müdahalede bulunmamış ve Bakü’deki ADR hükümetleri ve resmi makamları ile çalışmaya öncelik vermişlerdir. Bu arada, hükümet organları arasında sadece Harbiye Nezareti’nin Gence’de konuşlandığı belirtilmelidir. Son olarak, İngilizlerin Denikin’e karşı 1919 yazında ADR’i diplomatik ve bir manada fiziksel olarak savunur tavır takındıkları yukarıda da vurgulanmıştı. Belki de bu yarı himaye ve İngiliz yetkililerle süreç içinde temaslara, tam o zamanlarda Ankara çevresinde İtilaf devletlerine karşı filizlenmeye başlayan Milli Mücadele güçleri liderlerinin gözünde ADR’in İngiliz yanlısı olabileceği izlenimlerini doğurmuştu. Fakat İngilizler bu süreçte ADR’i ne *de facto*, ne *de jure* tanımışlardı.

İngilizlerin de apar topar çekilmeleriyle ADR’in, Ağustos 1919’dan Nisan 1920’ye dek sekiz buçuk aylık tam bağımsız veya himayesiz bir dönemin içine girdiği görülmektedir. Bu dönem, tam bir “güvenlik vakumu”nun yaşandığı bir dönem idi. Çevre bölgelerdeki gelişmeler ile ADR’in uluslararası girişimleri pek olumlu seyretmemekteydi. Bir yandan Bolşevik Rusya’nın Denikin güçlerini yenerek Güney Kafkasya’ya doğru yönelmesi, komşu Ermenistan’la üstükapalı savaşın kızışması ve içeride de özellikle Bakü’de Bolşevik unsurların faaliyetlerini yoğunlaştırması sözkonusu idi. Buna rağmen, bu dönemde dış politikada en önemli kazanım,

8 İngiltere’nin ADR’e bakışı için bkz. C. 3. Юсифзаде, *Азербайджано-британские отношения в начале XX века* [Azerbaijani-British Relations at the Beginning of the 20th Century] (Bakü: Tahsil, 2008); ayrıca yayınlanan İngiliz arşiv belgeleri için bkz. *Azerbaijan Democratic Republic: Great Britain’s Archive Documents*, ed. N. A. Maxwell (Bakü: Çaşıoğlu, 2008).

10 Ocak 1920 tarihinde ADR'in varlığının İtilaf devletlerince (ABD hariç) *de facto* tanınması idi. Diğer bir iç açıcı gelişme ise Mart 1920'de İran'la yapılan dostluk anlaşmalarıydı.

II. Dış Politikanın Pratik Boyutu: Uluslararası İlişkiler ve ADR Diplomasisi

Yukarıda ifade edilen genel mülahazalar doğrultusunda ADR dış politikasının pratik boyutuna ilişkin de birkaç hususu vurgulamakta fayda vardır. Bu boyutu iki düzlemde ele almak mümkündür. Birincisi, ADR'in öncelikle komşular, sonra bölgesel güçler ve en son da büyük güçler ile kurduğu münasebetlerine ilişkindir. İkincisi ise, sözkonusu dış politika ve ilişkileri yürütürken faydalanılan diplomatik düzlemdir. Diğer bir deyişle, bu düzlem, bizzat ADR diplomasisinin kurumsal yapısı ve enstrümanlarıyla ilgili idi. Bu konuda birçok önemli tarihi kayıt ve çalışma yayınlanırsa da henüz dört başı mamur teorik/kavramsal ve mukayeseli bir çalışmanın yapılmadığı gözlemlenmektedir.

Bölgesel/Uluslararası Düzeyde İlişkiler

ADR'in dış politikasında komşularla münasebetlerine bakıldığında, öncelikle kuzey-batısındaki Gürcistan ve kuzeyindeki Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti ile çok yakın ve hatta müttefik düzeyinde ilişkiler geliştirdiği görülmektedir. Bu üç cumhuriyetin yöneticileri arasında yoğun temaslar sözkonusuydu. Bu üç cumhuriyet arasında pek bir sınır ihtilafı olmaması ve daha ziyade ortak düşmanlarının (meselâ, Denikin) olması, bunları işbirliği yapmaya iten saiklerdendi. Tiflis'te bu hükümetlerin temsilcileri arasında Kafkasya konferansları yapılmıştı. Azerbaycan, bir yandan Denikin'e karşı mücadelede Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti'ne destek verirken, öbür yandan da yine bu amaçla Gürcistan ile Haziran 1919'da askeri bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Her iki hükümet nezdinde de ADR'in temsilcileri bulunmaktaydı. Bu üç hükümetin 1919'da Paris'e gönderdikleri heyetler arasında da çok yakın temas ve istişareler yapılmaktaydı.

ADR'in güney komşusu İran ile ilişkileri problemlili başlasa da sonradan çok olumlu yönde gelişmişti. İranlı yetkililer İran'da Azerbaycan ismiyle vilayetlerin olmasından dolayı Azerbaycan ismiyle kurulan bu devleti sırf isminden dolayı tanımak istememekteydiler. 1918 yazında yapılması öngörülen İstanbul Konferansı'na ADR mümessili olarak bulunan Mehmet Emin Resulzade'nin İran sefaretine gönderdiği bir mektubun "böyle bir devleti tanımadıklarından dolayı" geri gönderdikleri vakidir. Ayrıca, Ocak 1919'da İstanbul üzerinden Paris Konferansı'na giderken İran Dışişleri Bakanının, ADR temsilcisi A. M. Topçubaşı'yla gerçekleştirdiği görüşmelerde de benzer bir tutum sergilenmişti. İran'ın 1919'da Paris Konferansı'na sunduğu taleplerde de yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'a bağlanması gerektiği, yani toprak iddiaları ileri sürülmüştü. Bunlarla birlikte, 1919 sonlarından itibaren Tahran'ın tutumunda radikal bir değişiklik meydana gelmiş ve ADR'in varlığı tanınmakla kalmamış, bir düzine işbirliği antlaşması da yapılmıştır. Bunun üzerine, ADR, Tahran'a daimi elçi olarak Dışişleri Müsteşarı Adil Han Ziyadhanlı'yı göndermiştir.

Azerbaycan'ın komşuları arasında o dönemde sadece Ermenistan'la hep gerilimli ilişkilere sahipti ve hatta iki ülke arasında ismi konulmamış bir savaş durumu olduğu da söylenebilir. Bunun da nedeni, Erivan yönetiminin açık bir şekilde irredentist bir politika gütmesi idi. Sınırların henüz netleşmediği bir esnada Erivan, silahlı çeteleri teşvik ederek sınır bölgelerindeki Müslüman nüfuslu köylerdeki ahaliye gözdağı vermeyi amaçlıyor, bunların yerlerini-yurtlarını bırakmalarını istiyordu, aslında bir nevi etnik temizlik politikası yürütüyordu. Ayrıca, Karabağ'ın içindeki Ermeni azınlığı da kışkırtarak ADR yönetimine karşı isyana sevk etmekteydi. Bu duruma ADR hükümetleri önce diplomasi dili ile karşılık vermiş, bu da bir netice vermeyince, ordu birlikleri sınır bölgesine gönderilmişti. 1920 yılının başından itibaren de şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.

Osmanlı Türkiye'si siyasi çevreleriyle ilk temaslar, ADR kurulmadan önce Trabzon ve Batum'da yapılan konferanslarda sağlanmıştı. Yine ADR'in bağımsızlık ilanından hemen bir sonraki hafta Batum'da iki hükümet arasında askeri yardımı da içeren bir dostluk antlaşması akdedilmişti. Bu antlaşma, aynı zamanda ADR'in siyasi bağımsızlığının fiilen ve hukuken tanınması demek idi. Fakat Osmanlı Türkiye'si ile münasebetlerin, müteakip altı ayda askeri yardımla desteklenen dostlukla beraber endişe verici bir muğlaklıkta seyrettiği söylenebilir. İlginç bir şekilde, ADR'in istiklali haberi ve bununla ilgili gönderilen telgraf, ne İstanbul basınında yayınlanmış, ne de ilgili devletlere iletilmişti.⁹ 4 Haziran'daki dostluk antlaşması resmen ratifiye edilmediği için Osmanlı Türkiye'sinin resmi makamlarının ADR vatandaşlarına nasıl davranacağı sorusu bile o günlerde gündeme gelmişti.¹⁰ Ayrıca ADR hükümetine İstanbul'dan bu süreçte resmi bir temsilci de atanmamıştı, halbuki Tiflis ve Erivan hükümetleri nezdinde bu tür temsilciler bulunmaktaydı.

Öte yandan, askeri yardım çerçevesinde Nuri Paşa komutasındaki “gönüllü” Kafkas İslam Ordusu'nun teşkil edilmesi ve bu birliklerin Gence'den Bakü'ye doğru harekate başlamasıyla birlikte 1918 yazında ilişkilerin çok yoğunlaştığı bir dönem yaşanmıştı. 16 Haziran 1918'de Tiflis'ten Gence'ye gelen Azerbaycan Millî Şurası o gün kendisini feshetmiş ve F. H. Hoyski başbakanlığında ikinci hükümet kurulmuştu. Henüz 20 günlük bir parlamentonun kendini feshetmesi ve tamamen yeni kişilerden oluşan ikinci bir hükümetin teşkili, elbette ki, o sırada Gence'de bulunan ve tüm askeri meseleleri kontrol eden Nuri Paşa ve onun siyasi işler danışmanı Ahmet Ağaoğlu'ndan bağımsız düşünülemezdi. Hatta burada iç işlerine doğrudan müdahale talimatlarının Nuri Paşa ve Ağaoğlu'na asıl Enver Paşa tarafından verildiği de yüksek ihtimaldir. Tarihi literatürde “Haziran Krizi” olarak bilinen bu olayı zihinlerinde tutan ADR kurucu elitleri, müteakip günlerdeki müdahaleleri de hesaba katarak ülkenin siyasi bağımsızlığı noktasında endişeler taşımaktaydılar. Bu arada, 1918 yazında İstanbul'da düzenlenmesi öngörülen bölgesel bir konferansa M. E. Resulzade başkanlığında bir heyetin gönderildiği belirtilmelidir. Bu heyet ile Gence arasında neredeyse iki ay doğru düzgün bir

9 Bunla ilgili bkz. Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918*, s. 53-66 (“Azerbaycan İstiklâl Telgrafı Tarihçesi” başlıklı II. Bölüm).

10 *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri: 1575-1918*, II. Cilt (Ankara: BOA, 1993), s. 236.

iletişim kurulamadığı da vurgulanmalıdır.¹¹ Haziran sonundan Ekim başına dek faaliyet gösteren heyetin performansı, Gence'deki ADR hükümetince pek tatminkâr bulunmamıştı.¹² Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Osmanlı Türkiye'si ile münasebetler de Ekim 1918 sonrasında seyrekleşmeye ve aktif olmayan bir dönemece girmişti.

ADR'in diğer devlet ve hükümetlerle uluslararası düzeydeki ilişkileri, iki yönden ilerlemektedir. Birincisi, ilgili devletlerin yerel temsilcileri ile lokal temaslar mevzubahis idi. Bakü'de İtilaf devletlerinin ve eski Rusya topraklarında kurulan bazı hükümetlerin temsilcileri bulunmaktaydı. Bunun yanında, bölgeyi ziyaret eden İtilaf devletlerinin heyetleriyle de müzakereler yapılmaktaydı. Amerikalı General Harbord veya İtalyan Albay Gabba'nın ziyaretleri bunlardan birkaçı idi. Bir diğer kanal ise, 1919'dan itibaren A. M. Topçubaşı başkanlığında Paris'te bulunan ve bir dizi görüşme gerçekleştiren heyetin faaliyetleri idi. Bu heyet, İtilaf devletlerinin üst düzey yetkilileri ve karar alıcılarıyla doğrudan temas kurmak için çalışmaktaydı. Ayrıca, bu heyetin ADR'in varlığı boyunca devleti yurtdışında temsil eden en üst düzeyde bir heyet olduğu, hükümetin uluslararası aktörlerle iletişimde merkezi bir konumda bulunduğunu ve devletin *de facto* tanınmasında önemli roller ifa ettiği belirtilmelidir.

ADR Diplomasisinin Kurumsal Yönü

ADR dış politikasının yürütülmesinde o günün şartlarındaki diplomasiin tüm imkanlarından faydalanılmaya çalışıldığı ve aslında pek çok zorluğa rağmen çok kısa sürede önemli işler başarıldığı ifade edilmelidir. Bu diplomasiin kavramsal ve kurumsal boyutunu, ayrıca kullanılan enstrümanlarını o dönemin diplomasi kültürünü de dikkate alarak değerlendirmek, ADR tarihini de yeniden anlamlandırmak için gereklidir.

Zorlu şartlardan bahsetmişken, öncelikle bu cumhuriyetin kurucularının pek bir devlet ve diplomatik tecrübelerinin olmadığını bilmekteyiz. Bununla birlikte, ADR'in kurucu kadrolarının önemli kısmının yüksek tahsilli olduklarını, bu tahsillerini çarlık Rusya veya Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde aldıklarını biliyoruz ve bu anlamda farklı toplumların içinde yaşama tecrübeleri edindikleri ve birkaç dil konuşabildiklerini varsayıyoruz. Bunların yanında, formel devlet tecrübeleri olmasa da hukuk, siyasi partiler, toplumlararası ilişkiler, basın gibi alanlarda da azımsanmayacak birikime sahip oldukları aşikardır. Asıl bu birikimlerinin diplomasi alanında onlara avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Diğer zorluklara gelince, ADR'in bir devlet olarak henüz tanınmaması, dönemin iletişim araçlarını kullanmadaki eksiklikler, Azerbaycanlılar olarak uluslararası alana toplu olarak daha yeni çıkılması, bu bağlamda uluslararası aktörler ve

11 “Haziran Krizi” düşünüldüğünde, İstanbul-Gence arasındaki bu iletişimin Osmanlı yetkilileri tarafından mı engellendiği; engellenmiş ise, bunun maksatlı yapıp yapılmadığı da ayrı bir tartışma konusudur zira sözkonusu iletişim, Osmanlı kaynakları ve hatta Kafkas İslam Ordusu üzerinden yapılmaktaydı.

12 Muhtemeldir ki, Resulzade, Osmanlı yöneticilerini (Enver ve Talat paşalar) bizzat tanıdığından ve biraz da onlara hayranlık duyduğundan diplomaside “localitis” olarak bilinen bir duruma da düşmüş idi. “Localitis”, daha ziyade görev yaptığı ülkenin görüşlerine daha yakın duran diplomatların pozisyonları için sarfedilen bir terimdir. Resulzade'nin İstanbul'dan gönderdiği diplomatik mektupların orijinalleri ve transkripsiyonları için bkz. İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918*.

kamuoyu ile tanışıklık ve temasların olmaması gibi faktörler de avantajlı komşularına nazaran normal bir diplomasi yürütmeyi zorlaştırmaktaydı. Hele 23 ay boyunca devletin başkentinin iki kere yer değiştirmesi (geçici başkent Gence'den Bakü'ye geçiş) ve asıl bu sürede beş hükümetin görev yapması ve bu hükümetlerin tamamının koalisyon hükümetleri olması, kısacası iç istikrarın kırılganlığı da normal diplomasiyi kolaylaştıran değil, zorlaştıran etkenler idi.

Kurumsal açıdan bakıldığında, ADR Dışişleri bakanlığı Haziran 1918 sonunda çok az sayıda bir kadro (5-6 kişi) ile Gence'de teşkil edilerek faaliyetine başlamıştı. Ancak asıl Eylül 1918'den itibaren Bakü'ye taşınınca bakanlığın yapısı genişlemiş ve birçok daire (sekreterlik, tercüme, diplomatik, arşiv vs.) tesis edilmiştir. Artık bir sene sonra bakanlığın merkez teşkilatında 60 kişi çalışıyordu.¹³ Azerbaycanlı tarihçi Cemil Hesenli, bakanlığın yurtiçi ve yurtdışı misyonlarında 83 kişinin görev aldığını tespit etmektedir.¹⁴ Buraya henüz üniversite eğitimi almamış özel katipler ve kuryeler de dahil idi. Bakanlık kadroları arasında sadece Azerbaycanlılar değil, yerel Rus ve diğer etnik grupların mensupları da bulunmaktaydı. Burada ilginç olan bir husus da, bakanlığın kadınları¹⁵ istihdam etmesi idi. Bu diplomasi tarihinde ADR'in öncü bir yerinin olduğuna da işaret etmektedir çünkü normalde kadınların diplomasi kurumlarında istihdam edilmesi, II.Dünya Savaşı sonrası yıllara tekabül etmektedir.

ADR'in varlığı süresince resmen dört dışişleri bakanı atanmıştı.¹⁶ Bu görevlendirmeler sırasıyla şöyle idi: Mayıs-Ekim 1918 arasında birinci ve ikinci hükümette Mehmet Hasan Hacinski (1875-1931), Ekim-Aralık 1918'de A. M. Topçubaşı (1865-1934); Aralık 1918-Mart 1919 arasında üçüncü hükümette F. H. Xoyski (1875-1920), Mart-Aralık 1919 tarihlerinde dördüncü hükümette Memmed Yusif Caferov (1885-1938) ve Aralık 1919-Nisan 1920 arasında beşinci hükümette yine F. H. Hoyski. Bu görevlendirmelerden sadece Topçubaşı giyaben atanmış ve görevini fiilen bakan olarak icra edememiştir. Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nden mühendis olarak mezun olan Hacinski hariç diğerlerinin ortak noktası, Hukuk fakültelerinde eğitim almaları ve hukukçu tecrübelerine sahip olmaları idi. Topçubaşı, Petersburg Üniversitesi'ni, Hoyski¹⁷ ise Moskova Üniversitesi'ni birincilikle bitirmişti. Caferov da yine Moskova Üniversitesi'nde tahsilini tamamlamıştı. Bu kişilerin ortak bir diğer özelliği, çarlık Rusya'nın parlamentosu Duma'da milletvekili olarak bulunmaları idi. Topçubaşı, I.Duma'da (1906), Hoyski II.Duma'da 1907'de, Caferov ise IV.Duma'da (1912-1917) milletvekili olarak faaliyet göstermişlerdi. Bu дума tecrübesi, yani parlamentodaki temsil görevleri onların diplomasideki çalışmalarını muhtemelen kolaylaştırmıştı. Dahası, 1917 öncesinde Topçubaşı ile Hacinski Bakü Şehir

13 Rabil Süleymanlı, "Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Oluşturulması ve Kurumsal Yapısı", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan 1918-1920*, ed. Qiyas Şükürov ve V. Qafarov (İstanbul: IQ, 2010), s. 217-226.

14 Hesenli'nin *AHC'nin Harici Siyaseti 1918-1920* çalışmasının 428-435. sayfalarında bu kişilerin kısa biyografileri verilmiştir.

15 Örneğin, G. G. Gafarova Paris Barış Delegasyonu'nda İngilizce tercümanı olarak görev almıştı.

16 Geniş bilgi için bkz. M. Kasımlı ve E. Hüseynova, *Azerbaycan Harici İşler Nazırları* (Bakü: Adiloğlu, 2003).

17 Hoyski'yle ilgili geniş bilgi için bkz. Z. Bünyadov ve M. Eliyev, *Fethali Han Hoyski* (Bakü: Şark-Garb, 1997); *Feteli Han Hoyski: Heyat ve Fealiyyeti (Sened ve Materiallar)* (Bakü: Azerbaycan Neşr., 1998).

Duması'nda da uzun yıllar bulunmuşlardır. Bu dört kişinin tamamı, 1917'de Rusya Kurucu Meclisi'ne vekil olarak seçilmiş ve akabinde Güney Kafkasya Seymi'nin üyeleri olmuşlardır. Ayrıca, 1917-1918 yıllarında Güney Kafkasya'daki geçici yönetimde bakanlık dahil çeşitli görevler (Topçubaşı hariç) icra etmişlerdir. Diğer diplomatik görevlerine gelince, Topçubaşı'nın Eylül 1918- Mayıs 1919'da İstanbul'da uzun bir süre bulunduğu, Hacinski'nin de Topçubaşı ile birlikte Aralık 1918'de Paris Barış Delegasyonu'na üye seçildiği (ve bir müddet sonra Paris'ten geri döndüğü) ve son olarak da Caferov'un Haziran 1918- Mart 1919 tarihleri arasında ADR'in Tiflis'te temsilciliğini yaptığı belirtilmelidir.

ADR diplomasisindeki enstrümanlara gelince, genel olarak burada ikili (bilateral) ve çok-taraflı (multilateral) diplomasi, görev üzerine (ad hoc) veya geçici ve mukim temsilci heyetleri, konferans ve memorandum diplomasisi gibi araçların kullanıldığı görülmektedir. Özellikle, konferans diplomasisine öncelik verildiği, Tiflis ve Bakü'de Kafkas konferansları düzenlendiği, İstanbul ve Paris'e iki konferans heyeti gönderildiği belirtilmelidir. Birçok üye, danışman ve yardımcı elemanlardan oluşan bu heyetlerden ilki, M. E. Resulzade başkanlığında İstanbul'da Haziran-Ekim 1918 tarihlerinde bulunmuştur. Bu heyetten bazıları daha sonra Paris Barış Konferansına gönderilecek delegasyona dahil edilmişlerdir. Topçubaşı başkanlığındaki Paris Konferansı Delegasyonu ise Aralık 1918'de çok geniş katılımıla teşkil edilmiş ve Mayıs 1919'dan 1920'lere dek aktif faaliyet göstermiştir. Mukim temsilcilere gelince, Tiflis, Erivan, İstanbul, Tahran, Kiev, Kırım, Kuban, Zakaspi gibi yerlerde diplomatik temsilciler görevlendirilmiştir. ADR'in *de facto* tanınmasından sonra Mart 1920'de ise 6 ülkede (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre ve Polonya) her biri 4-5 kişiden oluşan mukim temsilciliklerin açılması kararı parlamentoda alınmış olsa da, bunu gerçekleştirmek mümkün olamamıştı.

Son olarak, diplomatik kültürün oluşması bakımından yapılan görüşmelerin ayrıntılı tutanaklarının tutulduğu, raporlama işlevinin düzenli yapıldığı, belgelerin birkaç dile tercüme edildiği, merkezde bir bakanlık arşivi oluşturulduğu da not edilmelidir. Mevcut diplomatik kayıtların üstünkörü incelenmesi bile ADR diplomatlarının raporlarının enformasyon, bilgi, analiz ve öngörü yönünden kısa sürede profesyonel bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

III. “Baş Diplomat”: Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)

1917 Öncesinde Topçubaşı'nın Toplumsal Rolü

ADR'in tüm bu dış politika ve diplomasi süreçlerinin merkezinde yer alan A. M. Topçubaşı'ya daha yakından bakmakta vardır. Topçubaşı, dış politika söylemine katkıları, üstlendiği çeşitli dış görevleri ve diplomatik faaliyetleriyle ADR'in “baş diplomatı” sayılabilir. Onun çabalarıyla ADR diplomasisi önemli mesafeler kat etmiştir.

Aslında Topçubaşı¹⁸ 1917 öncesinde Azerbaycan toplumunun liderlerinden biri olup pek çok

18 Topçubaşı'nın detaylı biyografisi için bkz. Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003) ve Cemil Hesenli, *Tarihi Şahsiyetin Tarihi: Ali Merdan Bey Topçubaşov* (Bakü: ADA, 2013).

alandaki faaliyet gösteren bir aydın idi. Hayatının ana başlıklarını vermek bile onun nasıl bir lider aydın olduğunu gösterecektir. 1865'te Tiflis'te doğan Topçubaşı, burada liseyi bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesi'nde hukuk tahsili almıştı. Bunun ardından Tiflis'e dönen Topçubaşı, bir müddet adliye ve eğitim kurumlarında çalışmıştı. 1894'ten sonra da Bakü'ye taşınarak Zeynelabidin Tağıyev'in satın aldığı *Kaspi* gazetesinde uzun yıllar editörlük yapmıştı.¹⁹ Rusça yayınlanan *Kaspi*, Azerbaycanlıların 1898'den 1905'e kadar Bakü'de neşredilen tek yayın organı idi. Basındaki faaliyetlerinin yanı sıra bu süreçte Topçubaşı, Bakü Duması'na seçilerek şehirdeki yerel yönetimin çalışmalarına da katılmıştı.

Öyle anlaşılıyor ki, 1905 Rus devrimine gelindiğinde Topçubaşı gerek yerel, gerek Kafkasya, gerekse Rusya düzeyinde özellikle de Müslüman ve Türk kökenli azınlıklar arasında çok iyi tanınan bir ismi idi. Bu nedendir ki, 1905-1917 arasında yapılan Rusya Müslümanlarının beş kongresinin de düzenlenmesinde öncülük etmiş, 1906'da yine bu topluluk içinde ilk resmi siyasi parti olan Rusya Müslümanları İttifakı Partisi'nin kurucusu ve tüzüğü'nün hazırlayıcı olmuştur. Bunun yanında, yine aynı yıl toplanan I.Duma'da Müslüman Fraksiyonu'nun başkanlığını da yapmıştı. Kısacası, Topçubaşı bu süreçte hem Azerbaycan toplumunu, hem de Rusya Müslümanlarını siyasi alanda temsil eden bu toplulukların haklarını savunan ve sorunlarını gündeme getiren bir lider figüre dönüşmüştü. O, Kırım'da *ceditçilerden* İsmail Bey Gaspıralı'dan Polonyalı milletvekillerine, Tatarların önde gelenlerinden Kafkasya ve Türkistan'ın aydınlarına pek çok kişi ile yakın ilişkiler geliştirmişti.

1917'nin sancılı günlerinde de yine Topçubaşı, Bakü'de Azerbaycan toplumunun öncüllerinden biri olarak siyasi ve sosyal olayların merkezinde yerini almıştı. Bu sırada Rusya Kurucu Meclisi'ne ve sonra Kafkasya Seymi'ne seçilmiş ve Bakü'de örgütlenme faaliyetlerini koordine etmişti. 31 Mart 1918'de Bakü'de Bolşeviklerin ve Ermenilerin yaptığı katliamlar sonrasında ise derdest edilerek Ağustos ayına kadar hapisanede kalmıştı.

ADR Diplomasisinde Topçubaşı'nın Merkezi Rolü

Topçubaşı, her ne kadar ADR'in kuruluşunun 28 Mayıs 1918'te ilanı esnasında hapisanede olsa da, Haziranda kurulan ikinci Hoyski kabinesine gıyabında devlet bakanı olarak atanmıştı. Ağustos 1918'de hapisten kurtulur kurtulmaz ADR'in devlet kuruculuğu çalışmalarına katılmış ve ilk diplomatik faaliyetine Osmanlı devleti nezdinde fevkalade yetkili elçi olarak başlamıştı. 1918 Eylül sonu İstanbul'a varabilen Topçubaşı'nın asıl misyonu, Osmanlı yöneticilerinin ADR'in geleceğine yönelik yaklaşımlarını netleştirmek idi.

Ekim başından itibaren İstanbul'da diplomatik görevini icra etmeye başlayan Topçubaşı, dört ay içinde 30 kişi ile 37 görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmelerin detaylı tutanaklarını da hazırlamıştı.²⁰ O, esasen başlangıçta Osmanlı üst düzey yöneticileri ve Mondros Mütarekesi'nden

19 Bu arada, Topçubaşı'nın, Azerbaycan dilinde ilk gazeteyi çıkaran Hasan Bey Zerdabi'nin kızı Peri Hanımla evli olduğunu da not etmek gerekir.

20 A. M. Topçubaşev: *Дипломатические беседы в Стамбуле* [Dipomatic Conversations in Istanbul], haz. A. Paşayev ve V. Agaev (Bakü: Ergün, 1994).

sonra da İtilaf devletlerinin temsilcileri ile çeşitli temaslarda bulunmuştu. Topçubaşı'nın bu temaslardaki maksadı, ADR'in bağımsız bir hükümet olarak var olduğu fikrini yaymak ve bağımsızlığın tanınması için lobi yapmak idi. Bu amaçlarla Topçubaşı, detaylı bir memorandum da hazırlamıştır. Bu memorandumun Azerbaycan'la ilgili uluslararası aktörlere sunulmuş ilk kapsamlı diplomatik metin olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu memorandum Ocak 1919'da *Azerbaycan'ın Teşekkülü* ismiyle yayınlanarak yerel kamuoyuna da Osmanlıca olarak sunulmuştu.²¹ Daha sonra bu metin genişletilerek Paris Konferansı katılımcılarına da başlıca memorandum olarak iletilmişti. Topçubaşı, İstanbul'da bulunduğu sürede Ziya Gökalp, Fuat Köprülü gibi birçok ileri gelen kişilerle de temas halinde idi. Ekim 1918'de Topçubaşı, görüşmeleri daha yetkin yapmak üzere gıyabında Dışişleri bakanı olarak atanmıştır. Aralık ayında ise, yine gıyabında ADR parlamentosunun başkanı seçilmiş ve akabinde devlet başkanı sıfatıyla Paris Barış Konferansı'na gönderilecek delegasyonun başına getirilmişti. Bu delegasyona, Azerbaycan'la ilgili her türlü görüşmeleri yürütmek ve antlaşmalar yapmak üzere son derece geniş yetkiler verilmişti.

İstanbul'da oldukça yoğun geçen diplomatik temaslardan sonra Topçubaşı, Mayıs 1919'dan itibaren Paris'te Azerbaycan'ı temsil eden heyetin başında üst düzey sayısız görüşmeler yapmıştı. Topçubaşı, Paris'e gelir gelmez çok kısa sürede buradaki atmosfere adapte olmuş ve çeşitli diplomatik inisiyatiflerle diğer benzer heyetlerden farklılaşmaya çalışmıştı. Örneğin, 28 Mayıs 1919'da, yani ADR'in kuruluşunun birinci yıldönümüne tevafuk eden bir günde ABD Başkanı W. Wilson'la görüşme gerçekleşmişti. Bunun yanında, eski Rusya topraklarında kurulan hükümetlerin delegasyonları ile çok yakın temaslara sağlanmıştı. Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması için Topçubaşı'nın başında bulunduğu Paris Delegasyonu tarafından önemli miktarda tanıtıcı ve bilgilendirici materyal de hazırlanmıştı.²² Bu materyaller, hem Fransa'da, hem de Avrupa'da lobi faaliyetleri için de kullanılmaktaydı. Topçubaşı, ABD'de bile Azerbaycan lehine lobi yaptırmak için girişimlerde bulunmuştu. Bunun yanında, Topçubaşı, başında bulunduğu delegasyonun faaliyetlerini ve mevcut durumu değerlendiren düzenli raporlar yazmıştı. Öyle ki, Mart-Aralık 1919 tarihleri arasında Bakü'ye 11 mektup ve bir düzine ek materyal göndermişti.²³ Tüm bu raporların modern Azerbaycan diplomasi tarihinin temel kaynaklarını oluşturduğu söylenebilir.

Paris'teki uzun diplomatik faaliyetlerin sonucunda ve Rusya iç savaşındaki durumun da değişmesi ile İtilaf devletleri temsilcileri, 10 Ocak 1920 tarihinde ADR'i *de facto* tanıma kararı

21 A. M. [Topçubaşı], *Azerbaycan'ın Teşekkülü* (İstanbul: Ahmediye Matbaacılık Şirketi, 1918).

22 Bu yayınlardan bazıları şunlardı: 1) *Claims of the Peace Delegation of the Caucasian Azerbaidjan presented to the Peace Conference in Paris*, 2) *Economic and Financial Situation of Caucasian Azerbaidjan to the Peace Conference in Paris*, 3) *Composition Antropologique et Ethnique de la Population de l'Azerbaidjan du Caucase*, 4) *La Première Republique Musulmane: L'Azerbaidjan*, 5) *L'Azerbaidjan en Chiffres*, 6) *Bulletin d'Information de l'Azerbaidjan* (Eylül 1919- Nisan 1920, toplam 12 sayı). Bu yayınlardan ilkinin Azerbaycan diline çevrilmiş versiyonu için bkz. *Azerbaycan Paris Sülh Konferansında 1919-1920*, terc. V. Guliyev (Bakü: Ozan, 2008).

23 Bu mektupların yedisi için bkz. *A. M. Topçubaşev: Дипломатические беседы в Стамбуле* [Dipomatic Conversations in Istanbul], haz. V. Guliyev (Bakü: Azərneşr., 1998).

almışlardır. Bu süreçte Topçubaşı, İtilaf devletlerinin üst düzey yetkilileri ile pek çok görüşme yapmış ve bu görüşmelerde Bakü'ye askeri, maddi ve mali yardımları müzakere etmişti. Netice itibariyle, Bolşeviklerin ilerlemesini durdurma mümkün olamamış ve 28 Nisan'da ADR'in işgaline başlanmıştı. Bu tarihten sonra da Topçubaşı bir süre daha durumu İtilaf devletleri nezdinde müzakere etmek üzere bazı uluslararası konferanslara katılmış ve Avrupa basınına sözkonusu işgali protesto eden mesajlar vermişti.

1920'den sonra artık Topçubaşı'nın muhaceret hayatı başlamıştı. Yurtdışında ADR'in tek üst düzey yetkili delegasyonunun başkanı olarak muhaceret ortamında ADR'i temsil etmeye çalışmış, benzer durumdaki delegasyon ve gruplarla yazışmalarına devam etmiş, Azerbaycanlı muhacirleri mobilize etmeye gayret etmiş ve ömrünün sonuna dek Azerbaycan'ın bağımsızlığı idealini savunmuştu. Ve 5 Kasım 1934'te vefat eden Topçubaşı, geriye Azerbaycan tarihinde önemli bir yer tutacak zengin siyasi ve diplomatik faaliyetler mirası bırakmıştı.²⁴

Sonuç

Yaklaşık iki senelik süre içinde ADR, bağımsızlığının fiili ve hukuki açıdan tanınması, kendi varlığının/bekasının ve sınırlarının korunması, komşuları ve bölge devletleriyle çeşitli işbirlikleri geliştirmesi ve ayrıca dünya siyaset sahnesinde etkin olan uluslararası aktörlerle iletişim kurmak adına yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu bağlamda, dış politikada pek çok zorlu meydan okumalar ve tehditlerle karşı karşıya kalmalarına rağmen ADR yöneticilerinin tüm bunları bertaraf etmeye yönelik kapsamlı hazırlıklar yaptıkları ve ciddi çabalar içine girdikleri söylenebilir. Dahası, yeni kurulmuş bu devletin dış politikadaki kadrolarının da pek bir diplomatik tecrübelerinin olmadığı, ama buna rağmen çok kısa sürede yetkililerin hem uluslararası siyasetin işleyişine, hem de diplomasi gerekliliklerine hızlı bir şekilde adapte oldukları görülmektedir.

ADR'in dış politika ve diplomasisindeki yoğun gündeminin tam merkezinde de üstlendiği hem iç (devlet bakanı, dışişleri bakanı, parlamento başkanı), hem de dış politika (İstanbul'da fevkalade sefir ve Paris Barış Konferansı Delegasyonu başkanlığı) görevleriyle Ali Merdan Topçubaşı'nın bulunduğu ileri sürülebilir. Topçubaşı, ADR dış politikasının belirlenmesinde ve uluslararası arenada uygulanmasında başat bir konumda bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dış politikanın hem yapımcısı, hem de uygulayıcı olarak müstesna bir yere sahiptir. Özellikle 1918 Ağustos'undan gönderildiği İstanbul'da ve akabinde Paris'te ADR'in yurtdışındaki en yetkili ağızdır. Bu bağlamda, yurtdışına gönderilen en uzun ömürlü delegasyonun da başında bulunmuştur. 1920 sonrasında muhaceret yıllarında da Avrupa'da çeşitli düzeylerde temaslarına devam etmiştir. Topçubaşı'nın çok yönlü diplomatik faaliyeti, ADR'in uluslararası aktörlerle

24 Topçubaşı'nın arşivinden yayınlanmış eserler için bkz. *A. M. Topçubaşı: Документы из личных архивов 1903-1934 гг.* [A. M. Topçubashi: Documents from Private Archives 1903-1934], ed. S. Iskhakov (Moskova: Izd-vo Sotsial'no-Politcheskaia Mysl', 2012); *A. M. Topçubaşı: Парижский архив 1919-1940 в четырех томах* [A. M. Topçubashi: The Paris Archive, 1919-1940 in 4 volumes], ed. G. Mamulia ve R. Abutalıbov (Moskova: Khudojestvennaia Literatura, 2016).

iletişimini kolaylaştırmış, devletin kimliğinin uluslararası kamuoyunda tanıtılmasına ve bağımsızlığının tanınmasına yardımcı olmuştur. Topçubaşı'nın bu süreçte ürettiği diplomatik metinler, çağdaş Azerbaycan diplomasi tarihinin temel metinleri addedilebilir. Son olarak, tüm bu diplomatik mirası dikkate alındığında Topçubaşı'yı çağdaş Azerbaycan diplomasisinin kurucusu olarak nitelemek de pek yanlış olmazdı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- A. M. [Topçubaşı], *Azerbaycan'ın Teşekkülü* (İstanbul: Ahmediye Matbaacılık Şirketi, 1918).
- A. M. Topçubaşiev: *Дипломатические беседы в Стамбуле* [A. M. Topchibashi: Dipomatic Conversations in Istanbul], haz. A. Paşaev ve V. Agaev (Bakü: Ergün, 1994).
- A. M. Topçubaşii: *Документы из личных архивов 1903-1934 гг.* [A. M. Topchibashi: Documents from Private Archives 1903-1934], ed. S. Iskhakov (Moskova: Izd-vo Sotsial'no-Politicheskaia Mysl', 2012).
- A. M. Topçubaşii: *Парижский архив 1919-1940 в четырех томах* [A. M. Topchibashi: The Paris Archive, 1919-1940 in 4 volumes], ed. G. Mamulia ve R. Abutalıbov (Moskova: Khudojestvennaia Literatura, 2016).
- Agamalıeva, H., Худиев, Р., *Азербайджанская республика: Страницы политической истории 1918-1920 гг.* [Azerbaijan Republic: Pages from Political History 1918-1920] (Bakü: Sabah, 1994).
- Azerbaijan Democratic Republic: Great Britain's Archive Documents*, ed. N. A. Maxwell (Bakü: Çaşıoğlu, 2008).
- Азербайджанская демократическая республика (1918-1920): Внешняя политика (Документы и материалы)* [Azerbaijan Democratic Republic 1918-1920: Foreign Policy (Documents and materials)] (Bakü: Izdatel'stvo Azerbaidzhan, 1998).
- Азербайджанская демократическая республика 1918-1920* [Azerbaijani Democratic Republic 1918-1920] (Bakü: Elm, 1998).
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 1918-1920: Bibliyografiya*, haz. Ş. Tağıyeva (Bakü: Azerbaycan Milli Kütüphanesi, 2008).
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi* I-II.cilt (Bakü: 2004).
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bibliyografiyası*, <http://axc.preslib.az/>
- Azerbaycan Paris Sülh Konfransında 1919-1920*, terc. V. Guliyev (Bakü: Ozan, 2008).
- Bal, Halil, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu* (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2010).
- Bünyadov, Z. ve Eliyev, M., *Fethali Han Hoyski* (Bakü: Şark-Garb, 1997); *Feteli Han Hoyski: Heyat ve Fealiyyeti (Sened ve Materiallar)* (Bakü: Azerbaycan Neşr., 1998).

- Hesenov, Cemil, *Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde: 1918-1920* (Bakü: Azərneşr, 1993).
- Hesenli, Cemil, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Harici Siyaseti, 1918-1920* (Bakü: 2009).
- Hesenli, Cemil, *Tarihi Şahsiyetin Tarihi: Ali Merdan Bey Topçubaşov* (Bakü: ADA, 2013).
- Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia* (New York: Philosophical Library, 1951).
- İmanov, Vügar, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006)
- İmanov Vügar, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003)
- Kasımlı, M. ve Hüseynova, E., *Azerbaycan Harici İşler Nazırları* (Bakü: Adiloğlu, 2003).
- Nesibzade, Nesib, *Azerbaycan Demokratik Respublikasının Harici Siyaseti* (Bakü: Qanun, 2011).
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri: 1575-1918*, II.Cilt (Ankara: BOA, 1993).
- Süleymanlı Rabil, "Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Oluşturulması ve Kurumsal Yapısı", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan 1918-1920*, ed. Qiyas Şükürov ve V. Qafarov (İstanbul: IQ, 2010), s. 217-226.
- Юсифзаде, С. З., *Азербайджано-британские отношения в начале XX века* [Azerbaijani-British Relations at the Beginning of the 20th Century] (Bakü: Tahsil, 2008).

Siyasal İndikatörlerin Ermenistan-İran İlişkileri Örneğinde Uygulanması

The Using of Political Indicators in the Example of Armenia-Iran Relations

Elnur Kelbizadeh¹

öz

Uluslararası sistemin aktörleri (devletler, devletlerüstü ve uluslararası örgütler vb.) arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bir süreç olduğundan, belirli değerlendirme kriterlerinin - indikatörlerin tanımlanmasına ihtiyaç vardır. Farklı devletler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacılar, çoğu durumda ciddi krizler olmadıkça ilişkileri sıklıkla belirli bir kronolojik çerçevede "gelişen ilişkiler" olarak tanımlarlar. Bununla birlikte, ciddi krizler kendini göstermediğinde, bu tür ilişkiler çeşitli faktörlere bağlı olarak gelişebilir veya zayıflayabilir. Bu açıdan bakıldığında, devletler de dahil olmak üzere uluslararası ilişkiler sisteminin aktörleri arasındaki ilişkilerin gelişimini ve düşüşünü bilimsel yöntemlerle değerlendirmek için indikatörlerin - uluslararası ilişkilerin değerlendirilmesinin göstergelerinin tanımlanması gerekmektedir. Ortalama olarak, devletlerarası ilişkilerin hareketini değerlendirmek için kullanılan yaklaşık yüze kadar indikatörü tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte, bu indikatörlerin gruplandırılması sistematik bir analiz yapmak için önemli koşullardan biridir. Bu anlamda devletlerarası ilişkilerin yönünü belirlemek için kullanılan göstergeler üç gruba ayrılabilir: Siyasal indikatörler, Ekonomik indikatörler, Sosyal indikatörler.

Makalede başlıca siyasal indikatörler Ermenistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler örneğinde pratik uygulamalarla tanımlanmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin değerlendirilmesi için üst düzey yetkililerin (cumhurbaşkanı ve başbakanlar) ziyaretlerinin sayısı, yabancı ülkelerde ve uluslararası kuruluşların toplantılarında üst düzey temsilcileri arasında temaslar, dış politikadan sorumlu kurumların karşılıklı ziyaretlerinin, istişarelerinin sayısı ve seviyesi, ilki ülke arasında imzalanan belgelerin sayısı ve kapsamı ile imza sahiplerinin yönetim sistemindeki yeri v a b. indikatörler kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Uluslararası ilişkiler, İndikatör (gösterge), Ermenistan, İran

ABSTRACT

Since the development of relationships between the subjects of the international system (between states, between states and international organizations, between international organizations, etc.) is necessary and certain evaluation criteria (indicator indicators) should be determined. Researchers, who examine the relations between various states, often describe the relations as "developing

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elnur Kelbizadeh (Dr. Öğretim Üyesi),
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Kafkasya
Araştırmaları Enstitüsü Kafkasya Politikası
Bölümü, Bakü, Azerbaycan
E-posta: kelbizadeh@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5870-034X

Başvuru/Submitted: 16.05.2020

Kabul/Accepted: 11.08.2020

Atıf/Citation: Kelbizadeh, Elnur. "Siyasal İndikatörlerin Ermenistan-İran İlişkileri Örneğinde Uygulanması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 247-257.

<https://doi.org/10.26650/jes.2020.016>

relations" if there are no acute(sharp) crises in the chronological framework. However, in cases of serious crisis does not occur, such relationships can develop or weaken due to various factors. In this respect, it is imperative to determine indicators (evaluation indicators of international relations) to evaluate the periods of development and decline of relations with scientific methods between states, including participants (subjects) of the international relations system. It is possible to have up to an average of hundred indicators used to evaluate the movement of interstate relations. However, grouping these indicators is one of the important conditions for conducting a systematic analysis. In this sense, it is possible to divide the indicators used to determine the direction of action of interstate relations into three groups: Political indicators, Economic indicators and Social indicators.

For the first time, it has been tried to determine main political indicators in the science of international relations and to apply them in the example of the relations between the Republic of Armenia and the Islamic Republic of Iran. For evaluation of the relations between the two countries a main indicators used the number of reciprocal visits at the level of heads of state and government, the number of meetings held by the senior representatives of the two countries in foreign countries and within the framework of the meetings of international organizations, number and rate of mutual expeditions of managers of institutions responsible for foreign policy and number of discussing ideas, the number, scope and place of the documents signed between the two countries in the state administration system and etc. others.

Keywords: International relations, Indicator, Armenia, Iran

EXTENDED ABSTRACT

Since development of relationships between the subjects of the international system (between states, between states and international organizations, between international organizations, etc.) is necessary and certain evaluation criteria (indicator/indicators) should be determined. Researchers, who examine the relations between various states, often describe them as "developing relations" if there is no acute(sharp) crisis in the chronological framework. However, in cases where serious crisis does not occur, such relationships can develop or weaken due to various factors. In this respect, it is imperative to determine indicators (evaluation indicators of international relations) to evaluate the periods of development and decline of relations with scientific methods between states, including participants (subjects) of the international relations system.

Some researchers, such as Russian researchers M.A. Timopheeva, M.G. Vlasova, N.V. Derugin, N. Bistroy, R. Vexman and others have mentioned the importance of an indicators intelligence and prognosis of international relations. In his study on the application of mathematical methods in the study of international relations, I. Mikheyev analyzed methods of indicators. M.G. Vlasova defined the concept of an indicator as follows: "Indicators are events that are observed as an indicator of the movement of a particular process or scenario". However, Indicators spoke more about security and defense than indicators of interstate relations.

Research allows the following concrete definition for the concept of indicator in interstate relations: "Indicators that allow to evaluate the movement of relations between the subjects in the system of international economic relations within a specific time frame".

It is possible to have up to an average of hundred indicators used to evaluate the movement of interstate relations. However, grouping these indicators is one of the important conditions for conducting a systematic analysis. In this sense, it is possible to divide the indicators used to determine the direction of action of interstate relations into three groups: Political indicators, Economic indicators and Social indicators.

For the first time, it has been tried to determine the main political indicators in the science of international relations and apply them in the example of relations between the Republic of Armenia and the Islamic Republic of Iran. The direction of development and decline of relations between the Republic of Armenia and the Islamic Republic of Iran in the political arena is determined by using the following indicators:

- 1) The number of reciprocal visits at the level of heads of state and government within the chronological framework;
- 2) The number of meetings held by the senior representatives of the two countries in foreign countries and within the framework of the meetings of international organizations;
- 3) Number and rate of mutual expeditions of managers of institutions responsible for foreign policy and number of ideas discussed;
- 4) Overlapping of authorities in the decision making process in international organizations and supporting the proposed projects;
- 5) The number, scope, and place of the documents signed between the two countries in the state administration system.
- 6) Level of inter-parliamentary relations and approval frequency (amplitude) of bilateral agreements signed.
- 7) Paying special attention to the other country in the government's activity programs.

Analysis shows that it is possible to successfully apply the indicator method as a way of learning interstate relations in modern conditions. Only in this case, the theses put forward to develop, maintain, or decline interstate relations can be considered scientifically objective.

A few points need to be clarified here. First of all, there should be indicators to determine the nature of the movement of interstate relations (development and decline). Second, these indicators should be applied to interstate relations in a concrete time frame. Third, evaluations for the indicators received can show the character of the movement, the progress, and decline only if the researcher has the opportunity to compare the same demonstrators with data set in another time frame.

Giriş

İstihbarat ve uluslararası ilişkilerin geleceğine yönelik tahmin ve öngörmelerde indikatörlerin önemi rus araştırmacılar M.A. Timofeyeva¹, M.G. Vlasova² N.V. Deryuqin, N. Bystrov, R. Wexman ve diğerleri de dahil olmak üzere bir dizi araştırmacı tarafından tartışıldı. Uluslararası ilişkilerin araştırılmasında matematiksel yöntemlerin uygulanması üzerine yaptığı çalışmada İ. Mikheyev indikatörler yöntemine değindi.³ M. Vlasova indikatör - gösterge kavramını şu şekilde tanımlamıştır:

*“Göstergeler, belirli bir sürecin veya senaryonun hareketinin bir göstergesi olarak gözlenen olaylardır”.*⁴

Ancak, belirtmek gerekir ki, M. Vlasova devletlerarası ilişkilerin indikatörlerinden daha fazla güvenlik ve savunma göstergeleri üzerine yoğunlaşmış ve onları araştırmıştır.

Araştırmalarımız sonucu uluslararası ilişkilerde indikatör (gösterge) kavramını şu şekilde tanımlayabiliriz: “İndikatörler, belirli bir zaman dilimi içinde uluslararası ilişkiler sisteminin aktörleri arasındaki ilişkilerin hareketini değerlendirmeyi sağlayan göstergelerdir”. Burada birkaç noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Her şeyden önce, devletlerarası ilişkilerin hareketinin doğasını (gelişme ve düşüş) belirleyen göstergeler olmalıdır. İkinci olarak, bu göstergeler, belirli bir zaman dilimi içinde devletler arası ilişkilere uygulanmalıdır. Üçüncüsü, alınan göstergelerin değerlendirmeleri, araştırmacının aynı göstergeleri başka bir zaman diliminde tanımlananlarla karşılaştırma fırsatı bulduğunda, hareketin doğasını (ilerleme veya düşüş) gösterebilir.

Bazen, devletlerarası ilişkilerin gelişim düzeyini belirlemek için, araştırmacılar iki ülke arasındaki ilişkileri üçüncü ülkelerle olan mevcut ilişkilerle karşılaştırmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri İran-Ermenistan ilişkileriyle, Azerbaycan Cumhuriyeti ile İsrail arasındaki ilişkileri Ermenistan-İran ilişkileriyle karşılaştırmak mümkündür. Bununla birlikte, bu karşılaştırmalar iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişimini ve ya düşüşünü belirlemek için nesnel bir indikatör olarak kabul edilemez.

İndikatörlerin Sınıflandırılması

Ortalama olarak, devletlerarası ilişkilerin hareketini değerlendirmek için kullanılan yaklaşık yüze kadar indikatörü tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte, bu indikatörlerin

-
- 1 Марина Тимофеева, “Опыт политического прогнозирования в США и России” [“Political Forecasting Experience in the USA and Russia”]. (Автореферат диссертации на соискание учено степени кандидата политических наук. Санкт-Петербургский Государственный Университет, 2005), 14.
  - 2 Мария Власова, «Прогнозирование в разведке: метод индикаторов в современных условиях» [Intelligence forecasting: a method of indicators in modern conditions], *Вестник РУДН, серия Международные отношения*, том 15/3 (сентябрь 2015): 35
  - 3 Игорь Михайлович, *Применение математических методов при исследовании системы международных отношений с использованием функциональных пространств* [The use of mathematical methods in the study of the system of international relations using functional spaces]. (Москва, 1997).
  - 4 Власова, “Прогнозирование в разведке,” 35

gruplandırılması sistematik bir analiz yapmak için önemli koşullardan biridir. Bu anlamda devletlerarası ilişkilerin yönünü belirlemek için kullanılan göstergeler üç gruba ayrılabilir:

1. Siyasal indikatörler;
2. Ekonomik indikatörler;
3. Sosyal indikatörler.

Devletler arasındaki ilişkilerin hareketini belirlemek için en önemli indikatörler siyasal göstergelerdir. Temel siyasal indikatörler - iki ülke arasındaki devlet ve hükümet yetkilileri düzeyinde ziyaretlerin sayısı, en üst düzey ziyaretlerin sayısı, imzalanan anlaşmaların sayısı, hükümetler arası ve hükümetler arası komisyonların toplantılarının yoğunluğunu, farklı devlet kurumları arasındaki ortak projelerin sayısı, uluslararası örgüt ve kuruluşlardaki pozisyonların karşılaştırılması ve başkalarıdır.

Önemli ekonomik indikatörler ülkeler arasındaki ticaret cirosu hacmini, bir ülkenin diğerinin ekonomisine yaptığı yatırımların hacmini, ithalat-ihracat operasyonlarının hacmini, ekonomik projelerin yoğunluğunu ve b. göstergeleri içerir.

Devletler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek için sosyal indikatörler de önemlidir. Sivil toplum örgütleri, dini kuruluşlar, medya, iki ülke vatandaşlarının yakınlığı (işbirliği, akrabalık vb.), vatandaşların karşılıklı ziyaretleri, diaspora ve lobi gruplarının faaliyetlerinin ölçeği önemli sosyal göstergelerdir. Örneğin, bir ülkenin vatandaşlarının başka bir ülkede eğitim görmesi, çalışması, yatırımları ve banka hesaplarının olması, akrabalık bağlarının olması devletler arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir.

Siyasal İndikatörlerin Uygulanması

Politik ilişkilerin gelişim ve gerilemesi aşağıdaki siyasal indikatörler kullanılarak belirlenebilir:

- 1) Belirlenmiş kronolojik çerçevede üst düzey yetkililerin (cumhurbaşkanı ve başbakanlar) ziyaretlerinin sayısı;
  - 2) İki ülkenin üst düzey temsilcileri arasında yabancı ülkelerde ve uluslararası kuruluşların toplantıları çerçevesinde yapılan ikili görüşmelerin sayısı;
  - 3) Dış politikadan sorumlu kurumların karşılıklı ziyaretlerinin, istişarelerinin sayısı ve seviyesi;
  - 4) Uluslararası kuruluşlarda karar alma sürecindeki pozisyonların çakışması ve önerilen projelerin desteklenmesi;
  - 5) İki ülke arasında imzalanan belgelerin sayısı ve kapsamı ile imza sahiplerinin yönetim sistemindeki yeri;
  - 6) Parlamentolar arası ilişkilerin düzeyi ve imzalanan ikili anlaşmaların onaylanma sıklığı (genliği);
  - 7) Hükümetlerin eylem planlarında diğer ülkelere özel dikkat.
- İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişim yönünü (gelişme, gerileme veya istikrar), ele almak

için öncelikle ilişkilerdeki kronolojik çerçeveler - dönemler, aşamalar vb. belirlenmelidir. Belirli bir kronolojik çerçevedeki istatistikleri diğer dönemlerle karşılaştırabilmek için bu gereklidir. Yukarıda belirtildiği gibi, bazı durumlarda, nesnel bilimsel sonuçların elde edilmesine izin vermeyen ve öznel sonuçlara yol açan devleterarası ilişkilerin gelişim seviyesini belirlemek için üçüncü bir ülke ile karşılaştırmalar yapılır. Her şeyden önce, üç ülke arasındaki ikili ilişkilerin aşamaları kronolojik olarak çakışmayabilir. İkincisi, devletler arasındaki ilişkiyi belirleyen faktörler (coğrafi yakınlık, tarihsel gelenekler, dil, din vb.) aynı olmayabilir. Bu açıdan, Ermenistan ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri incelemek için ilk gösterge, devlet ve hükümet başkanları düzeyinde, belirli kronolojik çerçevelerde karşılaştırılabilecek karşılıklı ziyaretlerin sayısıdır. Örneğin, 1991-1997 yılları arasında Ermenistan'dan devlet ve hükümet başkanları düzeyinde İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan ziyaret sayısı 4 (başkan düzeyinde 3, başbakan düzeyinde 1), İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistan'a ziyaret sayısı sadece 1'dir (başkan yardımcısı düzeyinde). Toplamda, bu sayı 5 ziyaretle sınırlıdır. 1998-2008'de Ermenistan'dan İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan bu tür ziyaretlerin sayısı 2 (başkanlık düzeyinde) ve İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistan'a yapılan ziyaretlerin sayısı 3'tür (başkanlık düzeyinde).⁵ Genel olarak, bu dönemde iki ülke arasındaki üst düzey karşılıklı ziyaret sayısı 5'tir.

Ancak ilk başta Ermenistan'ın İran'la ilişkileri güçlendirmekle ilgilendiği ve İran'ın yeni uluslararası ortamda daha temkinli olduğu gözlemlendi. Bu konu, Kafkas ülkelerinin bağımsızlığının ilk aylarında İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkiler kurmaya ve buradaki prestijini güçlendirmeye daha fazla önem vermesiyle de ilgiliydi. 1991-1996 yıllarında Ermenistan'dan İran İslam Cumhuriyeti'ne yapılan üst düzey ziyaretlerin çoğu, Azerbaycan topraklarının işgali sonucu ortaya çıkan Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgiliydi. Genel olarak, 1991'den beri bu göstergede yapılan karşılaştırmalardan, İran İslam Cumhuriyeti Başkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Ermenistan ile ilişkilerin kurulmasına en fazla önem verdiği açıktır. Ermeni tarafında, Serzh Sarkisyan'ın yönetim yılları bu açıdan özellikle dikkat çekicidir. Bazı Ermeni siyasetçilerin gizli Yahudi nefretinin farkında olan Ahmedinejad hükümeti bu meseleden yararlanmaya çalıştı. Örneğin, Ekim 2005'te İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, "Siyonizmsiz Dünya" Konferansı'nda ABD, İsrail ve Yahudiler aleyhinde konuştu. Ermenistan'ın bu konudaki tutumuyla ilgili olarak, arşiv belgelerinden birinde şöyle yazıyor: "Ermeni yetkililer, "Siyonizmsiz Bir Dünya" konulu konferansta İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın İsrail ve ABD hakkındaki açıklamalarını çevreleyen gerilimler hakkındaki görüşlerini de dile getirdiler. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Erivan Devlet Üniversitesi öğretim üyeleriyle yaptığı görüşmede "bu ifadenin İran-Ermenistan ilişkilerini etkilemeyeceğini" söyledi.⁶

Bu dönemde jeopolitik gerilimlerin iki ülke arasında daha yakın bağlara yol açtığına

5 "Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran," Last accessed: 30 august, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

6 ARXİNA, Qovluq 6, v. 26.

dikkat edilmelidir. Her iki ülkenin de bölgedeki büyük projelere dahil edilmemesi, bu ülkelerin alternatif projeler uygulama hareketlerini arttırmıştır. Bu açıdan Ermenistan-İran ekonomik ilişkileri tarihindeki en önemli olaylardan biri, İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Mart 2007'de Erivan'a yaptığı ziyaret sırasında gerçekleşti.⁷ 19 Mart 2007'de iki ülke arasında bir gaz boru hattı açıldı. Ermeni tarafı projeyi “enerji diplomasisi” alanında “büyük başarı” olarak nitelendirdi.⁸ Ve ya İran Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin yönetiminin ilk üç yılında Ermenistan ile siyasi alanda ilişkilerin ve tartışmaların azalması hakkında konuşmak mümkündür. Bu dönemde, İran İslam Cumhuriyeti'nden Ermenistana cumhurbaşkanlığı düzeyinde hiçbir ziyaret yapılmamıştır. Ancak, Ağustos 2013'te Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Serzh Sargsyan, İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyaret etti ve yeni seçilen İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Hassan Ruhani'nin yemin törenine katıldı.⁹ Jeopolitik gerçekleri iyi anlayan, İran İslam Cumhuriyeti'nde “Diplomasi Şeyhi” olarak bilinen Hassan Ruhani, reformcu tutumuyla biliniyor ve Mahmud Ahmedinejad'ın aksine dış politikayı ırkçı sloganlarla karıştırmadı.

2014 yılının başında Ermenistan ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti. Mesele, 2013'ün sonlarında Ermenistan ve Rusya Federasyonu'nun gaz ithalatı konusunda bir anlaşma imzalamasıydı. Bu anlaşmanın imzalanması, Rusya Federasyonu'nun İran-Ermenistan-Gürcistan güzergahı üzerinden İran gazını Avrupa pazarlarına alternatif olarak çıkmasını istemediği ve İran'ın genel olarak Ermenistan'a gaz ihracatını engellemeye çalıştığı anlamına geliyordu. Buna karşılık İran tarafı, Ermenistan'dan ithal edilen enerjiye ihtiyaç olmadığını ve bunun İran'ın Ermenistan'a dostane yardımı olduğunu belirtti. Ardından, İran cumhurbaşkanı Hassan Ruhani planlanan Ermenistan ziyaretini erteledi. İran tarafı çok yüksek düzeyde tartışılan İran-Ermenistan demiryolunun inşasının sorumluluğunu Ermenistan'a koyan bir açıklama yaptı. Sonuç olarak, 2015 yılında İran ve Ermenistan arasında en önemli projeler olarak kabul edilen Mehri Hidroelektrik Santrali, İran-Ermenistan demiryolu, rafineri ve üçüncü yüksek gerilim enerji hattının inşaatı tamamlanmamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin yönünü incelemek için üst düzey temsilcilerin yabancı (üçüncü) ülkelerde ve uluslararası örgütlerin toplantıları çerçevesinde görüşmelerini karşılaştırmak da önemlidir. Bu aynı zamanda ilişkilerdeki eğilimleri belirlemenizi sağlar. Örneğin, 2018 yılına kadar Ermenistan ve İran İslam Cumhuriyeti temsilcileri çoğunlukla BM toplantıları ve çeşitli BDT ülkelerindeki uluslararası etkinlikler ve toplantılar çerçevesinde ikili toplantılar düzenledi.

2018 yılında Ermenistan'daki “sokak devrimi” nin ardından, Ermenistan'ın Batı yanlısı bir imaj yaratma arzusundan dolayı komşu İranla görüşmelerin bile Batı ülkelerindeki toplantılar

7 نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، فصلنامه‌های ترجمانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات / سال 74، شماره 144 تابستان 1395: 66-78.

8 Галстян А., «Политические портреты Армении: Роберт Кочарян» [Political Portraits of Armenia: Robert Kocharian]. Last update 11 Февраля, 2013. <http://www.yerkramas.org/article/51814/politicheskie-portrety-armenii-robert-kocharyan>.

9 نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، 75

sırasında yapılmasını tercih etme eğilimi oluşmuştur. Örneğin “sokak devrimi” sonrasında Başbakan olan Nikol Paşinyan İran cumhurbaşkanı Hassan Rouhani ile ilk üst düzey toplantısını New York’ta yaptı. Analizler bunun çoğunlukla Ermenistan’ın ABD’ye “İran ile kontrolünüz altında ilişkiler kuruyoruz” mesajını gönderme arzusundan kaynaklandığını gösteriyor.¹⁰

Dış politikadan sorumlu kurumların ve kişilerin karşılıklı ziyaretlerinin, istişarelerinin sayısı ve seviyesi, hem devletlerarası üst düzey ziyaretlerin düzenlenmesinde, hem de önemli dış politika konularında ilkel anlaşmaların sağlanmasında özel önem taşımaktadır. Devlet başkanlarının ziyaretlerinden önce imzalanacak belgelerin ve toplantıların detaylarının kabul edilmesi özellikle önemlidir. Bu nedenle, dış politikadan sorumlu kuruluşların karşılıklı ziyaretlerinin istatistiksel olarak karşılaştırılması, ikili siyasi ilişkilerin yoğunluğunu belirlemek için önemli göstergelerden biri olarak düşünülebilir. 1991-1997 yıllarında Ermeni Dışişleri Bakanları İran İslam Cumhuriyetini 5 kez, 1998-2007 döneminde 6 kez ve 2008-2018 döneminde 7 kez ziyaret ettiler. İran İslam Cumhuriyeti’nden Dışişleri Bakanı düzeyinde Ermenistan’a ziyaret sayısı 1991-1997’de 4, 1998-2007’de 4 ve 2008-2018’de 5 kez olmuştur.¹¹

Uluslararası kuruluşlarda karar alma sürecindeki pozisyonların çakışması ve önerilen projelerin desteklenmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyini belirlemek için ana göstergelerden biri olarak düşünülebilir. Ermenistan-İran ilişkilerinin analizi, bu konuya yaklaşımın farklı zamanlarda değiştiğini göstermektedir. Örneğin, Ermenistanın Azerbaycan topraklarını işgali sonucu meydana çıkan Dağlık Karabağ sorunu Güney Kafkasyanın komşusu olan İranın da güvenliği için bazı tehditler oluşturmuştur. İran İslam Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ çatışmasına yaklaşımı arabuluculuktan tarafsızlığa, tarafsızlıktan Azerbaycanın haklı konumunun desteklenmesine kadar değişmiştir. Ancak, elbette, bu değişiklikler resmi-diplomatik açıklamalar düzeyinde gerçekleşti. Genel olarak, bağımsızlık ilanından bu yana Ermenistan’ın dış politikasının oluşumu, Rusya ve İran İslam Cumhuriyeti’nin Batı karşıtı cephede bulunması, uluslararası örgütlerde tartışılan birçok konuda iki ülke için örtüşen pozisyonlarla sonuçlandı.

Ermenistan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki siyasi ilişkileri analiz ederken belirleyebileceğimiz bir diğer indikatör, iki ülke arasında imzalanan belgelerin sayısı ve kapsamı, ayrıca imza sahiplerinin devletin yönetim sistemindeki yeri ve yetkisidir. Doğal olarak, coğrafi olarak komşu olan ve bir dizi konuda benzer ilgi alanlarına sahip ülkeler arasında çok sayıda karşılıklı ziyaret ve tartışma olabilir. Ziyaretlerin ve tartışmaların yararlılığını belirleyen ise anlaşmalar, protokoller ve b. belgelerdir. Sadece imzalı belgelerin sayısı değil, aynı zamanda bunların kapsamı ve imza sahiplerinin devlet yönetimi sistemindeki yeri ve yetkisi de analiz edilmelidir. Bu indikatör üzerine değerlendirme yaparken dikkat etmemiz gereken önemli husus devletler arasındaki siyasi ilişkilerin ilk aşamasında imzalanan belgelerin (anlaşma ve b.) daha çok sayıda olmasıdır. Doğal olarak tüm alanlarda ilişkilerin kurulması için

10 Elnur Kəlbizadə, Yeganə Baxşiyeva, Əliyər Əzimov. *Ermənistan İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində*. (Bakı:MTM Innovation, 2019), 157-158.

11 “Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran,” Last accessed: 30 august, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

çok sayıda belgenin imzalanması genellikle erken aşamalarda gerçekleşir. Bu bakış açısından, bu gösterge ile karşılaştırmalar yaparken, sonraki aşamalarda imzalanan belgelerin sayısal avantajına değil, önem derecesine dikkat etmek gerekir. Ermenistan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığının sitesinde verilen bilgilere dayanırsak iki ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının toplantıları çerçevesinde 1992-1997 yıllarında 19, 1998-2008’de 34, 2009-2011’de 10 belge imzalanmıştır.¹² Ortalama olarak, ilk kronolojik çerçevede yılda 4 belge, ikinci kronolojik çerçevede yılda 3 belge ve üçüncü kronolojik çerçevede yılda 3 belge bulunmaktadır.

Parlamentolar arası ilişkilerin düzeyi ve imzalanan ikili belgelerin onaylanma (ratification) sıklığı (genliği), ikili siyasi ilişkilerin düzeyini incelemek için indikatörlerden biri olarak da kullanılabilir. Genellikle, diplomatik protokollere uymak zorunda olan devlet ve hükümet başkanları onay için parlamentoya imzalanmış belgeleri gönderiyorlar. Hem İran İslam Cumhuriyeti, hem de Ermenistan Cumhuriyeti’ndeki mevcut siyasi sistem, parlamentonun diğer hükümet kollarından tamamen bağımsız olmasına ve karar vermesine izin vermiyor. İran İslam Cumhuriyeti’nde mesele devlet sistemi ve geleneği ile bağlantılıysa, Ermenistan’daki durum biraz farklıdır. Özellikle 1998-2018 yıllarında Ermenistan’da iktidarı ele geçiren “Karabağ klanı”, parlamentoyu terörizm de dahil olmak üzere çeşitli yollarla önemli ölçüde zayıflatarak cumhurbaşkanına tam bağımlı hale getirdi. Devletlerarası siyasi ilişkilerdeki düşüş veya kriz dönemlerinde, parlamentolar onay sürecini genellikle çeşitli yollarla uzatırlar veya imzalanan belgeleri onaylamazlar. Örneğin, 2018’de Ermenistan’daki sokak gösterileri ve hükümet değişikliklerinden sonra yeni başbakan Nikol Paşinyan’ın İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı soğuk bir duruş sergilemesi sebebinden İran tarafı en önemli ortak projelerle ilgili imzalanan bir dizi belgenin onaylanmasını uzatmaya çalıştı. Aynı dönemde iki ülke arasında ticari sirkülasyonda da düşüş yaşandı. O dönemde Theiranproject.com İran İslam Cumhuriyeti’nin ihracat potansiyeli hakkında bir rapor yayınladı. İran İslam Cumhuriyeti resmi gümrük örgütlerinin bilgilerine dayanılarak yayınlanan raporda 2018’in ilk 9 ayında İtalya, İran’dan mal ithal eden ilk ülke olduğu, ikinci ülkenin ise Azerbaycan olduğu açıklandı. Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti İran’dan 502 milyon 128 bin 355 dolarlık ürün aldı. Ermenistan İran’dan sadece 160 milyon dolarlık mal ithal etti.¹³ Karşılaştırmak gerekirse, Ermenistan önceki yıllarda İran İslam Cumhuriyeti’nden yapılan ithalatta İtalya’dan sonra ikinci sıradaydı. Doğal olarak, Nikol Paşinyan’ın İran’a karşı olumsuz tutumu ve “ABD korkusu” İran’dan yapılan ithalattaki düşüşün nedenleriydi. Öte yandan, bu durum Ermeni ekonomisinin derin bir kriz içinde olduğunu ve nüfusun satın alma gücünün keskin bir şekilde düştüğünü göstermektedir.

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyanın Şubat 2019’da İran İslam Cumhuriyeti’ne ziyaret programında bile, İslam Cumhuriyeti ile imzalanmış belgelerin onay konusunun tartışılması

12 “Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran,” Last accessed: 30 august, 2019, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.

13 Rabil KƏTANOV, “Paşinyanın İran səfəri və doğrulmayan ümidlər.” Son yenilənmə tarixi: 02 Fevral, 2019. https://azertag.az/xeber/Pasinyanın_Iran_seferi_ve_dogrulmayan_umidler-1253526.

kilit konulardan biri olarak tanımlandı.¹⁴ Ermenistan bunun yerine Avrasya Ekonomik Birliği ile İran İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan bir serbest ticaret anlaşmasının parlamentolarının erken onaylanmasına destek sözü verdi. Bu konu Nikol Paşinyan'ın İran İslam Cumhuriyeti İslami Şura Meclisi Başkanı Ali Larijani ile yaptığı toplantıda tartışıldı. O zaman, Avrasya Ekonomik Birliğinde Ermenistanın başkanlık sürecinin başlaması İran İslam Cumhuriyeti'nde bu fırsatı kullanma ve süreci hızlandırma arzusu yarattı.

Devletlerarası ilişkileri analiz ederken, hükümetlerin eylem planlarına diğer ülkeyle ilgili olarak atılacak adımları dahil edip etmedikleri ile önemli göstergedir. Örneğin, Ermenistanda Başbakan Tigran Sarkisyan hükümetinin 2008-2012 programında İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerle ilgili herhangi bir konuya değinilmedi.¹⁵ 2016'da Ermenistan'da kabul edilen hükümet programı, İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerle ilgili iki noktaya değinildi. Programın "Enerji Altyapısı ve Doğal Kaynaklar" başlıklı bölümünün "Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma" isimli alt bölümünde, 2019'da Ermenistan ve İran arasında yüksek voltajlı bir elektrik hattı inşa edilmesinden bahsedildi (paragraf 8).¹⁶ "Dış Politika, Diaspora, Savunma, Güvenlik, Acil Durumlar, İnsan Hakları, Adalet ve Yolsuzlukla Mücadele" başlıklı bölümde dış politika önceliklerinden biri olarak İran ve Gürcistan gibi komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gösterildi.

Sonuç

Sonuç olarak, yukarıdaki analiz, indikatör yönteminin modern koşullarda devletlerarası ilişkilerle ilgili bilimles çalışmalarda başarıyla uygulanabileceğini kanıtlamaktadır. Sadece bu durumda devletlerarası ilişkilerin gelişimi, istikrarı veya düşüşüyle bağlantılı olarak ortaya konan tezler bilimsel olarak objektif olarak kabul edilebilir. Burada birkaç noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Her şeyden önce, devletlerarası ilişkilerin hareketinin doğasını belirleyen göstergeler olmalıdır (gelişme ve düşüş). İkinci olarak, bu göstergeler, belirli bir zaman dilimi içinde devletlerarası ilişkilere uygulanmalıdır. Üçüncüsü, alınan göstergelerin değerlendirilmesi, araştırmacının aynı göstergeleri başka bir zaman diliminde tanımlananlarla karşılaştırma fırsatı bulduğunda, hareketin doğasını- ilerleme ve düşüş gösterebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

14 "Большие ожидания от секретной повестки: с чем Пашинян вернется из Ирана." [Great expectations from the secret agenda: what will Pashinyan return from Iran with]. Last updated 19 February, 2019. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20190219/17378689/bolshie-ozhidaniya-ot-sekretnoj-povestki-s-chem-pashinyan-vernetsya-iz-irana.html>.

15 Republic of Armenia Government Program. (Yerevan: SAMARK Printing House, 2008), 55.

16 Programme of the Government of the Republic of Armenia. (Yerevan, October 2016),23.

Kaynakça/References

1. Armeniasputnik, “Большие ожидания от секретной повестки: с чем Пашинян вернется из Ирана.” [Great expectations from the secret agenda: what will Pashinyan return from Iran with]. Last updated 19 February, 2019. <https://ru.armeniasputnik.am/politics/20190219/17378689/bolshie-ozhidaniya-ot-sekretnoj-povestki-s-chem-pashinyan-vernetsya-iz-irana.html>.
  2. ARXINA, Qovluq 6, v. 26.
  3. Azertac. КӨТАНОВ, Rabil. “Paşinyanın İran səfəri və doğrulmayan ümidlər.” Son yenilənmə tarixi: 02 Fevral, 2019. https://azertag.az/xeber/Pasinyanin_Iran_seferi_ve_dogrulmayan_umidler-1253526.
  4. КƏЛБІЗАДƏ, Elnur., BAXŞIYEVA, Yeganə., ƏZİMOV, Əliyar. *Ermənistan İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində*. Bakı: MTM İnnovation, 2019.
  5. Mfa.am. “Bilateral Relations with Islamic Republic of Iran”. Last accessed: 30.08.2019. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ir/>.
  6. *Programme of the Government of the Republic of Armenia*. Yerevan. October 2016.
  7. *Republic of Armenia Government Program*. Yerevan: SAMARK Printing House, 2008.
  8. Yerkramas.org. ГАЛСТЯНА А., «Политические портреты Армении: Роберт Кочарян» [Political Portraits of Armenia: Robert Kocharian]. Last update 11 Февраля, 2013. <http://www.yerkramas.org/article/51814/politicheskie-portrety-armenii-robort-kocharyan>.
  9. ВЛАСОВА, Мария. «Прогнозирование в разведке: метод индикаторов в современных условиях» [Intelligence forecasting: a method of indicators in modern conditions], *Вестник РВДН, серия Международные отношения*, том 15/3 (сентябрь 2015): 34-42.
  10. МИХАЙЛОВИЧ, Игорь. *Применение математических методов при исследовании системы международных отношений с использованием функциональных пространств [The use of mathematical methods in the study of the system of international relations using functional spaces]*. Москва, 1997.
  11. ТИМОФЕЕВА, Марина. “Опыт политического прогнозирования в США и России” [“Political Forecasting Experience in the USA and Russia”]. Автореферат диссертации на соискание учено степени кандидата политических наук. Санкт-Петербургски Государственный Университет, 2005.
  12. نظام آبادی، محسن. «روابط فرهنگی ایران و ارمنستان؛ ظرفیتها و پتانسیلها»، *قصلنامهجامن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات* / سال دوازدهم / شماره ۱۴۴ تابستان ۶۶: ۶۶-۷۸
- [NEZAMABADI, Mohsen. “Cultural Relations between Iran and Armenia; Possibilities and Potentials,» *Iranian Journal of Cultural Studies and Communication* / Twelfth Year / No. 144 Summer 2016: 66-87]

Kazakistan Korelilerinin Sosyo-Kültürel Yapısı

Socio-Cultural Structure of the Korean in Kazakhstan

Dongin Lee¹

Öz

"Kazakistan Korelilerinin Sosyo-Kültürel Yapısı" başlığı altında hazırlanmış olan bu çalışmada, Kazakistan'daki Koreli topluluğunun zorunlu göç tarihi ele alınarak, günümüzdeki durumu, özellikle de sosyo-kültürel yapısı irdelenmiştir. Kazakistan Korelileri, Kazakistan Cumhuriyeti'ni oluşturan birçok etnik gruptan biridir ve bilinen nüfusları yaklaşık olarak 100.000 civarındadır. Verilerin nicel araştırma ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak toplandığı bu çalışmada, Kazakistan Korelilerinin dil, din, eğitim, ekonomik durum ve etnik kimlik duygusu anket ve mülakat yolu ile araştırılıp bilgiler elde edilmiştir. Kazakistan Korelilerinin kültürü, geçmişte ve günümüzde yaşadıkları coğrafya, devlet politikaları, bölgede bulunan diğer topluluklar ve bunların kültürleri ile sıkı bir etkileşim içindedir. Bu bölgedeki Koreli nüfusun azlığı, ulusal özerkliğin olmayışı, yüksek kentsel yerleşim oranı gibi sebeplerden dolayı ve hızlı sosyo-ekonomik gelişmeye bağlı olarak Koreliler, kendi etnik kökenlerini bir noktaya kadar koruyabilmişler ve yoğun olarak başta Rus kültürü olmak üzere Kazak kültürüne de uyum sağlamışlardır. Özellikle dil konusuna gelecek olursak, Kazakistan Korelileri anadilleri olan Koreceyi neredeyse unutmışlardır. Din durumunun özelliklerinden biri, diğer çoğu etnik gruplar gibi bir ana din oluşturmadan halkın çeşitli dinlere dağılım göstermesidir. Eğitim ve ekonomik durumu ise aynı coğrafyada bulunan diğer milletlerden daha yüksek ve istikrarlıdır.

Anahtar kelimeler: Kazakistan Korelileri, Sosyo-kültürel Yapı, Kazakistan, Orta Asya, Koreli, Göç, Diaspora, Azınlık, Kimlik, Etniklik

ABSTRACT

This study under the title "Sociocultural Structure of the Koreans of Kazakhstan" discusses the history of forced migration and the current sociocultural status of Koreans in Kazakhstan society. Kazakhstan Koreans are one of the ethnic groups that make up Kazakhstan and their population is around 100,000. The data for the study was collected by using quantitative and qualitative research methods to examine the language, religion, ethnic identity, education, economic and social life status of Korean in Kazakhstan. The culture of Koreans in Kazakhstan is in close contact with their past and present lands, state policies, other communities in the region, and their cultures. Due to the low Korean population in this region, a lack of national autonomy, high urban settlement rate, and rapid socioeconomic development, Koreans have adapted to Russian

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Dongin Lee (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları,
İstanbul, Türkiye
E-posta: dfly1986@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8484-4785

Başvuru/Submitted: 24.04.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
08.09.2020
Kabul/Accepted: 09.09.2020

Atıf/Citation: Lee, Dongin. "Kazakistan Korelilerinin Sosyo-Kültürel Yapısı.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 259-282.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.017>

culture and particularly to Kazakh culture while retaining part of their ethnic identity. They have almost forgotten Korean language which is their mother tongue. One of the characteristics of the state of religion is the distribution of people to various religions without having a main religion like most other ethnic groups. Their educational and economic situation is higher and more stable than other nations in Kazakhstan society.

Keywords: Kazakhstan Koreans, Socio-cultural Structure, Kazakhstan, Central Asia, Korean, Immigration, Diaspora, Minority, Identity, Ethnicity

EXTENDED ABSTRACT

This study under the title “Sociocultural Structure of the Koreans of Kazakhstan” discusses the history of forced migration and the current sociocultural status of Koreans in Kazakhstan society. The culture of Koreans in Kazakhstan is in close contact with their past and present lands, state policies, other communities in the region, and their cultures. Due to the low Korean population in this region, a lack of national autonomy, high urban settlement rate, and rapid socioeconomic development, Koreans have adapted to Russian culture and particularly to Kazakh culture while retaining part of their ethnic identity.

Kazakhstan Koreans are one of the ethnic groups that make up the Republic of Kazakhstan and their population is around 100,000. A large number of Koreans living in the northern region of Korea began to migrate to the eastern part of Russia in the second half of the 1800s to escape economic poverty. Then, in 1937, Stalin's ethnic pressure and forced immigration policy against minorities led to the migration of Koreans from Russia to Central Asia. In order to survive under the pressure of the Soviet system, they had to accept the Soviet system and live as Soviet citizens. After Gorbachev's policy of openness, most Central Asian Koreans moved to big cities and got higher education. They occupied relatively high social positions and began to play important social roles in the Soviet Union. At the same time, the Russification of Koreans in Russia has advanced rapidly. Therefore, the dissolution of the Soviet Union in 1991 caused another uncertainty and struggle in the Korean society of Central Asia. In this study, the socio-cultural status of Koreans settled in Kazakhstan is discussed and how Turkish people and Korean people affect each other and the consequences of these interactions.

The data for the study was collected by using quantitative and qualitative research methods to examine the language, religion, ethnic identity, education, economic, and social life status of Koreans in Kazakhstan. First, it has been observed that the most commonly used language in daily life is Russian among Kazakhstan Koreans. Followed by English and Kazakh. In terms of frequency of use and grammar level; Korean is the language with the lowest score. Language is one of the biggest factors in creating an ethnic identity in a society. Therefore, it can be seen to be one of the most important factors in the Russification of Koreans. Secondly, the Korean people in Kazakhstan do not belong to a certain common religion, they are distributed among different religions. Among the total population of Kazakh Koreans, there

are 5.2% Muslim, 49.4% Christian, 11.4% Buddhist and the other 28.5% do not belonging to any religion. In addition, the presence of Kazakh Koreans who are Russian Orthodox or Muslim in Kazakhstan shows that Kazakhstan Koreans have a religious interaction with the local people. Third, the rate of population in completing higher education among Kazakh Koreans is 47.1%, which is approximately 20% higher than the average of all ethnic groups in Kazakhstan. Kazakhstan Koreans, like South Korea and the Korean diaspora around the world, show a desire to provide their children with quality education. Fourth, it was observed that among the survey respondents, the number of senior title holders such as professors and doctors ranked first and private company executives ranked second. For this reason, it is understood that Kazakhstan Koreans live a more comfortable life in economic terms. Fifth, in terms of ethnic identity, 89.6% of Kazakhstan Koreans are proud to be Korean and 70.7% feel a sense of belonging to the Korean ethnic group. However, it was observed that their level of participating actively in Korean associations or social organizations related to Korea or sharing about Korea was relatively low. Finally, although some interviewees stated that they were exposed to ethnic discrimination in their daily lives, employment areas, or use of language, most of the interviewees stated that they considered this discrimination as a normal situation due to their being non-local people. According to the results of the survey, the number of Kazakh Koreans satisfied with living in Kazakhstan were in the majority.

Kazakh Koreans have been in constant contact with cultures from various regions such as Russia, Turkestan, and Europe. This experience has been used as a tool to adapt well to the local community. Also it has become the basis for harmonious relationships with other people. The Korean people of Kazakhstan make a great effort to preserve their ethnic origins and at the same time quickly adapt to the social changes of today. In addition, in order for this diaspora to establish healthy relations with the local state and to create a stable social order, it is necessary to be under careful observation and to support correctly the Kazakh Koreans, who are in this minority.

Giriş

Dünya'daki herhangi bir etnik grubun sadece bir yerde bulunduğu söylemek mümkün değildir.¹ Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesinin yayınladığı istatistiklere göre, 2017 yılı itibarıyla, doğdukları toprakları terk edip diğer ülkelerde yaşayan 257 milyon insan olduğu tahmin edilmektedir.² Bununla birlikte dünya nüfusunun %3,4'ü, yani her 29 kişiden biri göçmen olarak kabul edilmektedir. Bu göçmenler çeşitli sebeplerden dolayı, yaşadıkları toprakları bırakıp yeni yerler arayan ulus ötesi insanlardır.

Bu küresel göç ve dağılım, yerleşim olgusunun artması ile birlikte göç ve diaspora konusundaki bilimsel çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Tanım olarak göç, insanların bir ülkeden diğerine hareket etme süreci olup; geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirme ya da insanların yeniden yerleşmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca Greene ve Pick'e göre bu insanların hareketlerine yön veren veya hareketlerini engelleyen üç ana faktör vardır. Hareket kararına yön veren üç ana faktörden ilki, göç gönderen ve alan ülkelerin ekonomik durumudur. İkinci sırada ise, yaş, eğitim, kültür ve dil benzerliği, sosyal ağlar gibi sosyal ve demografik faktörler gelmektedir. Coğrafi faktörlere bakıldığında ise, çıkış noktasından varış noktasına kadarki mesafe, topografya, iklim ve ulaşılabilirlik sayılabilir.³ Bununla birlikte, genele yayılmasa da dünyanın birçok yerinde meydana gelen savaşlar, diktatörlerin halklara karşı sergilediği olumsuz tutum, din ve ırk çatışmaları ve sınır dışı edilme gibi durumlar sonucu yaşanan zorunlu göçler de vardır. Bunlar gibi pek çok sebep yüzünden ortaya çıkan uluslararası göç, diaspora olgusu ile yakından ilgilidir.

Bu bağlamda, yaklaşık 150 yıllık bir göç geçmişine sahip olan Kazakistan Korelileri, 'yaşam ve kaçış göçü', 'zorunlu toplu göç', 'geri dönüş göçü' gibi tipik bir diaspora tecrübesine sahip olmaları nedeniyle akademik çevrelerin de ilgisini çeken bir grup ve çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Eski Sovyetler Birliği döneminde uygulanan etnik göç politikası nedeniyle günümüzde Orta Asya bölgesinde çeşitli etnik gruplar aynı coğrafyada karmaşık şekilde yaşar durumdadır. Bu çeşitli etnik gruplar arasında Rusya'nın uzak doğusundan göç ettirilen Koreliler de bir azınlık grup olarak yer almaktadır. Bu çalışmada konu olarak ele alınan Koreli azınlık grubu yaklaşık 70 sene boyunca Kazakistan Cumhuriyeti bölgesinde yaşamıştır. Joseon Hanedanlığı'nın son döneminde (19. yüzyılın ortasından itibaren) Uzak Doğu Rusyası'na göç eden ilk nesilleri de çalışma konusuna dâhil edilecek olursa bu Koreli azınlık grubunun tarihi 140 sene öncesine kadar götürülebilir. Uzun bir tarihi olan ve çeşitli Orta Asya bölgelerindeki Türk dünyasında hayatlarını sürdüren Kazakistan Korelilerinin sosyo-kültürel yapılarının incelenmesi önem arz etmektedir.

1 Peter Stalker, *The No-Nonsense Guide to International Migration* (London: New Internationalist Publications, 2001), 14.

2 "2017 International Migration Report", United Nation, Erişim 14 Ocak 2019, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

3 Richard. P. Greene ve James. B. Pick, *Exploring the Urban Community: A GIS approach*, çev. Jeong Yeop Shin (Seul: Yiso, 2011), 283-286.

1. Göç Tarihi

Kazakistan'a göç ettirilen Korelilerin birçoğu, coğrafi olarak Rusya ile sınır komşusu olan Kore yarımadasının kuzey kesiminden gelmektedir. Joseon Hanedanlığı'nın son döneminde, yani kıtlık döneminde, yozlaşmış devlet memurlarının halka haksız ve aşırı vergi dayatması, çiftçilerin sıkça ayaklanmalarına sebep olmuş ve bunun sonucunda toplum büyük bir karmaşa içine girmiştir. 1864 yılında 13 göçmenin Primorski Krai (Günümüzde Rusya'nın Uzak Doğu Federal Bölgesi'nde bulunan kray. Krayın idarî merkezi Vladivostok şehri olup Kuzey Kore-Rusya sınırı bu şehirde yer alır) bölgesine yerleşmesinden itibaren⁴ Kore'nin kuzey bölgesinde yaşayan çok sayıda Koreli, ekonomik yoksunluktan kurtulmak için 1800'lerin ikinci yarısında Rusya'nın doğu kısmına göç etmeye başlamıştır. Ayrıca Japonya'nın Joseon'u işgalinden önce ve sonra, sömürgeci yönetime karşı çıkan Koreliler de bağımsızlık hareketi uğruna Primorski Krayı'na göç etmişlerdir.⁵ Böylelikle hem ekonomik hem de siyasi amaçlarla göç edenlerin sayısı büyük ölçüde artmış ve 1926'da Uzak Doğu Rusyası'ndaki Korelilerin nüfusu 167.400'e ulaşmıştır.⁶

1900'lerin başlarına kadar süren Koreli göçü, 1922'de Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra büyük bir değişime uğramıştır. 1937'de Stalin'in azınlıklara uyguladığı etnik baskı ve zorunlu göç politikası, Uzak Doğu Rusyası'ndaki Korelilerin Orta Asya'ya göç etmesine yol açmıştır.⁷ İlk olarak Rusya'daki Kore topluluğunun 2500 etnik lider ve aydını sürgün ve infaz edilmiştir.⁸ Daha sonra Uzak Doğu Rusyası'ndaki Koreliler, Orta Asya'da ıssız yerlere göç ettirilmişler ve bu göç sürecinde 11.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁹

Orta Asya'ya yerleştirilen Koreliler, ikamet özgürlüğünden mahrum bırakılmış ve etnik azınlıklar haline gelmişlerdir. Zorlayıcı bir ulusal politikaya karşı kendilerini koruyabilen, anavatanlarını kaybetmiş azınlık bir halk olarak, Orta Asya'daki Koreliler mevcut duruma hızla uyum sağlamayı seçmişlerdir. Ruslaştırma eğitimini gönüllü olarak kabul etmiş ve Rusçayı hızlıca öğrenerek Sovyet sistemine uyum sağlamaya çalışmışlardır. Zorunlu Kolektivizasyon politikasının¹⁰ bir sonucu olarak Orta Asya'da ortaya çıkan nüfusun azalma eğilimi (Kazak

4 Byung Yool Ban, "A Field Survey Report of the First Korean Village in Russia, Tizinkhe Village", *Kore Çağdaş Tarihi Araştırmaları* 26 (2003), 214.

5 Sang Geun Lee, *러시아 중앙아시아 이주의 역사* (Seul: Kukhak Jaryowon, 2010), 119-139.

6 G. A. Kang, *История Корейцев Казахстана* (Almaty, 1995), 28-29.

7 Joong Kwan Kim, "Migration Process of Kopë-capam of Central Asia and Their National Identity", *Journal of Global Culture* 7/1 (2016), 5.

8 Young Sarm Hwang, "Reappraisal and structural characteristics of the ex-Soviet Koreans", *Kore Ulusal Araştırma Konseyi* 68 (2016), 184.

9 Kim, "Migration Process of Kopë-capam of Central Asia and Their National Identity", 7.

10 Sovyetler Birliği'nde 1928'den 1933'e kadar sürdürülen Marksist-Leninist politika. Bireye ait toprakları ve bireysel emeği kolektif tarım ve emekle (kolhoz) değiştirmeyi gütmüştür. Sovyetler Birliği bireysel tarım toprağı ve emeğini, kolektif bir kolhoz yoluyla gerek şehir nüfusunu, gerek endüstriyel ham maddeyi ve komünist düşünceyi yerleştirebileceğini düşünerek bu yola başvurmuştur. Kolektivizasyon, 1927'de başlayan tarımsal dağıtım krizinin önüne geçecek bir çözüm yolu olarak da görülmüştür. 1930'ların başında tarım toprağının %90'ı kolektifleştirilmiştir.

nüfusun 3 milyondan 1,5 milyona düşmesi) ve Orta Asya'nın altyapısının çöküşünü¹¹ yeniden toparlamak amacıyla kullanılan Koreliler, özellikle tarım alanında çok sayıda 'Sosyalist Emek Kahramanı' ünvanı elde ederek zamanla öne çıkmaya başlamışlardır.¹²

1956'da Kruşçev'in ikamet özgürlüğüne izin veren bir kararname ilan edilişinden sonra Kore halkının "Özel Halk" olan statüsü, "Sovyetler Birliği Halkı" olarak değişmiştir.¹³ Kısıtlı bir yaşam sürdürmüş olan Orta Asya Korelileri, ikamet özgürlüğü kazandıktan sonra diğer uluslarda bulunmayan ve kendilerine özgü ekonomik faaliyetleri olan 'Gobonjil'¹⁴ uygulamasına başlamıştır.¹⁵ Gobonjil, genellikle Şubat ayında başlayıp Ekim ayında tamamlanan uzun ve zor bir faaliyet olsa da yüksek kâr sağlamıştır. Sovhoz (Совхоз, devlet çiftlikleri) ve Kolhoz (Колхоз, kolektif çiftlik) operatörleri Gobonjil'i devlet tarafından zorunlu tutulan ekonomik planları tamamlayabilmek için kullanırken, Orta Asya Korelileri ise bunu, kişisel gelir elde etmek amacıyla bir araç olarak kullanmıştır.¹⁶ Elde ettikleri ekonomik birikimden faydalanarak Sovyetler Birliği'ndeki büyük şehirlere taşınmaya başlamışlar ve neticede yükseköğrenimli ikinci ve üçüncü kuşaklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha sonra bu yükseköğrenimli kuşaklar Sovyet rejimleri ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde seçkin gruplar olarak mühim roller oynamışlardır. Aynı zamanda, Rusya'da büyük çoğunluğu asimile edilmiş ve Korelilerin Ruslaştırılması hız kazanmıştır.

Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, Orta Asya Kore toplumunda başka bir belirsizliğe ve mücadeleye girilmesine neden olmuştur. Bağımsız bir sosyal sisteme sahip olan Kazakistan ve Özbekistan gibi Orta Asya cumhuriyetlerinin yerel halkları olan Türk etnik grupları, bu cumhuriyetlerin ana etnik grupları olarak yükselişe geçmişlerdir. Bu nedenle Orta Asya Korelileri ve diğer etnik azınlıklar yeniden farklı dilsel, kültürel, ekonomik faktörlere uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Bu eğilim, on binlerce Orta Asya Korelisinin Uzak Doğu Rusyası, Moskova gibi Rus toplumlarına ya da Güney Kore'ye geri dönmesine neden olmuştur.¹⁷

Geçmiş Sovyet döneminden günümüze kadar süren yeni bir ortama uyum sağlama süreci, Orta Asya Korelilerinin ana kültürünü mevcut olandan farklı, yeni bir kültüre dönüştürmüştür. Başka bir deyişle, Rus, Orta Asya Türk halkı, diğer çeşitli etnik gruplar ve Koreliler arasındaki

11 Martha Brill Olcott, *The Kazakhs* (Stanford: Hoover Institution Press, 1987), 181-184.

12 Sang Chul Kim, "History of Ethnic Soviet-Kazakhstani Korean Elite - Focused on the Visual Contents of 1930-1960's", *Kore Ulusal Araştırma Enstitüsü* 43 (2010), 7.

13 Kim, "History of Ethnic Soviet-Kazakhstani Korean Elite - Focused on the Visual Contents of 1930-1960's", 16.

14 Yim, Gobonjil'in kökenini, Korelilerin Uzak Doğu Rusyası'nda ikamet ettikleri dönemde uygulamış oldukları mevsimsel bir tarım biçimi olarak görmektedir. Gobonjil'in, o dönemde Rus vatandaşlığını alamayan Korelilerin, ilkbaharda Tumen Nehri'ni geçerek Rusya'nın Primorski Krayı bölgesinde çiftçilik yapıp sonbaharda Kuzey Kore'ye geri dönme eylemlerinden kaynaklandığı iddia edilmektedir (Yim, 2010, s. 528).

15 Hee Young Kwon ve Valeriy S. Khan, *중앙아시아 조원의 유랑농업, 우즈베키스탄 고려사람의 고분지 연구* (Sungnam: Kore Zihinsel Kültür Enstitüsü, 2004), 39.

16 Ka Young Ko, "Kazakhstan Bespermak and Soybean Paste Soup: The Koreans between the Ethnic Identity and Hybridity", *Journal of Western History* 38 (2016), 259.

17 Young Sang Yim ve Mak Lae Jeong, "Russia in Korea - With a Focus on Soviet Korean Towns", *Humanities Studies East and West* 52 (2016), 278.

etkileşim yoluyla, kültürler arasındaki çatışma ve adaptasyon sürekli olarak devam etmiş ve zamanla Orta Asya Korelileri için yeni bir kültür doğmuştur.

2. Nüfus Durumu

2017 yılı verilerine göre Eski Sovyetler Birliği bölgelerinde bulunan Korelilerin toplam nüfusu 445.614'tür. Özellikle en çok Özbekistan'da 178.625, Rusya'da 163.695 ve Kazakistan'da 107.301 Koreli yabancı uyruklu olarak yaşamaktadır. Kırgızistan'da 16.968 ve Ukrayna'da 12.736 Koreli bulunurken, Belarus'ta 1.272, Türkmenistan'da 1.085, Tacikistan'da 638 ve Ermenistan'da 350 Koreli bulunmaktadır.¹⁸

Milliyet	1993	1997	2001	2005	2009	2013	2017
Toplam	457.462	445.864	511.393	523.991	527.243	479.757	482.771
Özbekistan	198.000	220.000	230.000	200.000	174.300	171.300	178.625
Rusya	109.563	95.535	152.230	185.885	216.137	171.313	163.695
Kazakistan	105.000	103.315	99.066	101.847	102.109	103.656	107.301
Kırgızistan	19.000	16.615	19.673	19.788	18.225	17.268	16.968
Ukrayna	8.669	8.669	8.670	12.731	12.734	12.734	12.736
Belarus	950	1.000	-	1.300	1.205	1.271	1.272
Türkmenistan	2.900	-	-	400	400	1.057	1.085
Tacikistan	13.000	-	1.500	1.696	1.632	637	638
Ermenistan	30	30	-	30	350	350	350

* Bazıları kalıcı ikamet nüfusu içerir.

Eski Sovyetler Birliği bölgesinde %21 oranla üçüncü büyük Koreli nüfusuna sahip olan Kazakistan Cumhuriyeti, diğer ülkelere göre oranla istikrarlı bir nüfus değişim eğilimi göstermektedir. Öte yandan, 2000'lerde Rusya bölgesindeki Koreli nüfusunun artmasının sebebi, Sovyet sisteminin çöküşünden sonra Orta Asya'dan gelen Koreliler olarak görülebilir.²⁰ Ancak Rus hükümetinin katı ve karmaşık vatandaşlık değiştirme prosedürüne bağlı olarak, Korelilerin resmî Rus vatandaşı olarak tanınması gecikmektedir. Hala Rusya ve Orta Asya'da bulunan vatansız Korelilerin yaşadığı zorlukların giderilmesi için yerel halk ve Güney Kore hükümeti Rus hükümetine karşı proaktif bir çözüm çağrısında bulunmaktadır.

1919 yılından 2009 yılına kadar Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki etnik yapı değişikliklerini gösteren Tablo 2'ye göre, Korelilerin nüfus oranında 1956 yılında taşınma özgürlüklerini elde

18 Yurt Dışındaki Korelilerin Durumu 2017. Seul: Güney Kore Dış İşleri Bakanlığı, 2017.

19 Yurt Dışındaki Korelilerin Durumu 2017. Seul: Güney Kore Dış İşleri Bakanlığı, 2017.

20 Young Sang Yim ve Mak Lae Jeong, "Russia in Korea - With a Focus on Soviet Korean Towns", *Humanities Studies East and West* 52 (2016), 278.

etmelerine rağmen fazla bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Bu, Kazakistan Korelilerinin yaşamının nispeten diğer milletlerden daha istikrarlı olduğu anlama gelmektedir.

Tablo 2. Kazakistan Cumhuriyeti'nde Etnik Yapı Değişiklikleri ²¹ (nüfus oranı)									
Etnik Gruplar	1919	1929	1939	1959	1969	1979	1989	1999	2009
Kazak	%60,8	%59,5	%38,0	%30,0	%32,6	%36,0	%39,7	%53,4	%63,1
Rus	%27,0	%18,0	%40,2	%42,7	%42,4	%40,8	%37,4	%29,9	%23,7
Özbek	%1,1	%3,2	%1,7	%1,1	%1,7	%1,8	%2,0	%2,5	%2,9
Ukraynalı	-	%12,4	%10,8	%8,2	%7,2	%6,1	%5,4	%3,7	%2,1
Uygur	-	-	-	%0,6	%0,9	%1,0	%1,1	%1,4	%1,4
Tatar	%1,1	%0,7	%1,6	%1,6	%2,2	%2,1	%2,0	%1,7	%1,3
Alman	-	%0,7	%1,5	%7,1	%6,6	%6,1	%5,8	%2,4	%1,1
Koreli	-	-	%1,6	%0,8	%0,6	%0,6	%0,6	%0,7	%0,6
Belaruslu	-	-	%0,5	%1,2	%1,5	%1,2	%1,1	%0,8	%0,4

Kazakistan Cumhuriyeti'nin iç bölgelerindeki dağılıma bakıldığında, Kazakistan Korelilerinin en çok bulunduğu bölge 47.280'lik bir nüfusa sahip olan Almatı bölgesidir. Almatı'da Koreliler, 107,169 kişilik toplam nüfusun %44,1'ini, yani neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Almatı'dan sonra Koreliler'in en yoğun olduğu bölgeler; sırasıyla Karaganda (13,359 - %12,5), Zhambyl (9,210 - %8,6), Güney Kazakistan (8,977 - %8,4), Kızılorda (7,774 - %7,3), Astana (5,867 - %5,5) ve Kostanai'dir (3,865 - %3,6).²²

3. Yöntem

Bu çalışma için 19.06.2018 - 20.07.2018 ve 01.04.2019 - 01.05.2019 tarihleri arasında Kazakistan'da iki kez saha araştırması yapılmıştır. Kazakistan'da yaşayan 276 Koreli ile anket yapılmış ve Almatı ve Astana'da 27 kişi ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere ek olarak Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi Oryantal Çalışmalar Fakültesi Kore Çalışmaları Başkanı Prof. ByungJo Lee ve Orta Asya Korelileri Kıdemli Ortak Başkanı İvan Park da araştırmalara danışmanlık yaparak katkı sağlamıştır.

3.1. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Toplanan özgün verilerin ağırlıklı olarak istatistiksel analizi yapılmıştır. Araştırmaya katılan Kazakistan Korelileri için tek tipte anket yapılmıştır. 14 yaşından büyük Kazakistan Korelilerinden katılımcılar seçilmiş, Rusça ve Korece soru formları kullanılmıştır. Anket

21 *Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan'*, A. A. Smailov, Astana: The Agency on Statistics of the Republic of Kazakhstan, s.12, 2011. Erişim 25 Ocak 2019, https://www.liportal.de/fileadmin/user_upload/oeffentlich/Kasachstan/40_gesellschaft/Kaz2009_Analytical_report.pdf

22 Yurt Dışı Koreliler Durumu 2017. Seul: Güney Kore Dış İşleri Bakanlığı, 2017. 241-242.

yapılacak örneklem grubunu belirleyebilmek için gereken örnekleme çerçevesi olmadığı için bu grup ulaşılabılır olan kişilerden seçilmiş ve yerel Kazakistan Korelileri ağı aracılığıyla araştırmaya katılımları sağlanmıştır. Bu sebeple, bu çalışmada kullanılan orijinal veriler olasılık örnekleme yöntemi ile toplanmadığı için, sonuçları yorumlarken dikkatli olmak gerekmektedir. Toplanan anketler arasından cevaplanmamış soruların çok olduğu veya cevapların net olmadığı 7 katılımcının anketi göz önünde bulundurulmamıştır ve kalan 269 katılımcının anket sonuçları istatistiksel kaynak olarak ele alınmıştır. Toplanan veriler, SPSS istatistik analiz programı kullanılarak sıklık analizi ve çapraz tablo analizlerinden geçirilmiştir. Ayrıca sosyo demografik özellikler üzerinden Dağılımların Ortalamalarını Karşılaştırma, Varyans Analizi (ANOVA) ve Bağımsız Örnekleme T-testi yapılmıştır.

4. Bulgular

Anket ve mülakat yoluyla ele alınan sayısal ve sözel bulgular kullanılarak Kazakistan Korelilerinin mevcut temel sosyo-kültürel unsurları; dil, din, ekonomi, eğitim ve kimlik duygusu analiz edilmektedir.

4.1. Dil Durumu

4.1.1. Ana Dil Tanıtımı

Kazakistan Korelileri arasında ana dilini Rusça olarak gören kişi sayısı %76,8 ve Korece olarak görenlerin sayısı %18,1'dir. Yanıt verenlerin yaklaşık %4,5'i Kazakçayı ana dili olarak görmektedir. Katılımcıların 24'ü hem Koreceyi hem de Rusçayı ana dili olarak seçmiştir. Dört katılımcı da Korece, Rusça ve Kazakçayı aynı anda ana dili olarak görmektedir. Çift cevaplar haricinde ana dilini Kazakça olarak cevaplayan üç katılımcı vardır.

Ayrıca, 2009 yılı Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Nüfus Sayımı'na göre Kazakistan Korelileri arasında ana dilini kendi etnik grubunun dili olarak seçen kişi sayısı 36.108 (%36,0), başka bir etnik grubun dilini seçen kişi sayısı ise 64.277 (%64,0) olarak gözlemlenmiştir.²³ Örnekleme çerçevesinin tutarsızlığı dikkate alındığında bile Korece'yi ana dili olarak görenlerin oranının %18'e düşmesi, büyük bir farkı gözler önüne sermektedir.

4.1.2. Dil Kullanım Sıklığı

Dil kullanım sıklığı sorusu, 4 puanlık bir ölçek kullanılarak (1 puan: hiç kullanmıyorum, 2 puan: nadiren kullanıyorum, 3 puan: sık kullanıyorum, 4 puan: her zaman kullanıyorum) incelendiğinde, Rusça için 3,78 puan, İngilizce için 2,27 puan, Kazakça için 1,83 puan ve Korece için 1,68 puan olarak hesaplanmıştır. Başka bir deyişle, ana dilin Rusça seçilmesinin yaygın olması gibi günlük yaşamda da en yaygın olarak kullanılan dil olarak Rusça seçilmiştir. Korece ana dil olarak Rusçadan sonra ikinci seçenektir, ancak katılımcılar arasında en az

23 Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan', s.21.

kullanılan dildir. Mülakat bulgularında Korecenin, aile içinde çok nadir kullanılmasına rağmen kişisel ilgiden dolayı Kore Kültür Merkezi veya Almatı Kore Dili Eğitim Merkezi gibi ancak bireysel bir çalışma aracı olarak kullanıldığı durumlar bulunmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Dil Kullanım Sıklığı				
	Rusça	Kazakça	Korece	İngilizce
Toplam	269	269	269	269
Kayıp Değer	0	0	0	0
Ortalama	3,78	1,83	1,68	2,23
Medyan	4	2	2	2
Standart Sapma	0.481	0.666	0.778	0.746
Varyans	0.232	0.443	0.605	0.557
Eğrilik	-2.541	0.595	0.856	0.04

* 4 puanlık ölçek

Katılımcıların çoğu, %81 oranla Rusça eğitimi görmektedir. İkinci olarak en çok seçilen eğitim dili ise İngilizcedir (%7,7). Belli bir dönemde uluslararası okullar gibi İngilizce ile eğitim veren bir okulda eğitim görenler veya eğitim için yurt dışına çıkanlar İngilizceyi seçmiştir. Korece (%3,2) ise tamamen Korece ile eğitim veren resmî bir eğitim kurumunda değil, ancak Kazakistan'da bulunan dil kursları, kültür merkezi ve dil eğitim merkezi gibi organizasyonlara katılanlar tarafından veya Güney Kore'de belli bir dönem eğitim görenler tarafından seçilmiştir. Kazakça (%6,8) ise okulda verilen Kazakça dersini alanlar tarafından seçilmiştir. Sonuçta çoğu Kazakistan Korelisi, Rusça ile eğitim görmüştür ve bunun dil kullanım düzeylerine ve ana dillerine etkisi olduğu söylenebilir.

4.1.3. Dil Kullanım Düzeyi

Bu bölümde Kazakistan Korelilerinin dil becerileri ile ilgili anket sonuçları analiz edilmektedir. Katılımcılar kendi düşüncelerine dayanarak okuma, yazma, konuşma ve dinleme düzeylerini değerlendirmişlerdir. Nesnellik yetersiz olabildiği için yorumlamada dikkatli olunması gerekir.

Dil kullanımı konuşma, dinleme, okuma, yazma düzeyi sorusu, 4 puanlık bir ölçek kullanılarak (1 puan: hiç bilmiyorum, 2 puan: iyi değil, 3 puan: iyi, 4 puan: çok iyi) incelendiğinde, Rusça için ortalama 3,82 puan, İngilizce için 2,78 puan, Kazakça için 2,40 puan ve Korece için 1,81 puan olarak hesaplanmıştır.

İlk olarak Rusça kullanım yeteneği ile ilgili soruda, yazma düzeyi (%75,5) haricinde okuma, dinleme ve konuşma düzeyleri hakkında %80'den fazla katılımcı çok iyi derece Rusça'ya sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların ortalama %18,2'si, Rusçalarının iyi olduğu cevabını vermiş, 'iyi değil' ya da 'hiç bilmiyorum' diyen katılımcı hiç olmamıştır.

Ayrıca Kazakistan Korelilerin Rusça kullanım düzeyi aynı Kazakistan coğrafyasında bulunan

diğer etnik gruplara göre de yüksektir. 2009 Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Nüfus Sayımı'na göre Rusça'yı iyi derece anlayan, okuyan ve yazan Korelilerin nüfus oranı %95,5'tir. Tüm etnik gruplar arasında Rusça'yı iyi kullananları %84,8 olmak üzere ana dili Rusça olan Rus (%96,7), Ukraynalı (%97,1) ve Belaruslu (%97,0) gibi Slav grupların haricinde bu dili en iyi düzeyde kullanan etnik grup olarak Koreliler yer almaktadır. Rusçayı iyi kullanma açısından oranı en düşük olan etnik gruplar ise Tacik (%56,5), Özbek (%68,3), Kırgız (%71,3), Uygur (%81,8) ve Türk (%83,6)'tür.²⁴

İkinci olarak Korece kullanım düzeyine göre anket katılımcılarının çoğu 'Hiç bilmiyorum' (%43,8) veya 'İyi değil' (%33,7) cevabı vermiştir. 'İyi' diyen katılımcılar ise %19,8 ve 'Çok iyi' diyen ise sadece %2,7'dir. Bu sonuçlar, katılımcıların Rus dili için seçtiği %100'lük 'iyi' ya da 'çok iyi' seçimlerine göre tamamen zıttır.

Mülakata katılan kişilerin çoğu düşük seviyede Korece bilmektedir. Genel olarak aile içindeki büyüklerinden duydukları Kuzey Kore'ye özgü bazı ifadeleri ya da yemek, aile unvanları veya küfürleri hatırlayabilmektedirler. Hatta bazı kelimelerin anlamlarını yanlış hatırlamaktadırlar. Sonuçta Kazakistan Korelilerinin sayıca az oluşu ve ulusal özerkliklerinin olmayışı, yüksek kentsel yerleşim oranı ve sosyo-ekonomik durumlarındaki hızlı yükseliş gibi sebepler ile Rus kültürünün teşvik edildiği, Rusça ve Korece dil kullanım düzeyleri arasındaki bu farktan da anlaşılmalıdır.

Üçüncü olarak Kazakistan Korelilerinin Kazakça kullanım düzeyi, okuma, yazma, dinleme ve konuşma alanlarında diğer dilleri kullanım düzeylerine göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi Kazakistan Korelilerinin resmî Kazakça eğitim görmemiş olmaları ve günlük kullanım düzeylerinin düşük oluşu, bu eğilimin nedeni olabilir. Mülakatta, katılımcıların resmî Kazakça eğitimi almadan, sadece çevrelerindeki Kazak halkının günlük hayattaki konuşmalarını duyarak veya medya organları aracılığıyla Kazakçayı öğrendikleri belirlenmiştir. 'İyi' cevabı verilen en yüksek oranlar okuma ve yazma alanlarında gözlemlenmektedir. Bunun sebebi dil reformu olmadan önce Kazakçanın Rusça ile aynı şekilde Kiril alfabesiyle yazılıyor olması olabilir. Kazakça dinleme ve konuşma düzeyi sorusuna katılımcıların yarısından çoğu 'iyi değil' cevabını vermişlerdir ('iyi değil' cevabını verenler, dinleme: %50,9 / konuşma: %54,6). Hatta dinleme düzeyinin, konuşma düzeyinden kısmen daha iyi olduğu bilinmektedir ('iyi' cevabını verenler, dinleme: %34,2, konuşma: %21,6).

Kazakçanın önemi zaman geçtikçe artmakla birlikte katılımcılar arasında da dilsel bir karmaşa olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu dilsel karmaşa ile ilgili katılımcılar, iki gruba ayrılmaktadırlar. Birinci grup her ne kadar Kazakçanın önemli bir dil haline geldiği konusunda bilinçli olsa da, Kazakçayı öğrenmek için çaba göstermeyenlerden veya zaman kısıtlaması ya da yaşlılık gibi çeşitli sebeplerden öğrenemeyenlerden oluşmaktadır. Diğer grup ise, Kazakçanın merkezi bir dil haline geleceğini düşündüğünden bu dile önem vermeyenlerden oluşmaktadır.

24 Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan', s.23.

Son olarak Kazakistan Korelilerinin İngilizce kullanım düzeyi ise Rusçadan sonra ikinci sraya yerleşmektedir. Burada dikkat çeken bulgu, İngilizcenin yerel dil olan Kazakçadan 4 puanlık ölçekte 0,43 puan ileride olmasıdır. Son zamanlarda Kazakistan devleti tarafından yürütülen Kazak dili merkezli politikaya rağmen, kişilerin İngilizceye karşı Kazakçadan daha çok öğrenme gayretine sahip oldukları gözlemlenmektedir. Kazakçanın Kazakistan Korelileri arasında önemi zamanla arttıysa da, başka bir deyişle bu durum, Kazak dili merkezli politikanın yeterince veya etkili bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir.

Ayrıca 2009 Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Nüfus Sayımı'na göre Kazakistan Korelilerinin İngilizce düzeyi diğer etnik gruplar arasında en yüksek seviyeye sahiptir. Kazakistan Korelileri arasında İngilizceyi anlayabilenlerin oranı %24,2, okuyabilenlerin oranı %14,8 ve yazabilenlerin oranı %11,4 olarak belirlenmiştir. Tüm etnik grupların ortalaması ise anlayabilenler kategorisinde %15,4, okuyabilenler kategorisinde %10,2 ve yazabilenler kategorisinde %7,7'dir.²⁵

4.2. Din Durumu

Kazakistan Cumhuriyeti, resmî olarak vatandaşlarına din özgürlüğü tanıyan bir ülkedir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Kazaklar ağırlıklı olarak İslam dinine, Ruslar ise Rus Ortodoksluğuna inanmaktadır. Dinin gücünü zayıflatan Sovyet rejimi döneminde inanç özgürlüğü kabul edilmemiş olsa da, bugün İslamiyet'in etkisi hala Kazak kültürü ve yaşamı üzerinde etkisini sürdürmektedir.

Bu çalışma için yapılan saha çalışmasında hassasiyet oluşturabilecek bir konu olan din ile ilgili sorular anket veya mülakat sorularına dâhil edilmemiştir. Ancak gözlem veya görüşme sürecinde elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğu ya herhangi bir dine inanmamaktadır ya da dâhil oldukları dinî gruplar büyük ölçüde Protestan Hristiyanlığıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya ile uluslararası ilişkilerin çoğalmasıyla birlikte dinî faaliyetler de yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Hristiyan misyoner faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yayılmasından Kazakistan Korelileri de dinî, eğitimsel, ekonomik ve kültürel açılardan oldukça fazla etkilenmişlerdir. Kazakistan devletine kayıtlı 964 Protestan kilisesi olduğu bilinmektedir.²⁶

Bu Hristiyan misyonerlik faaliyetleri ve bunun etkileri çoğunlukla genç nesiller ve büyük şehirlerde yaşayanlarla sınırlı olma eğilimindedir. Kazakistan Korelilerinin kiliseye bağlılık göstermelerinin sebebi sadece dini nedenlerle değil, aynı zamanda kilisenin topluma sunduğu hayır işleri dahil olmakla birlikte üyelerine sağlanan maddi destek, ücretsiz eğitim ve sosyal ilişkiler kurabilme imkânı gibi faydaları çok olmasındandır.²⁷ Ayrıca Kazaklar ve Ruslar gibi yerel halkların etkisiyle İslam'a veya Rus Ortodoksluğu'na inanan Kazakistan Korelileri de bulunmaktadır.

25 *Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan'*, s.21.

26 Joong Kwan Kim ve Hee Joong Yoon, "An Analysis on Kazakhstan's Multi-Cultural Coexistence Policy: Focusing On The Demographic Sociology To The Multi-Religious Phenomenon", *Journal of Korea Middle East Studies* 34/4 (2014), 39-40.

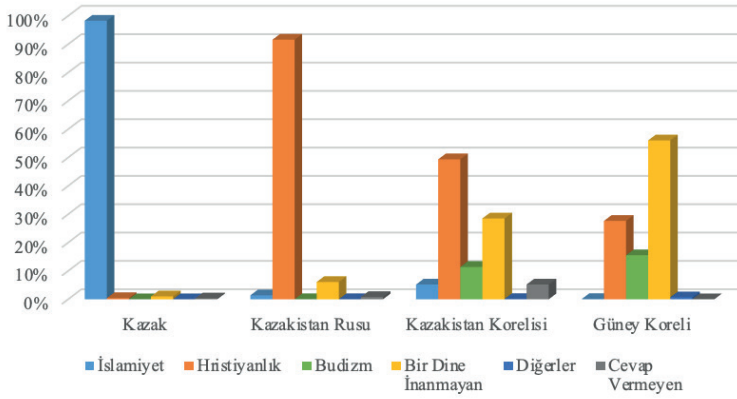
27 Chong Jin Oh, "Soviet Korean (Koryo-in) in Central Asia And Korean Greligious Activities in Post-Soviet Central Asia", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/ 2 (2013), 218-223.

2009 Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Nüfus Sayımı'na göre Kazakistan Korelileri nüfusunun %5,2'si Müslüman, %49,4'ü Hristiyan, %11,4'ü Budist ve %28,5'i herhangi bir dine mensup değildir.²⁸ Slav milletler, Almanlar ve Polonyalıları haricinde Hristiyanların sayısı Kazakistan Korelileri arasında en çok olmakla birlikte, bunlar Rus Ortodoks ve Protestan Hristiyan olarak sınıflandırılmamıştır.

Kazakistan Korelilerinin din durumunun özelliklerinden biri, diğer çoğu etnik gruplar gibi bir ana din oluşturmadan halkın çeşitli dinlere dağılım göstermesidir. Bu dağılım, Güney Kore'deki Korelilerde de benzer şekilde gözlemlenmektedir. Fakat Güney Kore'de yok denebilecek kadar nadir bulunan Rus Ortodoks ve Müslümanların, Kazakistan Korelileri arasında bulunması, Kazakistan Korelilerinin Kazakistan'daki yerel halkla dinsel etkileşimde bulunduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Kazakistan Cumhuriyeti ve Güney Kore'deki Din Durumları^{29, 30, 31}

* Güney Koreliler arasında Protestanlık %19,7, Katoliklik %7,9

Kazakistan Korelilerinin dinî inanışlarıyla ilgili başka bir husus ise diğer etnik gruplarda ortalama %0,1 oranında görülen Budizmin Kazakistan Korelileri arasında daha fazla görülmesidir (11.446 kişi, %11,4). Kazakistan'da tanınan 4 Budist cemaat³² bulunmakla birlikte bu durumun Güney Kore'den gelen Budist misyoner faaliyetlerinin sonucu olduğu tahmin edilmektedir.

Bir aile içinde çeşitli dinlere bağlı olan aile bireylerinin olduğunu gösteren ASTK4, ASTK5, ASTK6 da dikkat çekmektedir:

28 *Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan'*, s.24.

29 Yurt Dışındaki Korelilerin Durumu 2017. Seul: Güney Kore Dış İşleri Bakanlığı, 2017.

30 *Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan'*, s.24.

31 Jung Kook Ahn, "Current Situation of Muslim Migrants in Korea and Sectarian Differentiation - Focused on Shia Muslims", *The Journal of Humanities* 36/3 (2015), 158.

32 Kim ve Yoon, "An Analysis on Kazakhstan's Multi-Cultural Coexistence Policy: Focusing On The Demographic Sociology To The Multi-Religious Phenomenon", 40.

Ben kiliseye gitmiyorum. Ateistim. (ASTK4, kadın, 33 yaş, 30.06.2018)

Ben her Pazar günü Protestan Hristiyan kilisesine gidiyorum. Orada İsa için ilahi söylüyorum ve dua ediyorum. Orada yaklaşık 25 Kazakistan Koreli var. Tabi Ruslar da var. (ASTK5, kadın, 22 yaş, 30.06.2018)

Ben hiç kiliseye gitmedim. Ama bir kere camiye gitmiştim. Çünkü babam Müslümandır. Babam sonra Müslüman oldu. Babamın arkadaşlarının çoğu Kazak ve onlar Müslümandır. Onlarla sürekli takıldığı için etkilenmiş. Babam Kore yemeğini seviyor ama domuz etini asla yemiyor. Annem ve anneannem ise kiliseye gidiyor. Özellikle anneannem çok dindardır. Ama biz aynı çatı altında yaşıyoruz ve hiçbir sıkıntımız yok. (ASTK6, kadın, 15 yaş, 30.06.2018)

Ayrıca Un-bo Choi (25 Ekim 1878 tarihindeki 13 göçmen aileden biri)'nin dilekçesinde yazan Korelilerin yerleşim izni almak için Ortodoksluğa geçtikleri konusu AMTK5'in aile tarihinde de bulunmaktadır.

Benim Atam Joseon Hanedanlığı'ndan Rusya'ya ilk göç edenlerden biridir. 1864 yılında Samara nehrinin yanında olan Samara (Somali) köyüne yerleşmişler. Büyük dedem İlya Kim de 1865 yılında Samara'da doğmuş. Primorski Krayı bölgesindeki Ruslar, Kore'den gelen göçmenleri kabul ettiler. Çünkü geliştirilmesi gereken toprak alanları çok genişti ve Koreliler ziraat alanında beceriklilerdi. Ama araziyi kiralayabilmek için Rus Ortodoksluğu'nu kabul etmeliydiler. Şimdi benim ailemdeki çoğu kişi ateist ama benim dinim Ortodoksluk tur. (AMTK5, erkek, 36 yaş, 11.07.2018)

4.3. Eğitim Durumu

Kazakistan Korelileri, zorunlu göçten önce Uzak Doğu Rusyası'nda 300 ilkokul, 60 ortaokul, 20 lise ve profesyonel enstitü ve 150 adet diğer kültürel kurum kurmuştur.³³ Şimdiki Kazakistan Koreli nesil de kendi çocuklarına kaliteli eğitim sağlama eğilimine sahiptir ve bu eğilim, saha araştırmasında da açık bir şekilde gözlenmektedir. Anket katılımcılarının eğitim durumuna bakıldığında, lisansüstü eğitim gören katılımcıların oranı %7,4, lisans %53,9, önlisans %12,6, ortaokul veya lise %16,0 ve ilkokul %5,6'dır. Kazakistan Korelileri de, aynı Güney Kore'deki ebeveynler gibi mutlu olmanın tek yolunun ancak çocuklarının ders çalışarak iyi bir mesleğe sahip olmaları olduğuna inanmaktadır.

33 Pyong Suk Yun, "Sufferings and Forced deportation of Soviet Korean", *Journal of Chung-Ang Historical Studies* 21 (2005), 582.

Tablo 4. Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Etnik Gruplara Göre Eğitim Durumu³⁴

Etnik Grup.... ..	Eğitim Durumu	Toplam Nüfus	Yüksek öğretim		Kolej	Mesleki Eğitim	Genel Orta öğretim	Temel Orta öğretim	İlk öğretim
			Tamamlanmış	Tamamlanmamış					
Toplam		16.009.597	%27,2	%2,0	%29,7	%2,6	%30,2	%7,6	%0,8
Kazak		10.096.763	%30,2	%2,1	%25,9	%2,3	%32,1	%6,8	%0,7
Rus		3.793.764	%24,4	%1,9	%39,3	%3,1	%22,5	%7,9	%1,0
Koreli		100.385	%47,1	%2,9	%28,1	%1,3	%16,5	%3,8	%0,3
Türk		97.015	%11,5	%0,7	%16,4	%1,9	%48,8	%18,3	%2,3
Diğer		157.215	%22,4	%1,9	%32,0	%2,9	%27,1	%11,6	%2,0

* Yükseköğretim (Higher education) : Lisans ve üstü, Mesleki Eğitim (Secondary vocational education) : 9. Sınıf ve üstü, Temel Mesleki Eğitim (Primary vocational education) : 9. - 12. Sınıf, Genel Ortaöğretim (General secondary education) : 10. - 12. Sınıf, Temel Ortaöğretim (Basic secondary education) : 5. - 9. Sınıf, İlk Öğretim (Primary education) ; 1. - 4. Sınıf

Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşayan diğer etnik gruplarla karşılaştırma yapıldığında, Kazakistan Korelilerinin eğitim düzeyinin belirgin bir şekilde daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Tablo 4'e göre Kazakistan Korelileri arasında yüksek öğrenimini tamamlayan nüfus oranı %47,1 olup tüm etnik grupların ortalamasından yaklaşık %20 oranında daha fazladır. Korelilerden sonra ikinci sırada Kazaklar (%30,2) gelmekte, Dungan ve Kürtlerin oranı ise nispeten düşüklük göstermektedir (sırasıyla %8,9 ve %8,3).

2011 yılında Orta Asya'daki Korelilerin başarıları ve sosyal statüleri hakkında bilgi toplayan Han'a göre 800'den fazla Orta Asya Korelisi, doktora adayı unvanı elde etmiştir. Kazakistan eğitim kurumlarında yönetici pozisyonunda çalışan çok sayıda Kazakistan Korelisi bulunmakla birlikte, profesör, öğretmen ve okul müdürü gibi belirtilmemiş birçok önemli eğitim görevlerinde de Kazakistan Korelileri çalışmaktadır.³⁵

Fakat serbest ekonomi sisteminin hızla yayılmasıyla beraber genç Kazakistan Koreli nesiller arasında hemen işe başlayıp para kazanma isteği, kaliteli eğitim alarak profesyonel meslek sahibi olma isteğinden daha baskın bir hale gelmektedir. Bu yüzden mülakata katılan genç yaşta Kazakistan Korelilerinin finans ya da ekonomi bölümünü okudukları veya özel sektör alanında çalıştıkları gözlemlenmiştir.

4.4. Ekonomik Durum

Dünyadaki göçmen Koreliler, genellikle hızlı kültürel dönüşüm ve yavaş asimilasyon sürecinin yanı sıra, iş alanları, akademik alanlar, politik alanlar ve ulusal organizasyonlarda büyük bir ilerleme gösteren bir etnik azınlık grup olarak değerlendirilmektedir.³⁶ Buna benzer

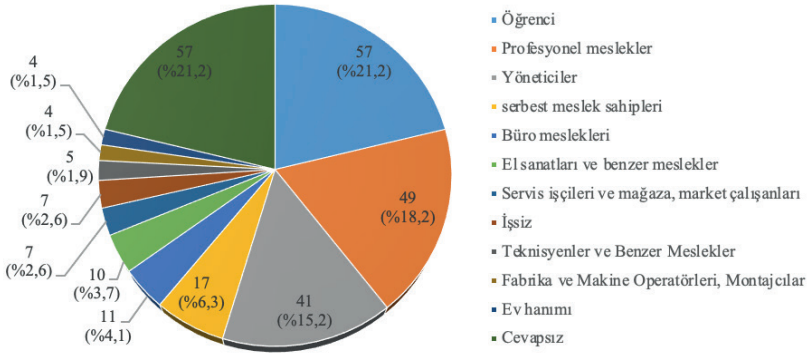
34 Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan', s.43.

35 Valeriy S. Khan, "Koreans in Soviet and Post Soviet Central Asia: Adaptation, Social Status and Achievements", *Journal of Diaspora Studies* 5/2 (2011), 162.

36 German Kim, *나는 고려사람이다* (Seul: Gughagalyowon, 2013), 304.

şekilde, Kazakistan Korelilerinin ekonomik durumlarının diğer etnik gruplardan daha iyi olduğu bilinmektedir. Kazakistan Korelilerinin iyi bir ekonomik duruma sahip olmalarının sebebinin hırslı ve çalışkan olmaları, ayrıca kaliteli eğitim talep etmeleri olduğu anket ve mülakat sonuçlarından anlaşılmaktadır. Anket katılımcıları arasında, mesleki durum sorusuna cevap vermeyenlerin (%21,2) ve öğrenciler (%21,2) haricindeki profesör ve doktor gibi üst düzey meslek sahiplerinin (%18,2) birinci sırada, özel şirket yöneticilerinin (%15,2) de ikinci sırada geldiği gözlemlenmiştir.

Grafik 2. Katılımcıların Mesleki Durumu

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan Korelileri, çalışkanlıkları, yüksek eğitim düzeyleri ve Sovyetler Birliği'ne yaptıkları katkılardan dolayı devlet tarafından nişan ve kahraman unvanları almaya hak kazanarak ana ve diğer milletler tarafından saygı duyulan bir millet haline gelmişlerdir.³⁷ Aynı zamanda bu durum diğer milletlerle olan ilişkilerini güçlendirmelerine yardımcı olmuştur.³⁸ Buna ek olarak, bazı Kazakistan Korelileri Sovyet yönetiminde kamusal görevlerde yer alarak toplum içinde aktif bir rol oynamışlardır.³⁹

Ama Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yerel milliyetçiliğin ve Kazak merkezli politikaların ortaya çıkmasıyla birlikte bu özel konumlarını artık kaybetmekte veya ana akım siyasetine girmeye zorlanmaktadır. Bu yüzden Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından sonra çoğu Kazakistan Korelisi yükseköğretimin ardından profesyonel bir meslek icra etmek yerine sadece maddi durumlarını geliştirme arayışına girmektedir. Bu yüzden finans ve maliye gibi alanlara daha eğilimlidirler.

Kazakistan'da iş dünyasında başarılı olabilmek devlet gücüne, yani gücün zirvesinde olan Nazarbayev'e dayanmaktadır. KIEP (Kore Yurt Dışı Ekonomi Politika Araştırma Merkezi)'in hazırladığı 'Kazakistan Cumhuriyeti Politik Elit ve Güç Yapısı Araştırması' adlı rapora göre şu anda seçkin Kazak grupları, Nazarbayev'e yakınlıklarına bağlı olarak birinci, ikinci

37 German Kim, *나는 고려사람이다* (Seul: Gughagjalyowon, 2013), 59.

38 Khan, "Koreans in Soviet and Post Soviet Central Asia: Adaptation, Social Status and Achievements", 156.

39 Khan, "Koreans in Soviet and Post Soviet Central Asia: Adaptation, Social Status and Achievements", 162.

ve üçüncü güç gruplarına ayrılabilirler. Nazarbayev ile doğrudan ilişki kurabilmek için yarışan tüm elit gruplar, önce birinci elit gruba lobi yapmalıdır. Bu, hükümetin temel politikalarından işletmeye kadar çok çeşitli etkenleri kontrolü altında tutan bir gruptur. Bunların çoğu, cumhurbaşkanının yakın ailesi ile aralarında kan bağı bulunan kişilerden oluşur, geri kalanlar ise yakın tanıdıklardan veya yakın arkadaşlardan oluşan kan bağı bulunmayan gruplara ayrılır. İkinci elit grup, finans ve sanayi sektöründeki iş adamlarından, cumhurbaşkanının uzak akrabalarından ve ‘Bolashak’ adlı burs ile dünyanın dört bir tarafına gönderilen yeni nesillerden oluşmaktadır. Üçüncü elit grup, belediye başkanı veya vali gibi temel olarak yerel düzeyde aktif olan siyasi gruplardır. Bunlar, Kazakistan’da altyapı inşa etmek ve yerel ekonomiyi canlandırmak konusunda en etkili olanlardır.⁴⁰ Dave de buna benzer şekilde Kazakistan Cumhuriyeti’nin ana elitlerini Tablo 5’deki gibi 5 gruba ayırmıştır.

Tablo 5. Kazakistan Cumhuriyeti’ndeki Ana Elit Gruplar⁴¹			
Elit Grup	Anahtar İnsanlar veya Grup	Nazarbayev ile ilişki	İlgili Ekonomi Alanı
Timur Kulibaev	Timur Kulibaev, KMG başkanı	İkinci damadı	Petrol
Darigha Nazarbaeva	Darigha Nazarbaeva	Birinci kız	Medya, güvenlik, vergi, şeker, içki, eğlence sektörü
Kazkommertsbank Grubu	Nurzhan Subkhanberdin, Kazkommertsbank başkanı	Yakın ilişkili bürokrat	Banka, telekomünikasyon
Avrasya Grubu	Aleksandr Mashkevich (Kırgızistan Yahudisi)	Elit gruplarını kısıtlama rolü	Metalleri sanayii
Kazakistan Koreli Grubu	Oleg Li, Vladimir Kim, Koreli işadamı şebekesi	Yakın ilişkili iş adamları	Petrol rafinerisi, kozmetik, bilgisayar, bilişim teknolojileri

Dave ve KIEP’in analizlerine göre ticari alandaki Kazakistan Koreli şebekesi, Nazarbayev hükümeti ile yakın bağ kurmuştur. Bunlar, Kuzey Kazakistan bölgesindeki rafinerinin kontrolünü elinde tutmakta olup ayrıca inşaat, elektronik dağıtım, kozmetik, bilgisayar ve bilişim teknolojileri sektörlerinde de lider bir role sahiptir. Örneğin, ‘KUAT’, ‘VERTEX’ ve ‘ALMATIN’, Kazakistan Korelilerinin kurmuş olduğu inşaat şirketlerindedir. Elektronik dağıtım alanında ‘PLANETA ELECTRONİKİ’ ve ‘TECHNODOM’ da vardır. ‘KAZAKHMYS’ un CEO’su Vladimir Kim ise Forbes’un ‘2008 Dünyanın En Zenginleri’ listesinde 214. sırada yer almış olup Kazakistan’ın en zengin adamı olarak bilinmektedir.⁴²

Fakat bugünlerde Kazakistan’da ekonomik sıkıntılarla uğraşan Koreliler de saha araştırmasında gözlemlenmiştir. Serbest piyasa ekonomisi başladıktan sonra bu duruma hızla

40 Jae Young Lee, Jae Nam Go, Sang Nam Park ve Ji Eun Lee, *The Political Elite and Power Structure of Kazakhstan* (Seul: KIEP (Korea Institute for International Economic Policy), 2009), 68-69.

41 Bhavna Dave, *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power (Central Asian Studies Series)* (London: Routledge, 2007), 148-149.

42 Jae Young Lee, Jae Nam Go, Sang Nam Park ve Ji Eun Lee, *The Political Elite and Power Structure of Kazakhstan*, 55-56.

uyum sağlayabilen ya da sağlayamayan Koreliler arasında maddi durum açısından büyük farklılıklar görülmektedir. Kazakistan Korelileri arasında Güney Kore'ye işçi olarak göç edenler veya göç etmeyi düşünenlerin çoğalmasa, ulusal ekonomik kriz ve maddi durumların kötüleşmesinden kaynaklanmaktadır.

4.5. Etnik Kimlik Duygusu

Kazakistan Korelilerinin etnik kimlik duygusu, nesil değişimi ve uzun bir egemenlik döneminden geçilmesi ile gittikçe değişmektedir. Bu kimlik duygusunun değişim hali, dil, eğitim ve ekonomik durumların analiziyle ayrıntılandırılmıştır. Bununla birlikte, etnik kimlik duygusunu koruma ve aktarma çabaları hala çeşitli açılardan ortaya çıkmaktadır. Bu durum aşağıdaki bölümlerde ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

4.5.1. Etnik Kimlik Tanıma Düzeyi

Tablo 8, Kazakistan Korelilerinin etnik kimlik duygusu hakkındaki fikir ve hislerinin sıklık analizinin sonuçlarını göstermektedir. Etnik kimliğe ilişkin 4 madde 5 puanlık Likert tipi ölçekle incelenmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Etnik Kimlik Duygusu				
	Gururluluk(a)	Örgütlere Katılım(b)	Aidiyet(c)	Bahsetmek(d)
Toplam	267	260	262	262
Kayıp Değer	2	9	7	7
Ortalama	4,52	2,95	3,80	3,53
Medyan	5	3	4	4
Standart Sapma	1.105	1.299	1.313	1.288
Varyans	1.220	1.688	1.723	1.660
Eğrilik	-2.498	0.132	-1.032	-0.586

'Kore soyundan olmaktan gurur duyuyor musunuz?' (a)' sorusuna 'Çok gurur duyuyorum' cevabı %77,3 ve 'Gurur duyuyorum' cevabı %12,3 oranla verilmektedir. Diğer katılımcılar 'Hiç gurur duymuyorum'u %7,1, 'Gurur duymuyorum'u %1,5 ve 'Orta'yı %1,1 oranında seçmişlerdir. 'Korelilere güçlü bir aidiyet hissediyor musunuz?' (c)' sorusuna da en çok verilen cevap %36,1 oranla 'Çok hissediyorum', ikinci sırada en çok verilen cevap ise %34,6 oranla 'Hissediyorum' şeklindedir. 'Hiç hissetmiyorum', 'Hissetmiyorum' ve 'Orta' cevapları sırasıyla %11,2, %6,3 ve %9,3 oranlarında verilmiştir. Sonuç olarak Kazakistan Korelilerinin %89,6'sı Koreli olmaktan gurur duyduğunu ve %70,7'si Koreli etnik grubuna aidiyet duygusu hissettiklerini belirtmektedir.

Böylelikle çoğu Kazakistan Korelisinin Koreli etnik kimlik bilincine sahip olmasının aksine, Kore Derneği veya sosyal örgütlerine aktif olarak katılma ya da Kore'den bahsetme

düzeylerinin nispeten düşük olduğu gözlemlenmektedir. ‘Korelilerden oluşan sosyal örgütlere aktif olarak katılıyor musunuz?’ (b) sorusuna ‘Orta’ diyerek cevap veren katılımcıların %26,4 oranla en çok olduğu gözlemlenmektedir. Bundan sonra sırasıyla %23,4 ‘Katılmıyorum’u, %16 ‘Katılıyorum’u, %16 ‘Çok katılıyorum’u ve %14,9 ‘Hiç katılmıyorum’u seçmiştir. Son olarak ‘Çevredeki insanlara Kore veya Koreliler hakkında ne kadar sık bahsettikleri’ (d) sorulduğunda %30,1 oranla en çok ‘Bahsediyorum’ cevabı, ikinci olarak da %26,8 oranla ‘Çok bahsediyorum’ cevabı verilmiştir. ‘Orta’, ‘Bahsetmiyorum’ ve ‘Hiç bahsetmiyorum’ cevapları ise sırasıyla %19,0, %11,5 ve %10,0 oranlarında verilmiştir.

Bu durumun üstesinden gelebilmek için 1990’lardaki Sovyet sisteminin çöküşü esnasında Kazakistan Korelileri arasındaki seçkinler Kore Federasyonu’nu kurmak ve organize etmeye gayret göstermişlerdir. Aynı zamanda Güney Kore hükümeti de mali destek sağlamaya devam etmiştir. Sovyet Rusya döneminde, etnik kimliklerini ve dillerini diğer azınlıklara göre daha az koruyabilmelerine rağmen, yüksek eğitilmiş aydınların yardımı ve liderliğiyle, diaspora hareketini istikrarlı bir şekilde sürdürebilmişler ve etnik kimliklerini bir ölçüde koruyabilmişlerdir.⁴³

Mülakat bulgularına göre, ulusal düzeyde, Kazakistan’daki Korelilerin çoğu, çeşitli etnik gruplarla ilişkilerinde birbirleriyle sürekli temas halinde olmalarından dolayı, Kore dili de dâhil olmak üzere Kore kültürüne ait geleneksel unsurların çoğunu kaybetmiş, ancak zihinsel kimlikleri Koreli olduklarını hala unutmamıştır.

4.5.2. Kazakistan Korelilerinin Yerel ve Diğerler Kültürlere Yönelik Tutumu

Diaspora açısından bakıldığında, yerel toplumun kültürünü, kazanımlarını veya politikalarını kabul etmek, sosyal uyum sürecinde önemli bir faktördür. Özellikle, Kazakistan’ın bağımsızlığından bu yana, dil, din, nüfus, ekonomi ve siyaset gibi çeşitli alanlarda birçok değişiklik olduğundan, Kazakistan Korelilerinin toplumsal değişimine yönelik algı ve tutumlarını incelemek de anlamlı bir analiz olacaktır.

	Kazakistan memnuniyeti (e)	Çok ulusluluktan memnuniyet (f)	Reformlardan memnuniyet (g)
Toplam	268	268	208
Kayıp Değer	1	1	61
Ortalama	3,44	4,16	3,26
Medyan	4	4	3
Standart Sapma	0.944	0.705	1.032
Varyans	0.891	0.497	1.065
Eğrilik	-0.758	-0.566	-0.283

43 Chong Jin Oh, “Diaspora Kimliği ve Kültürünün Oluşumu: Sovyet-sonrası Kazakistan ve Özbekistan’daki Ahıska Türkleri ve Kore Diasporalarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 94 (2012), 24

‘Kazakistan Cumhuriyeti’nin ekonomik ve politik reformlarına ne kadar katılıyorsunuz?’ (g) sorusunda katılımcıların çoğu ‘Ne katılıyorum ne katılmıyorum’ cevabını vererek ya da cevapsız (%22,7) kalarak tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Fakat reformlara karşı olumsuz görüşün (‘Kesinlikle katılmıyorum’: %8,2, ‘Katılmıyorum’: %24,9), olumlu görüşten (‘Kesinlikle katılıyorum’: %4,5, ‘Katılıyorum’: %11,9) kısmen daha çok olduğu gözlemlenmektedir. Mülakat sırasında katılımcılar tarafından Kazakistan Cumhuriyeti’nin dil politikası dışında herhangi bir politika hakkında ne olumlu ne de olumsuz görüş alınmaması, bu eğilimin Kazakça merkezli dil politikasına karşı olumsuz düşünceler ile ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Politika ile ilgili memnuniyetten bağımsız olarak, ‘konut memnuniyeti (e)’ ile ilgili kısım nispeten olumlu bir görünüm arz etmektedir. Anket sonuçlarına göre Kazakistan Korelilerinin çoğu yaşadıkları ülkeden memnundur. Katılımcıların %47,2’si Kazakistan’da yaşamaktan memnun olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların %30,1’i tarafsız cevabı vermiş, %9,7’si ‘Memnun değilim’, %4,8’i ‘Hiç memnun değilim’ ve %7,8’i ‘Çok memnunuz’ cevabını vermiştir.

Hatta ‘çeşitli milletlerle beraber yaşamak (f)’tan daha çok memnun oldukları gözlemlenmektedir. “Hiç memnun değilim” ya da “Memnun değilim” gibi olumsuz cevaplar veren sadece birer kişi olmuştur. Memnun olan katılımcılar %51,7, çok memnun olanlar ise %32,7 oranındadır.

Fakat Kazakistan’ın bağımsızlığının yanı sıra, milliyetçi politikadan ya da ülkenin durumundan memnun olmayan nüfusun, Rusya’ya ya da diğer ülkelere çoktan göç ettiğini de gözden kaçırmamak gerekir. Shin’e göre 1993 yılının başında 1.498.000 kişi ve 1994 yılında 220.400 kişi Kazakistan’dan yurt dışına göç etmiştir. Bu göç hareketlerinden dolayı Karaganda ve bazı bölgelerin tüm nüfusu %10 azalmıştır.⁴⁴ Aynı dönemde yaklaşık 40 bin civarındaki Orta Asya Korelisinin Rusya Uzak Doğu bölgesine veya Moskova gibi büyük şehirlere taşındığı tahmin edilmektedir.⁴⁵ Yoon’un Kartal bölgesinde yaptığı araştırmasına göre 1989 yılında Kartal bölgesinde 12 bin Koreli yaşamaktadır. Fakat 1997 yılındaki nüfus sayımında bu sayının 6200 kişiye düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi Kartal bölgesinde yaşamış Korelilerin Uzak Doğu bölgesi, Rusya ve Ukrayna gibi yerlere göç etmesidir. Özellikle 1990 yılından 1993 yılına kadar yoğun bir nüfus Uzak Doğu’ya göç etmiştir.⁴⁶ Bu yeni göç hareketlerinin meydana gelmesinde etnik çatışmalardan kaçmak ve ekonomik olarak daha iyi yaşam koşulları bulmak istemeleri gibi karışık faktörler etkili olmuştur.

44 Yang Sub Shin, “A Study on the Cultural Policies of Central Asian Countries after Break-down of Soviet Union”, *Middle Asia Studies* 22/1 (2003), 145

45 Sung Ho Chung, “The Sociocultural Characteristics of Korean Ethnics in Central Asia”, *Korea Journal of Population Studies* 20/2 (1997), 165

46 Hyung Sook Yoon, Jung Won Kang, Kyung Hak Kim, Heon Jong Lee ve Yeon Wook Jung. “Emergence of Kazakh Ethno-nationalism and Identity Problems of Koreans in Kazakhstan in the Post-USSR era”, *Seul Ulusal Üniversitesi Karşılaştırmalı Kültür Enstitüsü* 6/1 (2000), 18

Sonuç

Bu çalışmanın başında, Primorski Krayı'na yerleşmiş olan Korelilerin Kazakistan'a zorunlu göçleri ve yerleşim süreci incelenmiştir. Zorlayıcı bir ulusal politika baskısı etkisinde, anavatanlarını kaybetmiş olmalarına rağmen kendilerini koruyabilen, azınlık bir halk olarak, Kazakistan Korelileri mevcut duruma hızla uyum sağlamayı seçmişlerdir. Ruslaştırma eğitimini gönüllü olarak kabul etmiş ve Rusçayı hızla öğrenerek Sovyet sistemine adapte olmaya çalışmışlardır. Stalin'in ölümünden sonra 1959'da ikamet özgürlüğü hakkını kazanmış olan Kazakistan Korelileri, geçmişte elde ettikleri ekonomik birikimleri sayesinde Sovyetler Birliği'ndeki büyük şehirlere taşınabilmiş ve bu sayede yükseköğrenimli ikinci ve üçüncü kuşaklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sovyet sistemi altında nispeten istikrarlı bir konumda yaşayan Kazakistan Korelileri, Sovyet sisteminin çöküşüyle birlikte yeni değişikliklerle karşı karşıya kalmışlardır. Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, "yerel halk odaklı milliyetçilik" politikası ortaya çıkmış ve İslamcılık politikası gelişimi başlamıştır. Bu eğilim, on binlerce Orta Asya Korelisinin yeniden göç etmesine neden olmuştur. Geride kalan Koreliler ise ulusal ve dilsel engellerden dolayı sosyal statülerinin düşmesi ve iş alanına geçmeleri gibi engellerin yol açtığı karışıklık dönemiyle tekrar karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda Kazakistan Korelilerinin günümüzdeki sosyo kültürel yapısı incelenmiştir ve aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

Birinci olarak, günlük yaşamda en sık ve en iyi düzeyde kullanılan dilin Rusça olduğu gözlemlenmiştir. İkincil olarak İngilizce ve Kazakça takip etmektedir. Kullanım sıklığı ve dil bilgisi düzeyi açısından Korece; araştırılan ve yukarıda belirtilen kriterler bakımından tüm maddelerde en düşük puan alan dil olmuştur. Toplum üstünde etnik kimliği oluşturmakta en büyük etkenlerden biri olan dil, Korelilerin Ruslaşmasındaki en önemli faktörlerden biri olduğu görülmüştür.

İkinci olarak, Kazakistandaki Kore halkı, belirli bir ortak dine mensup olmamakla birlikte farklı dinlere dağılım göstermişlerdir. Kazakistan Korelilerinin toplam nüfusu içinde %5,2'si Müslüman, %49,4'ü Hristiyan, %11,4'ü Budist ve diğer %28,5'i herhangi bir dine mensup değildir. Slav milletler dışında Hristiyanların sayısı Kazakistan Korelileri arasında en yüksek seviyede olmakla birlikte, Rus Ortodoks ve Protestan Hristiyan olarak sınıflandırılmamıştır. Ayrıca Güney Kore'de yok sayılabilecek kadar nadir bulunmasına rağmen Kazakistan'da Rus Ortodoks veya Müslüman olan Kazakistan Korelilerinin bulunması, Kazakistan Korelilerinin buradaki yerel halkla dinsel etkileşimde bulunduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak, Kazakistan Korelileri arasında yükseköğretimini tamamlayan nüfus oranı %47,1 olup Kazakistan'daki tüm etnik grupların ortalamasından yaklaşık %20 oranında daha fazladır. Kazakistan Korelileri, Güney Kore ve tüm dünyadaki Kore diasporasında olduğu gibi çocuklarına kaliteli eğitim sağlayabilme isteği göstermektedirler.

Dördüncü olarak, Orta Asya Korelilerine yönelik daha önce yapılmış olan çalışmalarla benzer şekilde, anket katılımcıları arasında mesleki durum sorusuna profesör ve doktor gibi

üst düzey unvan sahipleri sayısının birinci sırada, özel şirket yöneticilerinin de ikinci sırada geldiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple, Kazakistan Korelilerinin ekonomik anlamda daha rahat bir yaşam sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Sovyet sisteminin dağılmasından sonra, özellikle yeni kuşaktan itibaren kamusal alan yerine özel iş alanına yönelen ve ekonomik güçlerini artırmaya çabalayan kişilerin olduğu mülakatlar sırasında gözlemlenmiştir.

Beşinci olarak, etnik kimlik konusunda da Kazakistan Korelilerinin %89,6'sının Koreli olmaktan gurur duyduğu ve %70,7'sinin Koreli etnik grubuna aidiyet duygusu hissettikleri gözlemlenmiştir. Fakat Kore derneği veya Kore ile ilgili sosyal örgütlere aktif olarak katılma veya Kore hakkında paylaşımda bulunma düzeyinin nispeten düşük olduğu gözlemlenmektedir.

Son olarak, bazı mülakat katılımcıları, günlük yaşamlarında, istihdam alanlarında veya dil kullanımında etnik ayrımcılığa maruz kaldıklarını açıklamalarına rağmen çoğu katılımcı, bu ayrımcılığı yerel halk olmamalarından kaynaklı, olağan bir durum olarak kabul ettiklerini belirtmiş ve hiçbir ayrımcılık deneyimi yaşamadıklarını söylemişlerdir. Anketin sonucuna göre, Kazakistan'da yaşamaktan memnun olan Kazakistan Korelilerinin sayısı çoğunluktadır.

Kazakistan Korelileri, Rusya, Türkistan ve Avrupa gibi çeşitli bölgelerden gelen kültürlerle sürekli temas ve alışverişte bulunmuştur. Bu deneyim, yerel topluluğa iyi uyum sağlamak için bir araç olmuş ve diğer insanlarla uyumlu ilişki kurmalarının temeli hâline gelmiştir. Kazakistan Kore halkının kendi etnik kökenlerini bir noktaya kadar koruyabilmeleri ve aynı zamanda günümüzdeki sosyal değişiklikler de hızla adapte olabilmeleri için büyük ve az rastlanır bir çaba göstermelidir. Ayrıca bu diasporanın yerel halk ve devlet ile sağlıklı ilişkiler kurup istikrarlı bir toplum düzeni oluşturabilmeleri için dikkatli bir gözlem altında olunup bu azınlık durumunda olan Kazakistan Korelilerinin doğru bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahn, Jung Kook. "Current Situation of Muslim Migrants in Korea and Sectarian Differentiation - Focused on Shia Muslims", *The Journal of Humanities* 36/3 (2015): 155-181.
- Ban, Byung Yool. "A Field Survey Report of the First Korean Village in Russia, Tizinkhe Village", *Kore Çağdaş Tarihi Araştırmaları* 26 (2003): 209-239.
- Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşına Kitaplar Yayınları, 2007.
- Chung, Sung Ho, "The Sociocultural Characteristics of Korean Ethnicities in Central Asia", *Korea Journal of Population Studies* 20/2 (1997): 161-180

- Dave, Bhavna. *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power (Central Asian Studies Series)*, London: Routledge, 2007.
- Greene, Richard. P ve Pick, James. B. *Exploring the Urban Community: A GIS approach*, Çeviren Shin, Jeong Yeop. Seul: Yiso, 2011.
- Hwang, Young Sarm. "Reappraisal and Structural Characteristics of The Ex-Soviet Koreans", *Kore Ulusal Araştırma Konseyi* 68 (2016): 162-198.
- Kang, G. A. *История Корейцев Казахстана*. Almatı, 1995.
- Khan, Valeriy S. "Koreans in Soviet and Post Soviet Central Asia: Adaptation, Social Status and Achievements", *Journal of Diaspora Studies* 5/2 (2011): 153-171.
- Kim, German. *나는 고려사람이다*. Seul: Gughagjalyowon, 2013.
- Kim, Joong Kwan ve Yoon, Hee Joong. "An Analysis on Kazakhstan's Multi-Cultural Coexistence Policy: Focusing On The Demographic Sociology To The Multi-Religious Phenomenon", *Journal of Korea Middle East Studies* 34/4 (2014): 27-51.
- Kim, Joong Kwan. "Migration Process of Kopë-capam of Central Asia and Their National Identity", *Journal of Global Culture* 7/1 (2016): 1-29.
- Kim, Sang Chul. "History of Ethnic Soviet-Kazakhstani Korean Elite - Focused on the Visual Contents of 1930-1960's", *Kore Ulusal Araştırma Enstitüsü* 43 (2010): 4-22.
- Ko, Ka Young. "Kazakhstan Bespermak and Soybean Paste Soup: The Koreans between the Ethnic Identity and Hybridity", *Journal of Western History* 38 (2016): 237-284.
- Kwon, Hee Young ve Khan, Valeriy S. *중앙아시아 초원의 유랑농업, 우즈베키스탄 고려사람의 고본지 연구*. Sungnam: Kore Zihinsel Kültür Enstitüsü, 2004.
- Lee Jae Young, Go Jae Nam, Park Sang Nam ve Lee Ji Eun. *The Political Elite and Power Structure of Kazakhstan*, Seul: KIEP (Korea Institute for International Economic Policy), 2009
- Lee, Sang Geun. *러시아 중앙아시아 이주의 역사*, Seul: Kukhak Jaryowon, 2010.
- Oh, Chong Jin. "Diaspora Kimliği ve Kültürünün Oluşumu: Sovyet-sonrası Kazakistan ve Özbekistan'daki Ahıska Türkleri ve Kore Diasporalarının Karşılaştırmalı Analizi", *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 94 (2012) : 14-26
- Oh, Chong Jin. "Soviet Korean (Koryo-in) in Central Asia And Korean Greligious Activities in Post-Soviet Central Asia", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/ 2 (2013) : 211-224.
- Olcott, Martha Brill. *The Kazakhs*, Stanford: Hoover Institution Press, 1987.
- Shin, Yang Sub. "A Study on the Cultural Policies of Central Asian Countries after Break-down of Soviet Union", *Middle Asia Studies* 22/1 (2003): 103-158
- Smailov, A. A. *Analytical Report 'Results of the 2009 National Population Census of the Republic of Kazakhstan'*. Astana: The Agency on Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2011. Erişim 25 Ocak 2019. https://www.liportal.de/fileadmin/user_upload/oeffentlich/Kasachstan/40_gesellschaft/Kaz2009_Analytical_report.pdf
- Stalker, Peter. *The No-Nonsense Guide to International Migration*, London: New Internationalist Publications, 2001.
- United Nation, "2017 International Migration Report", Erişim 14 Ocak 2019. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

- Yoon, Hyung Sook., Kang, Jung Won., Kim Kyung Hak., Lee, Heon Jong. ve Jung, Yeon Wook. “Emergence of Kazakh Ethno-nationalism and Identity Problems of Koreans in Kazakhstan in the Post-USSR era”, *Seul Ulusal Üniversitesi Karşılaştırmalı Kültür Enstitüsü* 6/1 (2000): 3-62
- Yun, Pyong Suk. “Sufferings and Forced deportation of Soviet Korean”, *Journal of Chung-Ang Historical Studies* 21 (2005): 572-594.
- Yim, Young Sang. “Russia.Uzbekistan.N.Korea and Uzbekistan Again:A Life Story of Fergana Koryecoin Kim Leonid”, *Journal of history and culture* 35 (2010) : 525-554.
- Yim, Young Sang ve Jeong, Mak Lae. “Russia in Korea - With a Focus on Soviet Korean Towns”, *Humanities Studies East and West* 52 (2016): 275-295.
- Yurt Dışı Koreliler Durumu 2017. Seul: Güney Kore Dış İşleri Bakanlığı, 2017.

Yüz Yüze Görüşme katılımcıları:

No	Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durumu	Şehir	Meslek	Mülakat Tarihi
1	ASTK4	Kadın	33	Evli	Astana	Kore mağazası sahibi	30.06.18
2	ASTK5	Kadın	22	Evli	Astana	Kore mağazası sahibi	
3	ASTK6	Kadın	15	Bekar	Astana	Öğrenci	
4	AMTK5	Erkek	36	Bekar	Almatı	Araştırma Görevlisi	12.07.18

1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri*

Political Activities of Ömer Faik Numanzade in Line with the Events in the South Caucasus After the 1917 October Revolution

Cafer Mustafalı¹

*Bu çalışma "Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Cafer Mustafalı (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta: caferargunhan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6612-1858

Başvuru/Submitted: 27.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.08.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
05.09.2020

Kabul/Accepted: 05.09.2020

Atıf/Citation: Mustafalı, Cafer. "1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 283-299. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.018>

öz

I. Cihan Harbi'nin başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin en önemli amaçlarından birisi Kafkasya'da Müslüman-Türklerin yoğunlukta oldukları bölgeleri sınırları içerisine katıp yerli Türklerin de desteğini kazanarak Türkistan'a açılmaktır. Ancak Osmanlı bu politikasında başarısız olmuş, hatta Ruslar Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdir. 1917 Rus İhtilalinden sonra bölgede gelişen olaylar Osmanlı Devleti'ni yeniden Kafkasya'ya yönlendirmiştir. 1917 yılında Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Rus birlikleri Kafkasya'dan çekilirken bölgedeki silah ve mühimmatlarını Gürcü milislere ve Ermeni çetelerine bırakmışlardır. Bundan dolayı Güney Kafkasya Türkleri işgal ve katliamlara karşı örgütlenerek siyasi faaliyetlere hız kazandırmışlardır. Ayrıca ismi pek zikredilme de 1918 yılında Osmanlı Kafkas İslam Ordusunun Güney Kafkasya'ya girmesini sağlayan önemli aydınlardan birisi Gürcistan Türklerini temsil eden Ahıskalı Ömer Faik Numanzade olmuştur. Numanzade, I. Cihan Harbi sırasında bölgede gelişen olaylar üzerine Kafkasya ve Doğu Anadolu Türklerinin Rus, Ermeni ve Gürcüler karşısında yok olmaması için siyasi faaliyetlere girişmiştir. Bunun için İstanbul'da bulunmuş, Enver ve Talat Paşa ile görüşerek milli talepleri dile getirmiştir. Kafkasya Türklerinin varlıklarını koruyabilmeleri için Osmanlı'yı bölgeye davet etmiş, Kafkas İslam Ordusunun Kafkasya'ya gitmesine vesile olmuştur. 29 Ekim 1918 tarihinde kısa ömürlü de olsa Ahıska Hükümeti kurulmuş, Ömer Faik bu hükümetin başkanlığını yapmıştır. Bu konuyla ilgili bu güne kadar kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda Kafkasya Türklerinin milli mücadele tarihinde mühim işler yapmış olan Ömer Faik Numanzade görmezden gelinmiştir. Bu çalışmada 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Kafkasya'daki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan tablo ve Ahıska Türklerini temsil eden Ömer Faik Numanzade'nin yürüttüğü siyasi faaliyetler ele alınacaktır. Çalışacağımız konu Gürcistan Türklerini kapsadığı için Türkiye ve Azerbaycan'ı ilgilendiren önemli meselelerdendir. Bu çalışma Gürcistan Türkleri açısından o döneme dair karanlık meseleleri aydınlatacak ve Türkiye'nin Kafkasya ile olan ilişkilerine ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Osmanlı, Rusya, Ahıska, Ömer Faik Numanzade

ABSTRACT

After the outbreak of World War I, one of the most important goals of the Ottoman Empire was to dominate the areas where Muslim Turkish population was high in the Caucasus, thus gaining the support of indigenous Turks and opening up the way to Turkestan. However, the Ottoman Empire failed in this policy and the Russians advanced into the interior of Anatolia. The events that took place in the region after the Russian Revolution of 1917 re-directed the Ottoman Empire to the Caucasus. After the Bolsheviks came to power in 1917, Russian troops withdrew from the Caucasus and left their weapons and ammunition to the Georgian militia and Armenian gangs. Therefore, the South Caucasian Turks organized themselves against the occupation, and massacres occurred which accelerated political activities. One of the prominent figures in the Ottoman Caucasus Islamic Army in 1918 was Omer Faik Numanzade, who represented the Turks of Georgia. Numanzade undertook political activities in order to ensure that the Turks of the Caucasus and Eastern Anatolia did not disappear in the face of the Russians, Armenians and Georgians after the events that took place in the region during the First World War. For this purpose, he went to Istanbul and met with Enver and Talat Pasha and made some national demands. He invited the Ottomans to the region in order to protect the presence of the Caucasian Turks and to help the Caucasus Islamic Army to go to the Caucasus. On October 29, 1918, the Akhishka government was established, albeit short-lived, and Omer Faik was the president of this government. Considerable research has been carried out on this subject to this day. However, the studies conducted in the period in question mainly deal with Azerbaijan and Kars, while the Turks of the Ahıska Region or Georgia were not given much mention. Thus, Omer Faik Numanzade, who carried out important exploits in the history of the Caucasus Turks' national struggle, has largely been ignored. In this study, the picture that emerged as a result of the developments in the Caucasus after the October Revolution of 1917 and the political activities carried out by Omer Faik Numanzade representing the Georgian Turks (Ahıska) will be discussed. In this study, the description of the events that took place in Georgia will illuminate the darkness of that period and shed light on the relations within Turkey's Caucasus regions.

Keywords: Caucasus, Ottoman, Russia, Ahıska, Ömer Faik Numanzade

EXTENDED ABSTRACT

Omer Faik Numanzade, who was involved in many media activities in the cities of Tbilisi and Baku in the Caucasus between 1903 and 1911, returned to his hometown Ahıska after 1911. Numanzade carried out much needed work in the field of education and culture in Ahıska between 1911 and 1917. In this way, he prepared a kind of infrastructure for social and political developments in that town. He invited teachers from Azerbaijan to Ahıska and established courses for teachers within his capacity as member of the Ahıska National Committee (Ahıska Muslim Society). Sadly, these activities were very short-lived due to the start of the First World War in 1914 when the Russian Army began to carry out acts of destruction in Eastern Anatolia and in the Ahıska region. Therefore, the people of the region experienced great difficulties. In addition, during this period, Armenian gangs carried out persecution and massacres against Muslim Turks. All these developments became a significant milestone in Omer Faik's life.

After the Brest-Litovsk Treaty was signed on March 3, 1918 and the Erzincan Armistice on December 18, 1917, Russian military units began to withdraw from the Eastern Anatolia Region and the Caucasus. However, the Russians armed the Armenian gangs and Georgian units in their place. With the withdrawal of the Russians from the region, the Armenians created their own gangs and the Georgians increased their pressure against the Muslim Turks by forming

their own militia. With the withdrawal of the Russian Army from the Caucasus, a complete political and administrative vacuum occurred in the region. Muslim Turks in the region, which had been subjected to Armenian and Russian persecution before, now took action in order not to be exposed to Georgian pressure and occupation and to gain their freedom.

After the events that took place in the region with the 1917 Russian Revolution, Omer Faik argued that the Caucasian Turks needed the Ottomans to protect their very existence, and he maintained that the Turkish army should annex the Caucasus. For this, he went to Istanbul to meet with Enver and Talat Pasha and express his requests. The contacts of Omer Faik in Istanbul worked well and he was instrumental in the Caucasian Islamic Army's gaining entry into the Caucasus. In addition, Numanzade asked Talat and Enver Pasha to combine Iranian Turks with Caucasian Turks. However, with the resignation of the Committee of Union and Progress on October 8, 1918 and the signing of the Mondros Armistice on October 30, 1918, the Turkish Army had to withdraw from the Caucasian territories except Elviye-i Selase. With the Armistice of Mondros, the Turks in the Caucasus were left alone, and the people of the region faced many difficulties.

Omer Faik Numanzade was involved in many important activities in order to gain the freedom and rights of Turks in Georgia as early as 1917 and he started to campaign for this cause. On October 29, 1918, the Ahıska Hükümet-i Muvakkatası (Contemporary Ahıska Government) was established and Omer Faik Numanzade was elected as the president. The Ahıska Government, chaired by Omer Faik, joined the Kars Islamic Council, which was established in Kars on 5 November 1918. The Kars Islamic Council declared itself to be in power on 30 November. However, with the withdrawal of the Ottoman army from the region on December 4, 1918, the Georgians occupied Ahıska. The Kars Government declared the establishment of the Cenub-i Garbi (South West) Caucasian Government on 17 January 1919 to prevent Armenian and Georgian invasions. In this government, the Ahıskan Turks were also given the right to be represented. Moreover, the Muslim-Turkish troops belonging to this new formation took back the Ahıska region from the Georgians on 2 February 1919. Within a short space of time, the Ahıska region changed hands several times between the Turkish government in Kars and the Georgians. On April 22, 1919, with the intervention of the British in the region, the existence of the Southern Caucasus Government ended. With this, the Turkish domination in Ahıska also ended.

Giriş

I. Cihan Harbi'nin başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesindeki önemli amaçlarından biri de Elviye-i Selase¹ diye ifade edilen Kars, Ardahan ve Batum başta olmak üzere Kafkasya'da Ahıska ve Azerbaycan gibi Müslüman-Türklerle meskûn bölgeleri sınırları içerisinde alarak yerli Türklerin de desteğini kazanıp Türkistan'a açılmaktır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Sarıkamış harekâtını gerçekleştirmiş ancak başarısız olmuştur. Hatta Ruslar Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdir.² 1917 Rus İhtilalinden sonra Rusya'da ve bölgede gelişen olaylar Osmanlı Devleti'ni içine düştüğü karamsarlıktan çıkararak yeniden yüzünü Kafkasya'ya çevirtmiştir. Ekim Devrimi'nden sonra hâkimiyeti ele geçiren Bolşevikler Almanlarla anlaşma masasına oturmuşlar, 3 Mart 1918 tarihinde uzun müzakereler sonucu Brest Litovsk Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu barış müzakerelerine Almanya'nın müttefiki olan Türkiye'de katılmış, Kars, Ardahan ve Batum bu antlaşmayla yeniden Türkiye'ye bırakılmıştır.³ Bolşevikler Brest Litovsk antlaşmasının neticesi olarak Osmanlı'yla Rusya arasındaki savaşı sonlandırmak amacıyla 18 Aralık 1917'de Erzincan mütarekesine imza atmışlardır.⁴ Bütün bu gelişmelerden sonra Rus askeri birlikleri Doğu Anadolu Bölgesinden ve Kafkasya'dan çekilmeye başlamıştır.⁵ Ancak Ruslar kendi yerlerine bölgedeki Ermeni çetelerini ve Gürcü birliklerini silahlandırmışlardır. Rusların bölgeden çekilmesiyle birlikte Ermeniler kendi çetelerini, Gürcüler ise kendi milis kuvvetlerini oluşturarak Müslüman Türklere karşı baskılarını artırmışlardır.⁶ Rus Ordusunun Kafkasya'dan çekilmesiyle birlikte bölgede tam bir siyasi ve idari boşluk oluşmuştur.

1917 Şubat İhtilalinden sonra Rusya'da iktidara gelen Menşevikler 22 Mart 1917 tarihinde Kafkasya'da kendilerine yakın Maverâ-i Kafkas Meclisi adında bir oluşum kurmuşlardır. Bu meclis ağırlıklı olarak Gürcü ve Ermenilerden meydana gelmekteydi. Mecliste çok az sayıda Azerbaycan Türkleri de vardı. Ekim 1917'de Bolşeviklerin Rus idaresini ele geçirmesinden sonra Kafkasya'daki bu oluşum Maverâ-i Kafkas Hükümeti'ni kurduğunu ilan etmiştir. Bu hükümet kendini Büyük Rusya'nın bir parçası görmekle birlikte büyük çoğunluğu Gürcülerden meydana gelmekteydi. Nitekim bu hükümet Brest Litovsk mütarekesiyle Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı'ya verilmesine karşı çıkararak bu kararı eleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin

1 “Üç sancak” anlamına gelen Elviye-i Selâse, Doksanüç Harbi'nden sonra, harp tazminatına karşılık olmak üzere Rusya'ya terkedilmeleriyle siyasi bir mesele olarak ortaya çıkan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade eder.

2 William Edward David Allen, Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), 218-425.

3 Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti* (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989), 15.

4 Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya ilişkileri içerisinde Trabzon ve Batum konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 154-172.

5 Mustafa Sarı, “Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 46 (Yaz 2015), 153-179.

6 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 19; Aktes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 325-338.

Brest Litovsk Antlaşmasından sonra doğuya ilerleyerek işgal altındaki toprakları geri almak için mücadeleye başlaması, Trabzon ve Batum Konferansları Maverai Kafkas Hükümeti'ni aciz bir durumda bırakmıştır. Esasen üç büyük farklı milletten meydana gelen Maverai Kafkas Hükümeti'nin uzun süreli ayakta kalması mümkün değildir. Çünkü her üç milletin (Ermeniler, Gürcüler ve Türkler) kendisine göre sınırları ve siyasi hedefleri vardır. Bu yüzden merkezi Tiflis olan Maverai Kafkas Hükümeti 26 Mayıs 1918'de Tiflis şehrinde kendini feshetmiştir. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, iki gün sonra ise 28 Mayıs'ta Azerbaycan kendi istiklal beyannamesini yayınlamıştır.⁷

Ekim 1917'de Çarlık rejiminin devrilmesinden sonra yukarıda da ifade edildiği gibi Gürcüler ilk önce başında kendilerinin bulunduğu Maverai Kafkas Meclisi ve Maverai Kafkas Hükümeti adındaki oluşumların içinde yer aldıktan sonra 26 Mayıs 1918 tarihinde kendi bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Daha önce Ermeni ve Rus zulümlerine maruz kalmış bölgedeki Müslüman Türkler şimdi de Gürcü baskısına ve işgaline maruz kalmamak ve hürriyetlerini kazanmak maksadıyla harekete geçmişlerdir. Ömer Faik Numanzade, 1917 yılında itibaren Gürcistan'da Türklerin hürriyet ve haklarını kazanmaları için önemli faaliyetler içerisine girmiş ve bu uğurda mücadeleye başlamıştır.⁸ 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükümet-i Muvakkatası kurulmuş, başkan olarak Ömer Faik Numanzade seçilmiştir. Ömer Faik'in başkanlığını yürüttüğü Ahıska Hükümeti 5 Kasım 1918 tarihinde Kars'ta kurulan ve daha büyük oluşum olan Kars İslam Şurası'na katılmışlardır. Kars İslam Şurası 30 Kasım'da kendisini hükümet olarak ilan etmiştir. Ancak 4 Aralık 1918 yılında Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi ile birlikte Gürcüler Ahıska'yı işgal etmişlerdir.⁹ Kars Hükümeti Ermeni ve Gürcü işgallerini engellemek için 17 Ocak 1919 tarihinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatasını kurduklarını ilan etmişlerdir.¹⁰ Bu hükümette Ahıska Türklerine de temsil hakkı verilmiştir. Nitekim bu yeni oluşuma ait Müslüman-Türk birlikleri 2 Şubat 1919 tarihinde Ahıska bölgesini Gürcülerden geri almışlardır.¹¹ Kısa zaman içerisinde Ahıska bölgesi merkezi Kars'ta bulunan Türk hükümetiyle Gürcüler arasında bir kaç defa el değiştirmiştir.¹² 22 Nisan 1919 tarihinde İngilizlerin bölgeye müdahalesiyle Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin varlığına son vermiştir.¹³ Bununla Ahıska'daki Türk hâkimiyeti de sona ermiştir.

7 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 19; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 466-480; Allen, *Kafkas Harekâtı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, 426-460.

8 Şamil Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade* (Bakü: Gençlik Yayınları, 1992), 114; Ömer Faik, "Ömer Faik Efendinin Ruhadze'nin Telegramına Cevabı", *Azerbaycan*, 9 Mart 1919, 2.

9 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 78.

10 Fahrettin Kırzioğlu, "Cenûbu-Garbî Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûrâ Hükümeti)", *Türk Kültürü* 6/72 (1968), 961.

11 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 127.

12 Mustafa Sarı, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Ahıska ve Civarında Türk Teşkilatlanması", *Yeni Türkiye* 78 (Ekim 1918-Nisan 1919), 309-323.

13 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1953), I: 558.

1917 Rus Devrimi'ne Kadar Ömer Faik

Ömer Faik Numanzade 1911-1917 yılları arasında Ahıska'da eğitim ve kültür sahasında birçok önemli işler yapmıştır. O bu yolla Ahıska'da içtimai ve siyasi gelişmelerin bir tür alt yapısını hazırlamıştır.¹⁴ Azerbaycan'dan Ahıska'ya öğretmenler davet etmiş, Ahıska Milli Komitesi'nin (Ahıska Müslüman Cemiyeti) terkinde öğretmen kursları kurmuştur. Bütün bu işlerin başında da kendisi durmaktaydı.¹⁵ Numanzade ayrıca bağış toplayıp bir yardımlaşma derneği kurarak I. Cihan Harbi'nde zarar gören Doğu Anadolu Türklerine yardım için ciddi faaliyetler içerisine girmiştir.¹⁶

1903-1911 yılları arasında Kafkasya'da Tiflis ve Bakü şehirlerinde basın yayın faaliyetlerinde önemli işleri başaran Ömer Faik Numanzade, yukarıda da ifade edildiği gibi 1911'den sonra memleketi Ahıska'da bulunmuştur.¹⁷ 1914 yılında Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Doğu Anadolu'da ve Ahıska bölgesinde Rus Ordusu tahribat ve yıkımlar yapmıştır. Bundan dolayı bölge ahali çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Ayrıca bu dönemde Ermeni çeteleri Müslüman Türklere karşı zulüm ve katliamlar gerçekleştirmiştir. Bütün bu gelişmeler Ömer Faik'in hayatında bir dönüm noktası olmuştur.¹⁸

Ömer Faik, I. Cihan Harbi'nin ilk yıllarında Doğu Anadolu'daki Müslüman Türklerin içler acısı durumları nedeniyle bölge ahalisine yardım için önemli faaliyetlere girişmiştir. Bölgeyi karış karış gezen Ömer Faik savaş bölgesindeki kasabaların ve köylerin yaşadıklarına yakından şahit olmuştur. 1911 yılında 1915 yılına kadar Kafkasya matbuatında imzası görülmeyen Ömer Faik'in 1915'ten itibaren matbuat organlarına tekrar döndüğü görülmüştür. Onun bu tarihlerden itibaren yazmaya başladığı yazılarında ezilen Müslüman Türklere yardım etmek ve Kafkasya'da toplumsal duyarlılığı artırmak istediği hissedilmiştir.¹⁹ 1917 yılında Bakü'de Anadolu Türklerine yardım için çıkarılan *Kardeş Yardımı* dergisinde Türk Milliyetçiliği ile ilgili yazdığı "Ben Kimim" makalesinde o güne kadar hiç görülmemiş şekilde milliyetçilik duygularıyla dolu bir tarzda yazı kaleme almıştır. Aslında Numanzade bu yazısıyla Kafkasya Türklerinin milli mücadelesinin zamanı geldiğini ve bunun için Türklerin bir ve beraber olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁰

Ahıska Delegesi Olarak İstanbul'a Gelişi

Rusların verdiği silah ve mühimmatların sayesinde kendilerine milis kuvvetleri kuran Gürcüler ve Ermeniler Ruslardan boşalan arazileri ele geçirmek amacıyla harekete geçmişlerdir.

14 Sahib Rzayev, *Ömer Faik Numanzade'nin Edebi-Publist Faaliyeti*, (Doktora Tezi, Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, 1973), 27.

15 Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade*, 114.

16 Ömer Faik Numanzade, "Yardım Tecili Lazım", *İkbal*, 19 Yanvar [Ocak] 1915, 2-3.

17 Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade*, 101-102.

18 Jafar Mustafaev, *Kafkasya Türklerin den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019), 82.

19 Şamil Gurbanov, *Seçilmiş Eserler-Ömer Faik Numanzade* (Bakü: Şark-Garb Yayınları, 2006), 183-204.

20 Ömer Faik Numanzade, "Ben Kimim?", *Gardaş Kömeyi [Yardımlı]* (Bakü: Müherrirler Neşriyatı, 1917), 11; Mustafaev, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 83.

Onların ele geçirmek istedikleri yerlerin başında Ahıska ve civarındaki Müslüman Türklerin yerleşik bulunduğu arazileri vardı.²¹ Kafkasya Türklerinin bütün bu gelişmeler çerçevesinde ayakta kalabilmelerini sağlayacak tek umutları Osmanlı Devleti idi.²²

Bu sırada Güney Kafkasya’da Müslüman Türkler de boş durmamış, kendi varlıklarını korumak için teşkilatlanmışlardı. Türklerin bölgede Ruslar ve Ermenilere karşı faaliyetleri Müslümanların Güney Kafkasya’dan kolayca silinemeyeceğini göstermekteydi.²³ Kafkasya Türkleri gelişen bu olaylar çerçevesinde Ermeniler, Gürcüler ve Ruslar arasında sıkışıp yok olmamak için Osmanlı Devleti’nden askeri yardım talep etmeye karar verdiler. Nitekim bunun için İstanbul’a bir heyet gönderildi. Azerbaycan Türkleri Naki Şeyhzamanlı’yı, Ahıska Türkleri ise Ömer Faik Numanzade’yi Osmanlı’ya yani Talat Paşa ve Enver Paşa’nın yanına temsilci olarak gönderdiler. Azerbaycan’ı temsilen yola çıkan Naki Şeyhzamanlı’nın yanında Osmanlı Devleti’nin subayı olan ve Ruslara esir düşen Hüsametdin Tuğaç da vardı. Bu kişiler tren yoluyla Gence’den Tiflis’e oradan da Batum’a gittiler. Bu sırada Ahıska’yı temsilen yola çıkan Ömer Faik Numanzade de Batum’da bulunmaktaydı. Güney Kafkasya Türklerini temsilen birbirlerinden bağımsız şekilde yola çıkan delegeler Batum’da bir araya geldiler. Naki Şeyhzamanlı hatıralarında Batum’a varışlarını ve Ömer Faik ile karşılaşmalarını şu şekilde anlatmaktadır:

“İstasyondan doğruca Batum Cemiyet-i Hayriye Reisi Doktor Mahmut Bey’e gittik. Maksadımızı anlattıktan sonra bizi emin bir şekilde Türkiye’ye geçirmesini rica ettik. Birlikte (Hüsametdin Tuğaç’la) doktorun evine gittik. Evde Tiflis’te intişar eden *Molla Nasreddin* Dergisin muharrirlerinden Ahıskalı Ömer Faik Bey ile görüştük. Doktor onun da Türkiye’ye gitmek istediğini bize önceden söylemişti.”²⁴

Naki Şeyhzamanlı ile beraber yola çıkan Teğmen Hüsametdin Tuğaç ise hatıralarında Ömer Faik ile karşılaşmasını şu şekilde aktarmaktadır:

“Acarların reisi sayılan Hamsizade Cemal Paşa da oğlu Celil Bey’i yanımıza kattı. Celil Bey Acara namına Türk Ordusunu davet etmek istiyordu. Doktor Mahmud Bey’in evinde rastladığımız Ahıskalı yazar ve öğretmen Ömer Faik Bey ve ayrıca Ahılkelekli Efraim Bey isimli bir zat da Ahılkelek adına aynı daveti yapmak istiyorlardı. Bu üç arkadaş karadan Trabzon’a gideceklerdi.”²⁵

Osmanlı’dan yardım almak amacıyla yola çıkan Kafkasyalı delegelerden Naki Şeyhzamanlı ile Hüsametdin Tuğaç deniz, Ömer Faik ve yanındakiler kara yoluyla Trabzon’a, oradan da

21 Sarı, “Ahıska’da Son Osmanlı İdaresi (1918)”, 153-179.

22 Allen, *Kafkas Harekâtı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, 426-430.

23 Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)* (İstanbul: İstanbul Ekspres Matbaası, 1964), 74-84; Hüsametdin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975), 185-195.

24 Keykurun, a.g.e.87.

25 Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, s. 198.

Tirebolu'ya geçmişlerdir.²⁶ Naki Şeyhzamanlı Tirebolu'da Ömer Faik ile yaptığı diyalogu hatıralarında şu şekilde aktarmaktadır:

“Bir ara uykuda gibi kendi kendime söylemeye başladım: Eğer Türkiye'nin yardımını sağlar ve muvaffak olabilirsek istiklalimizi ilan eder ve müstakil oluruz. Böylece dünyaya ikinci bir Türkiye doğmuş olur. Daha sözlerimi bitirmemiştim ki Ömer Faik bomba gibi patladı: “Sen ne söylüyorsun. Sarıkamış'ta on binlerce şehit veren Türkiye Kafkasya'yı işgal etmeyecek de size istiklal verecek öyle mi?” Hem bağırıyor hem de beni tehdit ediyordu. Sen Osmanlı ricali ile görüşecek ve fikirlerini anlatacaksın öyle mi? Bu sözlerden sonra Ömer Faik fırladı ve gitti.”²⁷

Ömer Faik I. Cihan Harbi sırasında Doğu Anadolu ve kendi memleketi olan Ahıska'da Türklere yapılan mezalimleri görmüş, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını fark etmiştir. Bundan dolayı bölgede var olmalarının yegâne yolunu Osmanlı'da görmüştür. Naki Şeyhzamanlı Osmanlı'nın yardımıyla bağımsız bir Azerbaycan isterken Ömer Faik ise Türk Ordusunun bölgeyi ilhak etmesinden yanaydı.²⁸ Görüldüğü kadarıyla İstanbul'a doğru beraber yola çıkan bu iki arkadaş Osmanlı'dan yapacakları taleplerle bağlı fikir ayrılıkları içerisindeydiler. Ayrıca Ömer Faik Numanzade'nin Naki Beyin bu sözlerine bu kadar ters bir tepki vermesi anlaşılır değildir. Belli ki Naki Bey hatıralarında ifade etmediği cümleler kurmuş, Numanzade'ye çok ağır gelen ve hiç bir şekilde kabullenemeyeceği bir şeyler söylemişti.²⁹

Kafkasyalı delegeler Tirebolu'dan Giresun'a geçerek oradan da 3. Ordusu Komutanı Vehip Paşa'nın yanına yani Osmanlı Kafkas Cephesi karargâhının yerleştiği Suşehri'ne gittiler.³⁰ Hüsametdin Tuğaç ile Vehip Paşa daha önceden tanışıyorlardı.³¹ Bu sebeple Hüsametdin Tuğaç Kafkasya'dan birlikte yola çıktığı delegeleri Vehip Paşa'ya taktim eder. Yüksek rütbeli askerlerin de katılımıyla Ömer Faik, Naki Bey ve Vehip Paşa arasında bir görüşme olur. Bu görüşmeden sonra Vehip Paşa, Hüsametdin Tuğaç'tan Kafkasya'yla ilgili bir rapor yazmasını ister. Hüsametdin Tuğaç da bunun üzerine bir rapor hazırladılar.³² Vehip Paşa Kafkasyalı heyetin verdikleri bilgilerden ve Hüsametdin Tuğaç'ın yazdığı raporu okuduktan sonra Enver Paşa'yla “telgraf başında saatlerce konuşma” yaptılar.³³

Vehip Paşa'nın görüşme esnasında sarf ettiği bir ifade Naki Şeyhzamanlı ve Ömer Faik Numanzade gibi milli hassasiyeti yüksek olan ve Türklükleriyle övünen bu kişileri şaşırtmış ve hayâl kırıklığına uğratmıştır. Vehip Paşa, Naki Şeyhzamanlı ile muhabbeti esnasında şu cümleleri sarf etmiştir:

26 Keykurun, a.g.e., 92.

27 Keykurun, a.g.e., 92-93.

28 Bunu Ömer Faik Numanzade'nin İstanbul'a varmadan önce Anadolu'dayken Talat ve Enver Paşa'ya gönderdiği mektuptan anlıyoruz. Bkz. Gıyas Şükürov, Vasif Gafarov, *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-120)* (İstanbul: Teas Press Yayınları, 2018), 57.

29 Mustafae, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 86.

30 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 93.

31 Tuğaç, a.g.e., 209.

32 Tuğaç, a.g.e., 209-212.

33 Tuğaç, a.g.e., 212-213.

“Ben bir buçuk yıldır Kafkas cephesi kumandanıyım. Kafkasyalıları tetkik ettim öğrendim. Siz Kafkasyalılar da, biz Arnavutlar gibi temizliği seviyorsunuz. Bu pis Türk neferlerini, hem de bu kılıkla Kafkasya’ya sokmam.

Ben beynimden vurulmuşa döndüm, hiç bir cevap veremedim. Arnavut: Bu kelime yabancı değil. Ancak yeryüzünde Arnavut diye bir milletin varlığından haberdar değildim... Ancak Balkan savaşını takip ettiğimden, harp esnasında İşkodra’da Esat Paşa adındaki bir fırka komutanı Arnavutun Osmanlı’ya isyan ettiğini Rus gazetelerinden okumuştum”.³⁴

Kafkasya en başından beri Enver Paşa’nın ilgi gösterdiği bir bölge idi. Bundan dolayı Vehip Paşa’ya Kafkasyalı heyeti tez bir zamanda İstanbul’a ulaştırması konusunda talimat vermiştir. Azerbaycan’ı temsilen Naki Şeyhzamanlı, Ahıska’yı temsilen Ömer Faik Sivas, Kayseri ve Ulukışla yolu ile İstanbul’a gönderilmiştir. İstanbul’a hareket eden Ömer Faik ile Naki Bey’in gittikleri güzergâh ve durumları her daim bölgelerdeki yetkili kurumlar tarafından telegraflar çekilerek payitahta bildirilmiştir.³⁵ İstanbul’a doğru yola çıkan Ömer Faik ve Naki Bey, 2 Mart 1918 tarihinde İstanbul’a ulaşmışlardır.³⁶

Ömer Faik’le Naki Beyi İstanbul’da karşılamak için eski Amasya mebusu Esat Bey diye birisi görevlendirmiştir. Esat Bey onları İstanbul’da Pere Palas otelinde kendilerine ayrılan dairelere yerleştirmiştir. Naki Şeyhzamanlı hatıralarında Tirebolu’da Ömer Faik’le ilhak ve bağımsızlık konusunda yaptıkları tartışmadan dolayı Ömer Faik’in ona kızgın olduğunu ve İstanbul’a kadar yüzüne bakmadığını hatta mecbur kalmadığı durumlarda kendisiyle konuşmadığını söylemektedir.

Osmanlı Devlet Erkânı ile görüşmelerine çok az bir zaman kalmasına rağmen Ömer Faik, Naki Beyle hiç bir istişare etmiyor, nasıl bir istek ve talepte bulunacağını bildirmiyordu. Naki Bey, Ömer Faik’in davranışını şöyle aktarmaktadır: “Saat beşte Talat Paşa ile görüşerek vazifemi yapacağım. Benim için hiç bir mani yok. Ömer Faik ise devamlı gazete okuyordu”.³⁷

Görüşme vaktine çok az bir zaman kala Naki Bey, Ömer Faik’e yaklaşarak Azerbaycan ile ilgili hiç bir şey söylememesini, bu konuda konuşmak için yetkinin kendisinde olduğu ve Ömer Faik’in sadece Ahıska’yla ilgili konuşma yapmasını rica eder.

“Faik Bey, “Biraz sonra sizinle birlikte Osmanlı Devlet Reisi ile görüşmeğe gideceğiz. Biliyorsunuz ki sizin vatanınız Ahıska’dır. Sizin ile bizim aramızda Gürcistan vardır. Sakın Gürcistan’dan öteye geçmeyiniz. Orası Azerbaycan’dır ve sizin ülkenizle hiçbir ilgisi yoktur. Orası hakkında söz söylemek yalnız benim salahiyetim dâhilindedir. Anlaşmazlığımıza burada son verelim. Benim söyleyeceğim sözlerin mesuliyeti bana aittir” dedim. Ancak Ömer Faik benim bu sözlerime hiç bir cevap vermedi.”³⁸

34 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 93-94.

35 Şükürov ve Gafarov, *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-120)*, 52-55.

36 Mustafa Sarı, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)”, *Kafkas Çalışmaları: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Mart 2016), 75-100.

37 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 95-96.

38 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 97.

Naki Şeyhzamanlı'nın bu sözlerinden yola çıkarak Ömer Faik'in ona neden bu kadar kızgın olduğunu anlayabiliriz. Naki Bey, Vehip Paşa'nın ona söylediği ifadelerden dolayı çok üzüldüğünü ve kırıldığını söylemektedir. Ancak kendisinin Ömer Faik'e bu şekilde hitap etmesinin doğru olup olmadığı tartışılabilir. Çünkü Ömer Faik İstanbul'da eğitimini tamamlayıp Kafkasya'ya döndükten sonra bütün varlığı ile Azerbaycan için ve Azerbaycan Türkleri için çalışmış, hiç bir zaman kendisini Azerbaycan Türklerinden ayrı düşünmemiş veya hissetmemiştir. Ömer Faik'in onun bu ifadelerine daha sonra nasıl bir tepki verdiğini bilmiyoruz.³⁹

Ömer Faik ve Naki Bey onlara bildirilen vakitte Bab-ı Alî'ye giderek Osmanlı Devlet Erkânının huzuruna çıktılar. Naki Bey bu görüşmeyi şu şekilde nakletmektedir:

“Başta büyükçe bir masa vardı. Talat Paşa masanın arkasında, sağ tarafında Enver Paşa, sol tarafında Halil Bey (Menteşe) oturuyordu. Masanın ön tarafında ise iki boş koltuk vardı. Masaya yaklaştık, selamlaştık ve el sıkıştık. Koltukları gösterdiler, oturduk. (Naki Bey) ben itimatnamemi çıkarıp Talat Paşa'ya verdim. Aldı okudu. Mühürdeki ay-yıldızın güzelliğinden çok çok hoşlanmış olacak ki, itimatnamemi Enver Paşa ve Halil Beye göstererek “Mühürdeki ay-yıldızın güzelliğine bakınız” dedi”.⁴⁰

Naki Şeyhzamanlı Azerbaycan'ı temsilen söz alır ve Azerbaycan Türklerinin istek ve taleplerini Devlet Erkânına iletir. Naki Bey meramını anlatıp bitirdikten sonra Ömer Faik söz alarak konuşmaya başlar:

“Paşam ben muharririm. Azerbaycan matbuatında çok çalıştım. Azerbaycan halkı Türklüklerini bihakkın idrak etmiş bir millettir. İstiklale layıktırlar. Kuvvetli bir edebiyata maliktirler. Ancak benim ricam şu: Bizim kazamız Ahıska tam Osmanlı hududundadır. Orasının ilhakını istiyorum”.⁴¹

Ömer Faik'in bu konuşması üzerine Talat Paşa: “Emin olun, Paşa Hazretleri (Enver Paşa'yı kastetmektedir) bu arzunuzu yerine getirdi. Yarın teşkilatı kurmaya başlayacağız” der.⁴² Bu görüşmede Osmanlı'daki Türk kardeşlerinden yardım sözü alan Naki Bey'le Ömer Faik “sevinç gözyaşlarıyla bir birlerine sarıldılar”. Bu görüşmenin hemen ardından Kafkasya Türklerine yardım için Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması için hazırlıklara başlandı.⁴³ Kafkasya Türklerinin istiklalini kazanmasında ve varlıklarını korumasında Osmanlı'nın bölgeye gönderdiği Kafkas İslam Ordusu inkâr edilemeyecek kadar önemliydi. Osmanlı'nın devlet yetkililerinin bilgilendirilmesinde ve Türk Ordusunun Kafkasya'ya gelmesi için yetkililerin ikna edilmesinde Naki Şeyhzamanlı ile Ömer Faik Numanzade'nin çok büyük rolü vardı.⁴⁴

39 Mustafaev, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 88.

40 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 97-98.

41 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 98-99.

42 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 99.

43 Kafkas İslam Ordusu ile ilgili geniş bilgi için bkz. H. Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul: İdil yayınları 2010, 280 s.; Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 99-100.

44 Mustafaev, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 89.

Ömer Faik ile Naki Bey Talat Paşa ve Enver Paşa'yla görüştükten sonra amaç ve maksatları hâsıl olmuştur. Onlar İstanbul'da buldukları zaman Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında bulunmuş, oradaki yetkililerle görüşmeler yapmışlardır.⁴⁵ Ayrıca birçok devlet adamlarıyla da temaslarda bulunmuşlardı. İstanbul'da buldukları zaman çok iyi şekilde karşılanmış, ağırlanmış ve her ikisine saygı ve değer gösterilmiştir.

Ömer Faik Numanzade ile Naki Şeyhzamanlı İstanbul'daki temasları sırasında Osmanlı basınının da ilgisini çekmiştir. 9 Mart 1918'de *Tasvir-i Efkâr* gazetesi Ömer Faik ile bir mülakat gerçekleştirmiştir.⁴⁶ Ömer Faik *Tasvir-i Efkâr* gazetesine verdiği röportajda Kafkasya'nın siyasi ve askeri vaziyetiyle ilgili değerlendirmeler yapmıştır.

“1917 Mart ihtilali sonrasında Rusya'da kurulan hükûmetler hakkında bilgi verdikten sonra ihtilallerin Kafkasya'yı nasıl etkilediği üzerinde durdu. Kafkasya'da kurulan hükûmetin Ukrayna ve Finlandiya gibi her hususta serbestçe hareket ettiğini anlatan Ömer Faik Bey, yakın gelecekte her milletin kendi cumhuriyetini kuracağını belirtti. Ömer Faik Bey mülakatında ayrıca Kafkasya'da Müslümanlarla Gürcüler arasında önemli bir ihtilaf olmadığını, fakat asıl sorunun Ermenilerle olduğunu söyledi. Muhabirin “Kafkasya ordusu nasıl dağıldı?” sorusuna ise Kerenski hükûmetinin iktidara gelir gelmez bir grup askeri terhis ettiği, fakat Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra merkezden terhis emrini beklemeden Rus askerlerinin Kafkas cephesini terk ettikleri cevabını verdi. “Brest-Litovsk'a gidecek yerde niçin buraya geldiniz?” sorusuna ise Ömer Faik Bey, Kafkasya barışının Brest-Litovsk'ta değil İstanbul'da olacağını söyleyerek artık Kafkasya üzerinde Osmanlı hükûmetinin etkili olacağını ima ederek cevap verdi. Ömer Faik mülakatın çeşitli yerlerinde İstanbul'dan kesinlikle ümitli olduklarını belirtti”.⁴⁷

Her iki delege İstanbul'daki işlerini bitirdikten sonra Enver Paşa'nın talimatıyla Kafkasya'ya dönmüşlerdir. Ömer Faik ve Naki Bey memleketlerine döndükten sonra bölgedeki siyasi gelişmelerin hemen ardından Türk ordusu Kafkasya'ya girdi.

Talat ve Enver Paşa'ya Mektubu

Kafkasyalı delegeler olarak Azerbaycan'ı temsilen Naki Şeyhzamanlı, Ahıska'yı temsilen Ömer Faik yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı sınırları içerisine dâhil oldukları andan itibaren Samsun, Sivas, Konya, Kayseri ve Mudanya'dan bölgesindeki yetkili idare ve yöneticiler, Dâhiliye Nezareti'ne telgraflar çekerek İstanbul'u bilgilendirmiştir. Ayrıca delegelerin Kafkasya Müslümanlarının arz ve dileklerini Bab-ı Ali'ye ulaştırmak amacıyla İstanbul'a doğru hâreket etmekte olduklarını bildirilmiştir.⁴⁸

Ömer Faik Numanzade İstanbul'a varmadan önce Anadolu'dayken Başkente Talat Paşa ve Enver Paşa'ya Kafkasya'yla alakalı oldukça ayrıntılı rapor tarzında bir mektup yazmıştır.

45 Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)*, 100-101.

46 Sarı, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)”, 75-100.

47 Sarı, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)”, 75-100.

48 Şükürov ve Gafarov, *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-120)*, 52-55.

Mektupta: o dönem Rus İhtilali'nden sonra Kafkasya'daki otorite boşluğundan, Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerin son vaziyetinden, Ermenilerin Kafkasya'da Müslümanlara karşı yaptıkları faaliyetlerden ve İngilizlerin bölgedeki niyetlerinden bahsetmiştir. Mektubun son bölümünde İran'daki Türklerle Kafkasya'daki Türklerin birleştirilmesiyle bağlı Osmanlı Devleti'nin yetkililerine öneride bulunmuştur. Ayrıca bölgedeki son gelişmelerden dolayı Osmanlı'nın eline büyük bir fırsatın düştüğünü ve Kafkasya'yı ilhak etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴⁹ Ömer Faik Numanzade'nin Osmanlı Devlet yetkilileriyle görüşmesi esnasında onlara verdiği bilgilerin ve yukarıdaki raporunun (mektup) Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yla bağlı faaliyetlerinde etkili ve faydalı olduğu yüksek ihtimaldir.⁵⁰

Türk Ordusunun Kafkasya'ya Girişi

Brest Litovsk Antlaşmasının imzalanmasından sonra Kafkasya'da gelişen siyasi ve askeri konumdan dolayı Osmanlı Devlet'i Doğu Anadolu'nun kurtarılmasıyla ilgili Türk ordusuna ileri emrini verdi. Vehbi Paşa komutasındaki Türk Askeri birlikleri harekete geçtiler. 25 Nisan 1918'de Kars, 14 Nisan Batum, ardından da Ahıska bölgesi Türk kontrolüne geçti.⁵¹

Bölgede yapılan referandum sonucu Elviye-i Sealse diye ifade edilen üç sancak ahalisi evet oyu kullanarak Osmanlı'ya birleşmek istediklerini ortaya koydular. 15 Ağustos 1918 tarihinde Elviye-i Selase ahalisinin Osmanlı'ya birleşme isteği Sultan Vahdettin'in fermanı ile resmileşti. (Ahıska Türkleri Osmanlı Devleti tarafından bölgelerinin ilhakını isteseler de bu durum gerçekleşmedi).⁵²

Osmanlı Brest Litovsk Antlaşması ile I. Cihan Harbi'nden sonra Kafkasya Cephesinde ilk kez kısmi de olsa bir başarı kazanmıştır. Enver Paşa Kafkasya'da Türk Devletleri veya Büyük bir Türk Devleti'nin kurulmasını istemekteydi. Böyle bir oluşum Rusya ile Osmanlı arasında tampon bölge olması hasebiyle çok önem arz etmekteydi. Osmanlı Ordusu Elviye-i Selase'yi geri almakla kalmamış Bakü'yü kurtarmak için (15 Eylül 1918) Gürcistan ve Ermenistan üzerinden Azerbaycan'a dâhil olarak bölgeyi Ermeni ve Ruslardan temizlemiştir.⁵³

1918 yılının Mayısında ileri harekâtı yapan Osmanlı Devleti Elviye-i Selase dışında Müslüman Türklerle meskûn Ahıska bölgesini kendi sınırlarına kattı.⁵⁴ Böylelikle Ömer Faik'in en büyük arzusu olan bölgenin ilhakı meselesi Osmanlı Devleti'nin gündemine gelmiş bulundu. Bölgedeki yetkili kişilere Ahıska'nın ilhakı ile ilgili çalışmalara başlamaları için talimat verildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi 15 Ağustos 1918'de Elviye-i Selase'nin ilhakı onaylandı. Ancak buna karşın Ahıska ve civarındaki Türk toprakları ilhak edilmedi. Ahıska'nın Osmanlı'ya ilhak edilmemesinin en büyük sebebi bölgedeki yetkililerin Ahıska, Ahalkelek,

49 BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/26, v.3, s. 1-2.

50 Mustafaev, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 91.

51 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 19.

52 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 20.

53 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 27-28.

54 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), II: 524.

Gümrü ve Sürmeli gibi sancakların ilhakı meselesinin sakıncalı olduğuna dair merkeze yazıp gönderdikleri raporlardan dolayı olmuştur.⁵⁵ Bununla birlikte Ömer Faik'in en büyük arzusu olan Ahıska'nın ilhakı meselesi gerçekleşmemiş, onun Osmanlı devlet ricalinden ilhakla ilgili talep ve ricası yerine getirilmemiştir. Bu bağlamda Ömer Faik'in Ahıska'nın Osmanlı tarafından ilhak edilmediği takdirde neler olacağıyla bağlı tespitleri doğru çıkacaktır. Asırlardan beri Türklüğün bir parçası olan Ahıska tekrar Rusların kontrolüne geçtikten sonra bölgedeki Müslüman Türkler sürgün edilecek ve Türklüğe dair hiç bir ibare bırakılmayacaktır.⁵⁶

8 Ekim 1918'de İttihat ve Terakki Partisi'nin istifası ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte Türk Ordusu Elviye-i Selase dışındaki Kafkasya topraklarından geri çekilme mecburiyetinde kalmıştır. Böylelikle Azerbaycan, Ahıska ve Gümrü'nün boşaltılmasına karar verilerek Brest Litovsk dışında Osmanlı'nın ele geçirdiği bütün topraklardan 21 Ekim 5 Aralık 1918 tarihleri arasında ordu tahliye edilmiştir. Mondros Mütarekesi ile birlikte Kafkasya'daki Türkler kendi haline bırakılmış, bölge ahalisi birçok sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak Elviye-i Selase ve ona yakın sınır bölgelerindeki Türk ahalisi Ermeni ve Gürcü baskılarına maruz kalmamak için ve de yeni felaketlerle karşılaşmamak için istiklâl mücadelesine girişmişlerdir.⁵⁷

Ahıska Türklerinin Teşkilatlanması

Mondros Mütarekesinden sonra Türk ordusunun Ahıska'dan geri çekilmesiyle birlikte Kafkasya'daki diğer Türkler gibi Ahıska Türkleri de kendi kaderleriyle baş-başa kalmıştır. Daha önceden Ermeni, Gürcü ve Rus katliamlarına maruz kalan bölge ahalisi yeniden boyunduruk altına girmek için birtakım siyasi faaliyetler içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükümet-i Muvakkatası kurulmuştur. Türk ordusunun bölgeden çekileceğini duyan Ahıska ve sınırdaki Gümrü, İğdir ve Nahçıvan Türkleri 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya şu şekilde müracaat etmişlerdir:

- a – Osmanlı Hükümeti askerinin arazimizden geri çekmemesini,
- b – Veyahut askeri geri çekme zarureti varsa İslam ahalisi muhafaza için her kazada bir murahhas ile kâfi miktarda asker bırakmasını,
- c – Veyahut kazamıza gelecek Hıristiyan ahalinin bizi mahv ve ifna etmemesini ve Hıristiyan askerlerinin de gelmemesini ve sulhu umuminin nihayetine kadar bizi kendi halimize ve müstakil bırakarak Gürcü veya Ermeni hükümetlerinin dahi bizi şimdilik taht-ı emir ve esaretlerine almamalarına temin edilmesini istiyoruz”.⁵⁸

Bölge ahalisinin bu müracaatı üzerine Yakup Şevki Paşa, İstanbul Hükümeti Erkan-ı Harbiye Riyasetinden Ahmet İzzet Paşa'ya telgraf çekerek buradaki Türklere yardım etmeleri

55 Sarı, “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)”, 75-100.

56 Mustafaev, *Kafkasya Türklerinin Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 92.

57 A. Askeroğlu Arslan, “Konferanslar döneminde (Trabzon, Batum, İstanbul) Güney Kafkasya sınırlarının belirlenmesi”, *Kafkas Dosyası*, İstanbul: Tatav, 2006, s.151-182.

58 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 35-36.

gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Ahmet İzzet Paşa sınır bölgelerindeki Türklere yardım yapamayacaklarını bildirmiştir. Bir sözle İzzet Paşa bölgedeki Türklerin kendi başlarının çaresine bakmasını uygun bir dille ifade etmişti. Bu haberi duyan Ahıska Türkleri telaşa kapılarak Osmanlı içlerine doğru göç etmeye başlamıştır. Ayrıca Ermeni ve Gürcülerin planlı şekilde Ahıska'da yaptıkları yalan haberlerden dolayı Müslüman Türk ahalisi paniğe kapılmıştır. Ahıska'daki Türklerin bir kısmı Anadolu'ya göç etmeyi tercih etse de diğer bir kısmı da kendi memleketlerini Ermeni ve Gürcülerden korumak için teşkilatlanma yoluna gitmiş, kendilerini korumak üzere yöntemler aramışlardır.⁵⁹

Ahıska Geçici Hükûmeti ve Hükûmet Reisliğine Seçilen Ömer Faik Numanzade

Kendi kaderleriyle baş başa kalan Ahıska ahalisi kendisini korumak için bir oluşum kurmak fikrine düşer. Ahıska'yı Ermeni ve Gürcülere ezdirmemek kararını alan bölge ahalisi her türlü saldırıya hazırlıklı olup işgalcileri bölgeye sokmayacaklardır. Bütün bu tehlikelerle yüz yüze kalmış olan Müslüman Türkler, sonunda kendi hükûmetlerini kurmak için harekete geçtiler. Ahıska Türkleri 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükûmet-i Muvakkatası'nı ilan ettiler. Hükûmet başkanlığına Ömer Faik Numanzade seçildi. Numanzade hükûmet başkanlığına seçildikten hemen sonra üçüncü fırka kumandanı Halil Paşa'ya müracaat ederek, Ahıska Hükûmet-i Muvakkatası'nın kuruluş maksadını ve isteklerini Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Numanzade'nin Osmanlı'dan talepleri şu şekildedir:

“Hükûmet-i Osmaniye'nin Ahıska ve Ahılkelek kazalarını maazallah tahliye edeceği ihtimaline nazaran, merkezi Ahıska olmak üzere teessüs eden hükûmet-i Muvakkata; Ordu-yu Humayun Kumandanı, muhterem Yakup Şevki Paşa Hazretlerinin himaye-i samilerinin ihtihsal ile yüz bin nüfusu haiz mühim bir kütle-i İslamiyeyi düşmana ezdirmemek için üçüncü fırkanın Ahıska'da kalmasını talep eyler. Zaten mezkûr fırkanın gaye-i teşkilatı Kafkasya'da bulunup asırlardan beri ezilen üzülen unsur-ı İslam'ı tahriş olduğu malum-ı samileridir. Ve vatan-ı mübarekemizin bilmeceburiyye daire-i Osmaniye'den çıktığı takdirde Gürcülere terk edilmeyip sulh-i umumiyenin kabul edileceği esas ve prensiplere göre teşkil edilen demokrat hükûmet-i milliyemizin temin gayesiyle heyet-i idaremiç azasında olan Arabin Efendi murahhas seçilmiş ve kendisine itimatname verilmiş olup, bu itimatnamede lüzumlu bilgiler bulunmaktadır”.⁶⁰

Ömer Faik Numanzade'nin bu istek ve taleplerini Halit Paşa, Yakup Şevki Paşa'ya ulaştırmıştır. Yakup Paşa'nın cevabından ise Türk Ordusu'nun Ahıska'da kalamayacağı anlaşılmıştır. Ancak bölgedeki Türklerin hiçbir şeyden korkmayarak örgütlenmelerini tavsiye etmiş, her gün değişen siyasi konjonktürden dolayı her an bir fırsat doğabileceği mesajını vermişti. Numanzade'nin Osmanlı'ya gönderdiği temsilci heyetiyle görüşen Yakup Şevki Paşa daha önce gönderdiği mesajları kendi ağzıyla tekrar ifade etmişti.⁶¹ Ancak bölgedeki üçüncü

59 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 38.

60 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 38-39.

61 Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara: TTK yayınları 2002.

fırka kumandanı Halit Paşa, Müslüman Türk ahalisini kendi kaderlerine terk etmek istemiyor, ordu geri çekilse bile bölge ahalisine nasıl destek olabileceği planlarını düşünmüştür.⁶²

Ahıska'yı işgal için sabırsızlıkla bekleyen Gürcüler, Türk askerinin bölgeden bir an önce çekmesini istiyorlardı. İstanbul Hükümeti resmen bölgedeki Türk İslam Ahalisini Gürcülerin insafına terk ediyordu. Bu ise tamamen Mondros Mütarekesi'nin bir neticesiydi. Ancak ne Yakup Şevki Paşa ne de Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Paşa durumdan memnun değillerdi. Bu durumu kabul etmek istemeyen her iki paşa gizlice görüşerek bir anlaşmaya varırlar. Türk ordusunun içerisinde beş yüze yakın subay ve erleri terhis ederek bölgede milis kuvveti kurdular. Kurulan bu milis kuvvetlerinin idaresine Ahıskalı Server Atabey adlı birisi getirildi. Ayrıca bu kuvvetlerin kendisine yetecek kadar top, makinalı tüfek ve cephane yardımı sağlandı. Böylelikle Ahıska Türkleri, Gürcü işgaline karşı mümkün olduğu kadarıyla kendilerini koruyacaklardı.⁶³ Ahıska Türkleri kendilerini Gürcü işgaline karşı korumaya hazırladıkları bir zamanda Doğu Anadolu'da çok önemli bir gelişme yaşandı. Elviye-iSelase'de bulunan bütün Türklerin bir çatı altında toplamak üzere, Kars İslam Şurası adında bir oluşum kuruldu. Kars İslam Şurası 30 Kasım 1918'de Batum'dan Nahcivan'a kadar olan Müslüman Türklerin yaşadığı bölgelerden temsilciler çağırarak bir kongre yaptı. Bu kongrede Milli İslam Şurası, Kars Milli Şura Hükümeti olarak adlandırıldı. Milli Şura Hükümeti'ne Batum Aras Türk Hükümeti gibi Ahıska Hükümeti de katılarak Ermeni ve Gürcü İşgaline ve katliamlarına karşı kurulan bu yeni oluşumun içerisinde yer aldı.⁶⁴

Ahıska'nın İşgali

Ekim 1917'de Çarlık rejiminin devrilmesinden sonra Gürcüler ilk önce başında kendilerinin bulunduğu Maverai-i Kafkas Komitesi ve Maverai-i Kafkas Hükümeti adındaki oluşumların içinde yer aldıktan sonra 26 Mayıs 1918'de kendi bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Daha önce Ermeni ve Rus zulümlerine maruz kalmış bölgedeki Müslüman Türkler şimdi de Gürcü baskısına ve işgaline maruz kalmamak ve hürriyetlerini kazanmak maksadıyla harekete geçmişlerdir. Ömer Faik, 1917 yılında itibaren Gürcistan'da Türklerin hürriyet ve haklarını kazanmaları için önemli faaliyetler içerisine girmiş ve bu uğurda mücadele etmiştir.⁶⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi bölgedeki gelişmeler üzerine 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümet-i Muvakkatı kurulmuş, başkan olarak Ömer Faik Numanzade seçilmiştir. Ömer Faik'in başkanlığını yürüttüğü Ahıska Hükümeti Kars'ta kurulan ve daha büyük oluşum olan (5 Kasım 1918'de) Kars İslam Şurası'na katılmışlardır. Kars İslam Şurası 30 Kasım'da kendisini Hükümet olarak ilan etmiştir. Ancak 4 Aralık 1918 yılında Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesi ile birlikte Gürcüler Ahıska'yı işgal

62 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 42.

63 Sarı, "Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)", 153-179.

64 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 43; Mustafaev, *Kafkasya Türklerin'den Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1872-1937)*, 95.

65 Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade*, 114; Faik, "Ömer Faik Efendinin Ruhadze'nin Telegramına Cevabı", 2.

etmişlerdir.⁶⁶ Doğudaki Türkler Ermeni ve Gürcü işgallerini engellemek için 17 Ocak 1919'de Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmet-i Muvakkatasını kurduklarını ilan ettiler.⁶⁷ Bu hükûmette Ahıska Türklerine de temsil hakkı verilmiştir. Nitekim bu yeni oluşuma ait Müslüman-Türk birlikleri 2 Şubat 1919'de Ahıska bölgesini Gürcülerden geri almışlardır.⁶⁸ Kısa zaman içerisinde Ahıska bölgesi merkezi Kars'ta bulunan Türk hükûmetiyle Gürcüler arasında bir kaç defa el değiştirdi.⁶⁹ 22 Nisan 1919'de İngilizlerin bölgeye müdahalesiyle Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmeti'nin varlığına son verildi.⁷⁰ Bununla Ahıska'daki Türk hâkimiyeti de sona ermiştir.

Sonuç

Ömer Faik Numanzade'nin Kafkasya Türklerinin milli basınının gelişiminde yaptığı işler ve Azerbaycan eğitim tarihinde açtığı çığır, Güney Kafkasya'da Türk varlığının kendini ispatında ve devamlılığını korumasında çok önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte onun siyasi faaliyetleri de Kafkasya Türk tarihinde çok önemli yere sahiptir. I. Cihan Harbi sırasında bölgede gelişen olaylar üzerine Ömer Faik, Kafkasya ve Doğu Anadolu Türklerinin Rus, Ermeni ve Gürcüler karşısında yok olmaması için siyasi faaliyetlere girişmiş, bu uğurda işkenceleri ve tutuklanmaları göze alarak milleti için hiç bir vazifeden kaçmamıştır. Aynı zamanda kendi toplumu olan Ahıska Türklerinin milli mücadelesini başlatan Ömer Faik bütün varlığıyla hayatını uğurda ortaya koymuştur.

1917 Rus İnkılabı ile bölgede gelişen olaylardan sonra Ömer Faik, Kafkasya Türklerinin varlıklarını koruması için Osmanlı'ya muhtaç olduğunu, Türk ordusunun Kafkasya'yı ilhak etmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için İstanbul'da bulunmuş, Enver ve Talat Paşa ile görüşerek milli talepleri dile getirmiştir. Ömer Faik'in İstanbul'daki temasları işe yararmış, o, Kafkas İslam Ordusunun Kafkasya'ya girmesine vesile olmuştur. Ayrıca Numanzade'nin Talat ve Enver Paşa'lardan İran Türklüğü ile Kafkasya Türklüğünün birleştirmelerini istemiştir. Numanzade'nin Rusya'nın iç meseleleriyle uğraştığı bir dönemde fırsatı kaçırmayarak en azından Osmanlı, Kafkasya ve İran'ın kuzeyini kapsayacak büyük bir Türk devletinin kurulmasını istediğini görmekteyiz. Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte Türk ordusu Kafkasya topraklarından geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı Kafkasya'da tutunamayınca Ömer Faik de Ahıska Türklerini örgütleyerek milli mücadelelerini başlatmıştır. Bunun sonucu olarak 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükûmeti kurulmuş, kendisi de bu hükûmetin başkanlığını yapmıştır. Ancak bu hükûmet kısa ömürlü olmuştur. Ömer Faik, Ahıska Türklerinin bağımsızlığı için hem dönemin Gürcü hükûmetiyle hem de ki Ermeni çeteleriyle mücadele etmiş, Türklerin haklarını savunmak ve mevcudiyetlerini devam ettirmeleri için elinden geleni yapmıştır.

66 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 78.

67 Fahrettin Kırzioğlu, "Cenûbu-Garbî Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûrâ Hükümeti)", *Türk Kültürü* 6/72 (1968), 961

68 Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, 127.

69 Mustafa Sarı, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Ahıska ve Civarında Türk Teşkilatlanması", *Yeni Türkiye* 78 (Ekim 1918-Nisan 1919), 309-323.

70 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1953), I: 558.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- ASKEROĞLU ARSLAN, Ayna. “Konferanslar döneminde (Trabzon, Batum, İstanbul) Güney Kafkasya sınırlarının belirlenmesi”, *Kafkas Dosyası*, İstanbul: Tatav, 2006, s.151-182.
- BAL, Halil. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İstanbul: İdil yayınları, 2010.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı*. 2 cilt. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/26, v.3, s. 1-2.
- Edward David Allen, William. Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- Gökdemir, Ahmet Ender. *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Gurbanov, Şamil, *Seçilmiş Eserler-Ömer Faik Numanzade*. Şark-Garb Yayınları, Bakü 2006.
- Gurbanov, Şamil. *Ömer Faik Numanzade*. Bakü: Gençlik Yayınları, 1992.
- Keykurun, Naki. *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları*. İstanbul: İstanbul Ekspres Matbaası, 1964.
- Kırzioğlu, Fahrettin. “Cenûb-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûrâ Hükûmeti)”, *Türk Kültürü* 6/72 (1968): 961.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Kars Tarihi*. 1 cilt. İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.
- Kurat, Aktes Nimet. *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Numanzade, “Yardım Tecili Lazım”, *İkbal*, 19 Ocak 1915.
- Ömer Faik Numanzade, “Ben Kimim?”, *Gardaş Kömeyi* [Yardımlı]. Bakü: Müherrirler Neşriyatı, 1917.
- Ömer Faik, “Ömer Faik Efendinin Ruhadze'nin Telegramına Cevabı”, *Azerbaycan*, 9 Mart 1919.
- Rzayev, Sahib. “Ömer Faik Numanzade'nin Edebi-Publist Faaliyeti”. Doktora Tezi, Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, 1973.
- Sarı, Mustafa. “Ahıska'da Son Osmanlı İdaresi (1918)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 46 (2015): 153-179.
- Sarı, Mustafa. “I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Ahıska ve Civarında Türk Teşkilatlanması”, *Yeni Türkiye* 78 (Ekim 1918-Nisan 1919): 309-323.
- Sarı, Mustafa. “Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkas Cephesi (1918)”, *Kafkas Çalışmaları: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Mart 2016): 75-100.
- Şahin, Enis. *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya ilişkileri içerisinde Trabzon ve Batum konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Şükürov, Giyas. Vasif Gafarov. *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-120)*. İstanbul: Teas Press Yayınları, 2018.
- Tuğaç, Hüsamettin. *Bir Neslin Dramı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.
- YEL, Selma. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara: TTK yayınları 2002.

**Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi, Editör: Abdullah Erboğa, İstanbul, Seta Yayınları, 2019, 352 s.
ISBN: 978-605-7544-95-7**

Adem Çilgin¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Adem Çilgin, (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye.
E-posta: ademcilgin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6126-1656

Başvuru/Submitted: 18.08.2020
Kabul/Accepted: 20.08.2020

Atıf/Citation: Çilgin, Adem. "Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi." Abdullah Erboğa'nın Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi adlı eserin tanıtımı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 301-307. <https://doi.org/10.26650/jes.2020.019>

Soğuk Savaş döneminin 1991'de sona ererek, çift kutuplu dünya düzeninin tarihe karışmasıyla beraber, uluslararası siyasi sistem büyük oranda ABD, müttefikleri ve çoğunlukla ABD güdümünde olan uluslararası örgütlerin hegemonyası altına girmiştir. Ancak gelişimine ve değişimine her an devam eden uluslararası sistem yeni bölgesel-küresel aktörleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 2010 yılından itibaren devletlerin gittikçe katılaştıran güvenlikçi dış politikaları, birçok ülkede görülen mevcut sistem karşıtı toplumsal hareketler ve büyük oranda işlevini yitirmiş uluslararası örgütler analiz edildiğinde, küresel sistemin ciddi bir dönüşüm süreci içerisinde olduğu araştırmacılar tarafından kabul görmektedir. Bu konjonktür göz önüne alındığında, Türkiye'nin silahlanma konusundaki tercihleri hayati önem taşımaktadır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na mensup yazarların kaleme aldığı ve Kasım 2019'da

Seta Yayınları bünyesinde yayımlanan *Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi* adlı çalışma, Türkiye'nin kısa ve orta vadede silahlanma stratejisine odaklanmakta ve Türkiye Milli Askerî Stratejisi'ne (TÜMAS) sivil bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada bahsedilen stratejik silahlardan kasıt nükleer silahlar ve yapay zeka gibi yeni nesil savaş teknolojisi dışında kalan ancak klasik konvansiyonel silahlardan daha fazla değere ve stratejik öneme sahip olan silah sistemleridir. Çalışma stratejik silahlanma konusunda siyasi analiz yapmayı amaçladığından teknik ve mühendislik alanında detaylı bir değerlendirmeye gidilmemiştir.

Abdullah Erboğa'nın editörlüğünü üstlendiği ve Seta Yayınları Strateji Araştırmaları Serisi'nin 12. kitabı olma özelliğini taşıyan çalışma, editör de dâhil olmak üzere beş yazarın kaleme aldığı beş ana bölümden oluşmaktadır. Ek olarak Abdullah Erboğa, "Giriş" bölümünde stratejik silahlanma konusundaki tercihlerin önemine değinerek kitaptaki makaleler hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, "Sonuç" bölümünde ise kitap içerisinde Türkiye'nin silahlanma stratejisi üzerine verilen kısa ve orta vadeli tavsiyeleri hatırlatarak, bu tavsiyelere uyulması hâlinde Türkiye'nin askerî teknoloji alanında bölgesinde güçlü bir aktör olacağını ifade etmiştir. "Takdim" bölümünde ise SETA Genel Koordinatörlüğü görevini yürüten Prof. Dr. Burhanettin Duran, çalışmanın Türkiye'nin silahlanma stratejisi açısından önemine değinmiştir.

SETA Strateji Araştırmaları Direktörlüğünü yürüten Doç. Dr. Hasan Basri Yalçın'ın kaleme aldığı "Stratejik Silah Kapasitesi" başlıklı birinci bölümde devletlerin stratejik silah tercihlerinin nasıl kurgulanacağı üzerine erişilebilirlik ilkesi temelinde teorik bir çerçeve oluşturulmaktadır. Yalçın, stratejik silah konusunun devletler için hayati öneme sahip olmasına rağmen, bu alandaki araştırmaların silah tercihi meselesini devletlerin stratejik amaçlarının bir sonucu olarak gördüğünü, silah tercihinin merkeze alan çalışmaların ise teknik ayrıntılarda kaybolduğunu vurgulamaktadır. Askerî teknolojinin devletlerin strateji planlamasında kritik öneme sahip olduğunu ve bu planlamada askerî teknoloji alanının öncelik taşıması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda devletlerin stratejik tercihlerini belirlemesi gereken unsurun amaçlar veya yöntemlerden ziyade araçların, yani silah teknolojilerinin olmasının daha doğru bir karar olacağını savunmaktadır. Belirttiği argümanlar ışığında Yalçın, devletlerin elde etmeye çalıştığı siyasi hedefler ve bu siyasi hedefler uğruna takip edilecek askerî yöntemler ve askerî yöntemler için kullanılacak silah türleri arasındaki ilişkinin stratejik bir mantığa uygun olarak kurgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Yalçın'a göre devletler otonom bir güç sahibi olmak istiyorsa ve kendi kaynakları buna nadiren izin veriyorsa taklit, teknoloji transferi, çeşitlendirilmiş satın alma, ortak projeler, sürdürülebilirlik yatırımları gibi farklı yöntemleri deneyebilir. Yalçın, teknoloji ve silah ilişkisinin ele alınış biçimi üzerine de kapsamlı bir literatür değerlendirmesini yapmaktadır. Devletlerin stratejik silahlara erişim kapasitesinin askerî doktrinlerini belirlediğini hatırlatan Yalçın, bu silahların tek başlarına saldırgan veya savunmacı doktrin için sınıflandırılmasının mümkün olmayacağını verdiği örnekler ve yaptığı atıflarla dile getirmiştir. Bu nedenle silah sistemlerinin hepsini tek tek ele almak yerine genel bir sınıflandırma yapılması gerektiğini belirtmektedir. Böylece silah teknolojilerinin birbiriyle uyumlu bir şekilde kurgulanarak askerî

doktrinin şekillenebileceğini vurgulamaktadır. Makalesinde stratejik silahlanma tercihlerinin nasıl şekillenmesi gerektiği üzerine teorik bir deneme ortaya koymuş olan Yalçın son olarak, teknolojik kapasiteyi merkeze alan silahlanma stratejisinin çok daha gerçekçi bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Kullanışlı bir stratejik planlama yapmak isteyen devletlerin mutlak bir teknolojik otonomi geliştirmese bile erişilebilirlik ilkesi çerçevesinde belli derecede bir özerklik elde edebileceği iddiasında bulunmaktadır.

SETA Strateji Araştırmaları Direktörlüğü araştırmacılarından Abdullah Erboğa'nın yazdığı “Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi ve Silahlanma Stratejisi” başlıklı ikinci bölümde, etkin ve güçlü bir aktör olmanın yolunun yerli silah sistemlerine sahip olmaktan geçtiği iddia edilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin savunma stratejisi bağlamında özgün bir silahlanma stratejisi oluşturması ve bu stratejiyi istikrarlı bir şekilde yürütmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca makalede Türkiye'nin savunma stratejisinin entegre unsurlarından biri olan silahlanma konusunda önümüzdeki süreçte nasıl bir strateji takip etmesi ve bu stratejiye uygun ne tür bir planlama içerisinde olması gerektiği de tartışılmaktadır. Erboğa, Türkiye'nin yerli silah sistemlerine yönelirken takip etmesi gereken stratejiyi de ele almaktadır. Bu bağlamda hangi silah sistemlerinin stratejik önceliğe sahip olduğunun nasıl belirleneceği sorusu da yazarın dikkat çektiği noktalardan biridir. Türkiye'nin askerî teknoloji serüveni, savunma sanayisi alanındaki vizyonu, silah tedarikindeki öncelikleri ve nihayetinde silahlanma stratejisi analitik bir bakışla irdelenmektedir. Dünya üzerindeki çok az ülkenin yerli silah sanayisinde başarı gösterebildiğini ve bu sayede diğer ülkelere karşı büyük bir üstünlük kurabildiğini belirten Erboğa, askerî teknolojide bağımsız olmak isteyen devletlerin sırasıyla silah sistemlerini doğrudan ithal etme, bakım ve onarım, montaj, alt parça üretimi, sınırlı modifikasyon, ileri düzey silah sistemleri geliştirme aşamalarından geçerek amaçlarına ulaşabileceklerini hatırlatmaktadır. Türkiye'nin ise bu aşamaların birçoğunu geride bırakarak ortak üretim ve kısmi tasarımdan, özgün tasarımların oluşturulduğu projelere geçiş yaptığının altını çizmektedir. Yazar, gelinen noktanın değerli olduğunu belirtmekle beraber Türkiye'nin, rekabet ettiği devletlerin, bilhassa küresel aktörlerin gerisinde kaldığına da değinmektedir. Bu nedenle Türk savunma sanayisi için ileri düzey teknoloji yatırımlarının gerekli olduğunu savunan Erboğa, öncelikli olarak AR-GE için ayrılan payın istikrarlı bir şekilde artırılması ve en az yirmi yıl boyunca dünyada en fazla AR-GE yapan ülkelerden biri olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Erboğa, Türkiye'nin silahlanma altyapısını oluşturacak temel kriterlerin belirlenmesinde izlenecek yol haritası açısından üç temel ilkeyi ön plana çıkarmaktadır. Bunlardan ilki, yerli üretim aşamasında geniş bir silah sistemi yelpazesi içerisinde seçim yapılacak olmasından dolayı belli bir düzeyde altyapısı bulunan silah teknolojilerine yatırım yapılması durumu, yani “erişilebilirlik” ilkesidir. İkinci unsur ise tercih edilen silah sistemlerinin Türkiye'nin öncelikli olarak bölgesindeki caydırıcılığını, savunma ve saldırı kapasitesini artıracak nitelikte olması yani “stratejik üstünlük” sağlayacak sistemler kurmasıdır. Üçüncü ilke ise Türkiye'nin kısa ve orta vadede edinebileceği stratejik silah sistemlerine yönelmesi sonucunda bölgesindeki rakiplerine karşı en etkin süre zarfında

üstünlük kurabilme fırsatını vereceği öngörülen “asgari müddet”tir. Ayrıca yazar, Türkiye'nin iddialı dış politikaya sahip olduğu hemen hemen her dönemde karşılaştığı ambargo çıkmazından kurtulabilmesinin ancak detaylandırılmış bir silahlanma stratejisi oluşturmasıyla mümkün olduğu düşüncesini de savunmaktadır.

Merve İ. Dilek'in kaleme aldığı “Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi: İnsansız Hava Araçları” başlıklı üçüncü bölümde İHA sistemlerinin tarihsel gelişimi, dünyada ve Türkiye'de İHA kapasitesi ve kullanımı incelenmekte ve bu sistemlerin operasyonel etkileri üzerinde durulmaktadır. İlk olarak 19. yüzyılın ortasında kullanılmaya başlanan İHA'ların gelişimlerinin 1990'larda hız kazandığı, 2000'lerden itibaren ise çeşitlerinin artarak kullanım alanlarının genişlediği belirtilmektedir. Uzun vadede birçok ülkenin askerî planlamasını insansız savaş uçakları üzerine kurduğu hatırlatılarak, İHA sistemlerinin hem askerî hem de sivil alandaki değer ve potansiyeline değinilmektedir. Ardından İHA'lara entegre edilerek bu geniş sistemlerin oluşmasını sağlayan faydalı yükler, kontrol unsurları, veri linkleri, destek unsurları ve insan unsuru bileşenlerinin özelliklerine değinilerek, İHA sistem unsurları anlatılmaktadır. Bu bileşenlerin sistem içerisindeki kullanım biçimleri ve özelliklerine göre İHA'ların sınıflandırması yapılmakta ve bu araçlar Küçük, Taktik/Operatif ve Stratejik olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilmektedir. Ayrıca söz konusu sistemlerin kullanım alanları, sağladığı avantajlar ve teknik kısıtlamalar incelenmektedir. Yazar İHA'ların avantajlarının ve teknik kısıtlamalarının kategorize edilmesi konusunda farklı görüşler olduğunu belirtmesinin ardından güç koruma, otonomi, yüksek görüntü kalitesi ve veri aktarımı unsurlarını İHA sistemlerinin avantajları içerisinde kategorize ederek detaylandırmaktadır. Veri linklerine bağlılık, bant genişliğine bağlılık ve hava savunma sistemlerine bağlı olarak kullanım alanı sınırlaması unsurlarını ise bu sistemlerin kısıtlamaları içerisinde göstermektedir. Makalenin devamında İHA'ların dünyadaki gelişimi, küresel ve bölgesel güçlerin İHA geliştirme ve üretme kapasitesi ve kullanım alanları da ele alınmaktadır. İlk olarak bu alanda lider küresel aktör olan ve on bir bini aşkın İHA'yı envanterinde barındıran ABD'nin MQ-1 Predator, Reaper MQ-9 ve RQ-4 Global Hawk İHA'ları önde gelen İHA modelleri olarak değerlendirilmektedir. Pentagon'un İHA teknolojisindeki üstünlüğünü elinde tutmak amacıyla bu alandaki yatırımlarını artırdığının altı çizilerek, ABD'nin insansız tanker uçaklarının ve toplu biçimde hareket edebilen “casus” mikro İHA sürülerinin tasarım ve üretim faaliyetlerine hız verdiği hatırlatılmıştır. Dilek, bölgesel bir aktör olarak İsrail'in uzun yıllardır İHA teknolojileri alanında yatırım yapmakta olduğunu ve Heron TP, Hermes 900 ile Hermes 450 MALE sınıfı İHA'larla İHA teknolojileri sıralamasında ABD'den sonra geldiğini belirtmektedir. Dilek'e göre İHA teknolojileri alanında ön plana çıkan bir diğer önemli devlet ise son on yılda İHA üretimi yarışına hızlı bir şekilde dâhil olan ve Füze Teknolojileri Kontrol Rejimine taraf olmamasından dolayı ihracat kısıtlamalarına maruz kalmayan Çin'dir. Küresel bir aktör olarak Çin, geliştirdiği CH-5 ve Wing Loong İHA sistemleri, jet motorlu Cloud Shadow SİHA sistemi ve AT200 insansız kargo uçağıyla bu alanda dikkat çekmektedir. Bir sonraki kısımda İHA alanındaki küresel gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin

İHA geliştirme ve üretme kapasitesi, terörle mücadelede İHA kullanımı ve muhtemel bir savaş ya da operasyonda İHA gücünü nasıl kullanılabilceği tartışılmaktadır. Ardından İHA'ların askerî ve stratejik değeri ile askerî açıdan taşıdığı potansiyel ortaya konulmaktadır. İHA sistemlerinin hem savunma hem de saldırı amacıyla kullanılabilceği ancak saldırı amacıyla kullanıldığında çok daha fazla stratejik öneme sahip olduğu da vurgulanmaktadır. Özellikle hassas güdümlü füzelerle donatılmış silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) hedef tespit etme, hız ve manevra kabiliyetleri bakımından önemli saldırı araçları olduğu savunulmaktadır. Son kısımda ise Türkiye'nin İHA teknolojisine erişebildiği ve bu teknolojinin geliştirilmeye açık bir askerî sistem olduğu belirtilmektedir. Hâlihazırda İHA teknolojisinin ulusal boyutta geldiği nokta ve yakaladığı ivmenin ürün kapasitesi ve çeşitliliğinin artırılması için kritik önemde olduğu, bu doğrultuda İHA geliştirme faaliyetlerine yapılan yatırımların artarak sürdürülmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

“Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi: Füze Sistemleri” başlıklı dördüncü bölümde Bekir İlhan, füze sistemleri üzerine analiz ve tavsiyelerde bulunmuş ve mevcut füze sistemlerine ek olarak Türkiye'nin füze kapasitesini değerlendirmiştir. Bu bölümde ilk olarak füzelerin ayırt edici özellikleri tanımlanmakta ve bir füze sistemini oluşturan dört entegre unsur olan; tahrik sistemi, güdümlü sistemi, aerodinamik bileşenler ile savaş başlığı üzerine genel bir bilgilendirme yapılmaktadır. Ardından stratejik anlamda diğer füze sistemlerine göre daha etkin olan seyir füzeleri (cruise) ile balistik füzelerin özellikleri ve kullanım alanları örneklendirilerek detaylı biçimde ele alınmakta, füze teknolojisinin gelişiminin ardındaki nedenler açıklanmakta ve dünyada füze geliştirme programına sahip olan ülkelerin füze kapasiteleri incelenmektedir. İlk olarak küresel güçler olan ABD, Rusya ve Çin'in füze programlarının gelişimi ve sahip oldukları balistik ve seyir füzeleri ele alınmakta, daha sonra bölgesel güç olarak füze geliştirme programına sahip İran, İsrail, Hindistan ve Pakistan'ın füze kapasitesi detaylandırılmaktadır. Son olarak da Türkiye'nin komşularından Suriye, Yunanistan ve Ermenistan'ın envanterinde bulunan füze sistemlerine dikkat çekilmektedir. Makalenin devamında ülkeleri yerli füze geliştirme programlarına yönlendiren iki temel unsurun tek ve çok taraflı bağımlılıktan kurtulma gayesi ile uluslararası stratejik silah ticaretindeki kontrol ve kısıtlama mekanizmaları olduğunun altı çizilmektedir. Sonrasında Türkiye'nin seyir ve balistik füze kapasitesi ele alınmaktadır. İlk aşamada, ROKETSAN ve TÜBİTAK SAGE tarafından geliştirilerek operasyonel anlamda kullanıma sokulmuş olan yerli füze sistemlerinin yanı sıra, belirtilen kurumlar tarafından henüz geliştirilmekte olan yerli füze sistemleri tanımlanmaktadır. Burada Türkiye'nin seyir ve balistik füzeleri ile hava savunma sistemlerinin geliştirilmesinde hangi aşamada olduğu yerli füze örnekleri üzerinden ele alınmaktadır. İkinci olarak TSK envanterinde bulunan yabancı menşeli füze sistemlerinin özellikleri üzerinde durulmaktadır. Sonrasında ise füze sistemlerinin stratejik değeri savunma, saldırı ve caydırıcılık alanlarındaki işlevlerine göre tartışılmakta ve Türkiye'nin hem kendi imkanları hem de uluslararası sistemin kaotik yapısı içerisindeki zorlama ve fırsatları göz önüne alındığında hangi füze sistemlerine neden yatırım yapması

gerektiği konusu irdelenmektedir. Füze ve füze sistemlerinin stratejik değerinin, caydırıcılığa yaptığı katkıyla ilişkili olduğunu belirten İlhan, Türkiye'nin müttefikleriyle yaşadığı sorunlar ve bölgesindeki ülkelerin elinde bulunan balistik füze tehditleri göz önünde bulundurulduğunda, misilleme kapasitesini her zaman hazır tutması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yazar, Türkiye'nin yerli üretim balistik füze menzilinın rakiplerine kıyasla yetersiz kaldığını, ancak balistik füzelerin caydırıcılık oranının kitle imha silahı taşıyıp taşımadığına bağlı olduğunu belirtmektedir. İlhan'a göre, Türkiye kitle imha silahına sahip olmamasından dolayı orta ve uzun menzilli balistik füzelerden ziyade, savunmaya dayalı caydırıcılığı arttıracak hava ve balistik füze savunma sistemlerine önem vermelidir. İlhan, bahsi geçen balistik füze savunma sistemlerinin ileri ve hassas teknoloji gerektirmesinden dolayı kısa vadede yerli üretimin mümkün olmayacağını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla, uzun vadede hava ve balistik füze savunma sistemlerin yerli üretimi için çalışmaların devam etmesinin, kısa vadede ise Türkiye'nin acil güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda teknoloji transferi önceliğiyle bu sistemleri satın almasının, savunmaya dayalı caydırıcılık stratejisini güçlendireceği düşüncesi, yazarın ortaya koyduğu temel argümandır.

SETA Stratejik Araştırmalar Direktörlüğü Araştırma Asistanı Merve Dilek Dağdelen'in kaleme aldığı "Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi: Uydur ve Uzay Teknolojisi" başlıklı beşinci bölümde, uydur ve uzay teknolojilerinin mevcut askerî kapasitenin daha etkin, hızlı ve kesin sonuçlara götüreceur bir şekilde kullanılması yönünde önemli bir unsur olarak öne çıkması ele alınmaktadır. Dağdelen, uyduları kullanıcı türlerine göre sivil, ticari, hükümet, askerî veya birden fazla alana hizmet verenler olmak üzere sınıflandırmaktadır. Makalede büyük oranda hükümet amaçları ve askerî amaçlar için kullanılan ve stratejik öneme sahip olduğu düşünülen uydular analiz edilerek, uydur ve uzay teknolojisinin askerî alanda getirdiği yenilik ve imkanlar tartışılmaktadır. Dağdelen'e göre uydular ve uzay teknolojisinin askerî alanda üç önemli stratejik katkısı vardır: Ulusal güvenlik, istihbarat faaliyetleri ve etkin operasyon yürütme kapasitesi. Bu sistemler bir yandan barış zamanında istihbarat faaliyetlerine yaptığı katkıyla önleyici tedbirlerin alınmasında önemli bir görev üstlenirken diğerr yandan savaş zamanında bir ordunun hava, kara, deniz ve diğerr tüm kuvvetlerinde gerek birliklerin sevk ve idaresi gerekse iletişiminde etkin bir şekilde kullanılmasına imkân tanımaktadır. Dağdelen, uydur ve uzay teknolojisinin bir ülkenin ordusunun askerî gücü ve kapasitesinin çarpanı olan başlıca araçlardan biri olduğunu belirtmektedir. Yazar, Türkiye'nin stratejik silah kapasitesi bakımından uydur ve uzay teknolojisinin etkisini ve önemini incelediği bölümde ilk olarak uydur sistemlerinin genel özellikleri bağlamında bu teknolojinin nasıl doğduğuna da değinmektedir. Uyduların çalışma prensiplerini genel olarak kavrayabilmek adına yörüngelerine göre nasıl sınıflandırıldıkları ve sık karşılaşılan yörünge türlerinin özelliklerinden bahsetmektedir. Sonrasında geleneksel savaşma biçimini dönüştürdüğü belirtilen uzay tabanlı sistemlerin ordulara katkısı, hem barış zamanı hem de savaş zamanı açısından ortaya koyulmaktadır. Dağdelen, uzayın silahlanması anlamında yaşanan gelişmelere dair bilgiler aktarmaktadır. Dünya yörüngesinde sayısı 2062'yi bulan uyduların askerî amaçlar için kullanılan türlerini, küresel ve bölgesel aktörlerin sahip

oldukları askerî uydular açısından ele almaktadır. Son olarak Türkiye'nin uydu ve uzay teknolojisinde, bu alanda gelişmekte olan bir ülke olarak hangi aşamada olduğunu örneklerle beraber aktarmaya çalışmaktadır. Dağıdelen, kritik öneme sahip uydu bileşenleri, yazılımlar ve alt sistemlerin millileştirilmesi hedefinin gerçekleşmesi durumunda, Türkiye'nin uydu teknolojisi alanında dışa bağımlılığının büyük oranda azalacağını öngörmektedir. Özellikle 2018'de kurulmuş olan Türkiye Uzay Ajansı'nın bu alanda oluşturacağı kurumsallaşmanın, orta ve uzun vadede Türkiye'nin başta askerî alanda olmak üzere ihtiyaç duyduğu ve duyacağı uydu ve uzay sistemleri projelerini sistematik bir şekilde hayata geçirebilmesine yardımcı olacağına değinmektedir. Yazar, Türkiye'nin uydu ve uzay teknolojisi alanında öncelik vermesi gereken projelerin sırasıyla uydu fırlatma merkezi ve bölgesel konumlama ve zamanlama uyduları olduğunu ifade etmektedir. Dağıdelen'e göre Türkiye uzayda kalıcı bir güç oluşturmak istiyorsa, hem teknik hem de yönetsel alanda uydu ve uzay teknolojilerinde gelişmiş ülkelerin deneyimlerinden faydalanmalı ve bu alanda faaliyet gösteren kişilerin sayısını artırılarak kurumların sürdürülebilirliğini sağlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak bir bütün hâlinde incelendiğinde bu çalışma, mühendislik literatürüne boğulmaması ve silah sistemlerini güvenlik ve uluslararası ilişkiler perspektifinden anlaşılır biçimde analiz etmesiyle ön plana çıkmaktadır. Türkçe kaynakların yanı sıra, stratejik silahlanma alanında otorite olarak kabul edilen birçok İngilizce kaynaktan yararlanılması dikkat çekmektedir. Çalışma, bazı durumlarda askerî kabiliyetin siyasi hedefleri elde edebilmek için araç olarak kullanıldığını ve bu tip siyasi hedeflerin askerî kapasitenin baz alınarak belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda kitapta yer alan makalelerde Türkiye'nin silah stratejisi anlamında iyi analiz edilmiş, tutarlı ve istikrarlı bir yol haritası çizmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin ekonomik imkanlarının ve yerli üretim kabiliyetinin, çok sayıdaki silah teknolojileri arasından en işlevsel olanlara yöneltilmesi gerektiği savunulmuştur. Dünya üzerinde birçok gelişmiş silah teknolojisinin bulunduğu ve Türkiye'nin mevcut imkanlarıyla bu silah teknolojilerinin hepsini üretme ihtimalinin olmadığı vurgulanmış, ancak silahlanma konusunda satın alma, ortak üretim ve teknoloji transferi gibi farklı alternatiflerin de bulunduğu hatırlatılmış ve silahlanma stratejisi konusunda bu alternatifler irdelenmiştir. Çalışma, Türkiye'nin silahlanma stratejisinde kısa ve orta vadede erişebileceği gelişmiş askerî sistemlere odaklanması gerektiğini, bu sayede bölgesinde başat aktör olacağını belirtmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin yerli silah sistemlerinin üretiminde izlemesi gereken stratejinin ana hatları ortaya konulmuş ve silah stratejilerinin belirli öncelikler baz alınarak geliştirilmesinin altı çizilmiştir. Stratejik silah kapasitesi üzerine önemli analiz ve tavsiyelerde bulunan eser, bu alanda sivil bir çalışma olarak bayrak taşıyıcı bir rol üstlenmektedir.

Uluslararası Göç ve Güvenlik, Editörler: Doç. Dr. Gökhan Telatar – Doç. Dr. Umut Kedikli, Ankara, Nobel Yayınları, 2019, 274 s. ISBN: 978-605-033-137-0

Turgut Erkam Nalbant¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Turgut Erkam Nalbant, (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye.
E-posta: turguterkam@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8589-2607

Başvuru/Submitted: 06.08.2020
Kabul/Accepted: 08.08.2020

Atıf/Citation: Nalbant, Turgut Erkam.
"Uluslararası Göç ve Güvenlik." Gökhan
Telatar ve Umut Kedikli'nin Uluslararası Göç
ve Güvenlik adlı eserin tanıtımı. *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
9, 2 (2020): 309-313.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.020>

“Uluslararası Göç ve Güvenlik” adı altında on iki akademisyenin kaleme aldığı on makaleden oluşan kitabın editörlüğünü, aynı zamanda kitapta makaleleri olan Gökhan Telatar¹ ve Umut Kedikli² yapmıştır.

Eser, Gökhan Telatar ve Umut Kedikli'nin ortaklaşa kaleme aldıkları ‘giriş’ bölümüyle başlamaktadır. Yazarlar bu bölümde eserin yazılış amacının göçün bir güvenlik meselesi olduğu düşüncesinden hareket ederek farklı boyutlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmek olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda göç olayının artık uluslararası ilişkilerin en önemli gündem maddesi olması nedeniyle bu konunun irdelenmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Giriş bölümünde ayrıca göç olgusunun, göç edenler ve göç edilen uluslar için ortaya çıkan bireysel ve toplumsal güvenlik sorunlarının neler olduğu, bu sorunları ulusal ve uluslararası yaklaşımların nasıl ele aldığı gibi konulara ve her bölüm hakkında tanıtıcı kısa bilgilere yer verildiği görülmektedir. Kitabın sonuna ‘dizin’ eklenmiş ve dizinden sonra bölüm yazarlarının kısa özgeçmişlerine yer verilmiştir.

Kitapta yer alan bölüm başlıkları ve yazarlar şunlardır:

- 1- Göç ve Güvenlik: Kavramsal ve Teorik Bir Analiz, *Doç. Dr. Gökhan Telatar, s.7-38*
- 2- Uluslararası Hukuksal ve Kurumsal Düzenlemeler Çerçevesinde Göç Olgusu, *Prof. Dr. Mehmet Dalar, s.38-60*
- 3- Uluslararası Göçün Ekonomi Politikası, *Arş. Gör. Caner Kalaycı, s. 61-83*
- 4- Bir Güvenlik Sorunu Olarak Düzensiz Göçe Bağlı Göçmen Kaçakçılığı, *Doç. Dr. Umut Kedikli, s. 85-111*
- 5- Göç, Uyum, Tehdit ve Çöküş: Yeni Toplumsallıklar İnşası Mümkün mü? *Doç. Dr. Adem Sağır, s. 113-136*
- 6- Kadın Göçü ve İnsan Güvenliği, *Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Kılıç, Prof. Dr. Ayfer Aydıner Boylu, Prof. Dr. Gülay Günay, s. 137-156*
- 7- Göç ve Uluslararası İşbirliği, *Arş. Gör. Mehmet Akif Türkoğan, s. 157-179*
- 8- Avrupa Birliğinin Göç Politikası: Göçün İnsani Olmayan Güvenikleştirilmesi, *Doç. Dr. Ekrem Yaşar Akçay, s. 181-207*

-
- 1 Doç. Dr. Gökhan Telatar, Uludağ Üniversitesi'nde “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları, 11 Eylül Sonrası Rusya-ABD Rekabeti ve Bunun Orta Asya Güvenliğine Etkileri” başlıklı teziyle 2005 yılında yüksek lisansını tamamlamıştır. Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak görev yapmış, 2009 yılında Susakawa Genç Liderler Burs Fonu uluslararası araştırma ödülünü kazanarak University of Maryland’de misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. 2011 yılında Ankara Üniversitesi’nde “11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası” başlıklı teziyle doktora eğitimini tamamlamıştır. 2017 yılından bu yana Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde Doç. Dr. olarak görev yapan ve çok sayıda yayını bulunan Gökhan Telatar, çalışmalarında son dönem göçler konusu üzerine yoğunlaşmıştır.
  - 2 Doç. Dr. Umut Kedikli, 2005 yılında “Birleşmiş Milletler ve Meşru Müdafaa Hakkı” başlıklı tez çalışmasıyla Ankara Üniversitesi’nde yüksek lisans programını, 2011 yılında aynı üniversitede “Devletlerin Uluslararası Terörizme Desteği bağlamında Uluslararası Sorumluluğu” başlıklı teziyle de doktora programını tamamlamıştır. Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde görev yapmaktadır. Umut Kedikli’nin uluslararası güvenlik, terörizm ve insan hakları konularında çok sayıda makalesi yayınlanmıştır.

9- Türk Kamu Yönetiminde Göç Örgütlenmesi ve Politikası, *Doç. Dr. Mustafa Altunoluk*, s. 209-244.

10-İç Çatışmalar ve Göç, *Doç. Dr. Sezai Özçelik*, s. 245-264

“Göç ve Güvenlik: Kavramsal ve Teorik Bir Analiz” başlıklı birinci bölüme Gökhan Telatar, göç-güvenlik ilişkisinin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı amaçladığını belirterek başlamıştır. Güvenlik kavramını ve bu kavramın tarihsel süreçteki evrimini, uluslararası ilişkilerde güvenliğe ilişkin teorik yaklaşım modellerinden olan geleneksel, çoğulcu, genişletilmiş, eleştirel ve birey merkezli güvenlik yaklaşım kavramlarını, bu yaklaşımlarla oluşturulan ulusal ve uluslararası kurumlardaki değişimleri anlatmıştır. Ayrıca göçün bir güvenlik sorunu oluşturması, devletlerin göç öncesinde, göç sırasında ve sonrasında güvenliğin sağlanmasındaki tutum farklılıkları ve nedenleri, ulusal ve uluslararası göçle ilgili kurum ve kuruluşların fonksiyonları ele alınmıştır. Bu bölümün sonuç kısmında yazar, göç ve güvenlik hususunda değerlendirmelerde bulunmuştur.

“Uluslararası Hukuksal ve Kurumsal Düzenlemeler Çerçevesinde Göç Olgusu” başlıklı ikinci bölümde yazar Mehmet Dalar, göç olgusunu uluslararası hukuksal ve kurumsal düzenlemeler çerçevesinde ele almıştır. Yazının giriş kısmında ulusal ve uluslararası kurumsal ve hukuksal düzenlemeler anlatılmıştır. Daha sonraki kısımlarda ‘göç, göçmen, işçi göçü, yasa dışı göçmen, düzensiz göç, mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı, kısa dönem mülteci/sığınmacı, uzun dönem mülteci/sığınmacı, geçici koruma, ikincil koruma’ gibi kavramların Türkiye ve uluslararası hukuk içinde ne anlamlara geldiği incelenmiş ve bu kavramların uluslararası sözleşmelerde nasıl yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca “Uluslararası Göç Örgütü ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği” teşkilatlarının kuruluşu, görev alanları, bu iki kurumun ilişkisi gibi konular ele alınmış; sığınma ve iltica hakkının tanınması ve sonuçlarına değinilmiştir. Sonuç kısmında uluslararası sözleşmelerin devletler üzerindeki hukuki etkileri anlatılarak dünyada en fazla uluslararası göçe maruz kalan Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin gerektirdiği Türk Hukuk Sistemi’nde yapılan düzenlemeler hakkında bilgiler verilmiştir.

“Uluslararası Göçün Ekonomi Politikası” ismini taşıyan üçüncü bölümde Caner Kalaycı amacının ekonomi politik temelde uluslararası göç ve güvenlik ilişkisini analiz etmek olduğunu belirtmektedir. Çalışmada öncelikle göç ve ekonomi ilişkisi, sonrasında ekonomi politik analizin dayandığı felsefi temellere değindiği görülmektedir. Yazar, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze göç ve ekonomi ilişkisi üzerine yaklaşımların tarihi seyrini anlatmış, Marksist ve kapitalist felsefi görüşlerin göç olgusuna bakışlarını karşılaştırmış ve bu felsefi görüşlerin sonuçlarının göçmenler üzerindeki sonuçları hakkında bilgiler vermiştir. Sonuç kısmında uluslararası göçlerin hem göç alan ülke ve vatandaşlarının hem de göçmenler ve göç veren ülkeler açısından kalkınma konusunda bir güvenlik meselesi doğurduğu tezi savunulmuştur.

Dördüncü bölüm olan “Bir Güvenlik Sorunu Olarak Düzensiz Göçe Bağlı Göçmen Kaçakçılığı”nı kitabın iki editöründen biri olan Umut Kedikli yazmıştır. Bölümün giriş kısmında

devletlerin sınırları belli bir varlığa dönüşmesi, devletlerarasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal gelişme farklılıklarının göç hareketliliğini hızlandırması neticesinde alınan kısıtlayıcı kararların etkilerinin düzensiz göçe neden olması ve buna bağlı olarak göçmen kaçakçılığında çeşitli yöntemlerin oluşması anlatılmıştır. Zorunlu ve düzensiz göç kavramları üzerinde durulmuş, bu kavramların oluşma süreçleri belirtilmiştir. Göçmen kaçakçılığının oluşması, kaçakçılık yöntemleri ve kaçakçılık bedelleri hakkında bilgiler verilerek göçmen kaçakçılığının Türk Ceza Kanunundaki cezai karşılığına vurgu yapılmıştır. Birleşmiş Milletlerin Aralık 2000’de hazırladığı *Polermo Sözleşmesi*’nde insan kaçakçılığının örgüt suçu olduğu belirtilerek bu sözleşme hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde dünya göçmen kaçakçılığı güzergâhları ve bu güzergâhlar üzerinde Türkiye’nin yeri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca göçmen kaçakçılığında güvenlik sorunları ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele başlıkları açılarak içerisinde Türkiye’nin de bulunduğu göç güzergâhları belirtilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

“Göç, Uyum, Tehdit ve Çöküş: Yeni Toplumsallıklar İnşası Mümkün mü?” başlıklı beşinci bölümde Adem Sağır daha çok iki binli yılların sonunda gelişen Suriye örneğinde olduğu gibi iç savaşların sonucunda ortaya çıkan kitlesel göçleri konu edinmiştir. Bu kitlesel göçlerin “risk toplumu”, “güvensizlik”, “çatışma”, “kültürel ayrışma”, “iki kültür arasında bocalama” gibi kavramları ortaya çıkarabileceği belirtilmektedir. Ayrıca Suriyeli göçmenlerin Türkiye’deki uyum ve uyumsuzluğu, bir güvenlik tehdidi oluşturup oluşturmayacağı, Türk halkında toplumsal tepkiye neden olup olmayacağı gibi varsayımlar üzerinde de durulmuştur.

Cengiz Kılıç, Ayfer Aydın Boylu ve Gülay Günay’ın ortaklaşa kaleme aldığı “Kadın Göçü ve İnsan Güvenliği” başlıklı altıncı bölümün girişinde, göç olgusunun tarifıyla birlikte “demografik, sosyolojik, ekonomik, politik ve psikolojik yaklaşım” kavramları üzerinde durulmuştur. Son yirmi yılda göç edenlerin yarısını kadınların ve kız çocuklarının oluşturduğu tespit edilerek kadın göçünün analizi yapılmaya çalışılmıştır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin farklı kavramlar olduğu ve göç çalışmalarının tarihi sürecinde kadınların özel olarak ele alınıp incelenmesi gereken bir alan oluşturduğu belirtilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde kadın göçünün konumlandırılmasına çalışılan bu bölümde ayrıca kadın göçünün nedenlerine, kadınların çalıştıkları iş kollarına, karşılaştıkları sorunlara ve göçün kadınlar üzerindeki etkilerine değinilmiş; göç güvenliği ve göç sonrası istihdamda kadın-erkek eşitsizliğine vurgu yapılarak sonuç kısmında da bu eşitsizliğe çözüm olacak öneriler sunulmuştur.

“Göç ve Uluslararası İşbirliği” başlıklı yedinci bölüm, Mehmet Arif Türkdoğan tarafından kaleme alınmıştır. Yazının giriş kısmında, tarihsel süreç içerisinde göçün unsurlarına yönelik oluşturulan uluslararası örgütlerin ve uluslararası işbirliğine yönelik çalışmaların inceleneceği belirtilmiştir. Makalede 1919 yılından günümüze kadar olan tarihsel sürecin analizi 1919-1945, 1945-1999 ve 1999 sonrası olmak üzere üç döneme ayrılarak yapılmıştır. Bu süreçte kurulan uluslararası örgütler ve yapılan işbirliği çalışmaları ayrı ayrı değerlendirilmiş, küresel işbirliği çalışmaları kapsamında “New York Deklarasyonu”, “Küresel Mutabakatlar”, “Bölgesel

İstişare Süreçleri (Almatı, Lima, Pueabla, Bali, Prag)” incelenmiş ve bu çalışmaların sonuçları hakkında bilgiler verilmiştir. Sonuç kısmında uluslararası örgütlerin devletleri bağlayıcı yasal düzenlemeleri ortaya koyamaması ve devletlerin de güvenlik ve egemenlik kaygıları ile bağlayıcı düzenlemelere yanaşmaması sonucu göç yönetiminde son sözün hâlâ devletlere ait olduğu vurgulanarak uluslararası ilişkilerin daha fazla artırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Ekrem Yaşar Akçay’ın kaleme aldığı “Avrupa Birliğinin Göç Politikası: Göçün İnsani Olmayan Güvenikleştirilmesi” başlıklı sekizinci bölümde, Avrupa’da göç unsurunun ne tür süreçlerden geçtiği ve göç politikalarında nasıl bir değişim yaşandığı analiz edilmektedir. Bu süreçler ve politika değişiklikleri “Maastricht Anlaşması öncesi”, “Maastricht Anlaşması’ndan Lizbon Anlaşmasına Kadar”, “Lizbon Anlaşması’ndan Arap Baharına Kadar” ve “Arap Baharı Sonrası” şeklinde dönemlere ayrılarak incelenmiş ve Arap Baharı sonrasında yapılan işbirlikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği’nin yasa dışı göçle mücadelede uyguladığı politikaların hukuki değerlendirmesi yapılarak Avrupa Birliği ülkelerinin göç politikalarında yapmaları gereken politika değişikliği hakkında sonuç bölümünde öneriler sunulmuştur.

Mustafa Altunok’un yazdığı dokuzuncu bölüm “Türk Kamu Yönetiminde Göç Örgütlenmesi ve Politikası”nın giriş kısmında, sürekli iç ve dış kaynaklı göç alan ve veren bir ülke olarak Türkiye’nin tam bir göç ülkesi olduğu vurgulanmıştır. Yazıda göç olgusuna kamu politikası, kamu hukuku, kamu maliyesi, kamu personeli, kamu örgütü, kamu hizmeti, kamu düzeni ve kamu güvenliği penceresinden ayrı ayrı bakılarak, Türkiye’nin göç örgütlenmesi ve göç politikasını incelenmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2016-2019 arası mali görünüm tablosu çıkartılarak personel sayısı ile personel harcamalarındaki artışa dikkat çekilmiştir.

Sezai Özçelik’in kaleme aldığı “İç Çatışmalar ve Göç” başlıklı onuncu bölümde göçün nedenleri, etkileri, etkilenenleri ve sonuçları örnekler üzerinden değerlendirilmiş ve silahlı çatışmaların uluslararası göç olgusuna etkileri anlatılmıştır. Çeşitli kıtalardaki silahlı çatışmanın şekli, nedenleri, oluşumu ve yaygınlığı ele alınmış; çatışmaların bölgedeki istikrarın bozulmasına ve halk arasında büyük acılara sebep olması ve güvensizliğin oluşması gibi konular işlenmiştir. Bu iç çatışmaların Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar, Akdeniz ve Orta Asya gibi bölgelerde uluslararası çatışma hâline dönüşmesi sonucunda en fazla göç hareketliliğinin de buralarda yaşandığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu durumun göç güzergâhında yer alan ülkemize yansımaları da değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak bu eser uluslararası göç ve güvenlik alanında yetkin araştırmacılarla hazırlanan kapsamlı makalelerden oluşmaktadır. Göç ve güvenlik politikalarına ilgi duyanlar, üniversitelerin uluslararası ilişkiler bölümünde okuyan öğrenciler, alanı uluslararası ilişkiler olan öğretim üyeleri ile göç ve güvenlik örgütlerinde çalışanlar için başvuru niteliğinde bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış, Prof. Dr. Refet Yinanç'a Armağan, Ed. Fırat Purtaş, Ankara, Nobel Yayınları, 2019, 568 Sayfa, ISBN: 978-605-7846-36-5

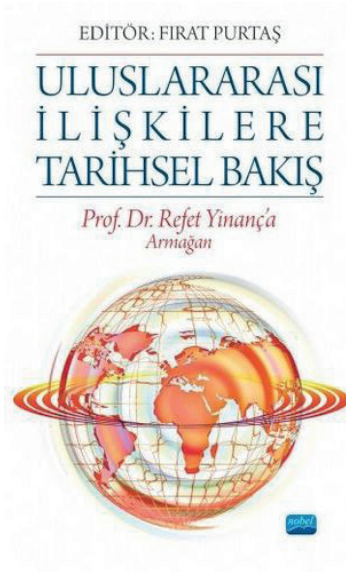
Sümeyye İmik Şimşek¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Sümeyye İmik Şimşek, (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye.
E-posta: sumeYYeImik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0910-598X

Başvuru/Submitted: 12.08.2020
Kabul/Accepted: 16.08.2020

Atf/Citation: İmik Şimşek, Sümeyye. "Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış, Prof. Dr. Refet Yinanç'a Armağan." Fırat Purtaş'ın Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış, Prof. Dr. Refet Yinanç'a Armağan adlı eserin tanıtımı. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 9, 2 (2020): 315-325.
<https://doi.org/10.26650/jes.2020.021>

Prof. Dr. Fırat Purtaş¹'in editörlüğünü üstlendiği *Uluslararası İlişkilere Tarihsel Bakış* adlı eser, "Sunuş" ve "Prof. Dr. Refet Yinanç Kısa Öz Geçmiş" başlıklı bölümler dışında yirmi makaleden oluşmaktadır. İlk makale eserin armağan edildiği Refet Yinanç, son makale ise eserin editörü Fırat Purtaş tarafından kaleme alınmıştır.

1 Kitapın editörü Fırat Purtaş, lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde aldıktan sonra yüksek lisansını Saint Petersburg Devlet Üniversitesi'nde (2000), doktorasını ise Gazi Üniversitesi'nde tamamlamıştır (2004). Eski Sovyet coğrafyasının siyasi tarihi, Rusya Federasyonu-Orta Asya Türk Devletleri, Kafkasya bölge devletleri ve Türkiye ile arasındaki ilişkiler alanlarında çalışmaları bulunmaktadır. Purtaş, 2008-2019 yılları arasında TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcılığını yürütmüştür. Halen Gazi Üniversitesi'nde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır.

Kitap, Prof. Dr. Refet Yinanç'a öğrencileri, meslektaşları ve çalışma arkadaşları tarafından, hocanın ölümünün ardından armağan olarak hazırlanmıştır. Bunun da ötesinde eser; Yinanç'ın temsil ettiği, savunduğu ve öğrettiği metodolojiyi pratiğe dökmeyi amaçlayan akademik yazılardan oluşmaktadır. Makale yazarlarının her birinin akademik alanda ilerlemesine katkı olan Refet Yinanç, 1963 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuş ve 1967-1973 yılları arasında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde doktorasını yapmıştır. 1980'de doçent unvanını kazanmış, 1986 yılında Profesör olarak Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı'na atanmıştır. Uzun süre Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığını da yürüten Yinanç, 2006 yılında emekli olmuştur. 16.06.2019 tarihinde vefat eden Yinanç'ın Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanlarında yayımlanmış pek çok çalışması bulunmaktadır.

Kitapta uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler konularında güncel ve alana katkı sunan makaleler yer almaktadır. Bu makaleler, yazarları ve sayfa numaralarıyla birlikte aşağıda sıralanmıştır:

- I. Refet Yinanç- Körfez Krizi'nden Günümüze Irak'ta Gelişmeler ve Türkiye (s.1-33)
- II. Türel Yılmaz Şahin- Türkiye'nin İsrail Politikası: Tarihten Günümüze (s.33-55)
- III. Soyalp Tamçelik- Kıbrıs'ta Toplumsal İnşa Sürecinde “Eski” ve “Yeni Tarih” Anlayışlarının Yansımaları (s.55-185)
- IV. Bilal Karabulut- Ermenistan ve İran'ın Ulusal Gücü ve İki Ülke İlişkilerinin Analizi (s.185-211)
- V. Hüseyin Bağcı / Dinmuhammed Ametbek- Kazakistan'ın Avrasyalı Kimliği ve Çok Vektörlü Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye Algısı (s.211-231)
- VI. Barış Özdal-Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi'nin Analizi (s.231-245)
- VII. Haydar Çakmak- Balkan Antantı (s.245-255)
- VIII. Haydar Çakmak- Balkan Paktı ve İttifakı (s.255-265)
- IX. Burak Tangör- Uluslararası Güç Dengeleri ve İttifak Kavramı Işığında Türkiye Romanya İlişkileri (s.265-287)
- X. İrşat Sarılioğlu- 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin Siyasi Konjonktürü (s.287-315)
- XI. Erman Akıllı- Türkiye'nin Dış Yardım Kültürü ve TİKA (s.315-331)
- XII. Fatma Taşdemir- Yemen İç Savaşına Suudi Arabistan Liderliğindeki Koalisyon Devletlerinin Askeri Müdahalesi ve Uluslararası Hukuk (s.331-357)
- XIII. Mehmet Emin Çağiran- Arap Devletleri Liginde İnsan Hakları Gelişmeleri: Arap İnsan Hakları Şartı (s.357-385)
- XIV. Buğra Sarı- Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Hukuk Şahsiyeti: Muhtevası, Tarihsel Gelişimi ve Dayanağı
- XV. Hakan Taşdemir- Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Umut ve Endişe (s.409-431)

- XVI. Cemil Doğaç İpek / Esra Geçeci- Nuremberg ve Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemeleri ve Uygulamaları (s.431-455)
- XVII. Arif Bağbaşıoğlu-Uluslararası Güvenlik Bağlamında NATO'nun Dönüşümü ve Türkiye'ye Yönelik Etkileri (s.455-483)
- XVIII. Cem Yılmaz / Mehmet Akif Okur- Klasik Geleneğin Yeniden İnşası ve Çin Dış Politikası (s.483-517)
- XIX. Ragıp Karatay Kutay / Müge Yüce- Hint Alt Kıtasında Bölünmeye Yol Açan Faktörlerin Değerlendirilmesi (s.517-545)
- XX. Fırat Purtaş- ASEAN'ın G-20'deki Temsilcisi Endonezya'nın Türkiye İçin Sunduğu Fırsatlar (s.545-568)

Refet Yinanç tarafından “Körfez Krizi’nden Günümüze Irak’ta Gelişmeler ve Türkiye” başlığıyla kaleme alınan birinci makalede, 1990 Körfez Krizi’nden, Mart 2003 tezkeresine ve Irak’ın kuzeyinde bağımsız hareket eden bir Kürt Devleti’nin kurulmasına kadar giden süreçte Türkiye-Irak arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen iç ve dış faktörler değerlendirilmiştir. Türkiye-Irak ilişkilerinde 1990 öncesi dönemde önemli bir sorunun olmadığı ve Irak’ın İran’ı tehdit olarak gördüğü ancak bu tarihten sonra bölgede yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye’nin izleyeceği Irak politikasının değiştiği ifade edilmiştir. Yazar, Türkiye-Irak ilişkilerine özellikle ABD başta olmak üzere İngiltere, Fransa gibi devletlerin ve Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin de dahil olduğunu ileri sürmüştür. Türkiye, Irak ile 1990-2004 yılları arasındaki ilişkilerinde Irak’taki gelişmelere paralel olarak birtakım kırmızı çizgiler belirlemiştir. Bu kırmızı çizgileri, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması, Kandil Dağı’nda mevzilenmiş PKK yapılanması ve Irak’ta etnik ve dinî federasyona karşı olunması şeklinde sıralayan yazar, 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali sonrası bölgede değişen dengelerle birlikte bu çizgilerin kaybedildiğini öne sürmüştür ve bu durumun Türkiye-Irak ilişkilerini nasıl etkilediğini açıklamıştır.

Kitapta yer alan ikinci makale Refet Yinanç’ın ilk asistanlarından Prof. Dr. Türel Yılmaz tarafından kaleme alınmış olan “Türkiye’nin İsrail Politikası: Tarihten Günümüze” başlıklı çalışmadır. Yazar, Türkiye’nin İsrail politikasını dört dönemde incelemiş ve bu şekilde bölgesel ve küresel gelişmeleri göz önüne sermeye çalışmıştır. Makalede Türkiye-İsrail ilişkilerinin incelediği dönemler şunlardır:

- İsrail’in bağımsızlığını kazandığı 1949 yılından 1990 yılına kadar denge politikasının gözetildiği dönem
- 1990-2000’li yılların başlarına kadar olan dönemi stratejik işbirliğinin geliştirildiği dönem
- 2000-2016 yılları arası gerilim dönemi
- 2016 ve sonrasında ise normalleşme dönemi

Yazar, 1949-1990 arası dönemde Türkiye’nin izlediği Batı yanlısı politikanın İsrail konusunda da kendisini gösterdiğini ve bu bağlamda Türkiye’nin İsrail’in bağımsızlığını tanıyan ilk Müslüman ülke olduğunu ve bundan sonra ilişkilerin hızla geliştiğini öne sürmüştür.

Ancak bu ilişkilerin Arap-İsrail anlaşmazlığının gölgesinde zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izlediğini de belirtmiştir. Bu dönemde Türkiye gözettiği denge politikası kapsamında bir yandan Arapları desteklerken diğer taraftan İsrail ile ilişkilerini koparmamaya gayret göstermiştir. Yazar ayrıca 1990-2000 arası dönemde ikili ilişkilerin gelişmesini uluslararası ortam, bölgesel tehdit algılaması, ekonomik nedenler, askeri faktörler ve ABD faktörü gibi etmenler ışığında değerlendirmiştir. Bu faktörler ışığında ilişkilerin stratejik düzeye getirildiğini öne sürmüştür. 2000-2010 arası dönemde gerilen ilişkilerin sebeplerini Davos Krizi, İsrail'in Gazze'ye Dökme Kurşun Operasyonu, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Gemisi Krizi gibi olayların oluşturduğunu belirtmiştir. Siyasi alanda yaşanan bu gerginliklerin iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerine yansımadığını ifade eden yazar 2010 sonrasında iki ülkenin de istekli tutumu sayesinde ikili ilişkilerde normalleşme sürecine girildiğini ifade etmiştir. Normalleşme sürecinin, iki ülke arasında Haziran 2016'da Roma'da imzalanan anlaşma ile tamamlandığını da belirtmiştir.

Kitabın üçüncü makalesi Prof. Dr. Soyalp Tamçelik'in "Kıbrıs'ta Toplumsal İnşa Sürecinde "Eski" ve "Yeni Tarih" Anlayışlarının Yansımaları" adlı yazısıdır. Yazar, bu makaleyi Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının karşılıklı algılama kriterlerinin ne olduğu konusunda ilgili bugüne kadar yapılan siyasi ve hukuki değerlendirmelerin yetersiz kaldığı ve bu algının psikolojik, sosyolojik ve antropolojik yönlerden de değerlendirilmesi gerektiği gerekçesiyle kaleme almıştır. Bundan hareketle Kıbrıs'taki her iki halkın yaşadığı anlaşmazlığın anahtar kavramlarını "gerçek tarih", "gerçekçi tespitler" ve "gerçeğe dayalı çözümlenmeler" olarak belirtmiştir. Kıbrıs sorununu rasyonalist bakış açısı ve süreç analizine dair bir yöntemle kaleme alan yazarın araştırması beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kıbrıs'ta kuramsal olarak yeniden yapılanma ve toplumsal kimlik inşa sürecinde tarihin önemine ve geçmişte yaşananlar ile bugünkü durumu analize yönelik karşılaştırmalı bir yöntem kullanılması gerektiğine değinilmiştir. İkinci bölümde adadaki toplumsal inşa sürecinde tarihin önemini ortaya çıkarabilmek için siyaset, hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden faydalanılarak multi-disipliner bir çalışmanın gerekliliğinden ve üçüncü bölümünde toplumların öz varlıklarını, tarihi geçmişleri olan aile, eğitim, siyaset kurumları gibi müesseselerle sürdürdüklerinden bahsedilmiştir. Kıbrıs'taki Türk ve Rum kesimlerinin her ikisinde de bu müesseseler vardır ancak farklıdır. Bu farklılıklar toplumsal etkileşimleri de değiştirmektedir. Kıbrıs'taki toplumlar bu farklılıkları, bireyleri toplumsal işbirlikçi hedeflere yönelterek değil, özel çıkar hedefleri doğrultusunda birey ve toplumsal grupları birbirleriyle çatışmaya yönlendirmek amacıyla kullanmakta ve bu sebeple de bireylerde sınırsız bir rekabet hırsları, tamah etmeme, bencillik ve kıskançlık gibi olumsuz tutumlar oluşmaktadır. Makalenin dördüncü bölümünde yazar toplumların tarihlerini bilmelerinin geleceklere yön vermeleri ve bugünlerini anlamlandırma noktasında kısmen de olsa fikir verebileceğini öne sürmüştür. Ancak Kıbrıs halkının geçmişi ile sorunlu bir ilişkisinin olduğunu ve bu sorunlu tarihin genç nesillere nasıl öğretilceğinin ve yansıtılacağı tartışıldığını ifade etmiştir. Bu bölümde Kıbrıs halkına toplumsal inşa sürecinde tarih bilincinin öğretilmesi, bunun

objektif kavramlarla ve ötekileştirici ifadelerden kaçınılarak yapılması gerektiği belirtilmiştir. Öğrenilenlerin günlük hayat içerisinde pratik olarak barışçıl bir tutumla uygulanması gerektiği savunulmuştur. Makalenin beşinci bölümünde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki eğitim sisteminde yeniden yapılanma amacıyla ortaya çıkan yeni tarih anlayışının toplayıcı, kuşatıcı, barışçı, ötekileştirmeyen ve inşacı olarak geliştirilmesi hedefinden bahsedilmiştir. Tarihi olayları çoklu bakış açısından görebilmenin Kıbrıs'ta Türk ve Rum kesimleri için kalıcı barışın sağlanması noktasında gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Farklı din, dil ve geçmişi farklı algılayışa rağmen birtakım ortak kültürel özellikleri de olan Geçmişte yaşanan çatışmaların yarattığı travmaların Kıbrıs halkında hâlâ mevcut olduğu belirtilmiştir. Bu olumsuz hâlin ada halkının tüm hayatını etkilediğini savunan yazar, adadaki tarafların psikolojik yükten kurtulmaları gerektiğini dile getirmektedir. Bu noktada UNOPS (United Nations Office For Project Service) aktif rol alarak tarafların bir araya gelebilmeleri için birçok ortak değer var olduğunu hatırlatmaya çalışmış ve tarafların geçmişe saplanıp kalmaları hâlinde herhangi bir ilerleme kaydedemeyeceklerini öngörmüştür. Sonuç olarak yazar, Kıbrıs'ta toplumsal inşa sürecinde yeniden yapılanma için ilk olarak siyasal süreç yerine toplumsal ve algısal düzeyde değişiklik yapılması gerektiği savunmaktadır.

Kitabın dördüncü makalesi Doç. Dr. Bilal Karabulut'a ait "Ermenistan ve İran'ın Ulusal Gücü ve İki Ülke İlişkilerinin Analizi" adlı çalışmadır. Makalede Ermenistan ve İran, demografik, ekonomik, siyasi ve idari ilişkiler, coğrafi konum, savunma sanayi, askeri güç gibi birçok açıdan incelenmiş ve ulusal güçleri istatistiksel bilgiler üzerinden analiz edilmiştir. Bunun yanında iki ülkenin siyasi tarihleri ve bu süreçteki kırılma noktalarına değinilmiştir. Tarihsel süreçte İran için en önemli kırılma noktasının 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi olduğundan ve devrim sonrası İran'ın iç ve dış politika anlayışında yaşadığı keskin ve hızlı dönüşümden bahsedilmiştir. İran ve Ermenistan'ın ikili ilişkilerine de değinilerek ilişkilerin müttefiklik ekseninde ve olumlu bir şekilde seyrettiği ifade edilmiştir. İki ülkenin ilişkilerine özel önem verdiği ve bunun çeşitli vesilelerle vurgulandığından bahsedilmiştir. Bunun yanında İran- Ermenistan ilişkilerinin, İran'ın özellikle Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı sıkıntılar çerçevesinde daha da anlam kazandığı belirtilmiştir.

Kitabın beşinci makalesi, Prof. Dr. Hüseyin Bağcı ve Dr. Dinmuhammed Ametbek'a ait "Kazakistan'ın Avrasyalı Kimliği ve Çok Vektörlü Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye Algısı" adlı çalışmadır. Makalede Kazakistan'ın sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumunun getirdiği çok vektörlü dış politikasının gereği olarak küresel ve bölgesel güçler arasında denge kurma hedefinden bahsedilmiştir. Çok vektörlü politikanın sadece dış politikada değil ülkede farklı kimliklerin ve kültürlerin olması sebebiyle iç politikada da hissedildiği konusuna değinilmiştir. İç ve dış politikada benimsenen çok vektörlü politika anlayışının Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Avrasyacılık politikasıyla devam ettiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Nazarbayev'in Avrasyacılığı, iç politikada çok etnikli Kazakistan kimliğini inşa etmenin temeliyken, dış politikada ise tüm bölge devletleriyle iyi ilişkiler içinde olmak ve denge

sağlamak şeklini almaktadır. Yine bu makalede, Kazakistan'ın iki komşu devleti olan Çin ve Rusya Federasyonu ile ilişkileri mukayeseli bir yöntemle açıklanmıştır. Türkiye-Kazakistan ilişkileri ise inşacı yaklaşım perspektifinden incelenmiş ve iki ülke ilişkilerinin ulusal kimlik benzerlikleri ile belirlendiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda iki ülke hem Asya hem de Avrupa değerlerini paylaşan Avrasya ülkeleri olarak değerlendirilmiş ve Türk-İslam kimliği gibi ortak noktalarının mevcut olduğundan bahsedilmiştir.

Kitabın altıncı makalesi Prof. Dr. Barış Özdal'a ait "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi'nin Analizi" adlı çalışmadır. Hazar Denizi, sahip olduğu jeostratejik konumu, petrol varlığı, hidrokarbon potansiyeli, önemli ticaret yollarının geçiş güzergahında bulunması ve balıkçılık açısından önemli olması gibi sebeplerden 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren uluslararası hukukun konusu olmuştur. Makalede Hazar'ın statüsüne ve paylaşımına yönelik yapılan toplantılar, alanın kullanılmasına yönelik imzalanan ikili anlaşmalar ve kıyıdaş devletlerin ortak mutabakata vardığı 2017 Moskova Zirvesi'ne kadar olan gelişmelerden bahsedilmiştir. Ayrıca 2018 yılında kıyıdaş devletler tarafından imzalanan, giriş ve 24 maddeden oluşan Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi'nin maddeleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bazı konularda taraflar arasında tam bir uzlaşma sağlanamadığı için aktif diplomasinin devam edeceği belirtilmiştir.

Kitabın yedinci ve sekizinci makaleleri Prof. Dr. Haydar Çakmak tarafından kaleme alınan "Balkan Antantı" ve "Balkan Paktı ve İttifakı" adlı makaleleridir. İlk makalede Birinci Dünya Savaşı sonrası mağlup devletlerin savaş sonucundan memnun kalmayarak revizyonist devletler olarak yeniden ortaya çıktıkları belirtilmiştir. Türkiye ve Yunanistan gibi yeni bir savaşa girmeye gücü kalmayan devletler barışı tesis etmek ve revizyonist ülkelere karşı dayanışma ve işbirliğini sağlamak amacıyla Balkan ülkelerinin tamamını kapsayan bir ittifak arayışına girmişlerdir. Bu bağlamda 1929 yılında Atina'da, Balkan ülkeleri arasındaki sorunların çözümü, dostluğun tesisi ve ittifak yapılması gibi konuları görüşmek üzere Evrensel Barış Kongresi düzenlenmiş ve devam eden süreçte de ülkeler arasında konferanslar yapılacağı kararlaştırılmıştır. Makalede Balkan devletleri arasında yapılan dört toplantının gündemi analiz edilmiş ve her bir toplantının nerede, ne zaman, hangi devletlerin katılımıyla yapıldığı ve bu toplantılarda hangi konular üzerinde görüşüldüğü detaylandırılmıştır. Gerçekleştirilmiş olan toplantılar sonucunda 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı Paktı'nın içeriği hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte pakt doğal olarak son bulmuş ve son toplantısı da 1940'ta Belgrad'da yapılmıştır.

Haydar Çakmak tarafından kaleme alınan ikinci makalede İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kendiliğinden sonlanmış olan Balkan Antantı'nın beklenen başarıyı gösteremediği bu nedenle de yeni bir ittifak arayışına girildiğinden bahsedilmiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin getirdiği uluslararası sorunlar ve oluşan şartlar ile bölgesel zorunlulukların Balkan ülkelerini yeni bir pakt yapmaya ittiği belirtilmiştir. Oluşturulacak yeni paktın ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'ı cesaretlendirmesiyle ortaya çıktığı, Şubat 1953'te de mutabık kalınan

Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla paktın temellerinin atıldığı belirtilmiştir. Paktın kurulmasına kadar yaşanan gelişmelere ve yapılan toplantılara değinilerek, paktın özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu paktın 1934'te kurulmuş olan Balkan Antantı'ndan daha kapsamlı ve daha net bir içeriği olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs sorunu üzerinden yaşadığı gerginlikler ve diğer üye Yugoslavya'nın da ulusal ve uluslararası alanda yaşadığı gelişmeler sonucunda ittifak işlevsel olamadan 1958'de sonlandırılmıştır.

Doç. Dr. Burak Tangör tarafından kaleme alınan "Uluslararası Güç Dengeleri Ve İttifak Kavramı Işığında Türkiye-Romanya İlişkileri" başlıklı dokuzuncu makalede 1878'de bağımsız olan Romanya'nın bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ve daha sonrasında da Türkiye Cumhuriyeti ile siyasi ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaşamadığı belirtilmiş ve iki devlet arasındaki ilişkilerin seyri irdelenmiştir. İkili ilişkiler uluslararası güç dengesi ve ittifak kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda farklı cephelerde yer alan iki ülkenin, farklı bloklarda olmalarını ikili ilişkilerine yansıtmadıkları da belirtilmiştir. Bu bağlamda 1989'dan günümüze iki ülkenin ilişkilerinde işbirliği unsurlarının ağırlık kazandığı ve iki ülkenin de NATO'ya üyelikleri ve AB'yi desteklemeleri durumlarından hareketle aynı ittifak içinde buldukları ifade edilmiştir. Tüm bu gelişmelerle iki ülkenin ortak hedef ve değerler düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Arş. Gör. Dr. İrşat Sarıalioğlu "1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'nin Siyasi Konjonktürü" başlıklı makalesinde Osmanlı-İngiltere arasında 16 Ağustos 1838'de imzalanan Ticaret Sözleşmesi'nin maddelerini, bölümlerini, içeriğini detaylandırılarak açıklamaya çalışmıştır. İki ülkeyi sözleşme yapmaya iten sebepler ile sözleşmenin hangi ulusal ve uluslararası koşullar altında yapıldığı hususları da ele alınmıştır. Bunun dışında sözleşme imzalandıktan sonra imzacı devletlerin ticaret sisteminde yaşanan değişikliklere ve sözleşmenin iki ülkenin ticaretinde ne gibi kolaylıklar sağladığına da değinilmiştir. Özellikle Ticaret Sözleşmesi'nin Osmanlı ticaret hayatını ve ekonomisini nasıl etkilediği ve şekillendirdiği konusuna yer verilmiştir.

Kitabın on birinci makalesi Dr. Öğr. Üyesi Erman Akıllı'ya ait "Türkiye'nin Dış Yardım Kültürü ve TİKA" adlı çalışmadır. 1991'de Sovyetlerin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye dış politikası açısından fırsatlar doğurduğu ve Türkiye'nin bu fırsatı nasıl kurumsal temele dönüştürdüğü konusu açıklanmıştır. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri yeniden tesis etmek, sarsılmaz dostluk ve kardeşlik köprüleri kurmak amacıyla 1992'de Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) kurulduğu belirtilmiş ve kurumun faaliyetleri "1992-1999" ve "1999 ve günümüz" şeklinde iki döneme ayrılarak incelenmiştir. TİKA, 1999 yılına kadar Dışişleri Bakanlığı'na bağlı, bütçesi kısıtlı ve faaliyetleri teknik altyapı alanlarında yeni bağımsız Türk devletlerine odaklanmış olarak dar hareket kabiliyetine sahipken; ikinci dönemde 5 farklı kıtada, 61 Program Koordinasyon Ofisi ile 150'den fazla ülkede kurumsal olarak varlık gösterdiği belirtilmiştir. İlk dönemden ikinci döneme geçiş süreci analiz edilerek kurumun Türk Dış Politikası açısından etkileri de incelenmiştir.

Kitabın on ikinci makalesi Prof. Dr. Fatma Taşdemir'e ait "Yemen İç Savaşına Suudi Arabistan Liderliğindeki Koalisyon Devletlerinin Askeri Müdahalesi ve Uluslararası Hukuk" adlı çalışmadır. Makalede Yemen iç savaşının tarihsel arka planı ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. İç savaşların devam ettiği 2009 yılında, Yemen nüfusunun %35-%40'ını oluşturan ve çatışan taraflardan Husiler'in Suudi Arabistan topraklarına girmesiyle Suudi Arabistan çatışmaları fiilen dahil olmuştur. Bunun yanında Suudi Arabistan'ın Yemen ile olan sınırında istikrarlı ve güvenli bir ülke istemesi, Suudi Arabistan'ı askeri operasyonlarda öncü kılmıştır. Makalede bu gelişmeler doğrultusunda Yemen'de Arap Baharı sonrası yeniden ortaya çıkan ve hâlen devam etmekte olan iç savaşa Suudi Arabistan'ın liderliğindeki askeri müdahalenin uluslararası hukukta meşruluğu tartışılmaktadır. 2015 yılında başlatılan askeri müdahalenin meşruluğu konusunda işgalci devletler tarafından ileri sürülen "meşru müdafaa hakkı" ve "rıza/davetle müdahale" gerekçelerinin uluslararası hukuk açısından ikna edici meşru dayanaklar olup olmadığı sorunu incelenmeye çalışılmıştır. Yazar, koalisyon devletlerinin rıza/davetle müdahale argümanını yerinde görmekle birlikte bu gerekçede davet ile müdahale doktrininin koşullarını tartışmalı bulmaktadır. Yazar daha objektif ve sınırları iyi çizilmiş bir rıza/davet ile müdahale doktrini inşa edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir.

Kitabın on üçüncü makalesi olan "Arap Devletleri Liginde İnsan Hakları Gelişmeleri: Arap İnsan Hakları Şartı"nda Prof. Dr. Mehmet Emin Çağırın, Arap Dünyasının bir araya geldiği en büyük kurumsal yapı olan Arap Devletleri Ligi'nin resmi olarak kuruluşundan, faaliyet alanlarından, kurumun içerisinde zamanla oluşturulan alt organlardan, üye devletlerden bahsetmiştir. Bununla beraber yazar, 1994'te kabul edilen ve 2004'te revize edilerek onaylanan Arap İnsan Hakları Şartı'nı detaylı olarak analiz etmiş; Arap İnsan Hakları Şartı'nın insan hakları konusuna yaklaşımını, içeriğini, taraf devletlerin uygulama yükümlülüğünün neler olduğunu, taraf devletlerin şartın maddelerini uygulayıp uygulamadıklarının kontrolü için oluşturulan denetim mekanizmasını kapsamlı olarak açıklamaya çalışmıştır.

Kitabın on dördüncü makalesi Dr. Öğr. Üyesi Buğra Sarı'ya ait "Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Hukuk Şahsiyeti: Muhtevası, Tarihsel Gelişimi ve Dayanağı" adlı çalışmadır. Yazar 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar uluslararası düzende devletlerin tek aktör olduğunu ancak bu tarihten sonra devletlerin yanında uluslararası örgütlerin de uluslararası düzende yer edindiğini belirtmiştir. Makalede uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk şahsiyetinin ne anlama geldiği ve örgütlerin uluslararası hukuk şahsiyeti olarak kabul edilmelerinin arka planı/tarihsel süreci anlatılmıştır. Bu bağlamda uluslararası hukuk şahsı olmaları sebebiyle Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütlerin, devletlerden ayrı haklara sahip olduğu, yükümlülükler üstlenebildikleri, kendi iradelerine göre hareket edebildikleri ifade edilmiştir.

Kitabın on beşinci makalesi Prof. Dr. Hakan Taşdemir'in kaleme aldığı "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Umut ve Endişe" adlı yazısıdır. Yazar yazısında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin gelişimine değinerek Türkiye'nin örgüte tam üyelik statüsü kazanmak için AB ile imzaladığı ikili anlaşmalardan ve bu anlaşmaların içeriklerinden bahsetmiş, Türkiye'nin

üyelik sürecini olumsuz etkileyen iç ve dış faktörlere vurgu yapmıştır. Bunun yanında tam üyelik şartları, müzakere süreçleri, aday ülkenin ulusal ve yerel düzeyde yapması gerekenleri de belirterek ikili ilişkilerin son durumu üzerinde durmuştur.

Kitabın on altıncı makalesi Dr. Öğr. Üyesi Cemil Doğaç İpek ve Yüksek Lisans öğrencisi Esra Geçeçi tarafından kaleme alınan “Nuremberg ve Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemeleri ve Uygulamaları” başlıklı yazıdır. Makalede Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin savaşın mağluplarına verilen cezaların çok hafif kaldığı konusunda mutabık kaldıkları ve İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş ve insanlık suçlularını yargılamak için Almanya’da Nuremberg Japonya’da Tokyo olmak üzere geçici statüde askeri ceza mahkemelerinin kuruldukları süreç anlatılmaktadır. Barışa karşı, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları çerçevesinde bireylerinde yargılanabileceğini gösteren Nuremberg ve Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemelerinin, bu noktada uluslararası hukuk ve uluslararası yargılamaya hangi gerekçelerle önemli katkılar sunduğu belirtilmiştir.

Kitabın on yedinci makalesi Doç. Dr. Arif Bağbaşıoğlu tarafından kaleme alınan “Uluslararası Güvenlik Bağlamında NATO’nun Dönüşümü ve Türkiye’ye Etkileri” başlıklı yazıdır. Makalede Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürde güvenlik anlayışının değiştiği ve NATO’nun 1991, 1999, 2010 yıllarında ilan ettiği stratejik konseptler doğrultusunda ittifakın varlığını kalıcı kılabilmek, dönüşüm sürecini dinamik tutabilmek ve üyeleri arasındaki dayanışmayı arttırabilmek amacıyla birçok yeni politika, kavram ve proje ürettiği anlatılmaktadır. Makalede, NATO’nun 1991, 1999 ve 2010 yıllarında ilan ettiği üç Stratejik Konseptin içerikleri detaylandırılarak açıklanmış ve bu konseptler doğrultusunda Türkiye ile ilişkileri incelenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ilan edilen NATO’nun stratejik konseptlerinde, temel kuruluş amacı olan kolektif savunmanın sağlanması amacının yanına yeni amaçlar eklendiği ve bu bağlamda 1991 yılında kabul edilen ilk stratejik konsept ile NATO üyelerinin güvenliğini sağlayabilmek için güvenlik kavramının çerçevesinin genişletileceği, alan dışı coğrafyalarda da görev yapabileme iradesi ve krizlerin çözümünde önleyici diplomasinin ana yöntem olarak benimsenmesinin hedeflendiği belirlenmiştir. 1999 tarihinde ilan edilen ikinci stratejik konsept güvenliğe daha geniş kapsamlı bir yaklaşım getirerek terörizmle mücadeleyi ittifakın görev alanı içerisinde tanımlarken; 2010 yılında ilan edilen üçüncü stratejik konsept ile nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, insan ticareti ve bunun gibi yasa dışı faaliyetler ittifakın güvenliğine yönelik başlıca tehditler olarak kabul edilmiştir. Soğuk savaş sonrası değişen ilgi ve faaliyetleri ile birlikte Orta Doğu’ya yönelik bir yaklaşım geliştiren NATO’nun özellikle Suriye iç savaşında aktif rol aldığı belirtilmiştir.

Kitabın on sekizinci makalesi Dr. Cem Yılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Akif Okur tarafından kaleme alınan “Klasik Geleneğin Yeniden İnşası ve Çin Dış Politikası” adlı yazıdır. Makalede Soğuk savaş sonrası dönemde Çin kimliğinin yeniden inşasının söz konusu olduğu ve bu inşa sürecinin günümüz Çin dış politikasını da etkilediği konusu üzerinde durulmaktadır. Yeniden inşa sürecinde geleneğin de yeniden inşa edildiği görüşünden hareketle Çin’de yerel, kendine

özgü yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Çin’de 1980’lerin sonlarından itibaren yeşermeye başlayan Konfüçyüslük geleneğinin reform ve açılım ile birlikte devlet katında yeniden inşa edilme süreci irdelenmiştir. Makalede Konfüçyüsçülük geleneğinin 1993-2003 Başkan Jiang Zemin, 2003-2013 Başkan Hu Jintao, 2013 ve sonrası Xi Jinping dönemlerinde iç ve dış politikadaki söylemlere ve eylemlere ne oranda yansıtıldığı incelenmiştir. Geleneğe yönelik söylem ile gelenek temelli eylem arasındaki orantısızlığın varlığından söz edilebileceği üzerinde durulmuştur.

Kitabın on dokuzuncu makalesi Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca ve Arş. Gör. Müge Yüce tarafından kaleme alınan “Hint Alt Kıtasında Bölünmeye Yol Açan Faktörlerin Değerlendirilmesi” başlıklı yazıdır. Britanya İmparatorluğu sömürgesi altında bulunan Hindistan ve Pakistan’ın bağımsızlıklarını 1947’de ilan etmeleriyle Güney Asya’da bugüne kadar devam eden anlaşmazlıkların temellerinin atılmış olduğu ve sürekli çatışma yaşanması neticesinde büyük güçlerin bölge siyasetine kolayca müdahalede bulunduğu üzerinde durulmuştur. Bölgesel ve küresel güce sahip devletlerin bölgedeki ilişkilerin dinamiklerini belirlemede nasıl etkin hâle geldikleri irdelenmiştir. Bağımsızlıklarına uluslararası gelişmeler sebebiyle çok ani ve hızlı bir kararla kavuşturulan Pakistan ve Hindistan’ın, bağımsızlık sonrası ne gibi sorunlarla karşılaştığı açıklanmıştır. İki ülkenin tarihsel ve toplumsal dokusu analiz edilerek bağımsızlık sonrası oluşturulan Tüm Hindistan Alt Kongresi ve Tüm Hindistan Müslüman Ligi kurumlarının hangi amaçla kuruldukları, temsilci oranları, oylama usulleri ve nasıl bir politik anlayış benimsedikleri üzerinde durulmuştur. Pakistan için Muhammed Ali Cinnah ve Hindistan içinse Mohandas Karamçand Gandi’nin Hint alt kıtasında meydana gelen bölünmenin en etkili aktörleri olmalarını sağlayan dinamikler incelenmiştir.

Son makale kitabın editörlüğünü yapan Prof. Dr. Fırat Purtaş tarafından kaleme alınmış olan “ASEAN’ın G-20’deki Temsilcisi Endonezya’nın Türkiye İçin Sunduğu Fırsatlar” başlıklı inceleme yazısıdır. 1945’te bağımsızlığını kazanan Endonezya’nın demografik yapısı, ekonomisi, coğrafi konumu, siyasi ve idari yapılanması, uluslararası örgütlerde sahip olduğu pozisyon gibi çeşitli konulara değinilmiş ve ülkenin genel yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Ülkenin siyasi tarihinin dönüm noktaları ve önemli stratejik konumunun sağladığı avantajlar ve dezavantajlar üzerinde durulmuştur. Farklı dilleri konuşan ve farklı inançtan insanların yaşadığı ülkede çeşitlilik içerisinde birlik anlayışının hakim olmasının toplumun ve siyasetin temel dinamiklerine etkisi irdelenmiştir. Bunun yanında ülkenin ABD, Çin gibi küresel güçlerle ve Malezya, Singapur, Tayland gibi bölge devletleri ile ilişkileri incelenmiştir. Dış politikasında, kurucusu olduğu Güneydoğu Asya Uluslar Birliği’nin (ASEAN) özel ve öncelikli yerinin gerekçeleri detaylandırılarak açıklanmıştır. Dönemin Endonezya Başkanı Suharto’nun Batı blokuna yakın tutumuyla Endonezya’nın ev sahipliğinde Güney Doğu Asya’daki Batı yanlısı ülkelerin bir araya gelerek Ağustos 1967’de ASEAN’ı kurdukları ve birliğin Soğuk Savaş dönemi boyunca sorunlu komşular arasındaki güven inşası işlevini gördüğünden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca 2014’te Devlet Başkanı seçilen Joko Widodo’nun dış politika önceliklerini

değiştirdiği ve Endonezya'yı bir deniz gücüne dönüştürme hedefi kapsamında yaptığı icraatları irdelenmiştir. Endonezya, ASEAN üyeleri arasında tek Gelişmiş 20 Grubu (G-20) ülkesidir. G-20'de İşlam dünyasını temsil eden iki ülke konumunda olan Endonezya ve Türkiye'nin üst düzey siyasi ilişkilerinin yanında geliştirilmeye muhtaç ticari ilişkilerine de değinilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, hitap ettiği akademik kitleye Uluslararası İlişkiler alanında yaşanmış ve yaşanmakta olan sorunlara farklı bir perspektiften bakma olanağı sunmaktadır. Tanıtımı yapılan eserde bazı makalelerdeki kaynakça yetersizliği ve basit düzeyde harf ve imla hataları dışında dikkat çeken olumsuz bir durum söz konusu değildir. Çalışma, uluslararası politika, siyasi tarih, uluslararası hukuk, Türk dış politikası ve bölgesel çalışma konularında değerli bilgiler içermekte ve alana katkı sağlamaktadır.

AMAÇ-KAPSAM

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) – Journal of Eurasian Inquiries sosyal bilimler alanında Türkistan ile Kafkaslardan, Balkanlar ve Ortadoğu'ya uzanan geniş Avrasya Bölgesi ile ilgili farklı disiplinlerde hazırlanmış bilimsel çalışmaları akademik dünya ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) Avrasya coğrafyası ile ilgili uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, iktisat, hukuk, kültürel ve bölgesel çalışmalar gibi farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara yer vermektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Baş Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize

etmektedir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Türkiyat Mecmuası– Journal of Turkology dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Alıntı-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak hazırlanabilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, 180-200 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar makale yönetim sistemine yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir. Türkçe makaleler için ayrıca 600-800

kelimelik İngilizce genişletilmiş özet istenmektedir; Rusça makaleler için hem Türkçe hem de İngilizce genişletilmiş özet gerekmektedir; İngilizce makaleler için sadece Türkçe genişletilmiş özet istenmektedir.

4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller makale yönetim sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Rusça) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış olmalıdır. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)- Journal of Eurasian Inquiries dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu beşeri bilimler konularında araştırma yapanların çoğu tarafından kullanılan "dipnot ve kaynakça" belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style'in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve 'Salih Zeki' şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adivar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça'da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına "ve diğerleri" anlamında "vd." yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta "çev." yerine "haz."; kaynakçada "Çeviren" yerine "Hazırlayan" kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergun, "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine," *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergun, "Metroloji," 408.

K Günergun, Feza. "Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine." *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu'nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, "Eczacı Mektebi'nde," 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

ID Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

ID Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

ID "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun__dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

ID Feza Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergün, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergün, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

ID Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

İD Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

İD Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

İD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

İD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

İD Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

İD Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

İD "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Dil kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
  - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek açıklaması
- Makale ana metni
  - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almamış olması gerekir.
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Özetler: 180-200 kelime makale dilinde ve 180-200 kelime İngilizce
  - ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), Rusça makaleler için hem Türkçe hem İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), İngilizce makaleler için Türkçe genişletilmiş özet (600-800 kelime) eklenmelidir.
  - ✓ Anahtar Kelime 10 adet
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM

Sorumlu Müdür : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 440 00 00

Adres : İstanbul Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The Journal of Eurasian Inquiries aims to share scientific studies on the Eurasian region covering the area from Turkistan and Caucasus to Balkans and the Middle East in the field of social sciences, prepared in different disciplines.

Journal of Eurasian Studies (AVID) includes papers related to Eurasian geography from different disciplines such as international relations, political science, history, sociology, economics, law, cultural and regional studies.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must

meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with Journal of Turkology - Türkiyat Mecmuası retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

OPEN ACCESS STATEMENT

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) is an open access journal which means that all content is freely available without charge to users. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data

fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct the editor will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed

at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iauavid> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English and Russian.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask for you to not to send a pdf file. The title should be written with

capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).

3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of 180-200 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the manuscript management system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section. An extended abstract in English (600-800 words) is required for articles in Turkish. An extended abstract in Turkish (600-800 words) is required for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) are required for articles in Russian.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the body text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to manuscript management system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the body text. Reference numbers should follow the punctuation marks (³⁵,²³).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, Russian) in which they were written.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

References

Journal of Eurasian Inquiies - Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) has adopted the **“notes and bibliography”** documentation system preferred in the humanities field; including literature, history, and arts. This style presents bibliographic information in foot notes and bibliography.

Authors who would like to submit their manuscripts to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Manual of Style https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author's name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: (i.e. Salih Zeki) and should be listed in the bibliography under the letter "S". Authors with surnames are listed in surname and name order (i.e. Adivar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, "Walking," in *The Making of the American Essay*, ed. John D'Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177- 78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

sn Rutz, "King Lear," 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. "King Lear and Its Folktale Analogues." PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition" (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, "Such Stuff as Dreams."

bib Adelman, Rachel. "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bib Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fn Katie Bouman, "How to Take a Picture of a Black Hole," filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, "Black Hole."

bib Bouman, Katie. "How to Take a Picture of a Black Hole." Filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals’s reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
  - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
- Main Manuscript Document
  - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
  - ✓ Abstracts (180-200 words) both in the language of manuscript and in English
  - ✓ Extended abstract in English (600-800 words) for articles in Turkish. Extended abstract in Turkish (600-800 words) for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) for articles in Russian.
  - ✓ Key words
  - ✓ Manuscript body text
  - ✓ References and bibliography
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Director : Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

E-mail : avid@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 440 00 00

Address : Istanbul University

Research Institute of Turkology

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Eurasian Inquiries
Dergi Adı: Avrasya İncelemeleri Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.) <i>Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)</i>

Responsible/Corresponding Author:

Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone: mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale.
All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed.
I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katkıları olduklarını ve bu çalışmaya için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıf bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeden önce makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author; <i>Sorumlu Yazar:</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
		...../...../.....